KAMU İSTİHDAMINDA KYIRMACILIK İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRMESİ

DOKTORA TEZİ

Mesut ÖZEL

Eskişehir, 2021

KAMU İSTİHDAMINDA KAYIRMACILIK İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRMESİ

Mesut ÖZEL

DOKTORA TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Serap SUĞUR

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mart/2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

KAMU İSTİHDAMINDA KAYIRMACILIK İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRMESİ

Mesut ÖZEL

Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2021
Danışman: Prof. Dr. Serap SUĞUR

Bu çalışmanın amacı kamunun beyaz yakalıları olarak tanımlanabilecek, kaymakam, hakim, savcı, denetmen gibi kadrolara atanmalarda kayırmacı ilişkileri oluşturan ağ ve süreçlerin araştırılması ve sosyolojik olarak irdelenmesidir. Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmanın verileri, 2019-2021 yılları arasında yüzyüze Ankara, Adıyaman ve telefon görüşmeleri aracılığıyla Türkiye'nin çeşitli illerinden bahse konu kadrolara aday ve daha önce aday olmuş 29 kişiyle, (2 odak grup görüşmesi ve 19 derinlemesine görüşmeyle) toplanmıştır. Bu veriler, temalar (kategoriler) ve alt kategoriler şeklinde gruplandırılmış ve ortaya çıkan bu desen üzerinden betimsel ve sistematik olarak analiz edilmiş ve sosyolojik kuram, kavram ve kavram setleriyle yorumlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre bahse konu kadrolara atama süreçlerinde yaygın kayırmacılık ağları ve ilişkileri tespit edilmiştir. Bu kayırmacılık ağı ve ilişkileri ve bunların işleyişinde; güvenlik soruşturması, mülakat, referans gibi uygulama ve ilişki sistemlerinin oldukça etkili olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgulardan biridir.

Bulgular bahse konu atamalarda yasal düzenlemeler ve/veya bu düzenlemelerde yer alan boşluk ve muğlâklıkların bu tür ilişkilerin yaygınlaşmasında oldukça etkili olduğunu göstermiştir. Yine araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Türkiye toplumunda, toplumsal, kültürel, siyasal anlamda belirli algı, anlayış ve inanışların kayırmacı ilişkileri beslediği ve sürdürülmesini sağladığı tespit edilmiştir.

Toplumsal rövanşist bir kutuplaşma döngüsü, bireylerin birbirlerine ve kurumlara güvensizliği, kamusal siyasal işleyişte aksaklıklar gibi önemli sonuçları olan kayırmacı ilişkilerin, etno-dinsel, cinsiyetçi, sınıfsal, ideolojik birçok tahakkümün süregitmesine yol açtığı görülmüştür. Bu bağlamda bu konuya/soruna liyakat temelli çözümlerin tam anlamıyla bir (pür) adaleti sağlamasa da kısa vadede en önemli ve etkili çözüm olacağı ve bu dolayımla Türkiye toplumsal/siyasal alanındaki birçok problemi önleyeceği gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kayırmacılık, Klientalizm, Liyakat, Güven, Sosyal Sermaye.

ABSTRACT

A SOCIOLOGICAL ASSESSMENT OF CLIENTELIST RELATIONS IN PUBLIC EMPLOYMENT

Mesut ÖZEL

Department of Sociology
Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, March 2021
Adviser: Prof. Dr. Serap SUĞUR

The aim of this study is to investigate and sociologically examine networks and processes that constitute clientelistic relationships in appointments to positions such as district governors, judges, prosecutors, and auditors, which can be defined as white-collar workers of the public. The qualitative method was used in this research. The research data as to face in the years 2019-2021 through Ankara and Adiyaman and phone calls were collected from various provinces of Turkey. Data were collected from 29 candidates (2 focus group interviews and 19 in-depth interviews) who were candidates for the aforementioned positions and were previously candidates. These data were grouped as categories and subcategories and analyzed descriptively and systematically through this pattern and interpreted with sociological theory, concept and concept sets.

According to the findings of the research, widespread networks and relationships of clientelist during the appointment processes to the aforementioned positions were determined. In the functioning of these clientelism relations; It is one of the findings that implementations such as security investigation, interview and reference are very effective. The findings show that legal regulations and / or the loophole and ambiguities in these regulations are very effective in the spread of such relations. According to the findings obtained from the research; specific social and cultural understanding of the people of Turkey continues to feed the clientelism.

Clientelism has important consequences such as causing a social revanchist polarization cycle, causing distrust of individuals to each other and institutions, and disruptions in the public political functioning. In addition, it has been observed that clientelist relationships lead to the continuation of many ethno-religious, sexist, class, and ideological domination. In this context, it is thought that merit-based solutions to this issue will be the most important and effective solution in the short term, although they do not provide a pure justice. Therefore merit for the solution of many social and political problems in Turkey will can be an important tool.

Keywords: Clientelism, fauvouritism, merit, trust, social capital.

Önsöz

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve tamamlanmasında sağladığı rehberlik, gösterdiği ilgi ve sabır için danışmanım ve hocam Prof. Dr. Serap Suğur'a, yine tez izleme komitesinde yer alan hocam Doç. Dr. Temmuz Gönç Şavran'a ve Doç. Dr. Aytül Ayşe Cengiz'e anlayış ve titizlikleri için teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında ilk okuma ve düzeltmeleri yapan ve hukuki anlamda da çalışmaya önemli katkılarının yanı sıra çalışma süresince gösterdiği sabır ve anlayış için bu çalışmanın esin kaynağı olan eşime ve en büyük destekçilerim olan kızlarıma teşekkür ederim.

05/03/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mesut ÖZEL

İÇİNDEKİLER

Jüri Ve Enstitü Onayı……..…….i
Özet ……..ii
Abstract…….…..iii
Önsöz ……...……....iv
Etik ilke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi…….……..……..…...v
İçindekiler ……...……vi

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR 1

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Sorunsalları 1

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 3

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği 7

1.3.1. Sosyolojik bir yaklaşım/yöntem olarak ilişkisel sosyoloji 11

1.3.1.1. İlişkisel bir sosyolog olarak: Pierre Bourdieu 16

1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi 23

1.4.1. Araştırma Katılımcılarına İlişkin Genel Bilgiler 29

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 32

2.1. Kayırmacılık Kavramının Tanımı 32

2.1.1. Kayırmacılık kavramının tarihsel arka planı 34

2.1.2. Çok boyutlu bir kavram olarak kayırmacılık 42

2.1.2.1. Kayırmacılık türleri 45

2.1.2.2. Makro bir değerlendirme: yapısal kayırmacılık 54

2.1.3. Adalet ve liyakat açısından kayırmacılık 64

2.1.3.1. K. Marx ve M. Weber'de adalet ve eşitlik 70

2.1.3.2. J. Rawls ve Bir Adalet Teorisi 78

2.1.4. Sosyo-psikolojik açıdan kayırmacılık: kayırmacı kültür 86

2.2. Güven ve Sosyal Sermaye 99

2.2.1. Güven ve sosyal sermaye kavramları 105

2.2.2. Bourdieu sosyolojisi ve sosyal sermaye 112

2.3. Kimlik/Öteki İnşası Açısından Kayırmacılık 119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Türkiye'de Kayırmacılık 126

3.1. Kayırmacılık Konusuyla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar 126
3.2. Türkiye'de Kayırmacılığın Görünümleri 128
3.3. Beyaz Yakalılar ve Kamuda İstihdam Edilmeleri (Edilme Şekilleri) 136
3.3.1. İdari personeller 140
3.3.2. Adli personeller 146
3.4. Beyaz Yakalıların Kamuda İstihdamında Kayırmacı İlişkiler; Sebepleri ve Sonuçları 151
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARINA GENEL BAKIŞ VE DEĞERLENDİRME 155
4.1. Bir Kayırmacılık Aracı (Enstrümanı) Olarak: Güvenlik Soruşturması 155
4.2. Bir Türkiye Gerçeği (Kamuda İş Arayanların Korkulu Rüyası): Mülakat 174
4.3. Kayırmacılığın İki Kez Kaybedenleri: Kadınlar 187
4.4. Bir Kayırmacılık Fenomeni: Referans 195
4.5. Kayırmacılığın Anahtarı (Sihirli Sözcüğü): Sadakat 211
SONUÇ VE ÖNERİLER 226
KAYNAKÇA 251

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Sorunsalları

Bu çalışmada, sosyal bilimler alanında birçok disiplinin konu edindiği, hareket noktasını kamu veya özel alanlardaki soyut ve/veya somut kaynakların dağıtılmasında, özellikle kamuda işe alınmada, tayin ve terfide liyakat ve hakkaniyet yerine öne çıkan; *kayırmacılık, klientalizm, favoritizm, partizanlık, patronaj, bossing, kronizm, nepotizm, tribalizm* gibi farklı kavramlarla tanımlanabilen toplumsal ilişki modeli sosyolojik bir bakış açısıyla irdelenecektir.

Kapsayıcılığından dolayı kayırmacılık terimi ile adlandırmayı tercih edeceğimiz bu ilişki modelinde, genel olarak söylemek gerekirse, kamusal veya özel kaynakların (kamu kaynakları, istihdam, kariyer vb.) dağıtılmasında liyakat ilkeleri gözetilmeksizin, farklı ilişki biçimleri belirleyici olmaktadır. Bu ilişki biçimi, iktisat, işletme, siyaset bilimi, insan kaynakları yönetimi gibi birçok farklı disiplin tarafından çalışılmıştır. Konunun sosyolojik bir bakış açısı ve sosyolojik kavramlar ve analiz yöntemleriyle daha önce çok az incelenmiş olması[1] ise bu çalışmayı önemli kılan nedenlerden biridir.

Çalışmanın konusu, Türkiye'deki kayırmacı ilişkilerin ve bu ilişkilerin algılanışlarının, sosyolojik kavramlar ve analiz yöntemleriyle, sosyal bilimler alanlarından lisans ve lisansüstü mezunlarının kamuda istihdamı bağlamında değerlendirilmesidir. Çalışmanın problemi, Türkiye'deki kayırmacı ilişkilerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan ağların, toplumsal ve toplumsalı yansıtması anlamında bireysel olarak algılanışlarının, bireye ve toplumsal yaşama etkilerinin sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya konulması ve değerlendirilmesidir. Bu çerçevede gerek kamuda istihdamlarının mevzuat (mülakat, güvenlik soruşturması, takdir hakkı vb. yasal düzenlemeler) nedeniyle kayırmacı ilişkileri daha çok gerektirmesi gerek kayırmacı ilişkileri uygulayıcı potansiyeli de barındırmaları, gerekse düşünümsellik bağlamında araştırmacının da katkıları dikkate alınarak; sosyal bilimlerin ilgili alanlarından mezun, bahse konu kadrolara aday diplomalı işsizler, kaymakamlık, hâkim-savcılık ve A grubu kadrolara başvurup mülakat sınavlarında elenenler ve atamaların adaletsiz kriterlerle yapıldığına inandığı için eleneceğini düşünerek bu gibi kadrolara hiç başvuru yapmayıp kariyerlerini kamuda farklı kadrolarda veya özel sektörde sürdürenlerin algıları, tespitten öte incelenmeye, anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır. Araştırmayı ortaya

[1] İkinci ve üçüncü bölümde bu çalışmalara değinilecektir.

çıkaran, araştırma sırasında ortaya çıkan ve araştırmaya yön veren konular/sorunlar şöyledir;

- Kayırmacı ilişkiler nasıl tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir?
- Türkiye toplumunda kayırmacı ilişkilerin algılanışı, yorumlanışı nasıldır?
- Kayırmacı ilişki modeli, adalet ve eşitlik bakış açılarıyla nasıl yorumlanabilir?
- Kayırmacı ilişkiler Türkiye toplumunda nasıl meşrulaştırılmaktadır?
- Türkiye toplumunun inanç ve değerler sisteminde kayırmacı ilişkilere zemin hazırlayan, bu ilişkileri meşrulaştıran temeller var mıdır?
- Türkiye toplumunun hiyerarşik, paternalist, patrimonyalist yapısı kayırmacı ilişkileri nasıl etkilemektedir?
- Türkiye toplumunda var olan kayırmacı bir kültürden söz edilebilir mi?
- Kayırmacı ilişkilerin sosyo-psikolojik temelleri nelerdir?
- Kayırmacı ilişkilerin Türkiye'de uygulanış şekilleri nasıl süregelmektedir?
- Türkiye'de kayırmacı ilişkiler hangi işlevleri yerine getirmektedir?
- Kayırmacı ilişkiler ve güven arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Kayırmacı ilişkileri tarihsel ve toplumsal süreçte inşa eden/sürdüren yapılar/ilişkiler/ağlar nelerdir?
- Kayırmacı ilişkiler kimlik teorileri perspektifinden yorumlanabilir mi ve bu bağlamda, Türkiye'de kayırmacı ilişkilerde "genel olarak imtiyazlı" bir gruptan söz edilebilir mi?
- Kayırmacı ilişkilerin toplumsal kutuplaşmaya etkileri var mıdır? Varsa nelerdir?

Sosyolojik perspektiften konu/sorun analizleri farklı disiplinlerin kuram, yaklaşım ve verilerinden her zaman faydalana gelmiştir. Özellikle bu çalışmada kullanılacak ana kavram setini sunan Bourdieu ve diğer bazı kuramcılar, kuramlarını oluştururken farklı disiplinlerden de faydalanmışlar ve bir disiplinin duvarlarını aşarak daha geniş bir bakış açısıyla konuları analiz etmeyi başarmışlardır. Bu bağlamda bu çalışmada kayırmacı ilişkiler analiz edilirken, bu adaletsiz uygulamalara genellikle *rıza* gösterilmesi, *madunluk* durumu veya bu ilişkinin tarafları açısından değerlendirildiğinde *enaniyet* anlayışının açıklanabilmesi için, Bourdieu kavramlarıyla söylememiz gerekirse, *habitusun* oluş-turul-masında önemli etkileri olan çeşitli psikolojik tepkilere yol açan, bu

tepkilerin etrafını saran sosyolojik bağlamın irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Aşağıda daha ayrıntılı açıklanacağı üzere nitel yaklaşım ve araştırmalarda araştırmacı, araştırmanın hem öznesi hem de nesnesi durumundadır. Bu yaklaşımın doğasına uygun olarak, araştırmacının öz-deneyimlerinden hareketle Türkiye'de kamu istihdamında -özellikle aşağıda açıklanacak beyaz yakalı kamu personelinde- kayırmacı ilişkilerin belirleyiciliğinin yaygın olduğu düşünülmektedir. Keza Türkiye'de 15 Temmuz 2016 ve sonrası süreçte kamudan ihraç edilen on binlerce kamu personelinin, kamuya bahse konu kayırmacı ilişkilerin farklı bir formuyla/formlarıyla yerleştirildiği ya da en azından bu atamalarda liyakat anlayışının[2] dikkate alınmadığı, artık ülkedeki tüm kesimler ve kurumlarca kabul edilen bir gerçekliktir.

Toplumsal *rövanşist bir kutuplaşma döngüsü*, toplumdaki adalet anlayışının ve toplumsal güvenin zedelenmesi gibi, ülkeler ve toplumlar için hayati sorunlara yol açan kayırmacı ilişkilerle ilgili gerek kamuda gerekse toplumun ulaşılabilinen diğer kesimlerinde farkındalık yaratılması bu çalışmanın hedeflerinden biridir. Bu bağlamda elde edilen verilerin ilgili kamu ve özel kişilerle paylaşılması amaçlanmaktadır.

Kayırmacı ilişkiler konusunda, sosyal bilimler alanında birçok çalışmanın yapılabileceği konuya eğilen herkes tarafından görülecektir. Bu bağlamda araştırma sonucunda yeni birçok araştırma konusunun ortaya çıkacağına inanılmaktadır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın kapsamı, Türkiye'de kamu istihdamında kayırmacı ilişkiler ile bu ilişkilerin nasıl inşa edildiği, algılandığı, ne tür işlevleri yerine getirdiği, sebepleri ve sonuçları ile sınırlıdır. Araştırma, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinin sosyal bilimler alanlarından mezun diplomalı işsizler ve kamuda hedeflediği hâkim/savcılık, kaymakamlık, A Grubu gibi kadrolara yerleşemediği veya yerleşemeyeceğini düşündüğü için farklı meslekleri edinmiş kişileri kapsamaktadır, dolayısıyla özel kurum ve kuruluşlardaki kayırmacı uygulamalar bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Veri toplama yöntemi, Nitel bir araştırma olması dolayısıyla gözlem, odak grup görüşmesi ve

[2] Her ne kadar adaleti sağlamada, liyakat kavramının-ya da adaleti sağlamada, eşitliğin sağlanmasının yeterliliği- kendisi de tartışmalı olsa da, bu çalışmanın probleminin ana eksenini ve/veya önceliğini "*adaletsizliğe yol açan eşitsizlikler*" oluşturmaktadır. Bu konu ve tartışmaya çalışmanın ikinci bölümünde değinilecektir.

derinlemesine mülakat teknikleri kullanılarak, kayırmacı ilişkilerle ilgili veri toplanmasıyla sınırlıdır. Araştırmanın konusunu oluşturan kayırmacı ilişkiler konusunda sosyal bilimler literatüründe, çeşitli disiplinler tarafından ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli çalışmalar yapıldığı, fakat konuya belki de en önemli açılımları sağlayabilme potansiyeli olan sosyoloji disiplininin bu araştırma konusunda eksik kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın teorik kapsamını da *ilişkisel sosyoloji, sosyal sermaye* ve özellikle bu iki perspektifin kesişme noktasında yer alan Bourdieu sosyolojisi ve metodolojisi oluşturmaktadır.

Konu sosyolojik bir bakış açısıyla incelenirken, daha önce ulusal veya uluslararası hiçbir çalışmada değinilmemiş olan kayırmacı ilişkilerin toplumsal *rövanşist bir kutuplaşma döngüsüne* neden oluşu (hatta bunun sonucunda trajik bir şekilde, belki de *dışlayıcı/uç kayırmacılık* olarak adlandırabileceğimiz, yeni değer, istihdam alanı vb. açabilmek için bu kaynaklardan hali hazırda faydalanan kişilerin tasfiyesine kadar gidilebilmesi) ve bunun, başta kamu yönetimine ve kurumlarına olmak üzere yaygın bir güvensizliğe yol açması gibi konulara da değinilmiştir. Türkiye'de kayırmacı ilişkileri meşrulaştırmada bir yöntem olarak kullanılan, geçmişte-n yaratılan/icat edilen mağduriyetler ve bunun sonucunda oluşturulan, elinden alınanın veya hak edilenin geri alınması şeklinde bir yaklaşım/inanışla ortaya çıkan *enaniyet* anlayışı ve bu bağlamda bir rövanş alma "hakkı" görüşmecilerde ve toplumda gözlemlenmektedir. Toplumdaki bu *rövanşist* anlayış ve bunun dolayımıyla oluşan kutuplaşma en net şekliyle mikro düzeyde üniversitelerde gözlemlenebilir. Türkiye'de rektörler, demokratik olmayan, ideolojik kriterlerle atanmaktadır.[3] Aynı ideolojik anlayış süzgecinden geçerek atanmış olmaları nedeniyle aynı ideolojik anlayışı paylaşanlar arasından seçilerek ve dolayısıyla yerine geldikleri kişilerle aynı ideolojik anlayışlara sahip olmalarına rağmen yeni atanan rektörler, göreve başladıklarında ilk iş olarak üst düzey akademik ve idari kadroları, farklı kayırmacı ağ modelleri (*nepotizm, kronizm, siyasi* vd.) dolayımıyla değiştirmekte, bu da üniversitede akademik ve idari personellerde bariz bir kutuplaşma ve böyle süre giden bir döngüye yol açmaktadır. Bu "yönetim anlayışı" o kadar yaygınlaşmış ve "normal" bir hal almıştır ki, bizim *dışlayıcı* ya da *uç kayırmacılık* olarak tanımladığımız, yeni

[3] İronik bir şekilde, Rektörlerin atama usulüyle belirlenmesinin gerekçesi olarak da üniversitelerdeki kutuplaşmaya işaret edilmiştir. Bkz. "Erdoğan: Rektör atamalarındaki mevcut usulden vazgeçilmeli" haberi (http-1).

kadro/pozisyonlar açmak için hâlihazırda kadroları işgal edenlerin tasfiyesi ve bunu sağlamak için yapılan yasal ve/veya yasadışı (mobbing gibi) uygulamaların önlenmesi amacıyla YÖK üniversitelere bir yazı bile göndermiştir.[4]

Farklı disiplinler tarafından yapılan, bu tür ilişkilerin analizinde psikolojik etkiler, hukuki düzenlemeler, verimlilik, yönetim ve organizasyon, liderlik, örgütsel iletişim vb. açılardan analiz bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Bu ilişki modelinin, toplumun çoğunluğunda hak, hukuk, adalet gibi değerlerin sarsılması gibi sonuçları, Bourdieu'nun *sermaye*, *alan*, *habitus* kavramları üzerinden kaynaklara eşitsiz ulaşım sorununu gündeme getiren *sosyal sermaye* perspektifinden incelenecektir. Bu bağlamda bu çalışma, diplomalı işsizlerin sosyal ağları ile bu ağların kamuda istihdam olanağı yaratma konusunda nasıl mobilize edildiğini emek/işgücü piyasası, toplumsal sınıf ve cinsiyet, inanç, etno-dinsel köken, teritoryal aidiyet gibi faktörler temelinde incelemeyle sınırlandırılmıştır.

Kayırmacılık konusunda yapılan çalışmalarda, bu ilişki modeline ilişkin çok sayıda farklı kavramın yer aldığı görülmektedir. Gerek bu çalışmada gerekse sonraki çalışmalarda olası kavram karmaşasına son verilmesi amacıyla öncelikle konuya ilişkin kavramların belirginleştirilmesi ve sınıflandırılması ve böylece konunun daha iyi anlaşılmasına bir katkı yapılması ve ayrıca araştırmanın ilerleyen bölümlerinde anlaşılmayı kolaylaştırmak adına ortak bir dil yaratmak için kavramların derin analizlerinden ziyade öz tanımları yapılmıştır.

Kayırmacı ilişki modellerinin gündelik yaşamdaki yaygın içselleştirilişi ve ortaya çıkan bu mutadlık durumu da konuyu dikkat çekici hale getiren bir diğer sebeptir. Bu bağlamda toplumdaki adalet anlayışı ve bunun kayırmacı ilişkilerdeki yansıması, kültür yaklaşımları ve adalet teorileri bağlamında da birinci bölümde değerlendirilecektir. Bu analizlerde, konu soyut felsefi adalet ve mutlak (pür) adaletin sağlanması tartışmalarından ziyade daha somut, güncel, reel dağıtım/paylaşım sorunlarıyla sınırlıdır.

Dünya değerler araştırması verileri incelendiğinde Türkiye'deki *güven* sorunu açık bir şekilde görülmektedir. Bu veriden hareketle Türkiye toplumunun hemen her alanına yayılmış kayırmacı ilişki modelinin toplumsal ilişkilerde içselleştirilmesi ve sıradan/olağan bir durum halini almış olmasının ülkedeki *güven* sorunuyla ilişkisi, *sosyal*

[4] Bkz. "YÖK'ten yeni atanan Rektörlere uyarı" (http-2).

sermaye bağlamında incelenmeye ve anlaşılmaya çalışılacaktır. Sosyal sermaye ve güven konusu/sorunu makro düzey uluslar arası karşılaştırmalı siyasal analizlerden, psikiyatrik bozukluk düzeyine kadar farklı disiplinler tarafından farklı bağlamlarda incelenmiştir ancak bu araştırmada bu konu sosyolojik bir perspektiften kültürel ve sosyo-psikolojik ve kaçınılmaz bir şekilde siyasal düzeyle sınırlıdır.

Kayırmacı ilişkilerdeki karşılıklı çıkarların gerçekleşebilmesi için gerçek veya kurgusal bir temaya ihtiyaç duyulacaktır. Bu ilişkiler için gerekli olan gerek biyolojik (*nepotizm*) gerek ilişkisel (*kronizm*) gerek siyasal (*patronaj*) gerekse *hayali* oluşturulan/*icat edilen* temalar ve bunların ortaya çıkardığı "öteki"ler, konunun sosyolojik bakış açısıyla "kimlik-ler" ile bunların oluşumu ve algılanması açısından da değerlendirilmesini elzem kılmaktadır. Bu bağlamda konu Sosyolojik bir perspektifle incelirken; Bourdieu'cu *Sosyal Sermaye, Alan, Habitus, Illisio* gibi kavramların yanı sıra *güven, adalet teorisi, kimlik-ler* gibi teoriler/kavramlar bağlamında da konu teorik kapsam olarak sınırlandırılmıştır.

Bu araştırmaya konu edilen kişilerin kapsamı; kamuda iş arayan, görece eğitim düzeyleri yüksek kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler istihdamları durumunda, otoriteye yakın veya bizzat otoriteye sahip konumları işgal edeceklerdir. Bu konumun getirdiği, sorumluluk alma gereklilikleri, kariyer imkânları, çalışma ortamları, ağırlıklı olarak zihinsel emeğe dayalı işlerde istihdam edilecek olmaları ve diğer sembolik farklılıkları da dikkate alındığında bu kişilerin, tam da sosyal bilimler literatüründe *beyaz yakalılar* olarak tanımlanan sınıfa dâhil oldukları görülecektir. Konuyla ilgili yapılan literatür ve saha çalışmalarında araştırmaya konu bu kişilerin, gerek yasal anlamda kamuda atama ve kariyer imkânlarındaki yetkileri ve bu haksız uygulamaları düzeltme görevleri gerekse "referans" anlamında yasal olmayan önemli etkileri net bir şekilde görülmüştür. Beyaz yakalıları tanımlamaya ilişkin, her ne kadar 20. yüzyılın başlarından beri çeşitli tartışmalar öne sürülse de; beyaz yakalılar, fiziksel çabaya baskın şekilde zihinsel çabaya dayalı işleri gerçekleştiren, ağırlıklı olarak sembolik olmasının yanında kısmen otoriteye yakın ya da otoriteye sahip olan, görece eğitim düzeyleri yüksek işgörenler şeklinde tanımlanabilir (Erdayı, 2012: 78). Kamunun beyaz yakalıları diyebileceğimiz yukarıdaki tanıma uyan Hâkim, Savcı, Kaymakam, Müfettiş ve diğer A Grubu kadrolarla araştırmanın kapsamının sınırlandırılmasındaki bir diğer neden ise daha alt düzey kamu çalışanlarının atama usullerinde -sadece- görece daha adaletli diyebileceğimiz yazılı (KPSS) sınavının uygulanıyor olmasıdır.

Araştırmada faydalanılacak bir diğer kuram ise M. Weber'in bürokrasi kavramsallaştırmasıdır. Araştırmacının kendi geçmiş ve gündelik kamu deneyimlerinden edindiği ve Özkanan ve Erdem'in (2015: 20) de çalışmalarında tespit ettikleri, rasyonel temelli, bürokratik ideal tipin inanç boyutunda bozulması şeklinde bir toplumsal ilişki modelinin, kayırmacı ilişkiler bağlamında kamuda var olduğu yönündedir. Weber'in ideal bürokratik modelini açıklarken, idealin dışındaki sınıflandırmalarından biri olarak ifade ettiği *hiyerokratik organizasyon* modelinin -dini faydaları dağıtarak ya da reddederek ruhsal baskı yoluyla amacın gerçekleştirmesi (Hiyerokratik baskı)- (Weber, 1968: 54) yaygınlığı, aşağıda değinileceği üzere bu çalışmada elde edilen verilerden ortaya çıkan önemli bir konudur ve görece yeni bir kayırmacılık türü olarak kabul edilebilir. Weber'in yaklaşım ve kavramları bu çalışmada O'nun rasyonel, bürokratik toplum tahayyülü dolayımıyla öngördüğü organizasyonel verimlilik ve etkinlikten ziyade, bu araştırmaya konu toplumsal ilişki modelinin sosyolojik ve ilişkisel boyutlarını anlamada O'nun kavramlarının kullanılması şeklindedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Kökenleri Aristoteles'e kadar götürülebilecek nitel bilimsel yaklaşım, Vico'nun "Yeni Bilim"iyle doğa bilimlerinin hegemonyasına karşı insan bilimlerini savunmuş, Dilthey ve sonrasında Weber'le insan ve insani olanın da bilimsel olarak yorumlanabileceğini ve değerlendirilebileceğini göstererek günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. İnsanı ve dolayısıyla onun bağlama odaklı yorumlanmasını ve anlaşılmasını savunan bu yaklaşım sosyal bilimlerde oldukça önemli gelişmelerin önünü açmıştır.

Bu çalışmanın ana konusunu kayırmacı ilişkiler, amacını ise bu ilişkilerin kendi bağlamlarında anlaşılmaya çalışılması oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, "bağlamdaki anlama odaklanan nitel araştırmaların, veri toplarken ve yorumlarken anlamı ortaya çıkarmaya duyarlı bir veri toplama aracı kullanmayı gerektirmesinden" hareketle nitel yöntem ve buna uygun veri toplama teknikleri tercih edilmiştir (Merriam, 2013:1). *Yapılandırmacılık, fenomenoloji* ve *sembolik etkileşimcilik* gibi farklı felsefelerden beslenen nitel araştırmalarda, insanların deneyimlerini nasıl yorumladıkları, dünyalarını nasıl şekillendirdikleri ve deneyimlerine ne gibi anlamlar yükledikleri anlaşılmaya çalışılır (a.g.e. :14).

Creswell nitel araştırmaya ilişkin çeşitli tanımları inceledikten sonra hepsinde ortak olan özellikleri sekiz maddede sıralamıştır. Yazara göre bunlar belli bir önem sırasına göre (2018: 45-47), verilerin doğal ortamlarında toplanmaları; bu tür araştırmalarda temel araç olarak araştırmacının olması; çoklu yöntemlerle veri toplanması; tümevarımlı ve tümdengelimli mantık yoluyla karmaşık akıl yürütme olanağı tanıması; katılımcı yorumlarına odaklanılması; araştırma deseninin zamanla belirmesi; araştırmacıların çalışmalarında kendilerini konumlandırarak yansıtıcılık içermeleri ve son olarak çalışılan konuyla ilgili bütüncül bir açıklama uğraşı olmasıdır.

Toplumsal birçok ilişkide olduğu gibi kayırmacı ilişkileri de anlama çabası gerek konunun nesnesi olan bireyleri gerekse konunun hem öznesi hem nesnesi durumunda olan araştırmacı bakımından bir sosyo-psikolojik süreci/ilişkiyi anlama çabasıdır; dolayısıyla nicel/sayısal verilerle bu çabanın gerçekleşmesi mümkün olmayabilir. Zaten, Kümbetoğlu'na (2008: 43) göre nitel verinin bir diğer tanımı da;

> "nicel veri şeklinde derleyemediğimiz veridir; bireylerin, süreçlerin, olguların hakkında, deneyimlerin, davranışların, faaliyetlerin tanımlandığı, niyetlerin, isteklerin, değerlerin, fikirlerin, içinde yer aldığı, duyguların hislerin, yansıtılabildiği, bilgilerin, inançların, kanaatlerin ayrıntılı bir biçimde aktarılabildiği bir veri ".

şeklindedir.

Aşağıda da ayrıntılı irdeleneceği gibi kayırmacı ilişkiler ve bunun sonucunda ortaya çıkan yapılar ve olgular, yapıları gereği fenomonolojik bir bakış gerektirirler ve ancak kendi doğal ortamlarında ve bağlamlarında anlaşılabilirler. Ayrıca bu kayırmacı yapılar/ilişkiler ve algıların, -tıpkı kültürün tanımını imler gibi- kuşaktan kuşağa aktarılan, hayatın hemen her alanına yayılmış, toplum tarafından içselleştirilmiş/normalleştirilmiş ve şekil değiştirebilen yapılar olmalarından dolayı kültürel bir olgu olarak değerlendirilmeleri gerekmektedir. Gerek fenomonolojik gerekse etnografik yaklaşım ve yöntemler, olaylar ve olguları açıklamaktan ziyade bunları, kendi bağlamlarında ve bağlamlarıyla anlamayı ve yorumlamayı amaç edinen bir felsefi temele dayanmaktadırlar. Bu tür yaklaşımların bir ürünü ve sonucu olan nitel yaklaşım ve yöntemler ise doğrusal ve adım adım veri toplama ve analiz süreçlerinden oluşmaz. Nitel araştırma yaklaşımı, doğası gereği veri toplama ve analizin aynı anda yapılmasını gerekli kılmakta ve tümevarımcı bir araştırma yöntemi gerektirmektedirler.

Bilimsel bir tez yazmayı daha sonraki yaşantınızda daima işinize yarayacak benzersiz bir araştırma deneyimi yaşamak olarak tanımlayan Umberto Eco'ya (2018: 15,

23) göre tezi, kavramların derlendiği bir çalışma olarak değil, bir deneyimi eleştirel bir biçimde özenle sunabilme, bir yetkinliğin edinilmesi olarak görmek gerekmektedir. Ona göre bu yetkinlik; sorunları saptamaya, yöntemli bir biçimde onlarla boğuşmaya ve belli iletişim teknikleriyle onları gözler önüne serebilmeye yarayacaktır. Bu çalışma da araştırmacının öz-deneyimlerinden gözlemlediği konuları/sorunları belirli sosyolojik kuramlar çerçevesinde ve belirli sosyolojik araştırma yaklaşım yöntem ve tekniklerini kullanarak sınaması şeklinde oluşmuştur.

Araştırmada kamu istihdamında kayırmacılık ilişkileri ile bu ilişkilerin nasıl inşa edildiği ve algılandığı sosyolojik bir perspektiften, özellikle toplumsal olgular arasındaki ilişkisel bağlar üzerinde odaklanan ve literatürde *ilişkisel sosyoloji* olarak adlandırılan ilişkisel perspektiften ele alınmaya çalışılmaktadır. İnsan eylemi ile toplumu/toplumsal pratikleri ilişkiselliği içerisinde kavramamızı sağlayan ve bu açıdan klasik sosyolojik paradigmanın önemli fail-yapı sorununu da aşmaya çalışan *ilişkisel sosyolojide,* H. C. White, P. Bourdieu, C. Tilly, M. Emirbayer ve M. Archer gibi düşünürlerin temsil ettiği çeşitli yaklaşımlar olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda kamu istihdamında liyakat ilkesi yerine *nepotizm* (kan bağına dayalı kayırmacılığı), *kronizm* (ahbap çavuş kayırmacılığı), *partizanlık* / *patronaj* (siyasal kayırmacılık) gibi türlerde ortaya çıkan kayırmacı ilişkiler, adı geçen bu düşünürlerin ilişkisel süreçlere, bağlama ve sosyal ağlara odaklanan temel yaklaşımlarından faydalanılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma konusunun çok boyutlu ve farklı yapıları, kurumları ve ilişkisellik biçimlerini kapsıyor olması konuyu anlamada Bourdieu'nun; "istatistik dağılımın, söylem çözümlemesinin, katılımcı gözlemin, açık uçlu ya da derinlemesine görüşmenin ya da etnografik tasvirin mono-manyakları (tek bir konuyu saplantı haline getirenler)" (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 230) olarak tarif ettiği tek yönlü bakış açısından/yönteminden fazlasını gerektirmektedir. Bu bakış açısıyla bu çalışmada, Bourdieu'nun kurumsal kaynaklara ulaşmanın aracı olarak gördüğü *sosyal sermaye* yaklaşımından ve de *alan, habitus, strateji* ve *illusio* gibi kavramların temellendirdiği özgün metodolojisinden yararlanılmıştır. Bu yararlanma yani Bourdieu'nun kavramsal araç setinin kullanımı, mekanik, sınırlandırıcı ve yöntemsel ön kabullere dayanmayan; anlama ve yorumlama çabalarında başka yaklaşım ve kuramlardan da faydalanılması şeklindedir.

Araştırmacılar farkında olsalar da olmasalar da, her zaman belirli inanışları ve felsefi eğilimlerini araştırmalarında kullanırlar. Nitel bir bilimsel araştırma süreci; araştırmacıların biyografilerini, kendilerine ve başkalarına ilişkin düşüncelerini, etnik ve

siyasi konulara bakış açılarını dikkate aldıkları ilk evre ile başlar (Creswell, 2018: 15-16). Dolayısıyla özellikle nitel çalışmalarda genel paradigma ve teorik çerçevenin belirlenmesiyle başlayan ve devamında evren örneklem belirlemeden, veri toplama ve analizine ve yorumlamalara kadar araştırmanın hemen her aşaması araştırmacının kendi deneyimleri, duyguları, kültürel ve ahlaki yargılarından yani kendi *habitusundan* süzülerek gerçekleşmektedir. Bu bağlamda araştırmacıya ilişkin bazı bilgilerin de okuyucular tarafından bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın araştırmacısı, bahse konu kamuda beyaz yakalıların ve adaylarının en yoğun olduğu Ankara'da üniversite öğrenimini görmüş ve sonrasında yaklaşık 19 yıldır kamuda çalışmaya devam etmekte olan bir kamu personelidir. Gerek öğrenciliği gerekse sonrasında kamudaki iş deneyimlerinde, bu araştırmanın da konusunu oluşturan kayırmacı uygulamalara şahit -birçok kez de mağdur- olmuştur, olmaktadır. Ayrıca araştırmacı, *kimlik* olarak da erkek, Türk ve Sünni olmasına karşın doğduğu, yaşadığı ve halen hayatını devam ettirdiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, tüm hayatı boyunca ve halen farklı *kimliklerden* (Kürt, Alevi) insanlarla akrabalık ve arkadaşlık bağlarına sahiptir.

Bu çalışmada, araştırmacının katılımcılar üzerinde etkisini en asgari düzeye indireceğinden hareketle odak grup görüşmesi tekniğinin kullanılması düşünülmüştür. Ancak saha çalışmaları sırasında, araştırmaya konu kadrolara aday kişilerin yani bu araştırmanın evrenini oluşturan kişilerin, aşağıda ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecek olan *güvenlik soruşturmaları, mülakat* gibi uygulamalar dolayısıyla oldukça baskın bir şekilde bir korku/endişe iklimi altında oldukları tespit edilmiştir. Görüşülenlerin hepsinde, özellikle aşağıda ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecek olan *güvenlik soruşturmaları* uygulamalarının "dedikodu" denebilecek bir metotla, adayların yakın çevrelerinden soruşturulmaları şeklinde gerçekleştirildiğine olan bir inanç görülmüştür. Bundan dolayı odak grup görüşmelerine adaylar yanaşmadığı -diğer katılımcılardan çekinmek dolayısıyla- kabul edenlerin ise çekingen tavırlar sergiledikleri ve gerçek/doğru bilgileri ver-e-medikleri izlenimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, aslında temaların da belirmeye başladığı ilk iki kılavuz (pilot) odak grup görüşmesinden sonra derinlemesine görüşme tekniğine geçilmesi uygun görülmüştür.

Saha çalışmalarından elde edilen, katılımcılara ilişkin bir diğer önemli tespit ise yine yukarıda değinilen yoğun korku atmosferi dolayısıyla ortaya çıkan, adayların görüşmelere katılmak istememeleri veya katıldıklarında "tehlikeli" olduğunu düşündükleri konularda konuş-a-mayacaklarını beyan etmeleridir. Bunun sonucunda ve

yapılan birçok görüşmeden hareketle, araştırmanın ilk evrelerinde düşünülen araştırmaya konu kadrolara aday mezun ve/veya yeni mezun kişilerle görüşme yapılması konusunda da değişikliğe gidilmiştir.

Aslında bahsedilen bu iki husus da bu araştırma açısından oldukça önemli bulgulardır. Yani bu araştırmanın saha çalışmalarından toplanan en önemli verilerden/bulgulardan birinin, ironik bir şekilde toplan-a-mayan veriler olduğu söylenebilir. Öyle ki "alan"daki bu yoğun korku/endişe ortamı ve onun etkileri doğrudan bu araştırma açısından oldukça önemli tespitlerdir. Bu bağlamda bir diğer önemli husus da bu araştırmanın temel tezlerinden biri olan toplumsal kutuplaşma olgusuna dairdir. Yapılan veya yapılamayan[*] odak grup görüşmelerinde tespit edilen, görüşmecilerin birbirleriyle ilgili düşünceleri bu tezi destekler niteliktedir. Öyle ki bu toplumsal kutuplaşma temelli, ön ve kalıp yargılardan dolayı, odak grup görüşmelerine katılımcı bulunmakta oldukça zorlanılmıştır. Bu durum aynı zamanda bu araştırmanın temel tezlerinden bir diğeri olan kişilerarası ve/veya kamusal/politik "güven" konusunda da önemli veriler sunmuştur denebilir.

1.3.1. Sosyolojik bir yaklaşım/yöntem olarak ilişkisel sosyoloji

Bu çalışmanın en önemli sorunsallarından biri "kayırmacı ilişkileri tarihsel ve toplumsal süreçte inşa eden/sürdüren yapılar/ilişkiler/ağlar nelerdir?" sorusudur. Dolayısıyla bu sorunu/konuyu anlayabilmek ve soruya cevap verebilmek ancak, tarihsel olduğu kadar, biyografik; yapısal olduğu kadar faili de gözden kaçırmayan ve bunları kendi bağlamlarında ve kendi ilişkisel desenleri içerisinde anlayabilmeyi sağlayacak ve bunu yaparken de araştırmanın öznesini araştırma sürecinin her aşamasına katacak, ondan faydalanacak bir bakış açısıyla mümkün olabilir. Kayırmacı ilişkiler doğası gereği, yapısal ve/veya ilişkisel bir temayı (*sermayeyi*/*sermayeler* bütününü/*sembolik sermayeyi*) gerektirir. Bu sermayelerin kabulü de (bireyler ve gruplar açısından) bir ikrarı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu ilişkiler, ancak ilişkisellikleri dolayımıyla anlamlandırılabilirler ve tanımlanabilirler. Kaldı ki Sosyoloji kelimesinin kökü olan sosyal (social) kelimesi batı dillerinde ilişkili/bağlantılı olana işaret etmektedir.

Sosyal bilimlerde gerçek ve gerçeklik diğer bilimlerde olduğu gibi sabit, değişmez;

[*] Planlanan birçok odak grup görüşmesi, görüşmenin hemen öncesinde telefonla veya yüz yüze görüşmecilerin katıl-a-mayacaklarını belirtmeleri nedeniyle yapılamamıştır.

gözlenmeyi, keşfedilmeyi veya ölçülmeyi bekleyen; dışsal, nesnel bir fenomen değildir. Becker'in mizahi bir dille ifade ettiği gibi; "Gerçek şu an için sorgulamamayı seçtiğimiz şey ve ilişkili olduğu şeyler arasında gerginliğe neden olma ihtimali en yüksek olandır" (Akt. Merriam, 2013: 203). Farklı gerçeklik halleri/anlayışları olabileceğinden hareket eden sosyal bilimler ve sosyoloji de, toplumsal davranışı, bunun görünen şekilleri olan toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerin nasıl algılandığını anlama ve yorumlama çabasıdır. Weber'in (1922: 4) de ifade ettiği gibi "Sosyoloji, sosyal eylemin yorumlayıcı bir anlayışıyla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel bir açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir." Bu amaçla yürütülen sosyolojik faaliyetlerde, odağın ne olacağı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak sürekli tartışıla gelmektedir. Durkheim'den Parsons'a yapıyı merkeze alan yaklaşımlarla, Simmel'den Bourdieu'ya kadar fail, ilişkiler, formlar, bağlam gibi çeşitli diğer faktörleri de dikkate almak gerektiğini öne süren yaklaşımlar süregelmektedir. Bu çalışmada, soyut kuramsal tartışmalara girerek temel amaçtan uzaklaşılmadan, Mills'in (2007: 38) de ifade ettiği gibi "terimler üzerinden değil, terimler aracılığıyla"; Simmel, Elias, Tilly, Archer ve Bourdieu'nun izinden gidilerek yapı-fail antinomi-dikotomisi, ilişkisel sosyoloji yaklaşımıyla aşılmaya çalışılacaktır. Bu araştırmaya kılavuzluk edecek olan Bourdieu ve onun ilişkisel toplumsal gerçeklik anlayışı ve bu bakış açısıyla sosyolojik yöntemi kendi ifadesiyle şöyledir:

> "Toplumsal gerçeklik görünmez ilişkiler toplamıdır; birbirlerinin dışında olan, birbirleriyle ilişkilerine göre bitişiklikle, yakınlıkla ya da mesafeyle hatta görece konumla, üstte ya da altta, hatta arada, ortada olan konumların uzayını oluşturan ilişkiler toplamıdır. Sosyoloji, nesnelci momentte, toplumsal bir topolojidir.(...) görece konumların ve bu konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin analizidir" (2012a: 352).

Bu araştırmanın geneli incelendiğinde toplumdaki kayırmacı ilişkilerin tarihsel ve toplumsal bir ilişkisellik içerisinde oluş-turul-muş ve geliş-tiril-miş olduğu açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada "sosyal gerçekliği dinamik, sürekli ve süreçsel terimlerle tasvir eden uygulanabilir analitik" (Emirbayer, 1997: 281) bir yaklaşım elzemdir. Bu bağlamda son yıllarda sosyal bilimler alanında oldukça dikkat çekici bir hale gelen *ilişkisel sosyoloji* yaklaşımı ve onun önerdiği alternatifler bu araştırma konusu bakımından oldukça işlevsel görülmektedir. Her ne kadar görece yeni görülse de *ilişkisel sosyoloji* yaklaşımı yeni bir yaklaşım değildir ya da diğer bir değişle bu yaklaşımın fikirsel tohumları çok öncelerden görülmeye başlanmıştır. Erken dönemde

"sermaye ve ücretli emeğin birbirini karşılıklı olarak kurduğuna ve birbirleriyle olan dinamik ilişkilerinin dışında var olamayacaklarından" bahseden Marx'tan (Akt. Emirbayer, 2012: 7) Simmel'e kadar bu yaklaşımın izleri tarihsel olarak görülebilir. Örneğin sosyolojinin kurucularından kabul edilen, büyük klasik sosyolog Simmel, çalışmalarında toplumsal olanın ilişkisel ve farklı katmanlardan oluştuğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki onun, *toplum* yerine *toplumlaşma* kavramını kullanması bile başlı başına yapı-fail dikotimisine bakışının önemli göstergelerinden biridir. O'na (2009: 47) göre;

> "Bir kaç bireyin etkileşim içine girdiği yerde toplum vardır. Bu etkileşim daima belli saiklerle ya da belli amaçlar gözetilerek gerçekleşir.(...) Bütün bunlar, birbirinden yalıtılmış bireylerin toplumsal hallerini, etkileşim kavramı genel başlığı altında ele alınabilecek çeşitli formlarda beraber olma ve birbiri için var olma haline dönüştürdüklerinde toplum haline gelmenin (*sociation*) faktörleri olurlar ".

Daha yakın bir dönemde ise gündelik insan davranış ve ilişkilerini büyük bir titizlikle inceleyerek bunları duygular, davranışlar ve yapılar arasındaki bir ilişkisellik içerisinde serimleyen ve analiz eden Norbert Elias, ilişkisel sosyolojik yaklaşıma büyük bir katkı yapmış diğer bir önemli sosyologdur. Uygarlaşma sürecinde toplumda ve bireylerde gözlemlenen davranış ve duygulanım değişikliklerini tarihsel olduğu kadar psikolojik/duygusal süreçleri de dikkate alarak incelediği önemli çalışması "Uygarlık Süreci", her ne kadar ilk yayınlandığı 1930'ların sonlarında pek dikkat çekmese de yaklaşık kırk yıl sonra değeri anlaşılmış, birçok sosyologu etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir (Elias, 2017). Toplumsal ilişkilerin ve *toplumlaşmanın* en temel aracı, yöntemi, mecrası olan dil üzerinden de analizler yapan Elias'a (2016: 22) göre, "dil ve düşünce araçlarımız büyük ölçüde öyle kalıplaşmıştır ki, kendi dışımızdaki her şeyi "nesne", bunun da ötesinde genelde olduğu şekliyle hareketsiz nesne olarak değerlendiririz". Bu "şeyleştiren"[5] ifade tarzı, sosyologların görev alanlarının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (a.g.e.: 22)". Elias'a (2016: 12-16) göre toplum,

> "değişmez statik yapılar/ifadeler aracılığıyla tahayyül etmenin aksine -köyler ve şehirler, üniversiteler ve fabrikalar, kastlar ve sınıflar, aileler ve meslek grupları, feodal toplumlar ve sanayi toplumları, komünist ve kapitalist devletler- bunların tamamı bireylerin oluşturdukları ilişki ağlarıdır ve bu ilişki ağlarını inceleyen kişi de (sosyolog) yine incelediği o ağların bir parçasıdır".

[5] Buradaki *şeyleş-tir-me* Marksist düşünürler ve özellikle Lukacs'taki üretim, üretim araçları ve bu dolayımla oluşan toplumsal ilişkilerdeki bozulmadan ziyade daha çok dilde ve dolayısıyla düşünce sistemlerindeki bir bozulmayı işaret etmektedir.

Elias, toplumsal yapıların metafizikleş-tiril-miş olduğuna inanmaktadır ve O'na göre buna yol açan şey de, hâkim kelime ve kavram oluşumlarının iyice körüklediği; toplumsal yapıların düşüncede şeyleştirilmesi ve insandan arındırılması olgusudur (2016: 12). O, "insan bilimleri için heteronom, yani dıştan belirleyici; ayrıca naif ben-merkezci ya da doğa bilimsel tasarımlardan ve bunlara ait düşünme ve konuşma biçimlerinin etki ve belirleyiciliklerinden kurtulmaya" ve yeni dil, düşünme ve yaklaşımlar geliştirmeye çalışmıştır (2016: 16).

İlişkisel yaklaşımın bir diğer önemli ismi özellikle kolektif davranış üzerine önemli çalışmaları olan Charles Tilly, tarihselci bir perspektifle yaptığı toplum analizlerinde toplum ve toplumsalı anlamada ilişkisel analizlerin önemine dikkat çekmiştir. Yapı ve (kolektif) eylem arasındaki ilişkiyi yeniden formüle edişi, siyasi mücadelenin ilişkisel boyutlarını sistematik şekilde değerlendirmesi ve siyasi mücadelelere ve daha geniş bir perspektiften toplumsal dönüşümlere sistemli, ilişkisel bir perspektif geliştirmesi açılarından Tilly ilişkisel bir bilim insanı olarak görülebilir (Diani, 2012: 246). Örneğin "Eşitsizliklerin İlişkisel Kökenleri" adlı etkili makalesinde çeşitli tarihsel süreç örnekleriyle toplumsal eşitsizliklerin nedenleri olarak gösterilen; kültürün etkisi, işlevsellik, zora dayalılık ve rekabetin yanında; bu dört sebebi de kapsayacak şekilde ilişkisel süreçlerin önemini göstermiştir (Tilly, 2012: 219-238).

Sosyal bilimlerde, failliği teorileştirmede temel bir problem olduğuna dikkat çeken diğer önemli bir ilişkisel sosyolog ise Margaret Archer'dir. O'na göre sosyal teoride insanı (faili) teorileştirmede iki uç bulunmaktadır. Bir yanda Aydınlanma düşüncesinin geliştirdiği, topluma hiçbir şey borçlu olmayan, dolayısıyla da kendisine yeten "dışarıdan biri" olarak "az sosyalleşmiş" bir insan (fail); diğer yanda ise biyolojisi hariç her türlü özelliği, bulunduğu sosyal yapı tarafından şekillendirilmiş ve bir kalıba dökülmüş, kendi çevresini dönüştürmeye dönük hiçbir kapasiteye sahip olmayan, bağımlı "içerden biri" olarak "aşırı sosyalleşmiş" bir insan (fail) ve bu kavramsallaştırmaların iki ucu arasında salınıp duran bir sosyal teorileştirme çabası (Archer, 2012: 281). Archer'a göre, bu iki (az sosyalleşmiş ve aşırı sosyalleşmiş) insan türü modeli de sosyal teori açısından yeterli temeli sağlayamaz. 'Epistemik yanlış' adını verdiği bu iki versiyonda da (insan-merkezci ve toplum-merkezci) verili gerçeklik, araçsal usçuluğumuz ya da toplumsal söylem vasıtasıyla, dünyanın gerçekliğiyle yer değiştirilir (Archer, 2012: 286). Onun önerisi, bunların yerine;

"İnsanoğlunu hem toplumun 'çocuğu' hem de toplumun 'ebeveyni' olarak kavrıyor ve böyle

> sergiliyorsak, o zaman sosyal teori, ilk olarak, kendi potansiyelini insan olarak gerçekleştirmesine can alıcı bir katkı sunmuş sosyallik yetisini içinde barındıran bir insan mefhumuna gereksinim duyar. Bunun yanı sıra ikinci olarak sosyal teori, insanın, kendisi gibi diğer insanlarla birlikte, dönüştürmek üzere kendi sosyal bağlamı üzerine düşünebileceği ve eyleyebileceği, yeterince görece otonom niteliklere ve güçlere sahip olan bir insan mefhumunu da gerektirir" (a.g.e.: 282).

Kendi tanımlamasıyla Archer'in realist yaklaşımı; "*insanların belirimsel niteliklerinin* varlığını ve yanı sıra *yapısal ve kültürel belirimsel niteliklerin* gerçekliğini kabul ederek, faillerin ve aktörlerin ortaya çıkışını, bu nitelikler arasında vuku bulan ilişkisel gelişmeler olarak" kavrar ve bu yaklaşım üzerinden *pratiği* vurgulayarak bir sosyal yeniden üretim/dönüşüm (*morphogenesis*) tahayyül eder (a.g.e.: 299).

İlişkisel bir sosyolojik perspektif öneren/kullanan, daha başka düşünürlerden söz edilebilse de özellikle Giddens ve Bourdieu'nun, "*yapının ikiliği*" ve "*habitus*" kavramsallaştırmaları da yapı-fail sorununu aşma çabaları arasında en önemlilerindendir. Archer gibi bazı düşünürler, Giddens'in *yapılaşma* teorisini, araştırma yapmak için bir yaklaşım sunsa da belli bir bağlamda yapı ve fail kavramları arasındaki dengenin nasıl sağlandığını gösteremediği konusunda eleştirmektedirler (Bakewell, 2015:191). Yukarıda da değinildiği üzere, kendisi de önemli bir ilişkisel sosyolog olan Archer ve bazı diğer teorisyenler, tıpkı yapısalcılar gibi sosyologların görevinin yapısal sonuçların faillerdeki etkisini analiz etmek olduğunu kabul etmekle beraber yapıların öylece faillerin dışında var olduklarını reddetmektedirler (Depeltau, 2015:263-272; Archer, 2010: 225-249).

Birçok sosyologa göre sosyolojideki yeni paradigmalardan biri veya sosyolojinin gelecekteki paradigması olarak görülen *ilişkisel sosyoloji* (Depeltau, 2015:252, 253) en genel anlamıyla, toplumsal hayatı toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır, fakat bunu nasıl yaptıkları ve "toplumsal ilişkilerden" neyi kastettikleri ilişkisel sosyologlar arasında değişiklik göstermektedir. Her ne kadar -yukarıda bazı örnekleri verilen- tarihsel kökenlerine inme olanağı olsa da, ilişkisel sosyoloji yaklaşımı ne yaptığını bilen bir proje olarak büyük ölçüde Mustafa Emirbayer'in tetikleyici çalışması "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto"sunun (Manifesto for a Relational Sociology) verdiği cesaretle, 1990'larda şekillenmiştir. Bu projede yer alanların ortak noktaları ise sosyal bilimlerdeki hem bütüncül hem de bireyci düşünüşün karşısında konumlanmalarıdır (Powel ve Depeltau, 2015: 15-16). Ancak farklı ilişkisel sosyoloji yaklaşımlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

İlişkisel sosyoloji içerisinde ontolojik ve epistemolojik açıdan üç ayrı grup olduğundan bahseden Depelteau (2015:251-284); bunları, kabaca yapının etkisine ağırlık veren *Belirlenimci İlişkisel Sosyoloji*; öznelere ve bunların arasındaki -bağımlılık- ilişkilerine vurgu yapan *Derin İlişkisel Sosyoloji* ve fail ve yapı arasında diyalektik bir ilişki varsayan *Eş-Belirlenimci İlişkisel Sosyoloji* olarak gruplandırmıştır. Bu sınıflandırmada M. Archer, R. Baskhar, P. Donati gibi eş-belirlenimci sayılan bir diğer sosyolog ise Bourdieu'dur. "Tarihsel/ilişkisel, sınıf temellerini de yok saymayan ve bu bağlamda eşitsizlikler ve bunların kaynaklarına dikkat çeken bu yaklaşım, Bourdieu'dan önceleri de Hegel'den Marx'a, Nietzsche'den Foucault'ya, Butler'a, Simmel'e, Frankfurt okuluna kadar çeşitli metodolojilerin ve de özellikle eleştirel yaklaşımların kurucu kıstası olmuştur" (Mücen, 2014: 352). Toplumsal realitenin tarihsel ve ilişkisel olarak var edildiği ve çok boyutlu bir gerçeklik kabulüne dayanan yaklaşım, bu çalışmada da temel yaklaşım olarak benimsenmektedir.

1.3.1.1. ***İlişkisel bir sosyolog olarak: Pierre Bourdieu***

Kayırmacı ilişkiler derinlemesine incelendiğinde bu ilişkilerin etno-dinsel, cinsiyetçi, sınıfsal ve ideolojik bir *yapının* ürünü/devamı olmalarıyla birlikte; bu ilişkide bulunan tarafların benlik oluşum ve sunumları, meşrulaştırma ve psikolojik rahatlama *stratejileri* gibi çeşitli açılardan da *faile*[6] ilişkin çözümlemeler gerektirdiği görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi yapının veya faillerin yok sayılmasından ziyade, *yapı-fail ikiliğinin* birlikte değerlendirilmesi Bourdieu'nun kuramlarında belirginleşmektedir. Bourdieu sosyolojisi, her ne kadar yapıya olan vurgu ile dikkat çekse de özcü varsayımlar ve bunlara içkin olan sınırlılıkları aşma yöntemleri ve kavram setleri de sunar. Bu bağlamda gerek bu ikiliği en verimli şekilde kullanma ve aşmada önerdiği yöntem ve kavram setleri, gerekse kuram ve kavramlarının multi-disipliner özelliğinin kayırmacı ilişkileri anlamaya çalışmadaki uygunluğu açısından Bourdieu'nun sosyolojik yaklaşımı ve analizi bu çalışmanın ana teorik desenini oluşturmaktadır. Bourdieu kendi sosyolojik yaklaşımını *inşacı yapısalcılık* veya *yapısal inşacılık* olarak nitelendirmektedir (2016:

[6] Emirbayer ve Mische'in de ifade ettiği gibi; "insani faillik, geçmişten bilgilendirilen, ancak aynı zamanda geleceğe ve bugüne yönelik olan, zaman içinde yer alan bir sosyal katılım/ilişki süreci" (Emirbayer ve Mische, 1998: 66-67) olduğundan her türlü fail analizi veya faili de dikkate alan her analiz geniş bir perspektif kullanmak zorundadır.

189). O, bu nitelemeyi/öz-tanımlamasını ise şöyle açmaktadır (2012: 349-350):

> "Yapısalcılık kavramını Saussurecü ya da Levi-Strauss'çu geleneğin verdiği anlamdan çok farklı bir anlamda ele alarak; yapısalcılık ya da yapısalcı derken, yalnızca sembolik sistemlerde, dil, mit, vs. de değil toplumsal dünyanın kendisinde, faillerin bilinç ve iradesinden bağımsız, pratiklerini ya da temsillerini yönlendirmeye ya da kısıtlamaya muktedir, nesnel yapıların varlığından söz ediyorum. İnşacılıktan söz ederken, bir yandan benim habitus diye adlandırdığım şeyi oluşturan algı, düşünce ve eylem şemalarını, diğer yandan toplumsal yapıların, özellikle alanlar ve gruplar diye adlandırdığım şeylerin, hele de genellikle toplumsal sınıflar diye adlandırılan şeyin toplumsal bir yaratılışının var olduğunu kastediyorum."

Bourdieu, bu yaklaşımıyla, "yapı ile birey arasındaki diyalektik ilişkiler yığınına odaklanarak, gündelik yaşam pratiklerine, içerisinde hayat bulduğu yapısal özellikleri dışlamadan bakabilmenin yollarını" gösterir (Gezgin, 2016: 19-20). Bu yaklaşım, bu araştırmanın da amacı olan kayırmacı ilişkileri "bireysel olandaki toplumsalı, mahremin altında gizlenen gayri-şahsiyi, özelin en derinine gömülmüş evrenseli keşfettirebilecek bir düşünümsellikle" anlamaya olanak sağlar (Bourdieu ve Vacquant, 2003: 40).

Sanayi Devrimi'nden küreselleşmeye, gittikçe karmaşıklaşan, akışkan, geçişken toplumsal yapılar ve yine bunların dolayımıyla şekillenen ve bunlarla mücadele ederek var olan failleri anlama çabasında Bourdieu'nun sosyolojik yaklaşımı önemli araçlar sunar. O'nun, toplumsal yapıları ve bunların tarihsel, psikolojik, ilişkisel inşa ve yeniden inşalarını anlamada, ironik bir şekilde ekonomik bir indirgemeciliğin kolaycılığına kaçmadan kullandığı -özü itibariyle bir ekonomi terimi olan- *sermaye-ler;* fail davranış, tutum, düşünme şekillerini belirleyen, sosyo-psikolojik, tarihsel, biyografik *alan, habitus* kavramsallaştırmaları; özü itibariyle toplumsal oyunun ve çıkarların (*illisio*) ve onun kalıplaşmış kurallarının (*doxalar*) farkında olanlara aynı zamanda bir mücadele alanı ve olanağı da sunması açısından ümitvardır.

Toplumu ve toplumsalı anlamada, tözsel yapılar, bunların etkileri ve bunlardan etkilenenler önemli bir yer tutar ve bu anlama çabası zor bir uğraştır. Çoğunluğu bu toplumsal yapının/ilişkilerin (*alan*) mağdurları olmalarına rağmen bu duruma karşı bireylerde görünen bigâne tutum, madunluk, rıza ve yaygın içselleştirme hali (*habitus*), kayırmacı toplumsal ilişki modelinde net bir şekilde görülebilir. Paradoksal bir şekilde bu ilişkiler örüntüsünün (*alan*) varoluş kaynağı da olan bu kabul (*habitus*) tam da Bourdieu'nun ifadesiyle;

> "Bizzat kendisinin bir ürünü olan "alan"la gerçek bir ontolojik suç ortaklığı ilişkisi içinde olan habitus, bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin,

> kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hâkimiyetin bir ilkesidir. (...) Habitus ve alan arasındaki iki yönlü ilişki derinlemesine analiz edilebilir: Yapılaşmış bir uzay olarak "alan" habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir" (2007: 48).

Görüldüğü gibi özü itibariyle tarihsel ve toplumsal ilişkisel bir süreç ve bunun sonuçları olan kayırmacı ilişkiler, Bourdieu'nun *oyun* metaforu ve bunun üzerine geliştirdiği *alan, habitus, illusio, doxa, sermaye* kavramlarıyla anlaşılmaya çalışılabilir. Bu bağlamda aşağıda ana hatlarıyla Bourdieu'nun *oyun* metaforuyla açıkladığı kuramı ve buna bağlı kavramlarından bahsedilecektir.

Uzun yıllar Bourdieu'yla birlikte çalışan Wacquant (2014a: 446-447; Bourdieu, 2012b: 370) O'nun sosyolojik yaklaşımını özlü bir şekilde şöyle anlatmaktadır;

> "O'nun, çok farklı alanlardaki külliyatının hemen hepsinin temelinde tutarlı bir şekilde bir kaç ilke ve kavram yatmaktadır. Bourdieu'nun bilim anlayışı; pratikleri merkeze alan, her türden tahakküme karşı, eleştiriyi besleyen, düalist olmayan, kavgacı ve düşünümsel bir anlayıştır. Kavgacı bir yaklaşımdır çünkü onun analizinde, en barışçıl görünen aile ve sanat dâhil bütün toplumsal kozmoslar, çok biçimli ve ebedi mücadelelere sahnedir. Bourdieu'nun farklı konu ve alanlardaki analizlerinin tümünde tarihsel eylem iki biçimde var olur; bedenlerde cisimleşmiş ve şeylerde kurumlaşmış, yerleşmiş olarak. Tarih bir yandan, *habitus* olarak adlandırdığı ve bireylerin içindeki algı ve değerlendirme kategorileri, kalıcı yatkınlık paketleri olarak "öznel"leşir. Diğer yandan da *sermaye* kavramıyla işaret ettiği verimli kaynakların dağılımı ve *alan* dediği özgün işleyiş mantığına haiz küçük dünyalar yoluyla "nesnel"leşir. Ve nihayet, sosyoloğun ve sosyolojinin çalışması bedenleşmiş tarih ve şeyleşmiş tarih, *habitus* ile *alan* arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklamaktır. Bu bağlamda onun toplum tahayyülünde, toplum belli bir kategorideki bireylere has yatkınlıkları, var olma, hissetme, düşünme ve eyleme tarzlarını biçimlendirir iken; diğer taraftan bu bireyler bu yatkınlıklar uyarınca eyleyerek toplumu biçimlendirirler. Tarihi üreten maddi ve simgesel mücadeleler ve eşitsizlikler sadece farklı türleriyle *ekonomik sermayeye* göre değil, ve aynı zamanda *kültürel(enformasyonel)sermaye* (diplomalar, vb.) ve birbirleriyle yakından ilişkili iki sermaye türü, *sosyal sermaye* (faydalı ilişkiler, kişinin bağlantıları ve grup aidiyetleri) ve farklı sermaye türlerinin meşru olarak algılanıp tanınmalarıyla büründükleri form olan *simgesel sermaye* (tanınma, prestij) yoluyla belirlenir, anlaşılabilir".

Bourdieu'ya (2016a: 8) göre, eşitsizlik içeren toplumsal meseleleri açık bir bahis konusu yapan başka bir bilim dalı olmaması sebebiyle sosyolojik bilimsel söylem üretmek ve yaymak da zor bir uğraştır.

Bireylerin toplumsal uzamdaki konumları temelinde toplumsal dünyayı algılama ve inşa etme biçimlerini inceleyen Bourdieu *oyun* metaforuyla kavramlarını açıklamaya çalışmıştır. Buna göre toplumsalın (*oyun*) sahnelendiği yer *alandır* ve oyuncuların oyuna

dâhil olmak için bu oyunun bazı çıkarlarına hizmet etmesi (*illusio*) gerekir. "*Oyundan* farklı olarak *alan*, bilinçli bir yaratımın ürünü değildir ve açıkça ifade edilemeyen ya da kodlanmamış kurallara daha doğrusu düzenliliklere uyar" (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 82). Çıkarları doğrultusunda oynamayı değer bulan oyunculardan kuralları (*doxa*) benimsemesi ve sorgulamaması beklenir. "*Alana* her katılan, bu düzeni kendi içkin kuralıyla birlikte göz önünde bulundurmalıdır ve alanın yerleşik düzeninin tanınması ve benimsettirilmesi (*illusio* vasıtasıyla), *alana* her katılana sessizce kabul ettirilir" (Bourdieu, 2006: 405). Her oyuncunun oyundan istediğini alabilmesini sağlayacak bazı değerleri/değerler kümesi (kozu) vardır (*sermaye*). Bunlar *ekonomik, kültürel* ve *sosyal sermayelerdir*. Toplumsal uzam içerisinde eyleyiciler, "farklı türleriyle, sahip oldukları *sermayenin* toplam hacmine göre ve *sermayelerinin* yapısına, yani *sermayelerinin* toplam hacmi içinde farklı *sermaye* türlerinin, bir başka deyişle, *ekonomik* ve *kültürel sermayelerinin* görece ağırlığına göre dağılmışlardır" (Bourdieu, 1995: 21-22). Bu sermayeler farklı alanlarda farklı önemlere ve etkililiklere sahip olabilirler. Diğer bir deyişle her bir *sermaye* farklı *alanlarda* ve farklı *oyunlarda*, farklı işlevlere sahip olabilir. "Söz konusu bu *sermaye* türlerine sahip olmak, *alanda* elde edilebilecek özgül faydalara erişimi belirler (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 81)". Bu işlevler ve öncelik durumlarına göre pratikte ortaya çıkan *sermayeler* bütünü de *sembolik sermaye* olarak tanımlanır. Bourdieu'nun kendi metaforik ifadesiyle özetlemek gerekirse;

> "Her oyuncunun oyunda sahip olduğu farklı sermaye türleri (kozları) vardır. Oyuncunun *oyundaki görece kuvveti*, oyun mekânındaki *konumu* ve aynı zamanda *oyun stratejileri*; hem sermayenin topyekûn miktarına, hem sermaye yığınının yapısına, hem sermaye yapısının topyekûn miktarına bağlıdır. Bir "oyuncunun" stratejileri ve "oyununu" tanımlayan her şey aslında sadece *belli bir anda* sermayesinin yapısına ve miktarına, bunun ona sağladığı oyun olanaklarına değil, sermayesinin miktarının ve yapısının *zaman içindeki evrimine*, yani toplumsal güzergâhına ve belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süren bir bağıntıda oluşan yatkınlıklara (*habitus*) bağlıdır" (Bourdieu ve Wacquant 2003: 83). (İtalikler yazara ait).

Bourdieu'nun sosyolojik tahayyülünü anlamak için anahtar bir kavram olan, faillere içkin ve hükmeden yapılaştırıcı bir mekanizma olarak *habitus* ise, toplumsal yapıların içselleştirilmesinden meydana gelir. Herhangi bir çevre veya sosyal oluşum içinde bulunma, eylemi şekillendiren *habitusları* üretir. *Habitus*, farklı zeminler ve şartlardaki sosyal deneyimlerimizin bir sonucu olmasına ek olarak, belleğimizdeki (dil, sınıfsal konum, etnik aidiyet, toplumsal cinsiyet vd.) devamlı eğilimler setini ifade eder. Bireylerin toplumsal kozmosla ilişkilerine aracı olan "bilişsel şemalar olarak *habitus*,

edinilmiş olan, ancak sürekli eğilimler şeklinde bedende cisimleşen bir şeydir (Tatlıcan ve Çeğin, 2014: 314-317)". Yani *habitus*, edinilmiş yatkınlıklar, bedende cisimleşmiş yapma ve etme biçimleridir (Bourdieu, 2016a: 36).

Matematik, fizik gibi sayısal bilimlerde bir problemi çözebilmek için kullanılan yaygın yöntemlerin başında; verili problem verilerini, yine verili bir formüle uygulayarak, yerleştirerek sonuca ulaşmak gelmektedir. Tabi bunun için öncelikle o problemi çözebilmeye uygun formülün geliştirilmesi veya önceden geliştirilmiş en uygun formülün tespit edilmesi gerekir. Uygun formülü bulmak veya geliştirmek ve problemdeki verileri görebilmek, anlayabilmek en azından problemin çözümü için bir başlangıçtır. Bu aşamadan sonra artık gerekli olan, yeterli teknik bilgiyle bu formülün uygulanarak problemin çözülmesidir.

Toplumu ve toplumsal problemleri anlama, yorumlama, açıklama çabasında sosyolojik kuram, kavram ve kavram setleri de benzer bir şekilde -her ne kadar bu denli basit ve mekanik olmasa da- yukarıda bahsedilen yöntemdeki formüllere benzetilebilir. Araştırmacı, toplumdaki verileri görebilmeli, süzebilmeli ve sonrasında buna uygun (formülü) kuram/kavram setini bulmalı veya geliştirmelidir.

Toplumsal kozmosta, sanattan bilime, eğitimden iletişime kadar birçok konuyu anlama çabasında kullanılagelen Bourdieu'nun sosyolojik yaklaşım, kuram ve kavramları, kayırmacı ilişkiler ve bu ilişkilerin gerçekleştiği *alanı* anlamada mevcut hiçbir veriyi dışarıda bırakmayacak şekilde olanaklar sunan bir formül olarak görülebilir.

Sosyolojik bir analizde *alan,* toplumsal uzaydaki konumlar arasındaki ilişkiler ve bağıntıların bir örüntüsü olarak görülür. Bu *alan* içerisindeki kişiler ve kurumlar sürekli bir mücadele halindedirler. Bourdieu'ya göre *alana* dair yapılacak bir sosyolojik çözümleme şöyle olmalıdır;

> "Alan terimleriyle yapılan bir çözümleme, zorunlu ve birbirine bağlı üç uğrak içerir. (...) İlk olarak alanın konumu iktidar alanına göre çözümlenmelidir. İkinci olarak bu alanda rekabet halinde olan eyleyicilerin ya da kurumların işgal ettikleri konumlar arasındaki bağıntıların nesnel yapısı kurulmalıdır. Üçüncü olarak eyleyicilerin habitusu, yani belirli bir toplumsal ve iktisadi koşul türünün içselleştirilmesi yoluyla edindikleri ve söz konusu alanın içinde tanımlanmış bir yörüngede az ya da çok gerçekleşme fırsatı bulan farklı yatkınlık sistemleri çözümlenmelidir" (Bourdieu, ve Wacquant, 2003: 90).

Bu araştırmanın konusunu oluşturan kayırmacı ilişkilerin gerçekleştiği kamusal *alan*, çeşitli sermayelerin ayrı ayrı, bir arada, anlık değişebilen farklı kombinasyonlarla sergilendiği bir mücadele mecrasıdır. Yani, "*alan*, aktörler ve kurumların mevcut

sermaye dağılımını korumaya veya değiştirmeye çalıştıkları bir mücadele arenasıdır: İçinde kimlik ve hiyerarşinin temellerinin sürekli tartışma konusu olduğu bir savaş alanıdır" (Wacquant, 2014: 63). Bu araştırmaya konu, oyunda/mücadelede Türkiye toplumunda sorgulanamaz (aşağıda *yapısal kayırmacılık* olarak adlandıracağımız) kuralların (*doxa*) kabulü başlangıç noktası ve hatta alana giriş için zorunludur veya en temel (baskın) *sermaye* olarak kabul edilebilir. Bunlar genel olarak cinsiyetçi, etno-dinsel ve belirli hâkim ideolojik ön kabuller şeklinde oluşan sermaye veya kurallar (*doxa*)dır.

Bu perspektiften kayırmacı ilişkiler konusu analiz edildiğinde, Bourdieu'nun üç temel *sermaye*[7] türünden, *kültürel (enformasyonel) sermayenin, (*alınan eğitim, sertifikalar, unvanlar, bilişsel ve davranışsal beceriler, yeterlikler) kamuda istihdam ve kariyer imkânları bağlamında, en temel belirleyici olması gerekmektedir. Bunun yanında toplumsal ağlarla oluşan, oluşturulan veya doğuştan kazanılan belirli gruplara üyelik olarak *sosyal sermaye* de diğer önemli bir belirleyicidir. Bu araştırmaya da konu olan kayırmacı ilişkiler *oyunundaki* temel problemin, *oyun* için gerekli *koz* olarak, *sosyal sermayenin, kültürel sermayenin* önüne geçmesi veya sermaye kombinasyonlarında en baskın hatta tek koz olarak *sosyal sermayenin* görülmesi durumudur.

Kayırmacı ilişkiler *alanında* (kamuda) mücadele, sahip olana, sosyo-kültürel ve ekonomik bir iktidar sağlayan -aşağıda ayrıca değinilecek olan, aslında Bourdieu'dan çok önceleri Weber'in de işaret ettiği anlamda- konumlardır. Diğer bir deyişle, iktidarı sağlayan toplumsal kozmostaki nesnel ilişkiler ve bu ilişkilere aracılık eden sermayeler toplamı veya sermayelerin pratikteki yansıması olarak ortaya çıkan *sembolik sermayedir*. Bourdieu'ya göre,

> "Bu nesnel ilişkiler, bir oyunun kozları gibi, etkili, etkin olan ya da olabilen kaynakların dağılımında, yeri bu toplumsal evren olan ender malları sahiplenme rekabetinde işgal edilen konumlar arasındaki ilişkilerdir. Bu temel toplumsal iktidarlar, (...) farklı sermaye türlerinin meşru olarak algılandıklarında ve kabul edildiklerinde büründükleri biçim olan sembolik sermayedir" (Bourdieu, 2012a: 353).

Failler *alanın* özellikleri ve gerektirdiklerine göre sermaye kombinasyonlarının veya *sembolik sermayenin* yapısında mümkün olabildiğince değişimlere, dönüşümlere gidebilirler. Yani bireyler istihdam ve kariyer mücadelelerinde alanın reel/güncel

[7] Bourdieu sosyolojisinin Marksist temellerinden biri olan ve onun kuramlarının kısmen sınıfsal temelli köklerini yansıtan, *ekonomik sermayenin, sosyal* ve *kültürel sermayeye* zemin hazırlaması, kaynaklık etmesi, Bourdieu'nun kendi çalışmalarındaki temel izleklerinden biri olsa da bu araştırmada, araştırmanın konu ve kapsamı bağlamında daha az vurgulanmıştır.

yapısına göre bazen *kültürel* (diploma, unvan vb.), bazen *sosyal* (aile, hemşeri, tarikat, cemaat, vb. aidiyeti) *sermayelerini* öne çıkartabilir ve/veya güçlendirebilirler. Bu mücadelede, geliştirdikleri *stratejilerde*, "bedenlerinde cisimleşmiş" *habituslarını*, davranışlarını, söylemlerini, soyut ve somut çeşitli sembolleri kullanırlar. Yani "işgal edilen konumdan yararlanma yetileri bu konuma uyarlanmayı gerektirir" (a.g.e. : 354). Bourdieu'nun sosyolojik yaklaşım ve yöntemi bize işte bu "toplumsal yapılar (*alan*) ile zihinsel yapılar (*habitus*) arasındaki mütekabiliyeti" (Bourdieu, 2015a: 681) görebilme, inceleyebilme ve anlayabilme imkânı sağlar.

Bourdieu'ya göre bilimin misyonu, bireyler arasındaki farklılıkları en geniş şekliyle açıklamaya yarayacakların oluşturulmasıdır; diğer bir değişle, verili bir bireyler setinde gözlenen özelliklerin bütünlüğünü açıklamak veya tahmin etmek için gerekli veya yeterli temel farklılaşma ilkelerini belirlemektir. Ona göre toplumsal dünyada keşfedilecek olan, bu araştırmanın da temelini oluşturan, kıt kaynaklar için mücadelede etkin olabilen güçler veya *sermaye* biçimleridir. Keza toplumsal uzayın yapısı, çalışılan evren içinde sahiplerine iktidar (güç) getiren özelliklerin dağıtımı ile kurulmuştur. Bu toplumsal uzay içindeki eyleyiciler birbirlerine yakın konumlar işgal ettikçe benzer koşullara maruz kalmakta, benzer yatkınlıklar ve çıkarlara sahip olmakta, benzer pratikler ve temsiller üretmektedirler. Yani aynı konumlara yerleşen insanlar aynı *habitusa* sahip olmaktadırlar (Bourdieu, 2012b: 370-371). Kayırmacı ilişkiler için gerekli sermayeler bütünü (*sembolik sermaye*) güncel durumlara göre tarihsel ve toplumsal olarak şayet mümkünse (ki cinsiyet, etno-dinsel durum gibi sabit konumlarda bu neredeyse imkânsızdır) değişmekte ve dönüşmektedir.

Aşağıda Türkiye'deki kayırmacı ilişkilerin tarihsel ve toplumsal olarak değişim ve dönüşümleri ilgili bölümde açıklanırken, her ne kadar bazı yapısal baskın özellikler sabit kalsa da, alandaki bu dönüşümler ve bunun birey *habitusları* üzerine etkileri de irdelenmeye çalışılacaktır. Türkiye'de kayırmacı ilişkilerin yapısal baskın karakteri, verili alanda gerekli olan sermayenin gerektirdiği (cinsiyet, etno-dinsel konum ve buna bağlı teritoryal mensubiyet gibi) değişim ve dönüşümleri, toplumun bazı kesimleri açısından doğuştan kazanılmış olmaları, zaten bünyelerinde bulundurmaları gibi sebeplerle kolaylaştırırken, bazı kesimler için de olanaksız hale getirmektedir. Bourdieu bu durumu işçi sınıfı ve seçkin kulüpler üzerinden açıklamıştır:

> "Toplumsal uzaydaki konumlarına göre bazı eyleyiciler bazı kolektif varoluş formlarına erişebilme konusunda eşit fırsatlara sahip değildirler.(...) çoğu kez bir güçsüzleştirme yoluyla

> belirli varoluş formlarına mecbur edilmişlerdir. Bazıları da eşit ayrıcalıklara sahip olanların seçici toplaşması üzerinden tam bir birliğe erişme imkânı bulabilirler (...) bir dünya görüşü meydana getirme mücadelesinde güç dengesi, çekişme içinde diğerlerine çeşitli görüşleri zorla kabul ettirmeye çalışanların biriktirdiği sembolik sermayeye ve bu görüşlerin gerçeklikte ne kadar temellendirilebilmiş olduğuna bağlıdır. Bu bağlamda tahakküm altındakilerin bakış açısı; kullandıkları algı kategorileri onlara dünyanın nesnel yapıları tarafından tahrif edilerek ve doxa'ya ait formlara razı olunmasına teşvik edilerek tahrif edilir" (a.g.e. :382).

Türkiye toplumsal yapısında bu tahakküm ve ona bağlı geliştirilen dünya görüşü ve onun "meşrulaştırıcı" kaynakları, genellikle tarihsel bazı olaylar ve olgular kullanılarak bunlar üzerinden oluşturulan mitler, semboller, ideolojiler, söylemler üzerinden temellendirile gelmektedir.

1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bourdieu'yu "uluslararası sosyoloji literatüründe artık klasikleşmiş bir külliyatın adı haline getiren La distinction (1979), Homo academicus (1984), La noblesse d'Etat (1989), La misère du monde (1993), Les structures sociales de l'économie (2000) gibi çalışmaları, hem kapsayıcı ölçekte niceliksel veri kullanımı hem de yoğun saha araştırması üzerine temellenir" (Nur ve Koytak, 2014:351). Weber'den, Archer'a birçok teorisyenin açıkladığı ve Bourdieu'nun, "sosyal bilimcinin araştırma nesnesini inşa sürecinde kendi toplumsal konumunu nesneleştirmeye dâhil ederek bilinç düzeyine çıkarma ve kendi öznelliğiyle yüzleşme ilkesi" olarak tanımladığı *düşünümsellik* ilkesi, (Bourdieu ve Wacquant, 2003) dikkate alınarak bu çalışmanın daha etkin ve verimli olması açısından, araştırma evren ve örneklemi olarak sosyal bilimler alanından lisans ve/veya lisansüstü mezunu olup kamuda iş arayan *diplomalı işsizler* seçilmiştir. Buna ek olarak maddi ve manevi olanaklarının (*sembolik sermaye*) çekiciliği dolaysıyla oldukça tercih ve hayal edilen kamuda Hâkim-Savcılık, Kaymakamlık ve A Grubu (Uzmanlık, Müfettişlik gibi) kadrolara yerleşemediği (kayırmacılık vb. nedenlerle) veya yerleşemeyeceğini düşündüğü için kamuda veya özel sektörde, *sembolik* açıdan görece daha düşük konumlandırılan meslekleri edinmiş kişiler de örnekleme eklenmiş ve seçilen bu örneklemden nitel veri toplanılması kararlaştırılmıştır. Bu eklemeden amaç -aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan-, bu kadrolara atanma süreçlerindeki *güvenlik soruşturması, mülakat* gibi nedenlerle oluşan korku ve güvensizlik ortamının veri toplamada ve toplanan verilerin güvenilirliklerindeki olumsuz etkinin aşılmasıdır.

C.W. Mills'e göre bir sosyal bilim araştırmacısı, yaptığı entelektüel çalışmalarında kendi yaşam deneyimlerinden yararlanmak, yaşam deneyimlerini ve yaşamını sürekli olarak sınamak ve değerlendirmek zorundadır (Mills, 2007: 322). Dolayısıyla bu araştırmada, araştırmacısının da sosyal bilimci olması; sosyal bilim alanlarından mezun olanların kamudaki kayırmacı ilişkilerin hem mağduru hem de aynı zamanda uygulayıcısı olabilme potansiyelinin daha yüksek olması; Türkiye'de kamuda bahse konu kadroların istihdamında *mülakat, güvenlik soruşturması* gibi muğlâk kriterlerin bulunması gibi sebepler, örneklem seçimini belirleyen temel faktörlerdir. Buna ek olarak yapılan pilot odak grup ve derinlemesine görüşmelerde, kamuda bahsedilen kadrolara atanmada; memleket (ve buna bağlı etno-dinsel konumlanma/algılanma), cinsiyet, cinsel yönelim, medeni hal, dünyevi ve/veya uhrevi bazı örgütlere resmi ve/veya gayri resmi üyelik veya yöneticilik veya böyle kişilerle ilişki, aile ve/veya yakın çevrede bürokraside nüfuzlu veya bahse konu kadrolarda *muvazzaf* kimselerin olması gibi sebeplerin etkili olduğu, görüşülenlerin çoğu tarafından ifade edilmiştir. Örneklem seçimlerinde de dikkate alınan bu bulgulara ilgili bölümlerde değinilecektir.

Araştırmanın saha uygulamasında sosyal bilimler alanından lisans ve/veya lisansüstü mezunu olup kamuda (bahse konu kadrolarda) iş arayan diplomalı işsizler ve bu kadrolara *klientlasit* sebeplerle ulaşamayıp farklı mesleklerde hayatlarını devam ettiren kişilerden, nitel yöntem ve tekniklerin kullanılmasıyla veri toplanılmıştır. Nitel araştırmacılar bir örneklemin temsil gücünden çok örneklemin sosyal yaşamı nasıl yansıttığı üzerine odaklanırlar. Bu tarz araştırmalarda örneklemenin başlıca amacı, anlayışı netleştirebilecek ya da derinleştirebilecek olan belirli örnekler toplamaktır. Nitel araştırmacıların kaygısı, belirli bir bağlamda toplumsal yaşam süreçleri hakkında öğrendiklerini geliştirecek örnekler bulmaktır (Neuman, 2014:320). Yukarıda da değinildiği gibi nitel araştırmada gerekli olan, örneklemin temsil gücünden ziyade katılımcıların araştırma konusuyla ilgileri ve araştırmaya katacaklarıdır.

Bir bilimsel araştırmada örneklem seçimi veya diğer bir deyişle örnekleme yöntemini belirlemede temel ayrım, evreni oluşturacak herkesin mi örneklem olabilme olasılığının olacağı; yoksa araştırmanın amacı, konusu, yöntemi dikkate alınarak mı örneklemin seçileceği/belirleneceğidir. Bu bağlamda örneklemin evreni temsil/yansıtma yeteneğine önem veren nicel araştırmalar, evreni oluşturan herkesin örneklem olabilme olasılığına sahip olmasını tercih etmekte ve olasılıklı örneklem yöntemlerini tercih etmektedirler. Nicel araştırmalardan farklı olarak nitel araştırmalarda örneklem seçimi,

örneklemin temsil gücünden çok araştırılan konuyu anlama, aydınlatma ve bir izlek yakalama çabasından ziyade çeşitliliği yakalayabilmeyi hedeflemektedir. Örneklem teriminin kendisinin bile nitel araştırmalar için sorunlu olduğunu belirten Maxwell'e göre bu terim nicel çalışmalardaki örneklemenin genel amacı olan örneklenen popülâsyonun "temsil etme" amacını hatırlatmaktadır. Nicel yöntemler tipik olarak iki çeşit örneklemeyi kabul etmektedir. Bunlar *olasılık temelli(amaçsız) örnekleme* ve *uygun örneklemedir* ve bu iki yöntem de yukarıda bahsedilen nitel araştırmaların ana amacı/yaklaşımı dolayısıyla nitel araştırmalara uygun değildir. Araştırmacının soruları ve amaçlarıyla ilişkili ve diğer örnekleme yöntemlerinden elde edilemeyecek bilgiler sağlamak için belirli ortam, kişi veya etkinliklerin kasten seçildiği olasılıksız (*amaçlı) örneklem* yöntemi nitel araştırmalar için en uygunudur (Maxwell, 2018: 96,97). Bundan hareketle bu çalışmada, *olasılıklı olmayan örnekleme* tekniklerinden biri olan *amaçlı örnekleme* ile seçilen, kişilerle gözlem, odak gurup ve derinlemesine görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmalarda örneklem sayısına ilişkin temel kural, "araştırmacının veriler ve ortaya çıkmaya başlayan bulguların bir doyum noktasına geldiğini hissetmesidir. Bu, araştırmacının yaptığı analiz ve elde ettiği bulgulardan artık hep aynı şeyleri görmeye başlaması anlamına gelmektedir" (Meriam, 2013: 207).

Bir bilimsel araştırmada araştırmacının elbette ki en temel kaygılarının başında, araştırmasıyla ilgili *güvenirlik, geçerlilik, tutarlılık* gibi bilimsel kaygıları gelmektedir. Bilimsel araştırmalarda *güvenirlik;* tutarlılık veya sağlamlık anlamına gelmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse bu kavram, aynı şeyin eş veya benzer koşullarda tekrar oluştuğuna işaret etmektedir (Neuman, 2014: 277). Tanımından da açıkça anlaşılacağı üzere pozitivist/nicel yaklaşımların aksine *güvenirlik*, toplumsal olayları ve olguları anlama ve anlayarak açıklamayı amaçlayan nitel çalışmalarda, bu olaylar ve olguların ve bunların faillerinin farklılık ve dinamikliğinden dolayı mümkün görülmemektedir. *Geçerlik* ise "araştırma yoluyla ölçülen toplumsal gerçekliğin araştırmacıların onu anlamak için kullandığı yapılarla ne kadar eşleştiği" sorusunun yanıtıdır (Neuman, 2014: 277). *Geçerlik* kavramı nitel araştırmalarda oldukça tartışmalıdır ve nitel araştırma yapan çok sayıda bilim insanı bu kavramı nitel araştırma ile bağdaşmayan nicel varsayımlarla bağlantılı gördüklerinden tamamıyla terk etmiştir (Maxwell, 2018: 122). Meriam (2013: 199-207), incelemesinin öncelikli "amacı anlamak olan nitel araştırmaların; bir çalışmaya güvenmenin/güvenebilmenin ölçütleri, amacı kanunlar keşfetmek veya bir hipotezi test etmek olan bir nicel çalışmadan farklı olmak" zorunda olduğunu belirtmektedir. O'na

göre elbette ki nitel araştırmalarda da *otantiklik* ve *güvenirliğin* sağlanması gerekmektedir ve bunların da bazı stratejileri vardır. "Bunlar;

- Veri toplamada çoklu yöntemin kullanılması,
- Çoklu veri kaynaklarından yararlanılması,
- Birden fazla araştırmacının katılımı,
- Ortaya çıkan bulguları karşılaştırma, kontrol etme ve onaylamada yararlanılacak çoklu kuramlar,
- Verilerin sağlandığı bazı kişilere ulaşılması ve belirmeye başlayan bulgular hakkında onlardan dönüt alınması gibi stratejilerdir".

Bundan hareketle yukarıda da değinildiği gibi bu çalışmada veri toplamada, odak grup görüşmesi, derinlemesine görüşme ve gözlem teknikleri bir arada uygulanmıştır.

Genel anlamda nitel yaklaşımlarda özelde odak grup görüşmesi ve derinlemesine görüşme ve gözlem gibi nitel veri toplama tekniklerinde temel amaç; bireylerin içselleştirdikleri inanç, anlam ve davranışları inşa eden sabit ve/veya dinamik toplumsal gerçekliklerin özüne inebilmek, görünürde olan basit kalıp, örüntü ve davranışların karmaşık ve derinlerinde yatan gerçekliklerin su yüzüne çıkarılmasını sağlamaktır.

Nitel bir araştırma, farklı kaynaklardan alınan farklı şekillerdeki verilerin bir araya getirilmesi ve bir arada analiz edilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir ve bu araştırmalarda, bağlama da odaklanan insan deneyimlerine ilişkin kaynaklar yoğun olarak kullanılmaktadır. Nitel araştırmaların temel yaklaşımını oluşturan anlayışa göre, "ifade edilen anlam yapılarının asıl değerini yine kişinin kendisinin bilmesinden hareketle, öznel anlamlara salt gözlem yoluyla ulaşılabilmesinin güç olmasından dolayı, sözel süreçleri irdeleyen nitel araştırmalarda söyleşi (konuşma) ağırlıklı bir rol oynar" (Mayring, 2000: 55). Bu bağlamda bu yaklaşımla yürütülen araştırmalarda en temel veri toplama tekniklerinin başında görüşme/mülakat gelmektedir. Ancak görüşme tekniği iki yönlü bir iletişimi içerir ve bu uygulamada araştırmacı da aktif bir şekilde bu iletişim sürecine katılır. Böylelikle araştırmacı isteyerek veya istemeyerek sorulara, cevaplara, algılara, yargılara, tutum ve yorumlara müdahale etmiş olur. Bu da görünenin ardındakini, farkında olmadan bilinenleri görmeyi anlamayı şiar edinen nitel çalışmalar için pek istenen bir durum değildir.

Odak grup görüşmesi tekniği, görüşmelerde araştırmacının görüşülenlere müdahalesi ve yönlendirmesini en asgari düzeyde tutan, görüşülen kişilere daha özgür olma fırsatı veren, belirli konularda daha fazla, özgün bilgi imkânı sunan ve görüşülenlerin birbirleriyle etkileşimlerine olanak veren, nitel veri toplama

tekniklerinden biridir. Dolayısıyla sorular, cevaplar, algılar ve yorumlarda, araştırmacının müdahalesinin en asgari seviyede tutulması şeklinde gerçekleştirilen bir veri toplama tekniğidir.

Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle odak grup görüşmeleriyle elde edilen/ortaya çıkan sorunlar, sorular, algılar, yargılar, yorumlar, tutumlar, kavramlar ve temalar derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak açılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın konusu ve dolayısıyla evreni ve örneklemi, kamuda karar verici pozisyonlarda olma potansiyeli taşıyan kimseleri (kamunun beyaz yakalıları) içermektedir. Gerek bu özellikleri gerekse bu pozisyonların toplumsal algıda oluşturdukları oldukça önemli statüleri ve buna ek olarak bu kişilerin benlik algılarındaki bu önemli pozisyon/statülere sahip olmanın oluşturacağı duruma, her ne kadar toplumda yaygın ve içselleştirilmiş olsa da, aslında özü itibariyle kayırmacı ilişkilerin etik ve hukuk dışı bir uygulama olması da eklenince konuya ilişkin veri toplamada, gerek kişisel gerekse çevresel kaynaklı önemli zorluklarla karşılaşılması kaçınılmaz olmaktadır.

Kamuda araştırmaya konu olan kadrolara atanmak isteyen ilgili alan mezunlarının (Hukuk Fakültesi, İİBF, SBF, vd.), gerek yapılan sınavların yoğunluklu olarak Ankara'da yapılması gerekse çok çeşitli, çok sayıda ve oldukça etkin dershanelerin burada bulunması gibi nedenlerle en çok tercih ettikleri kent Ankara'dır. Bu bağlamda pilot odak gurup görüşmesi amacıyla Ankara'daki etkin bir dershanede yapılan ilk saha çalışmasında ilginç verilerle karşılaşılmıştır. Bu pilot çalışma sırasında elde edilen verilerden belki de en dikkat çekici olan, dershane öğrencileri yani bahse konu kadrolara aday öğrenciler ve diğer görüşmecilerde gözlemlenen ve kendilerinin de ifade ettikleri, oldukça yoğun korku, endişe, güvensizlik ve umutsuzluk halidir.

Aşağıda ilgili bölümlerde bazı örnekleri verilen, yapılan pilot görüşmelerden elde edilen veriler ışığında; ses kaydı alınarak görüşme yapmanın neredeyse imkânsız olduğu, olsa bile sağlıklı verilere ulaşmanın zor olacağı tespit edilmiştir. Buna ek olarak ses kaydı alarak yapılan görüşmelerde oluşacak "korku/endişe" ortamının gerçek verilere ulaşmayı engelleyeceği görülmüştür.

Her ne kadar odak gurup görüşmelerinin bireylerle teke tek yapılan görüşmelerde açıklanmaya çekinilecek veya isteksiz olunacak konularda daha rahat ve açık olmaya yol açacağı beklense de yapılan pilot görüşmede bu durumun tersinin de olabileceği gözlemlenmiştir. Aşağıda ayrıca farklı boyutlarıyla üzerinde durulacak olan bahse konu kadrolara atanmada Türkiye'de uygulamada yazılı sınav sonrası en ve belki de yegâne

belirleyici olan "güvenlik soruşturması" süreci bu durum ve tutumun temel nedenlerinden biridir. Öyle ki soruşturmalar adayların yaşadıkları ve yaşamış oldukları çevrelerdeki belirli kişilere sorulması şeklinde gerçekleştirilmektedir ya da en azından genel algı bu şekildedir.[8] Bu durum, odak grup görüşmelerinde adayların birbirlerinden "korkmalarına" neden olmakta ve gerçek düşüncelerini açıklamalarının önüne geçmektedir. Dolayısıyla derinlemesine görüşme tekniğiyle, belirli defalar denedikten sonra kayırmacı uygulamaların mağduru olarak atanamayan ve artık bu kadrolardan vazgeçerek başka kariyer oluşturanlardan veri toplamanın daha sağlıklı verilere ulaşmayı sağlayacağı tespit edilmiştir.

Buna ek olarak bu araştırmada kullanılan diğer bir yöntem olan gözlemden elde edilmek istenen ise ilişkiler hakkında bilgi edinmek ve bir sonraki görüşmeye katkı sağlayabilecek belirli olay ve davranışlar hakkında bilgileri sağlamaktır.

Pozitivist bilim anlayışı ve buna bağlı nicel yaklaşımlardan farklı olarak, nitel araştırmalarda bulguların farklı araştırmalarda tekrar edip etmediği açısından değil, niteliği açısından değerlendirilmesi gerekir ve araştırmanın doğruluğu, nicel araştırmalarda ki *güvenirlik* kavramı yerine nitel araştırmalarda *güven duyulabilirlik* kavramı ile açıklanmaktadır (Şavran, 2012: 173-174). Güven duyulabilirlik ise dört ölçütle sağlanabilir, bunlar (Bryman'dan akt. Kümbetoğlu, 2012: 50, Kümbetoğlu, 2012: 51):

- sosyal gerçekliğin çok yönlü olmasından hareketle bulguların diğerlerince kabul edilmesini ve araştırmaya katılanların teyidini içeren, *inandırıcılık (Credibility),*
- nitel araştırmaların derinlemesine, ayrıntılı ve bağlama odaklı yapılmasından dolayı tekrarlanabilirlikten farklı olarak diğer sosyal çevrelere aktarılabilir veriler oluşturmasını ifade eden, *aktarılabilirlik (Transferability),*
- araştırmanın her aşamasının meslektaş, uzman ve benzeri kişilerce kontrolü bağlamında bilgiye ve uzmanlığa dayanan bir kontrol anlamında, dayanırlık veya *bağlanabilirlik (Dependability),*
- pozitivist anlamda bir objektiflikten ziyade açık ve kasti bir şekilde kişisel değerlerin veya eğilimlerin araştırmayı etkilememesi anlamında, *doğrulanabilirliktir (Confirmability).*

Yukarıda bahsedilen *inandırıcılığa* benzer şekilde nitel araştırmalarda geçerlik ve inanılırlığın sağlanmasında yaygın stratejilerden bir diğeri de üye kontrolü veya üye

[8] Yapılan bütün odak grup ve derinlemesine görüşmelerde bu soruşturma şeklinin uygulandığı belirtilmiştir.

sorgulamasıdır. Bu strateji (*katılımcı doğrulaması*), verilerin sağlandığı kişilerden kimilerine tekrar ulaşılması ve belirmeye başlayan bulgular hakkında bu kişilerden dönüt alınmasını öngörür (Meriam, 2013: 205). Bu doğrultuda bu çalışmada, verilerin analizi süreçlerinde de görüşme yapılan kişilerle yeniden iletişim kurulmuştur.

1.4.1. Araştırma Katılımcılarına İlişkin Genel Bilgiler

Yukarıda da değinilen, araştırmanın konusu dolayısıyla ortaya çıkan bazı zorlukları aşabilmek amacıyla, araştırma katılımcıları ağırlıklı olarak görüşmeye dâhil olmayı kabul etmeleri bağlamında daha istekli, "cesur" ve objektif cevap verebilecek durumda olanlardan seçilmiştir. Dolayısıyla bahse konu kadrolara daha önce başvurmuş ve mülakatlarda elenmiş ve hayatını kazanmanın başka yolunu bulmuş kişiler tercih edilmiştir. Bu bağlamda özellikle kamuda kayırmacı uygulamaların geçerliliğinin daha az olduğu (sadece KPSS puanı ile atama yapılabilen) ve özel sektör olanakları (avukatlık gibi) daha çok olan Hukuk mezunlarına ağırlık verilmiştir. Yine saha çalışmalarından ortaya çıkan bir diğer konu ise kadınların düşüncelerini ifade etmede ve objektif değerlendirme yapmakta erkeklere nazaran daha "istekli/cesur" oldukları gerçeğidir.

Aşağıda belirtilecek olan katılımcılar bu durumların sonucunda belirlenmiştir. Odak Grup görüşmecileri OD; derinlemesine görüşme yapılanlar G; dershane yöneticileri ise DY ile gösterilmiştir.

12.06.2019 tarihinde Ankara'da Dershanede yapılan odak grup görüşmesi[*]:

OD 1/A: 28 yaşında, erkek, Aksaray Üniversitesi, Kamu yönetimi.

OD 1/B: 24 yaşında, kadın, ÇOMÜ, Maliye.

OD 1/C: 30 yaşında, erkek, Aksaray Üniversitesi, İşletme

OD 1/D: 23 yaşında, kadın, Gazi Üniversitesi, Kamu yönetimi.

OD 1/E: 23 yaşında, erkek, Ankara Üniversitesi, Maliye.

18.10.2019 tarihinde Adıyaman Barosunda yapılan Odak grup görüşmesi:

OD 2/A: 39 yaşında, kadın, Malatya, Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 7 kez mülakat sınavlarında elenmiş.

[*] 12 ve 13 Mayıs 2019 tarihinde Ankara'da araştırmaya konu kadrolara yönelik faaliyet gösteren başka dershanelerde de görüşmeler yapılmak istenmiş ancak dershane yöneticileri bahsedilen korku iklimi dolayısıyla öğrencilerini korumak adına görüşmelere izin vermemişlerdir. Dershane yetkilileriyle yapılan bu görüşmeler de ilgili bölümlerde DY olarak gösterilecektir.

OD 2/B: 38 yaşında, kadın, Kars, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 4 kez mülakat sınavlarından elenmiş.

OD 2/İ: 25 yaşında, kadın, K. Maraş, Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 4 kez mülakat sınavlarında elenmiş.

OD 2/H: 41 yaşında, kadın, Adıyaman, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 3 kez mülakat sınavlarında elenmiş, 1 kez Türkiye üçüncüsü.

OD 2/F: 26 yaşında, kadın, Adıyaman, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 3 kez mülakat sınavlarında elenmiş.

12-15 Mayıs 2019 tarihleri arasıda Ankara'da ve 20 Mayıs 2019 ile 02 Şubat 2021 tarihleri arasında Adıyaman'da ve farklı illerdeki katılımcılarla telefonla yapılan derinlemesine görüşmeler:

G1: 43 yaşında, kadın, Kırşehir, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

G2: 27 yaşında, kadın, Adıyaman, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

G3: 38 yaşında, kadın, Kars, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 4 kez mülakat sınavlarından elenmiş.

G4: 35 yaşında, erkek, Samsun, Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 1 kez mülakat sınavında elenmiş, 1 kez kazanmış.

G5: 33 yaşında, erkek, Muş, Anadolu Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Ufuk Üni. Siyaset Bilimi YL mezunu, 1 kez mülakat sınavında elenmiş.

G6: 26 yaşında, erkek, Ş.Urfa, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2 kez mülakat sınavlarında elenmiş.

G7: 39 yaşında, kadın, Antalya, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 1 kez mülakat sınavında kazanmış.

G8: 26 yaşında, erkek, Trabzon, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 2 kez mülakatlarda elenmiş, yazılı sınavda 1 kez Türkiye on altıncısı.

G9: 26 yaşında, erkek, Aksaray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

G10: 25 yaşında, kadın, İzmir, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

G11: 40 yaşında, kadın, Sivas, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 5 kez mülakatlardan elenmiş, yazılı sınavda 1 kez Türkiye üçüncüsü.

G12: 37 yaşında, erkek, Adıyaman, 9 Eylül Üniversitesi, İİBF.

G13: 30 yaşında, kadın, Ankara, Hitit Üniversitesi, İİBF.

G14: 28 yaşında, erkek, Hakkâri, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 1 kez mülakat sınavlarından elenmiş.

G15: 34 yaşında, kadın, Hatay, Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 3 kez mülakat sınavlarından elenmiş, üçünde de Türkiye derecesi var.

G16: 29 yaşında, erkek, Adıyaman, Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 11 kez mülakatlardan elenmiş, 1 kez kazanmış.

G17: 40 yaşında, kadın, Afyon, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 1 kez mülakattan elenmiş.

G18: Erkek. 7 kez mülakatlardan elenmiş, birçoğunda Türkiye derecesi var.[*]

Katılımcılardan toplanan veriler, bulguların değerlendirildiği dördüncü bölümde; temalar (kategoriler) ve alt kategoriler şeklinde gruplandırılmış ve ortaya çıkan bu desen üzerinden betimsel ve sistematik olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Gerek araştırmanın konusu gerekse bu bağlamda ortaya çıkan desen (tema, kategori ve alt kategoriler) ve bu çerçevede elde edilen veriler ve bunların yorumlanmalarında, temalar ve kategorilerin birbirleriyle olan yakın ilişkilerinden dolayı benzerlikler ve geçişkenlikler olabilmiştir.

[*] Av. Hüseyin ERDOĞAN'ın 7 Ağustos 2019 Tarihinde T24 haber sitesinde yayınlanan video röportajdan alıntılanan ifadelerine yer verilmiştir (http-23).

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kayırmacılık Kavramının Tanımı

Kayırmacılık konusunun ne kadar evrensel, kadim[9] ve değer yüksüz bir ilişki türü olduğunu anlamak için Hannah Arendt'in Nazi Almanyasındaki Yahudi soykırımının duruşmalarındaki izlenimlerine dair yazdığı, "Kötülüğün Sıradanlığı" kitabının hemen girişinde anlattığı bir olay bile belki yeterli olabilir. Arendt 1961 yılında İsrail mahkemelerinde yargılanan soykırım suçlularının duruşmalarını izlerken, bu duruşmalardaki tercümanların yetersizliğine dikkat çekmekte ve aslında Almanya doğumlu ve anadili Almanca olan birçok insanın bulunabilir olmasına rağmen oldukça yetersiz tercümanların seçilmesinde, kayırmacı uygulamaların yaygınlığından "K Vitamini" olarak bahsetmektedir (Arendt, 2016: 13).

Sosyal bilimler alanında birçok disiplinin konu edindiği kayırmacılık; hareket noktasını kamu veya özel alanlardaki soyut ve/veya somut kaynakların dağıtılmasında liyakatin (yetenek, bilişsel donanım) dikkate alınmamasının değişik şekillerinden alan bir ilişki modelidir ve farklı bağlamlarda *klientalizm, favoritizm, patronaj, bossing, tribalizm, nepotizm* gibi kavramlarla adlandırılabilmektedir. Stoke'a (2007: 604-627) göre, bu toplumsal ilişki modellerini tanımlamada kullanılan kavramlardan en kapsamlısı *klientalizmdir*. Çünkü kökenini Antik Roma dönemindeki 'client' yani "asillerin himayesindeki alt sınıftaki insanlardan" alan *klientalizm* kavramı (Rongier, 1983: 69-73), ilişkilerdeki himaye eden/egemen taraf açısından, hem devleti hem de diğer güçleri/güçlüleri kapsamaktadır (Stoke, 2007: 604-627). Benzer bir şekilde *kayırmacılık* kavramı da her ne kadar ilişkinin hiyerarşik ve asimetrik yapısına fazlaca işaret etmese de bu adlandırmalar içerisinde en kapsamlı olanlardan bir diğeridir. Dolayısıyla araştırmanın devamında bu ilişkilerin bütününden bahsedilirken ağırlıklı olarak *kayırmacılık* kavramı kullanılacaktır.

Belirli kaynakların dağıtımında veya paylaşımında belirli kişilere, gruplara ayrıcalık tanınması şeklinde genel olarak özetleyebileceğimiz *kayırmacılık,* bu geniş anlamıyla sadece olumsuzlayıcı (adil olmayan) bir dağıtım veya paylaşıma işaret etmeyebilir. Marx'tan Bourdieu'ya çeşitli düşünürlerin sorun edindikleri; "*eşitliğin yol açtığı veya örttüğü adaletsizlik*" diyebileceğimiz, ekonomik, sosyo-kültürel,

[9] M.Ö. 4000'lere ait "Sümer Okul Günleri" adlı bir tablette geçen belki de tarihteki ilk kayırmacı uygulama belgesi ve kayırmacılık, rüşvet ve yolsuzluğun tarihsel bir analizi için bkz. (TEPAV, 2006).

coğrafi/jeopolitik gibi birçok sebebe bağlı olabilen; bireylerin veya grupların içine doğdukları eşitsiz şartlar ve bu şartların meydana getirdiği kozmos, toplumsal anlamda "eşitliğin" her zaman "eşitliği" veya "adaleti" sağlayamayacağını ve hatta adaletsizliği sürdürmede temel bir araç/yöntem haline gelebileceğini göstermektedir. Aşağıda adalet teorileri başlığında değerlendirilecek bu konu bu araştırmanın amacı, kapsamı, sınırları ve sınırlılıkları anlamında oldukça önemlidir. Bourdieu'nun kavramlarıyla söylemek gerekirse her ne kadar, farklı ve eşitsiz *ekonomik, sosyal, kültürel sermayelere* sahip bireyler ve gruplara, son kertede "eşitliğin" veya bu bağlamda "liyakat'in bir çözüm olarak sunulması yanlış veya eksik gözükebilse de, bu çalışmanın konusu ve amacı, cinsiyet, cinsel yönelim, etno-dinsel konum, teritoryal aidiyet, siyasi ötekileş-tiril-mişlik, sosyo-kültürel eşitsizlik ve bunların birçoğuna kaynaklık eden ekonomik durumu (*sermaye*) aşma anlamında pozitif ayrımcılık (kayırmacılık) değildir. *Böyle bir tercih yapılmasının sebebi önem değil önceliktir.* Bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri, daha pratik, kısa vadeli, çabuk sonuç verebilecek çözümlere "*adaletin sağlanma aracı olarak eşitliğin*" kullanılmasıyla ulaşılabileceğine olan inançtır.

Kamusal kaynakların dağıtımındaki adaletsizlik ve bunun yol açtığı sorunların incelenmesi ve bu sorunlara ağırlıklı olarak liyakat temelli, çözüm önerileri sunulmasıyla sınırlandırılan bu çalışmanın, görece daha dar kapsamlı bu amacı edinmesinde, bir diğer önemli neden ise yukarıda bahsedilen, daha makro, ideolojik, yapısal, kurumsal birçok eşitsizlikle mücadele ederek, belirli bir noktaya ulaşmayı başarabilmiş bireylerin, görece daha basit, çözümü daha kolay, herkesçe anlaşılması ve anlatılması daha olanaklı, ideolojik tartışmaları daha az ihtiva eden bu sorunla mücadelelerine katkı sunmaktır. Buna ek olarak aslında daha büyük ve zorlu mücadelelerle toplumda belirli konumlara ulaşmayı başarabilmiş kişilerin, karar verici konumlara (araştırmaya konu olan kadrolara) ulaşmaları durumunda, toplumsal adalet ve *güven* anlamında daha duyarlı davranacakları düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma amacıyla yapılan bütün odak grup ve derinlemesine görüşmelerde katılımcıların tümü aşağıda ayrıca değerlendirilecek "referans"ların en etkililerinin hâlihazırda başvurulan kadrolarda ve diğer Hâkim-Savcı ve A Grubu kadrolarda *muvazzaf*[10] kişiler olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'de

[10] TDK'ya göre: "Bir görev ve hizmetle (hâlihazırda) yükümlü kimse, silahlı kuvvetlerde görevli olan kimse (http-41)" anlamında olan bu kelimenin seçilmesinin amacı, aynı zamanda aşağıda ayrıca değinilecek olan belirli bir kayırmacı ağ ve/veya kişi (referans) aracılığıyla bir kadroya gelen kişilerin gerek *minnet* gerekse yaptırım bağlamında karar verme süreçlerinde bu kişiler ve/veya ağlar/gruplara bağlılıklarına işaret etmektir.

kamuda, yolsuzluğun, rüşvetin ve kayırma gibi adaletsizliklerin yaşandığı bürokrasi, eş zamanlı olarak bu adaletsizliklerle mücadele için görevlendirilmiştir (Berkman, 2010: 83). Bu bağlamda bu konu özelinde liyakat, sadece bireylerin mağduriyetinin değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal anlamda bir problemin çözüm aracı olarak görülmelidir. Kamusal kaynakların dağıtım ve paylaşımında -ki bu araştırmada kamuda istihdam ve kariyer ve bu bağlamda oluşan *statü* ve *erk* olanaklarıdır- liyakat yerine farklı bağlamlarda farklı dayanakları olabilen kriterlerin tercih edildiği toplumlarda yaşanabilecek sorunlara belki de en büyük, en yeni ve en trajik örnek, maalesef Türkiye'de 15 Temmuz ve onun öncesi ve sonrası tutumlar, olaylar, durumlar ve bunun yarattığı toplumsal travma, *anomi*[11] halidir.

2.1.1. Kayırmacılık kavramının tarihsel arka planı

Roniger'e (1983: 63-64) göre kayırmacılık fenomeninin doğasını anlamak için, antropologlar, siyaset bilimciler ve sosyologlar on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki sosyal ortamlara odaklandılar. O'na göre, tek tük modern öncesi dönemleri de dikkate alan çalışmalar olsa da, bu konudaki ana analitik varsayımlar tarihsel olarak modern öncesi toplumları dikkate almamıştır[12]. Bu çalışmalarda modern öncesi himaye biçimlerinin (*patron/client* gibi) antropolojik analizlerinin ağır bastığı görülmektedir.

1960'lar ve 1970'lerde literatürde yer almaya başlayan bu konunun siyasal anlamdaki tartışmalarının ise az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere yoğunlaşılarak ve ağırlıklı olarak bir *ideal tip* olarak alınan "ileri demokrasilerle" karşılaştırmalı bir perspektiften yürütüldüğü görülmektedir. Bu çalışmanın birçok yerinde atıfta bulunulan veya dipnotlarda gösterilen bu tartışmaların önemli örneklerinde de görülebileceği gibi, bu çalışmalarda modern öncesi bir ilişki şekli olarak gösterilen bu ilişki türünün lineer bir şekilde modern'e doğru evirilmesi, moderne yansımaları veya modernizm ve sonrasında

---

[11] Durkheim *anomi* kavramını kısaca toplumsal kaotik durumları tanımlamak için kullanmıştır. Önemli sosyologun, intihar konusunu incelerken sınıflandırdığı intihar türlerinden de biri olan *anomik intihar* türü, düşünüre göre toplumsal/ekonomik düzensizlik durumlarında ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 1951: 201). İronik bir şekilde Türkiye'de 15 Temmuz sonrası 3 yıllık süreçte KHK'larla kamudan ihraç edilenler arasında, basından tespit edilebilen intihar sayısı CHP'nin OHAL raporuna göre en az 46'dır (17.07.2019). Türkiye toplumundaki anomik duruma ilişkin oldukça çarpıcı diğer verileri de görmek açısından raporun tamamı için bkz. (http-3).

[12] Modem öncesi dönem *klientalist* ilişkiler ve bu döneme ilişkin yapılan çalışmalar için bkz. (Roniger, 1983: 63-95).

ileri toplumlarda azalmaları, değişimlerinin analizi şeklinde bir izlek hâkimdir.[13] Sayarı'nın (1977: 103), Lande ve Scott'tan aktardığına göre sonraları, bazı sosyal bilimciler gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi sadakatlerin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihsel evriminden elde edilen teorik bakış açılarıyla tatmin edici bir şekilde analiz edilemeyeceklerini hissettiler. Sonraları Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki siyasetin sosyal temelleri üzerine yapılan çalışmalar, bu toplumlardaki çıkar temsilinin çoğunlukla bu temsillerin ilk halleri olan yatay dayanışmayı kesip, dikey bağlar/ağlar aracılığıyla (*klientalist*) işleyen ilişkilere yöneldiğini tespit ettiler (a.g.e.: 104).

Günümüzde ise bu konuyla ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak bu eğilimle ve buna ek olarak bankacılıktan, turizme, insan kaynaklarından, yolsuzluklara ve demokratik işleyişte aksaklıklara odaklanan siyasi güncel problemlere kadar, mikro ve makro düzeyde çeşitli çerçevelerle devam etmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi kayırmacı ilişkilere konu olan kaynaklar ve dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalar da, istihdamdan kamu yatırımlarının nereye yapılacağına, organizasyonel verimlilikten, kariyer yönetimindeki kriterlere ve hatta olağan toplumsal ve kamusal ilişkilerin sürdürülebilmesine kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla bu konu antropoloji ve siyaset biliminden, insan kaynakları yönetimine, sosyoloji disiplinine kadar pek çok disiplinin ilgisini çekmektedir ve gerek ulusal gerekse uluslararası birçok çalışmaya konu olmuştur.[14]

İşletme ve insan kaynakları yönetimi alanlarında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak verimlilik üzerine yoğunlaşırken, siyaset biliminin ise konuyu uluslararası düzeyde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik standartların sağlanması veya sağlanamamasına etkileri bağlamında ele aldığı görülmektedir.[15] Yine kamu kaynaklarının (istihdam, yatırım, vb.) dağıtımı ve bunların siyasi sonuçları; ayrıca bu tarz (*klientalizm,* vd.) ilişki modellerinin, demokratik seçimlerin uygulandığı toplumlardaki

[13] Örnek bir çalışma için bkz. (Theobald, 1983: 136-147).

[14] Konuyu ağırlıklı olarak yönetim ve organizasyonlar açısından değerlendirmekle beraber kültür, toplumsal cinsiyet gibi yönlerine de değinen Türkiye'den bir derleme çalışma için Bkz. (Aytaç: 2010).

[15] Konuyu kamu yönetimi ve verimlilik üzerinden değerlendiren farklı bir çalışma için bkz. (Kim, 2007: 101-123).

siyasal ilişkilere etkileri bakımından da konunun incelendiği görülmektedir.[16]

Uluslararası alanda kayırmacılık konusunu inceleyenlere bakıldığında; *klientalizm* ve *patronaj* konusunda yapılan çalışmaların tarihsel bir izleğini sunduğu çalışmasında Sayarı (2011: 655-670); bu çalışmaların da çoğunda değinilen, ilişkinin gerçekleşebilmesi için sosyo-ekonomik olarak eşit olmayan iki tarafın olması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kayırmacı ilişki taraflarının her ikisinde de bulunması gereken sosyo-ekonomik, kültürel bazı özellikler/farklılıklar bizi, bu çalışmada da analiz birimi olarak alınacak *sosyal sermaye* kavramına getirmektedir. Benzer bir çalışma yapan Stoke (2007: 604-627) ise rüşvetten daha olumsuz sonuçları olduğunu belirttiği *klientalizm* ile ilgili bugüne kadarki çalışmaları iki dalga olarak açıklamaktadır, O'nun tespitlerine göre, demokrasi öncesi toplumlardaki çalışmalar daha çok antropoloji ile ilgiliyken, demokrasi altındaki toplumlardaki çalışmalar ise sosyoloji ve ekonomiye doğru evirilmiştir. Bu ilişkilerdeki gönüllülük ve karşılıklılığa dikkat çeken Kitscelt'e (2000:845-879) göre ise, bu ilişki tipi aynı zamanda sömürü ve egemenliği de içermektedir. Yine yapılan çalışmalar dikkate alındığında, yaygın yoksulluğun olduğu, korunma ve güvenlik ihtiyaçlarının belirginleştiği, zayıf, etkisiz devletlerde *klientalist* ilişkilerin daha yaygın olduğu tespit edilmiştir (Scott, 1972: 92). Bu tür devletlerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde yoksulluk ile *klientalizm* arasındaki ilişkinin paradoksal bir ilişki olduğu görülebilmektedir.

Kayırmacılık konusuyla ilgili makro analizleri içeren çalışmalar incelendiğinde, gerek ulusal gerekse uluslararası çalışmaların çoğunda belirli ülke ve/veya topluluklarda yaşanan toplumsal/siyasal dönüşümlere işaret edildiği görülmektedir.

Sanayi Devrimi ve modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal değişim/dönüşümler ve ortaya çıkan yeni toplumsal yapılar, aslında klasik sosyologların en temel çalışma alanlarıdır ve dolayısıyla bir bilim olarak sosyolojinin oluşum ve gelişiminde de oldukça etkili olmuştur. Bu geçiş ve ortaya çıkan "eski-yeni" ikili toplumsal model karşılaştırmaları birçok klasik sosyologda görülmektedir. Bu bağlamda Tönnies, Durkheim ve Weber'in kavramsallaştırmaları ve toplumsal dönüşüm analizleri oldukça dikkat çekicidir.

[16] Bu konuda (özellikle siyasi çıkar amaçlı kamu kaynaklarının dağıtımı ve oy satın alma gibi konularda ileri demokratik ve demokrasisi gelişmekte olan ülkeleri inceleyen) önemli ve kapsamlı bir çalışma için Bkz. (Stokes vd., 2013).

Tönnies'in "Avrupa modernleşmesi üzerine geliştirdiği tezine göre, topluluktan (*cemaat*) topluma (*cemiyet*) geçiş, aile ve lonca temelli ilişkilerden -Weber'e benzer şekilde- akılsallık ve hesaba dayalı ilişkilere geçilen bir akılcılaşma (rasyonelleşme) süreciyle gerçekleşmektedir (Marshall, 1999: 263)". O, modern topluma bu geçişin patolojik yönlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır (Tönnies, 2019: 28).

Tönnies'e (2019: 325,121) göre, *topluluk* (cemaat) içerisindeki ilişki, varlığının kökü veya çekirdeğinde bireysel benliklerin (ruhların) ve özgürlüklerin türetildiği bir tip iken; *toplumdaki* (cemiyet) her ilişki belli miktarda araç ve kaynağa hâkim olacak kişisel menfaatlere dayalı, gizli bir yapay ve üstün kişi olasılığını temsil eder. İnsanların yabancı bir diyarmış gibi dahil oldukları, -tarih ve kültürde, asla var olmayan- bireyciliği ihtiva eden, mekanik, yapay ve salt zihinde var olan *toplum*, geçici ve yüzeysel bir şeyken; *topluluk* birlikte samimi ve kalıcı bir yaşam demektir (a.g.e.: 36). Aşağıda da değinileceği üzere Weber'de de görülen toplumlardaki bu iktidar (güç) ilişkileri vurgusu, Tönnies'te Weber'den farklı olarak rasyonelleşme sonucunda, *yapaylaşan*, *mekanik* bir hal alan, temelsiz, icat edilen ilişkilerin bir sonucudur. Yine Weber'de de görüleceği üzere Tönnies, bu yeni toplumsal dönüşümün -ki ona göre olumsuzdur ve kendisinin de ifade ettiği gibi Marx'ın görüşlerinin de etkisiyle bir *yabancılaşmaya* işaret eder- bireylerin sosyo-psikolojik süreçleriyle de diyalektik bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmektedir. O'nun bu ikili analiz yöntemi, insani psişik süreçleri analizinde de; doğal, organik öz irade ve akılcı seçimi içeren akılcı irade şeklinde görülmektedir (a.g.e.: 173). Tönnies'in hemen her analizinde görülen biyoloji, kimya gibi bilimlerle ve bunlara ilişkin kuramlarla bir analoji içerisinde ikili toplum analizi kendi ifadesiyle şöyledir (a.g.e.: 98);

> "Toplum (cemaat) teorisi, topluluk (cemiyet) teorisinde olduğu gibi birbiriyle barış içerisinde yaşayan, fakat bu defa temelden bağlı olmayan, aksine birbirinden temel olarak ayrı bir insan grubu inşa eder. Toplulukta, birbirlerini ayıran her şeye rağmen bir arada kalırlarken, toplumda, birbirlerini bağlayan her şeye rağmen ayrı kalmaktadırlar. Dolayısıyla a priori ve önceden belirlenmiş bir birlikten türeyen ve bu birliğin irade ve ruhunu herhangi bir birey vasıtasıyla ifade eden hiçbir faaliyet yoktur. Toplumda, bireyin kendisi için olduğundan daha önemli olan hiçbir şey onunla bağlantılı olanlar için meydana gelmez. Aksine herkes yalnızdır ve birbirlerine karşı bir gerilim içerisinde yaşar."

Benzer bir ikili toplum modeli Durkheim'da da görülür. Ancak Tönnies'e göre, toplumsal örgütlenmenin daha eski bir biçimi olan *cemaat* (*topluluk*) daha *organik*, daha çekici, daha doğal iken; Durkheim, modern toplumsal modeli daha *organik*, daha ilerici daha arzulanır bulur (Cooser, 2015: 150). Durkheim'in toplumsal dayanışma

tipleri sınıflandırması ise çalışmalarının en temel vurgularından olan modernleşmeyle birlikte gelişen *işbölümüyle* birlikte ele aldığı, *Mekanik* ve *Organik* D*ayanışma* modellemesidir. O'na (2006: 163-164) göre;

> "İlk tip dayanışmanın gelişmiş olduğu toplumlarda birey kendinin sahibi değildir; tam anlamıyla toplumun istediği gibi kullandığı bir nesnedir. Bu tip toplumlarda kişisel haklar da ayni haklar da henüz ayırt edilmiş değildir. Oysa işbölümünün sonucu olan dayanışma tümden başka niteliktedir. Birinci tür dayanışma bireylerin birbirlerine benzemesini gerektirirken, bu dayanışma onların birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Birinci tür dayanışma birey kişilikleri toplumsal kişilik içinde eridiği ölçüde olanaklı iken, bu tür dayanışma, her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanı, dolayısıyla bir kişiliği olduğu ölçüde olanaklıdır.

Tönnies'in aksine Durkheim'a göre bu yeni toplumsal durumdaki birey mekanikleşmiş bir hale gelmemekte, aksine "bir yandan işbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı biçimde bağımlı olmakta, öte yandan her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha kişisel nitelik almaktadır" (a.g.e.: 164).

Bu toplumsal değişim süreçlerini ayrıntılı bir şekilde analiz eden bir diğer önemli sosyolog olan Weber'in rasyonelleşmeye evirilen toplum modeli anlayışı ise, bu çalışmanın konusu bağlamında, Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte görece yeni toplumsal dönüşüm modelini de anlamamız ve bunun tam sağlanamamasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilecek kayırmacı ilişki modelini analizde oldukça ufuk açıcı olacaktır. Weber'e (1922: 226) göre;

> "Bürokrasinin gelişmesi, statü seviyesinin yükseltilmesi/dengelenmesini (*levelling of status*) büyük ölçüde desteklemektedir. (...) Öte taraftan, sosyal dengelenme süreci, statü imtiyazları ve yönetim araçlarını ve güçlerini el koyarak yöneten makam sahibini ortadan kaldırarak bürokrasinin gelişimi için elverişli bir durum yaratır; "eşitlik" adına, makamı onursal temelde ya da servetinin gücü aracılığıyla bir meslek olarak tutabilenleri de ortadan kaldırır. Bürokratikleşme, kitlesel demokrasinin habercisidir."

Klasik sosyolojideki toplumların bu ikili bakış açısıyla değerlendirmelerinden etkilenen önemli bir modern dönem sosyologu ise Parsons'tur. Sosyolojinin ana kurucuları, Weber'in bireyciliği ile Durkheim'ın bütüncülüğünü birleştirerek bütünleyici bir kuram oluşturmayı amaçlayan Parsons'un *yapısal işlevselcilik* ya da *normative işlevselcilik* olarak anılan kuramı, toplumsal yaşamın herhangi bir düzeyini -herhangi bir analiz düzeyinde- kategorileştirmemize olanak tanıyarak, geniş bir sınırlandırıcı şema şeklinde anlamaya yöneliktir (Marshall, 1999: 579-580). Toplumsal dönüşümü evrimci bir bakış açısıyla değerlendiren Parsons'a göre, toplum evirildikçe sorunlarıyla baş etme

yeteneği artar, toplumsal yapılar ve işlevler farklılaştıkça toplumun değer sistemi bir bütün olarak değişim geçirmek zorunda kalır ve daha fazla farklılaşmış bir toplum daha üst düzey bir genellikte bulunan bir değer sistemine ihtiyaç duyar. Ancak bu genelleşme süreci tüm toplumlarda aynı şekilde gerçekleşmez; kendi dar değer sistemlerine bağlı olan gruplar ve toplumlardaki direniş bu evirilmenin düzgün devam etmesini engeller. Bazı toplumlar evrimi teşvik ederken başka toplumlar için bu bir gerilemeye bile sebep olabilir (Ritzer, 2014: 252-253).

Batılı olmayan toplumların toplumsal ve siyasal değişim süreçleri, ikinci dünya savaşı sonrası dönemde yani 1945'lerden sonra Amerikan sosyal bilimleri başta olmak üzere batı bilim dünyasında tartışılan bir konu olmuştur ve konuyla değişik disiplinlerin ilgilenmesi, *modernleşme* diye kavramsallaştırılan ve 1950 ve 60'ların hâkim perspektifini oluşturan teorik bir çerçevenin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Altun, 2000: 123). "Marksizm'in toplumsal değişme kuramına da bir alternatif olarak ortaya çıkan (Marshall, 1999, s.508-509)" modernleşme kavramı/terimi, dünya toplumlarının düz çizgisel (unilinear) bir gelişim izleyen bir sosyal değişim sürecini izledikleri, gerçek anlamda gelişimin ancak batının sanayileşmiş ülkelerinin sundukları modelleri aynen benimsemekle tamamlanabileceği anlamını taşımaktadır ve modernleşme teorisyenlerinin çoğu özellikle T. Parsons tarafından geliştirilen *yapısal-işlevselci* sosyoloji ekolüne mensuptular (Abadan, 1970: 19-20). Tıpkı yukarıda bahsedilen klasik sosyologlar gibi Parsons da geleneksel ve modern toplumlar arasında gelişim süreçlerinde yapısal farklılıklara dikkat çekmiş ve bunu *kalıp değişkenler* şemasıyla analiz etmeye çalışmıştır. O'nun bu kuramı gelenekselden moderne evirilen toplumlarda geleneksel bir ilişki sistemi olarak görülecek kayırmacı kültür ve ilişkiler ve bunun sonucunda ortaya çıkan rol farklılaşması/çatışması bağlamında aşağıda "Sosyo-Psikolojik Açıdan Kayırmacılık: Kayırmacı Kültür" bölümünde ayrıca değerlendirilecektir.

Parsons'un kuramının soyutlama eğilimine ve ampirik araştırmayla bağ kuramamış olmasına, toplumsal determinizmine (her ne kadar bir toplumsal eylem kuramı olsa da, nihai olarak her aktörün etkinliklerini sistemlerin belirleyeceği izlenimi vermesi), örtük tutuculuğuna ve normatif çıkarlardan ziyade maddi çıkarlara yönelen eylemin değerlendirmesini yapmadaki yetersizliğine dikkat çeken önemli eleştiriler gelmiştir (Marshall, 1999: 580). Ayrıca *modernleşme* kuramına da en önemli eleştiri; aslında benzer bir yapısal çerçeveden hareket eden ve ağırlıklı olarak Marksist bir temelden,

modernleşme kuramının karşıt olarak ortaya çıkan *bağımlılık kavramı/kuramıdır. Bağımlılık* kavramı/kuramı, Latin Amerikalı Yapısal kuramcılar tarafından, *gelişmeci, modernleşmeci* ve parasal öğretilere karşı 1940'ların sonlarında öne sürülmüş bir yaklaşımdır. *Bağımlılık, bağımlı* ülkelerin dünya pazarı içinde seçimlerinin, gereksinim ve alternatiflerinin pazara egemen olan *merkez* güçler tarafından sınırlanması ve belirlenmesidir (Ergil, 1974: 167-169).[17] Dolayısıyla bu kurama göre geri kalmışlık, az gelişmişlik (modernleşememe) aslında batı ülkelerinin modernleşmesinin kaynağı ve sonucudur.

Parsons'un öğrencisi de olan Merton, kendisi de bir yapısal işlevselci sosyolog olmasına rağmen Parsons'un kuramına önemli eleştiri getirenlerden bir diğeridir. İkisinin de *yapısal işlevselci* olarak kabul edilmelerine rağmen, işlevselciliği formelleştirmesiyle tanınan Merton, Parsons'un aksine büyük kapsayıcı kuramların oluşturulmasının yerine daha sınırlı orta-ölçekli kuramları desteklemiş ve yine hocasının aksine Marx'çı kuramlara daha olumlu yaklaşmıştır (Ritzer, 2014: 254; Bottomore ve Nisbet, 2014: 360). Bu araştırma açısından Merton'un en önemli tespitleri ise O'nun, *işlevselcilik* yaklaşımıyla kayırmacılık konusuna da değinmiş olmasıdır. Parsons gibi sosyolojik kuramda *yapısal işlevselciliğin* en önemli temsilcilerinden olan Merton'a (1968: 105-106, 131) göre "işlevler, belirli bir sistemin uyarlanması (*adaptation*) veya ayarlanması (*adjustment*) için gözlemlenen sonuçlar iken; bozuk işlevler sistemin adapte edilmesini veya ayarlanmasını azaltan sonuçlardır". Merton'a göre buna ek olarak, gizli fonksiyonlar (*latent fonctions*) ise ne niyetlenilmiş (*intended*) ne de fark edilmiş (*recognized*) olanlardır (a.g.e.: 131). Merton geliştirdiği bu kavram setini kullanarak, ABD'deki göçmenler gibi *ötekilerin* toplumsal adaptasyonunda siyasal kayırmacılığın olumlu gizli işlevine yönelik tespitlerde bulunmuştur. O'nun modernleşme süreçlerinde ve hatta gündelik hayatta kayırmacı ilişkilerin *gizli olumlu* işlevlerine de dikkat çekmesi, her ne kadar bu araştırmanın amacı ve kapsamı dışında olsa da oldukça önemlidir.

Yukarıda bahsedilen düşünürlere benzer bir şekilde toplumsal/siyasal dönüşümleri ve bunlara karşı toplumsal tepkileri inceleyen ve dönemin Amerikan sosyolojisine egemen sosyologu Parsons'un *kalıp değişkenler, farklılaşma* gibi kuramlarından etkilenmiş görünen siyaset bilimci Huntington'dur. Yazar, siyasal bir perspektiften,

[17] Bağımlılık ve Merkez-Çevre kuramı ve alternatif bir *Dünya Sistemi* için bkz. (Wallerstein, 2011).

sanayi devrimi sonrası toplumsal dönüşümlerin politikaya etkileri diyebileceğimiz demokratikleşme süreçlerini ve bu süreçleri tam olarak yaşayamayan toplumları/ülkeleri incelemiştir. Her ne kadar -özellikle ülkemizde de- "Medeniyetler Çatışması" teziyle tartışmalı bir tanınırlığı olsa da, Huntington'un modernleşme ve demokratikleşme süreçleri konularındaki karşılaştırmalı çalışmaları ve bu dönüşümler sırasındaki politik bozulmalara yaptığı vurgu bu çalışma açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Türkiye'de modernleşme sürecinin, bir sanayi devrimi yaşayamadığı için ve farklı tarihsel sebeplerden dolayı Cumhuriyetle birlikte yukarıdan aşağıya doğru oluştuğu söylenebilir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinin ilk dönemlerini de analiz birimi olarak alan yazarın görüşleri, aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan kayırmacılığın Türkiye'de değişen şekillerinin anlaşılması açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Huntington'a göre modernleşmedeki hız, siyasal gelişimden ziyade siyasal bozulmaya sebep olmaktadır. O, siyasal gelişimi toplumun tümünü ilgilendiren, siyasal örgüt ve usullerin kurumlaşması olarak tanımlar ve kurumlaşmanın (*institutionalization*) yükselemediği toplumlardaki karşılıklı kin ve güvensizliğe dikkat çeker. Klasik sosyologların çoğu ve Parsons'a benzer şekilde, modernleşme süreçlerindeki rasyonelleşmeye de dikkat çeken Huntington, rasyonelleşmeyi; "grupçuluktan (*particularism*) evrenciliğe (*universalism*), yaygınlıktan (*diffuseness*) özgüllüğe (*specifity*), doğum esasından (*ascription*) başarı esasına (*achievement*) ve duygusallıktan (*affectivity*) duygusal tarafsızlığa (*affectiv neutrality*) yönelme" olarak tarif eder. O'na göre iktidarın kurumlaşması; iktidarın sınırlanması yani kişisel ve keyfi olarak kullanılmaması anlamına gelir. Huntington'un Türkiye'yi de analiz birimi ülkelerden biri olarak incelediği ve bunun sonucunda yaptığı değerlendirmeler hızlı modernleşmeyle birlikte toplumda ve dolayısıyla devlette oluşan bozulmayı (*corruption*) anlamak açısından önemlidir (1965: 55-107). Huntington'un modernleşme süreçlerindeki rasyonelleşmeye, özellikle partikülarizmden evrenciliğe, doğum esasından başarı esasına, duygusallıktan duygusal tarafsızlığa geçiş şeklindeki vurgusu, bu çalışmanın konusunun da temel noktalarına işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Yukarıda bahsedilen yazarların dikkat çektiği durum Türkiye üzerinden değerlendirilmeye oldukça uygundur. Türkiye gibi partikülarist ve patrimonyalist sert tabakalaşmaların olduğu bir toplumda Cumhuriyet ve sonrası dönemde, sert ve hızlı kurumsallaşma ve bunun sonucunda toplumdaki ani sosyal mobilizasyon sonrası kayırmacılık benzeri sosyal ve siyasal bozulmalar bu çalışmanın da ana amacını

oluşturması bağlamında oldukça önemlidir.

2.1.2. Çok boyutlu bir kavram olarak kayırmacılık

Durkheim'a (1982: 74) göre, "Her bilimsel "inceleme", aynı tanım altında toplanan belirli bir fenomen grubuyla ilgilidir. Dolayısıyla sosyologun ilk adımı, incelediği şeyleri tanımlamak olmalıdır. Böylelikle incelediğinin konusunun tam olarak ne olduğunu bilebiliriz. Bu, herhangi bir kanıtlama veya doğrulamanın en önemli ve kesinlikle vazgeçilmez koşuludur". Dolayısıyla bu bölümde kayırmacılık ve kayırmacılıkla ilgili temel kavramların -konunun anlaşılması bakımından ortak bir dil oluşturması da dikkate alınarak- tanımlanmaları ve sınıflandırmaları irdelenmiştir. Daha sonra, yapılan bu tanım ve sınıflandırmalar analiz edilerek, bu kavramlarla ilgili farklı sınıflandırmaların mümkün olup olmadığına yoğunlaşılmıştır.

Kayırmacılık veya günlük dilde en yaygın kullanılan şekliyle *torpil*[18]*,referans, iltimas*; en basit şekliyle ailede çocuklar arasında yapılan ayrımcılıktan; en üst düzeyde, oldukça komplike ilişkileri barındıran, pek çok farklı dinamikleri etkileyen ve bunlardan etkilenen, üst düzey siyasal analizlere kadar uzanan geniş bir yaygınlık ve çeşitlilikle gündelik hayatın hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Amacına, bağlamına, ilişki kaynağı ve şekline göre değişik formları olabilen kayırmacılık, farklı bağlamlarda farklı kavramlar ve tanımlamalarla isimlendirilebilmektedir. Dolayısıyla kavramlar arasında benzerlikler, farklılıklar, birbirlerinin yerine kullanılmalar gibi birçok etken, bu konuda bir kavram karmaşasına yol açmaktadır.[19] Durkheim'ın da ifade ettiği gibi konunun bilinebilir ve anlaşılabilir olması adına aşağıda netleştirilmeye çalışılacak bu kavramlar; *Kayırmacılık*, *Siyasal Kayırmacılık*, *Hizmet Kayırmacılığı, Klientalizm*, *Favoritizm*, *Nepotizm*, *Kronizm*, *Patronaj* (*Bossing), Hemşericilik*, *Tribalizm*, gibi adlandırmalarla birbirlerinden farklılaşmakta ve/veya birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde benzeşmektedirler.

Bunların dışında, konuyla ilgili alan yazınında farklı tanımlamalara da

[18] Saha çalışmasında yapılan görüşmelerin hemen hepsinde, kayırmacı uygulamalardan, *torpil ve/veya referans* olarak bahsedildiği gözlemlenmiştir. Buna ek olarak gündelik dilde; *adamı olmak, dayısı olmak, kollamak, arkası olmak, arkası kuvvetli olmak* ve görece yeni *yandaşlık* gibi farklı isimlendirmeler ve deyimler de kullanılmaktadır.

[19] Bu kavram karmaşasını ve farklı anlam yüklemeleri (özellikle Türkiye'de) konusunu, literatürde temel algılanışı bağlamında analiz eden bir çalıma için bkz. (Sargın, 2001).

rastlanılabilmektedir. Örneğin Oktay (1997: 209). "kamu örgüt birimlerindeki ya da bu birimlerle toplumsal çevre arasındaki ilişkilerde, aynı okulda okumuş olmak, aynı yöreden olmak, aynı siyasi partinin çizgisinde bulunmak gibi özgül ölçülerin yakın görünüme geçmesi, yönetim çalışmalarını düzenleyen evrensel ölçülerin ise geri plana atılması hali" diye ifade ettiği *kabilecilik* kavramından bahsetmektedir. Yine Büyüklü (1976); "devlet kadrolarının hizmet için değil de iş bulma aracı olarak düşünülerek hareket edilmesine *kulüpçülük* adını vermektedir" (Akt. Özkanan ve Erdem, 2014: 184).

En genel anlamıyla ve yukarıda değinilen kavramların hepsini kapsayacak şekilde kayırmacılık (*klientalizm/favoritzm*); belirli kaynakların dağıtılmasında ya da paylaşılmasında öznel değerlendirmelerin nesnel değerlendirmelerin önüne geçmesi veya tek belirleyici kriter olmasıdır. Bu öznel değerlendirmelere dayanak sağlayan *benzerlik, tema, kimlik*; cinsiyet veya cinsel yönelim, etno-dinsel durum, teritoryal aidiyet, akrabalık bağları, arkadaşlık ve/veya belirli bir kuruma (formel/informel) bağlılık, ideolojik görüş, geleneksel hiyerarşik bağlanmışlıklar gibi farklı formlarda olabilmektedir.

Farklı kültürlerde farklı şekiller alan, özel tipte bir ikili (*dyadic*) takas ilişkisi olarak tanımladığı *klientalizmin* ayırt edici özellikleri Kaufmann'a (1974: 285) göre; aktörler arasındaki *eşitsiz güç ve statü*, maddi veya manevi çıkara dayalı bir *karşılıklılık* ve yasalar ve toplumsal normlara zayıf bir bağla bağlı *partikülarist ve özel bir* ilişki olmasıdır. Bu ilişki kör ve dönüşümlü bir sadakatten daha çok rasyonel ekonomik bir hesaplamaya dayanmaktadır ve bu ilişkiler kurumlaşmış bir demokrasiye, şeffaflığa sahip olmayan ve yasal prosedürlerden uzak formasyonlarda daha çok görülürler (Brinkerhoff-Goldsmith, 2002: 3).

Dünyanın birçok farklı bölgesinden kayırmacı ilişkileri (*patron-client relations*) inceledikleri önemli çalışmalarında, Eisenstadt ve Roniger'in belirttiklerine göre (1984: 48-49) ise kayırmacı ilişkilerin 9 ana karakteristiği vardır:

- Bu ilişkiler partikülaristik ve yaygındır,
- Bu ilişkilerin dayandığı etkileşim, farklı türden kaynakların eşzamanlı değiş tokuşuyla karakterize edilir, bunlar siyasal olanlar gibi araçsal ve ekonomik (destek, oy, koruma) olabileceği gibi; sadakat, dayanışma, karşılıklılık sözü şeklinde de olabilir,
- Bu kaynakların değişimi genellikle kalıplaşmış şekilde düzenlenir,
- Bu tür ilişkiler güçlü bir koşulsuzluk ve uzun vadeli bir güven ilişkisi

üzerine inşa edilmiştir,

- Önceki maddeyle yakından ilgili olarak bu tür ilişkilerde, klasik patronajda daha baskın ve belirgin, modern siyasi mekanizmalarda daha gevşek olmakla birlikte; sosyo-psikolojik zorunluluk oldukça güçlüdür (sadakat, karşılıklılık, bağlanma, kişisel onur gibi),
- Bu ilişkiler daha bağlayıcı olmalarına rağmen genellikle ülkenin resmi yasalarına karşı olurlar, daha çok informel anlayışlara bağlıdırlar,
- Neredeyse ömür boyu süren dayanaklılıklarına rağmen bu tür ilişkilere ilke olarak gönüllü girilir ve gönüllü çıkılır,
- Bu ilişkiler bireyler veya ait oldukları ağlar arasında dikey bir şekilde gerçekleşmektedir,
- Kayırmacı ilişkiler, çok güçlü bir eşitsizlik unsuru ve/veya taraflar arasındaki güç farklılıkları üzerine kuruludur.

Yukarıda bahsedilen temel karakteristikleri paylaşan kayırmacı ilişkiler (*patron-client relations*) farklı kültürlerde farklı şekillerde görülebilmektedir. Yazarlara göre bu farklı türdeki ilişkiler iki bağlamda ayırt edilebilir; bunlardan ilki farklı formel bağlamlarda somutlaşan örgütsel olanı iken; ikincisi, bu ilişkilerin kendi toplumlarının daha geniş kurumsal bağlamlarında yer alanıdır (a.g.e.: 48-49). Benzer bir ikili sınıflandırma ise Theobald'ın (1983: 141) Weingrod'tan aktardığı sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmanın ilk tipi, daha çok sosyal antropologlar tarafından tartışılan, hiyerarşik bir ilişkiyi ihtiva eden, kırsal toplumlarla ilgili olan kayırmacı ilişkiler iken; ikinci tip ise daha çok siyaset bilimcilerinin tartıştığı, politika merkezli kaynak dağıtım politikalarıyla ilgili olandır.

Yukarıda da değinilen ve kaynağını antik dönem Roma himaye ilişkisinden alan *klientalizm'in* veya İngilizce karşılığı olan *favoritsm*[20]*'in,* Türkçedeki *kayırmacılık*, *torpil* veya *iltimas* olarak söylenen genel tanımlamaya karşılık geldiği söylenebilir. Bu genel kayırmacılık türünün kendi içerisinde siyasal kayırmacılık (*Partisian Favoritism*) diye tanımlanan bir türünün olması, kavramın siyasal olmayan kayırmacılık olarak da adlandırılabilecek bir türünün olduğunu veya böyle bir sınıflandırmanın da mümkün

[20] İngilizce iyilik yapmak, yardım etmek anlamındaki *favour* fiilinden türetilmiş bu kelime, Türkçede ki kayırmacılık, iltimas gibi; farklı temalar etrafında (nepotism, kronizm, vd.) olabilecek tüm ayrıcalıklı eylem tiplerini kapsayan bir anlamı ifade etmektedir.

olabileceğini göstermektedir. Bundan hareketle, kayırılacak veya ayrıcalık uygulanacak kişi veya gruba aidiyet, grubun özellikleri, ilişkiselliği, değerleri, temaları siyasi saiklerle belirleniyorsa bu durum siyasal; farklı aidiyetleri içeriyorsa siyasal olmayan kayırmacılık olarak sınıflandırılabilir.

2.1.2.1. *Kayırmacılık türleri*

Daha çok iktidarın seçimle değiştiği ülkelerde görülen *Siyasi Kayırmacılık*, siyasal anlamda taraftar oluşturmak ve bunun devamlılığını sağlamak amacıyla, ağırlıklı olarak kamu kaynaklarının, aynı siyasi aidiyetten olanlara ve/veya siyasal parti taraftarlarına dağıtılması veya bu paylaşımda bu gruba öncelik, ayrıcalık tanınmasıdır[21]. Benzer bir terim genellikle ABD siyasi hayatında ve terminolojisinde kullanılan *spoil system*'dir. İngilizce yağma, avanta, ganimet anlamına gelen *spoil* kelimesinden türetilmiş bu kavram ve yedinci ABD başkanı Andrew Jackson'la birlikte 17. yüzyılın sonlarında başlayan ve sonra gelen başkanlar tarafından da sürdürülen bu sistem; seçimi kazanan başkanın destekçileri ve parti çalışanlarına devlet işleri vererek kaynak aktarması şeklindedir (http-4). Bu kayırmacı anlayış, Güran'ın aktardığına (1980: 86) göre, New York senatörü William L. Marcy'nin 1831 de Senatoda söylediği şu ünlü sloganla özetlenebilir: "Siyasi savaşta yenilenler görevlerinden çekilmelidir; ganimet, savaşı kazananın hakkıdır!"

Bu çalışmanın da merkezinde olan bu kamu kaynakları; iş, kariyer gibi bireysel olabileceği gibi daha siyasal ve kurumsal da olabilmektedir. Aktan'a (1992: 32) göre, Oy ticareti (*logrolling*) olarak tanımlanabilecek bu durum iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan ilki, bir vekilin tekrar seçilebilmek amacıyla kendi yöresindeki seçmenlere daha fazla hizmet götürmeye çalışması şeklindeki "hizmet kayırmacılığı" (*Pork-barelling*) iken; ikincisi ise daha geniş bir anlamda, iktidarın sonraki seçimlerde tekrar kazanabilmek amacıyla bütçe gelirlerini, oylarını artıracak şekilde kendi bölgelerine ayırması ve böylece kaynakların yağmalamasıdır.[22]

---

[21] Siyasi kayırmacılığın modern öncesi bir şekli veya tarihsel temelleri olarak, Weber'in Doğu toplumlarına özgü –Osmanlı da dâhil olmak üzere- Patrimonyalist yönetim/otorite analizinde değindiği, "prebendalizme" de bakılabilir (1922: 235-236).

[22] Stanbury ve Fulton'a göre siyasal kayırmacılığın, adam kayırmacılığın ve hizmet kayırmacılığın değişik bir uygulaması ise "Gönül yapma" (*Suvasyon*) dır. "Gönül yapma, siyasal iktidarın seçim öncesinde kendisine yardımcı olan bazı partizan grupları, seçim sonrasında devletin imkânlarından daha fazla" yararlandırmasıdır (Akt. Aktan, 1992: 43).

Stoke'un (2009: 615) ifadesiyle siyasi kayırmacılık (*clientalism*) bir anlamda; "seçmenler ve siyasi partiler arasında sosyal ağlara gömülü tekrar eden bir oyundur". Siyasal kayırmacılığın görece yeni bir formu ise iktidarda olan parti veya partilerin kamu kaynaklarını ihaleler yoluyla kendilerine yakın ve kendilerine maddi-manevi kolaylıklar sağlayan veya sağlama potansiyeli olan şirketlere aktarması şeklindedir. Bu tür siyasi kayırmacılık, hem hizmet kayırmacılığı hem de farklı bir adlandırmayla *sermaye kayırmacılığı* diyebileceğimiz iki tür kayırmacılığın bir arada yapılmasına "imkân" tanımaktadır.[23] Bu tür kayırmacılığı Türkiye'deki iktidar partisi dönemindeki kamu ihalelerini nitel ve nicel analizlerle incelediği görece yeni çalışmasında Gürakar (2018: 32,180,182), Türkiye'de kamu ihalelerinde iktidar partisi ile doğrudan ve dolaylı siyasi bağlantıları olan firmalar lehine yapılan kayırmacılığın, ihalelerin yarısından fazlasını kapsayacak kadar yaygın bir biçimde uygulandığını sistematik olarak kanıtlamıştır.[24] Yazarın tespitlerine göre bu ilişkilere kaynaklık eden doğrudan siyasi bağlantıların; hükümet üyeleriyle akrabalık ilişkilerinden, parti içinde aktif rol almaya kadar farklı şekilleri bulunurken, iktidar partisine yakın kimi iş örgütlerine üyelik ise, üye firmalara, dernekleri vasıtasıyla, hükümet ile dolaylı bağlantılar kurma fırsatı yaratmıştır. Yine Gürakar'ın aktardığına göre, Türkiye'de kamu ihalelerinin nasıl dağıtılacağını düzenleyen Kamu İhale Kanunu (KİK) 1983-2003 arası dönemde neredeyse hiç değişmezken, 2003 ve sonraki dönemde bu kanunda 150'den fazla kez değişiklik yapılmıştır. Yazarın bu tür kayırmacılığın yaygınlaşması ve değişik bir form almasına ilişkin (a.g.e.: 182);

> "2002 yılı öncesinde yolsuzluk ve kayırmacılık daha çok kişisel düzeyde belli siyasiler ve bürokratların yasadaki boşluklardan faydalanmak suretiyle kendi çevrelerine rant aktarmak şeklinde gerçekleşirken; 2002 yılı ve sonrasında ise bu durum bütünüyle değişmiş, yolsuzluk ve kayırmacılık yasa yapmak suretiyle merkezileştirilmiş genel bir uygulama halini almıştır"

tespiti oldukça dikkat çekicidir.[25]

---

[23] Bu konuyu, İngiltere ve Macaristan özelinde karşılaştırarak değerlendiren yeni bir çalışma için bkz. (Dávid-Barrett, E. ve Fazekas, M.,2020); ayrıca Türkiye'yi de içine alan ve Avrupa ülkelerinde kamu ihaleleri ve bu yolla gerçekleştirilen siyasi kayırmacılık diyebileceğimiz uygulamaların bir değerlendirmesi için bkz. (Mungiu, vd., 2015).

[24] Son yıllarda Kamu ihalelerinde belirli şirketlerin kayırılmalarını belgelerle sunan önemli bir diğer yeni çalışma için bkz. (Toker, 2019).

[25] Konuyla ilgili diğer önemli bir tespit de, Türkiye'nin yolsuzlukla mücadele konusunda kurucularından olduğu 1999'da kurulan Avrupa konseyi bünyesindeki Yolsuzlukla Mücadele Konseyinin GRECO (Group of States Against Corruption) 22.03.2019 tarihli raporunda görülmektedir. Bu rapora göre, kampanya dönemlerinde ve sonraki dönemlerde siyasi partilere desteklerin şeffaflığı konusundaki, Konseyin yaklaşık

Kayırmacılık konusunu, *politik hastalıklar* olarak değerlendiren Aktan (1992: 21-47), "politik karar alma mekanizmasında rol alan aktörlerin (seçmenler, politikacılar, bürokratlar, baskı ve çıkar grupları) "özel çıkar" sağlama gayesiyle toplumda mevcut hukuki, dini, ahlaki ve kültürel normları ihlal edici davranış ve eylemlerde" bulunmaları olarak tanımladığı Siyasal Yozlaşma (*Political Corruption*) genel kavramı kapsamında ele almıştır. Aktan, birçok siyasal yozlaşma türünü sayarken bunlar içerisinde; adam kayırmacılık (*iltimas*), *nepotizm, kronizm,* siyasi kayırmacılık (politik yandaşlık, *partizanlık*) gibi türlerin yanında, siyasal "süreç içerisinde siyasi partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan "üst düzey bürokratları" görevden almaları ve bu görevlere yine siyasi yandaşlık, ideoloji, *nepotizm-kronizm* gibi faktörler esas alınarak yeni kimseler atamaları" olarak da *Patronaj(bossing)'dan* bahsetmiştir.

"Hizmet sunumunda kayırma, siyasallaşma, aracıya başvurma, rüşvet ve kabilecilik türünden uygulamaların yaygınlık kazanması" hali olarak tanımladığı yönetimde yozlaşma olgusunu inceleyen Oktay (1997: 203) ise, bu olgunun en çarpıcı örnekleri arasında; "siyasal nitelikte atamaların yaygınlaşması, yönetilenlere siyasal davranışlarına bakılarak hizmet sunulması, nedeni ne olursa olsun kayırma niteliğinde uygulamalar ve yönetim ve yönetilen arasına aracı sokulması türünden olayları" saymaktadır. Yazara göre bu bozulmanın temelinde yatan sebep, yönetimin kamu beklentilerini karşılayamaması nedeniyle ortaya çıkan hizmet açığının oluşmasıdır.

Kayırmacılık, her ne kadar genellikle doğrudan bir maddi alışverişi içermemesi nedeniyle, rüşvet gibi diğer yolsuzluk biçimlerinden ayırt edilebilir olsa da bir yolsuzluk biçimidir (Özler ve Büyükarslan, 2011: 276; Berkman, 2010: 82).[26] Transparency International (TI)'a (The TI Source Book, 2000: 13) göre yolsuzluk;

> "emanet edilen gücün, özel çıkar için kötüye kullanılmasıdır ve kamudan veya özel kuruluşlardan kişiler eliyle olabilir. Yolsuzluk, aynı zamanda herkese eşit mesafede olma ilkesinin (*arm's-length principle*) ihlali anlamına gelmektedir. Yolsuzluğun olmaması için karar alımlarında hiçbir kişisel veya aile ilişkisinin rolünün olmaması gerekmektedir. Herkese eşit mesafede olma ilkesi bir kere ihlal edildikten ve ilişkilere dayalı bir ayrım yapıldıktan sonra yolsuzluk sıklıkla bunu takip edecektir."

yirmi yıllık tavsiyelerinin Türkiye devleti tarafından uygulanmadığına dikkat çekilmektedir (GRECO, 2019).

[26] Kayırmacı uygulamaları da içerecek şekilde azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet ile ilgili bkz. (Berkman, 1983) ve yine (Berkman, 2009).

Her ne kadar TI'nin tanımına göre ve yukarıda değindiğimiz görece yeni kayırmacılık yöntemlerinden (*sermaye kayırmacılığı*) anlaşıldığı üzere yolsuzluk ve bu bağlamda kayırmacılık, özel kurum ve kişileri de kapsıyor olsa bile, bu araştırmaya konu olan kayırmacılık modelleri daha çok kamu yönetimindeki kariyer rejimiyle ilgili kararlarla ilgilidir.[27] Kamu yönetiminde yolsuzluk genellikle kamu çalışanlarını aşan bir toplumsal kirlenme ortamında yer almaktadır. "Kamu yönetiminde yolsuzluğun toplumsal maliyetleri arasında belki de en önemlisi, toplumun genel olarak devlete yönelik *güvenini*[28] ve hukukun üstünlüğüne olan inancını aşındırmasıdır (Aközer, 2003: 15,22)".

Tıpkı kayırmacılık ve kayırmacılığın çeşitli formlarında olduğu gibi, Berkman'a (1983: 10-15) göre yolsuzlukta da iki taraf arasında bir değiş-tokuş söz konusudur. Yazara göre bu taraflardan birinin devlet otoritesinin temsilcisi (kamu görevlisi) yani yetkili olması zorunludur. O'na göre, bu ilişkideki taraflardan biri "yasal düzenlemelerde öngörülmeyen bir etki aracı kullanarak diğer tarafın yani kamu görevlisinin konumundan kaynaklanan yetkisini isteği doğrultusunda saptırmaya çalışmaktadır. Bu etki ya da güç ile kamusal yetki takas edilmektedir". Berkman'a göre bu etkinin aracı genellikle maddi olabileceği gibi başka şekillerde de olabilmektedir.

Kayırmacılığın siyasal boyutunun dışında kalan farklı biçimleri ve görünümleri de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde, gerek gündelik hayatta gerekse literatürde en çok yer bulan kayırmacılık türü, *Nepotizm (nepotism)* yani akraba/kan bağı kayırmacılığıdır. Adından da anlaşılacağı üzere bu kayırmacılık türü somut veya soyut kaynakların, dağıtım veya paylaşımında, kriter veya belirleyici olarak akrabalığın alınmasıdır. İronik bir şekilde Türkçe gündelik dilde de karşılığını *dayısı olmakta* bulan nepotizm, İngilizce *nephew* kelimesinden türemiştir ve Türkçe karşılığının ise *yeğencilik* olduğu kayırmacılık türüdür. Oxford İngilizce sözlüğüne göre, 17. Yüzyıl ortalarından itibaren, eski Fransızca *nepotisme*, İtalyanca *nepotismo* olarak söylenegelen *nephew* ve bundan türetilen *nepotizmin* kökeni; papaların genellikle gayri meşru çocuklarına verilen isim olan *nipote* ve bunlara tanınan ayrıcalıklara dayanmaktadır (http-5). *Nepotizm* ile ilgili oldukça eski ve yazılı ilginç bir örnek M.Ö. 4-5. Yüzyıllarda yaşamış antik dönem Yunan filozofu

[27] Pakistan'da kamuda istihdamda kayırmacı uygulamaların (siyasi görüş, aile, memleket, mezun olunan okul gibi faktörleri dikkate alarak) etkisi ile ilgili benzer yeni bir çalışma için bkz. (Yasin, M., v.d., 2019).
[28] Bu konunun mikro düzeyde bir incelemesi diyebileceğimiz, nepotizm, favoritzm ve kronizm'in aile şirketlerinde örgütsel güvene olumsuz etkileri hakkında bir çalışma için bkz. (Keleş, vd., 2011).

Platon'a aittir. Platon (2005: 13), yeğeni Speusippos'un, yaşamını devam ettirebilecek gelirinin olmadığını görmesi üzerine onu, ölümünden sonra Akademi'nin yöneticisi olmak üzere belirlemiştir. Kayırmacılıkla ilgili adalet teorileri anlamında aşağıda yapacağımız değerlendirmelerin dışında işletmecilik ve örgütsel anlamda *Nepotizm'in* olumlu sonuçlarına da dikkat çeken veya bu ilişki türünün sosyo-biyolojik temellerine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır.[29]

Daha çok tanıdık, eş-dost veya ahbap-çavuş kayırmacılığı olarak ifade edilen (Aközer, 2003:14), bazen de farklı ağ bağlantıları eklenerek daha kapsayıcı anlamda kullanılan (Bkz. Aytaç, 2010: 91) ve Türkçe çevirilerde de öyle çevrilen farklı bir kayırmacılık formu olan *Kronizm (Cronyism)*[30] ise, aslında ilk olarak aynı okul mezunlarının oluşturdukları ağlar sonucunda ortaya çıkmış bir kayırmacılık türüdür. 17. Yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin/mezunlarını kendi aralarında arkadaş gruplarına taktıkları argoda yakın arkadaş anlamına gelen *Chrony* (aynı terimin yine 17. Yüzyıl sonlarında itibaren Oxford üniversitesindeki benzeri/karşılığı ise *chum'dur*) teriminden türemiştir. Bu kelimenin kökeni ise Yunanca "uzun zamandır" anlamına gelen *khronios* kelimesidir (http-6). Kavramın daha geniş anlamlar kazanarak politik anlamda ilk kullanımları ise, 1946 yılında A.B.D.'de Başkan Roosewelt'in ve yine 1952'de Truman yönetiminin atamalarındaki kayırmacı uygulamalarını ifade etmek amacıyla köşe yazarları tarafından kullanılması ile olmuştur (Khatri, 2003: 290; Dağlı ve Aycan, 2010:167).[31] Bu kayırmacılık türüne -ilk ve temel anlamıyla- bu çalışmanın da konusuyla ilgili olarak Türkiye'de verilecek örneklerin, *Mülkiyeliler* veya son yıllarda öne çıkan *İmam-Hatip*'liler olabileceği düşünülmektedir. Türkiye'de, *Mülkiye-liler* olarak isimlendirilen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunlarının kamuda A

[29] *Nepotizmi* organizasyonlar açısından olumlu bir değerlendirmesi için bkz. (Bellow, 2003)*;* yine örgütlerde insan kaynakları yönetimi açısından bir nepotizm değerlendirmesi için bkz., (Maghrabi, A.S., Raggad, B.G., 1998); Nepotizm'in örgütlerde yabancılaşma, sessizlik, örgüte bağlılık anlamında olumsuz etkilerine ilişkin bir örnek için bkz. (Pelit, E. vd., 2015); ayrıca, nepotizmin sosyo-biyolojik, evrimsel, içgüdüsel bir değerlendirilmesi için bkz. (Brigandt, 2001).

[30] Çincede benzer bir kavram olan *Guanxi* de kayırmacı uygulamaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Örnek bir çalışma için Bkz. (Luo, 1997); yine farklı kültürlerde benzer anlamları içeren, örneğin; Rusça *blat*, Arapça *wasta* gibi kelimeler de bulunmaktadır (Erdem ve Karataş, 2015: 57, Loewe, 2007: Foreword).

[31] Kamu politikalarında belirleyici unsur olarak *ahbap çavuş ilişkilerinin* yaygınlaşmasının sonucu Asya ülkelerinde meydana gelen 1990'lı yıllardaki ekonomik krizden sonra literatürde oldukça yer bulmaya başlayan *Kronizm*, daha sonraları Ahbap-Çavuş Kapitalizmi ya da Krono Kapitalizm (*Crony Capitalism*) adıyla kavramlaştırılmış ve çeşitli çalışmalara konu edinmiştir. Konuyla ilgili öncü bir makale için Bkz. (Dale, 1998).

grubu kadrolara atanmada ayrıcalıkları olduğu yönünde geçmişten gelen genel bir algı bulunmaktadır. Ancak saha çalışmalarından anlaşıldığı üzere bu olgu ve algı son yıllarda kaybolmaktadır.

Aslında teritoryal bir aidiyeti içerse de bu araştırma sırasında elde edilen verilerden de hareketle, etno-dinsel durum gibi farklı çağrışımları ve algılanışları da ifade eden hemşericilik; aynı yerleşim yerinde doğan, büyüyen ve ailesel kökleri o yerleşim yerine ait olan kişilere veya gruplara yapılan ayrıcalık olarak ifade edilebilir. Hemşericilikte asıl belirleyici olan, kişilerin veya grupların farklı yerleşim yerlerinde bulundukları durumlarda bu benzerlik ve aidiyet algısının ortaya çıkması, belirginleşmesi ve işlevsel bir hal almasıdır.

Yukarıdaki siyasal tanımından farklı olarak modern-öncesi bir himaye biçimi olarak da tanımlanabilen *Patronaj* veya *himayeciliğe* benzer bir aidiyet şekli olan aşiretçilik (*tribalizm)*[32] ise, kan/akrabalık bağı, teritoryal bağ, geleneksel hiyerarşik bağ, hatta etno-dinsel durumu imlemesi bakımından siyasal aidiyeti de içine alan komplike bir ayrıcalıklı grup yaratan kayırmacılık kaynağı, dayanağıdır. Her ne kadar modern öncesi "eskimiş" bir ilişki modeli olarak görülebilse de Türkiye gibi patrimonyal, partikülarist ve hiyerarşik ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda etkisi hala azımsanmayacak düzeyde olabilmektedir. Türkiye'de seçim dönemlerinde aşiretler, aşiretçilik ve onun Türkiye siyasetine etkileri net bir şekilde gözlemlenebilmektedir.[33]

Yukarıda da değindiğimiz gibi kayırmacılıkla ilgili çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Örneğin daha çok örgütler açısından *kronizmin* kültürel temellerine, partikülarizm ve paternalizm üzerinden odaklandıkları çalışmalarında, Khatri ve Tsang (2003: 290-291); yatay (*horizontal*) ve dikey (*vertical*) kronizm olarak iki tür *kayırmacılıktan* bahsetmektedir. Yazarlara göre, Asya krizine yol açarak, *krono kapitalizm* kavramının ortaya çıkmasına yol açan ve bir birlerine yakın toplumsal konumlardaki, iş ortakları, meslektaşlar, arkadaşlar arasındaki *yatay kronizmin* aksine; *dikey kronizmde* hiyerarşik bir üst ast ilişkisini içeren, sadakat ve himaye belirleyicidir.

[32] Romanın ilk üç halkı/ailesi (Romus, Romulus ve yerli halk) tan geldiği düşünülen; üçlü, üçle ilgili anlamlarındaki, Latince *tribus* (çoğul) ve/veya eski Fransızca *tribu*'dan türemiş olan İngilizce *tribe* kelimesi: belirli bir bölgede yaşayan, aynı ırk ve aynı gelenekten (dil, din, vb.) gelen ve genellikle bir şef tarafından yönetilen grup, topluluk anlamına gelmektedir. Bu kelimeden türetilmiş *tribalism* ise: bir kabileye veya sosyal gruba sadık kalmaya dayanan davranış, tutum vb. ve bir kabilede veya kabilelerde örgütlenme durumu anlamlarına gelmektedir. (http-7)

[33] Konuyu Güney Doğu Anadolulu bir aşiret üzerinden değerlendiren bir çalışma için Bkz. (Ateş, 2009).

Özkanan ve Erdem (2014: 179, 2015:123) ise, "her pozisyondan insanın yakınlık görüşü üzerinden bir ilişki bağlamı kurduğu; resmi ve sosyal ilişkileri bu informel kanallar üzerinden görmeye çalıştığı" bir uygulama olarak ifade ettikleri kayırmacılığı; adam kayırmacılığı ve siyasi/ideolojik kayırmacılık olarak ikiye ayırmışlardır. Adam kayırmacılığını, *nepotizm* (akraba kayırmacılığı), *kronizm* (eş-dost kayırmacılığı), *tribalizm* ve *hemşericilik* şeklinde sınıflandıran yazarlar; siyasi kayırmacılığı da patronaj (*bossism*), *klientalizm* ve *hizmet kayırmacılığı* olarak sınıflandırmıştır. Özkanan ve Erdem (2015: 20) buna ek olarak sonraki çalışmalarında farklı hiyerarşik düzeylerde kamu deneyimi olan kişilerle yaptıkları nitel bir çalışmalarından elde ettikleri verilerden hareketle, Weber'den alıntıladıkları kavramla, *Hiyerokratik* kayırmacılık adını verdikleri, inanç temelli ağlar (cemaat, cemiyet, dergah, tarikat gibi) aracılığıyla işleyen bir kayırmacılık türünden de *siyasi kayırmacılık* sınıflandırması altında bahsetmektedirler. Bu duruma benzer tespitlere bu araştırma sürecinde de görüşülenlerin hemen hepsinde rastlanmıştır. Bu bağlamda gerek bu bölümde gerekse aşağıda yer alacak kayırmacılıkla ilgili diğer tartışmalarda önemli ipuçları vermesi bakımından Weber'in tespitleri oldukça önemlidir (1946: 294, 296);

> "Laik ve dinsel, politik ve apolitik, tüm yönetici güçler belli saf (ideal) tiplerin varyasyonları veya benzerleri olarak düşünülebilir. Bu saf tipler, iktidarın sahip olduğunu iddia ettiği meşruiyetin temeli aranarak inşa edilir. Modern "derneklerimiz", en başta siyasal örgütlerimiz, "yasal" otorite türündedir. Yani iktidarı elinde bulunduranın emir verme meşruiyeti meşruiyeti, kanunlaştırma, anlaşma ya da dayatma yoluyla rasyonel olarak belirlenen kurallara dayanır. (…) öteden beri gerçekte, sözde veya büyük ihtimalle var olduğuna dinsel (piety) bir inanca dayanan bir hâkimiyet, "geleneksel otorite" olarak adlandırılacaktır. Meşruiyeti geleneğe dayanan en önemli tahakküm türü patriyarkalizmdir. Patriyarkalizm babanın, kocanın, evin en ihtiyarının (senior), büyük kardeşin, aile ve küçük kardeşler üzerindeki; efendinin ve patronun serfler, köleler ve azad edilenler; evin reisinin hizmetçiler; prensin saray görevlileri, soylu memurlar, yanaşma (client) ve vassallar; patrimonyal lordun ve egemen prensin tebaası üzerindeki otoritesi demektir. Patriyarkal ve patrimonyal otoritenin belirgin özelliği dokunulmaz normlar sisteminin kutsal kabul edilmesidir; bunların ihlali büyülü ya da dinil felaketle sonuçlanacaktır. Bu sistem lordun "işlevsel" değil "kişisel" ilişkiler açısından yargılama şeklinde, özgür keyfiliğini ve lütuflarını beraberinde getirir. Bu anlamda, geleneksel otorite irrasyoneldir".

Özler ve Büyükarslan (2011: 277) ise kayırmacılığı (*favoritism*) temel kapsayıcı kavram olarak almış ve bireysel ve kolektivist ilişkisel (*dyadic relations vs. collectivist relations*) şeklinde bir kayırmacılık ayrımına gitmişlerdir. Yazarlara göre *kronizm* ve *nepotizm* bireysel; *klientalizm* ve *patronaj* ise kolektivist kayırmacılık olarak

sınıflandırılabilinir.

Kayırmacılığı yolsuzluk boyutuyla değerlendirdiği çalışmasında, Sayıştay baş denetçisi Özsemerci (2003: 13-22); yönetsel ve siyasal olmak üzere başlıca iki yolsuzluk türünden bahsetmekte, yönetsel yolsuzlukları ise; "maddi çıkar karşılığ" yolsuzluk ve "maddi olmayan çıkar karşılığı" yolsuzluk olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre, maddi çıkar karşılığı yolsuzluklar; "rüşvet, haraç, rant kollama ve zimmet" iken; maddi olmayan çıkar karşılığı yolsuzluklar ise *kayırmacılık, patronaj, oy ticareti* ve *lobiciliktir*. Yazar bu sınıflandırmada maddi olmayan çıkar karşılığı yolsuzluğun bir türü olarak değerlendirdiği kayırmacılığı ise; akraba kayırmacılığı (*Nepotizm*), eş-dost kayırmacılığı (*Kronizm*), siyasal Kayırmacılık (*Partizanlık*) ve hizmet kayırmacılığı olarak dört türe ayırarak incelemiştir.

Yine kayırmacı uygulamaları yolsuzluk çerçevesinde değerlendirdikleri çalışmalarında Yılmaz ve Kılavuz (2002: 21-26), maddi ve maddi olmayan çıkarlar için yetkinin kanuni düzenlemelere aykırı olarak kullanılması olarak tarif ettikleri yolsuzluğu; "maddi bedel içerikli yolsuzluk" ve "dayanışma içerikli yolsuzluk" olarak sınıflandırmışlardır. Onlara göre, maddi bedel içerikli yolsuzluk türleri; rüşvet, haraç ve zimmet gibi uygulamalar iken; "dayanışma içerikli yolsuzluk ise, bir kamu işleminde kişilere ayrıcalık sağlanmasının maddi çıkar gözetilmesinden çok bazı bağlılıklar ve yükümlülükler sebebi ile" yapılması şeklindeki yakınları (*nepotizm, kronizm*) ve nüfuz sahibi kişileri kayırmadır.

Bu formda kayırmacılığın (nüfuz sahibi/aracı kişiler aracılığıyla, *referans*) Türkiye'de en yaygın kayırma türlerinden biri olduğu ve bunda da aşağıda da değinileceği üzere Türkiye toplumunda oldukça yaygın ve kabul gören, toplumsal algıya işlemiş, *şefaat* anlayışının etkili olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de bu nüfuzlu kişiler milletvekilinden, siyasi parti il başkanına, belirli bir inanç grubunun önderinden, etkili bir gazeteciye kadar çok farklı şekillerde olabilmektedir. Öyle ki aslında Türkiye'de temel görevi yasama olan TBMM'nin ve milletvekillerinin bu kayırma ilişkisinde üstlendikleri rol çoğunlukla temel görevlerinden daha belirleyici ve önemli hale gelebilmektedir. Türkiye toplumunda *Ankara* ya da *Meclis'* in varoluş amacının bu olduğu algısının oldukça yaygın olduğu, bu araştırma sırasında yapılan saha çalışmalarında da net bir şekilde gözlemlenmiştir. Araştırma amacıyla görüşülenlerin tamamının hukuk, kamu yönetimi gibi alanlardan mezun oldukları nazara alınırsa bu kişilerde bile görülen bu meclis görevi/algısının yaygınlığı, bu algının toplumun genelinde ne kadar etkili

olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Aslında toplumdaki bu algının en önemli kanıtlarından biri Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçildikten sonra milletvekillerinin en çok yakındıkları konu olarak, yukarıda bahsedilen bu işlevlerini yerine getiremedikleri için vatandaş nezdinde itibarsızlaştıklarını ifade etmeleridir. Bir örnek vermek gerekirse; İktidar partisi Kars milletvekili Yunus Kılıç, Cumhurbaşkanına bu durumu şöyle ifade etmiştir;

> "Köyü elinden alınmış Züğürt Ağa'ya döndük. Herkes milletvekilinden bir şey bekliyor. Ama elimizde yetki yok. Bakanlar telefonlarımıza çıkmıyor. Bakanlara ulaşamayınca hiç bir şey yaptıramıyoruz. Milletvekilinin bir ağırlığı kalmadı" (http-8).

Yılmaz ve Kılavuz'un yukarıda bahsedilen sınıflandırmasına benzer bir sınıflandırma ise Berkman'ın sınıflandırmasıdır (1983: 17-27). O da dayanışma içerikli yolsuzluğu kendi içerisinde, yakınları kayırma ve sözü geçer kişileri kayırma olarak sınıflandırmıştır.[34] Bu sınıflandırmadaki yakınlar; akraba, dostlar, tanıdıklar gibi ilişkileri içerirken; sözü geçer kişiler ise, politik veya toplumsal nüfuz sahibi kişilerin nüfuzlarını bir etki aracı olarak ayrıcalık yaratabilmek amacıyla kullanmasıdır. Sözü geçer kişiler aracılığıyla kayırma olarak tanımlanan bu kayırma türünde, kamu görevlisi, sözü geçer kişinin olabilecek tepkilerinden kaçınmak ve/veya gelecekte kendisinin, örneğin torpile ihtiyacı duyduğu zaman (kariyer, tayin, yakınının istihdamı gibi) bu kişiden yardım isteyebilmesi amacıyla ile ayrıcalıklı işlemler yapabilmektedir. Yapılan odak grup ve derinlemesine görüşmelerde görüşülenlerin hemen hepsinin ortak olarak üzerinde durduğu en önemli temanın bu tür bir kayırma modeli/teması olduğu tespit edilmiştir. Yine görüşmelerden elde edilen veriler ışığında, genellikle *referans* olarak adlandırılan bu nüfuz sahibi ve/veya sözü geçer kişilerin belirleyici özelliklerinin ise; öncelikle iktidar partilerine yakınlık, aşağıda ayrıca değinilecek *hiyerokratik* guruplara bağlılık veya liderlik, hali hazırda talep edilen kadrolarda veya benzer kadrolarda çalışıyor olmak, iktidar partilerinin üst düzey yöneticileriyle akrabalık-arkadaşlık bağı bulunmak şeklinde olmaktadır. Ayrıca araştırmanın saha çalışmaları sırasında görüşülenlerin büyük bir çoğunluğuna göre *referans* sayısının çokluğu atanma olasılığını artırmaktadır.

Kayırmacı uygulamaları (*favoritsm*), geleneksel olarak devleti veya kamu

[34] Yine benzer bir kayırma formu da Oktay'a (1997: 209-210) göre *aracı kullanma* adlandırmasıyla görülebilir. Yazara göre "yönetimdeki siyasal nitelikli atamalar ve siyasal nitelikli kayırmalarla yakından ilişkili olan bu uygulama, kıt kamu hizmetlerinin paylaşılması sorununun çözümünde, düğüm noktasında bulunan yöneticiyi veya kamu kuruluşunu etkileyebilecek iş becerici nitelikteki aracılardan yararlanmadır".

otoritesini temsil eden birinin, özel servet arayışı içinde olan davranışı olarak tanımladıkları yolsuzluk (*corruption*) formlarından biri olarak değerlendiren Andvig ve arkadaşlarına (2001: 5, 10) göre ise; bir güç istismarı mekanizması anlamı taşıyan *favoritsm,* kamu kaynaklarının oldukça taraflı dağıtımı ve *özelleştirilmesidir* ve birçok otoriter ve yarı demokratik ülkede temel bir siyasi mekanizmadır. Andvig ve arkadaşlarının bu tanımı kamu kaynaklarının özelleştirilmesi kavramını da içermesi bakımından diğer tanımlamalardan farklıdır. Benzer şekilde Stoke'a (2009: 604) göre de, siyasi kayırmacılık (*political clientelism*), ekonomik gelişmeyi yavaşlatır, demokrasiyi bozar ve diktatörlerin daha uzun süre iktidarda kalmalarını sağlar.[35]

Kitscelt'e (2000: 849-850) göre ise; yüz yüze ilişkilere ve saygı sadakat gibi bağlara dayanan, yasal düzenlemeleri olmayan, informel karşılıklılıkların sürdürülmesini sağlayan *kişisel (personalistic) geleneksel klientalizm* ve geleneksel klientalizmin bu özelliklerine karşın; siyasi mekanizmalar tarafından işlevselleştirilmiş, rasyonel çıkarlara dayalı bir *modern klientalizm*'den söz edilebilir. Bu sınıflandırmada vurgu, Weberyan anlamda bir geleneksel otorite ve kırsalı ifade eden bir *klientalizm* ile daha rasyonel, kentsel ve çağdaş siyasi çıkarları ifade eden bir sınıflandırmadır (Çınar, 2016: 78-79).

Yukarıda değindiğimiz çeşitli çalışmalar incelendiğinde kayırmacılığın; *klientalizm, favoritzm, kronizm, patronaj* gibi çeşitli isimlendirmelerle tanımlandığı ve yine çeşitli sınıflandırmalara ve gruplandırmalara tabi tutulduğu görülmektedir. Bu sınıflandırma ve gruplandırmalardaki farklılık, sınıflandırmaların bağlamları ve dayanak noktalarından kaynaklanmaktadır. Kayırmacılığın; amacına, kaynağına, ilişki türü ve/veya şekline, tarihsel, toplumsal evrimine göre veya bu ilişki tipini inceleyen disipline göre çeşitli bağlamlarda sınıflandırılabilindiği görülmektedir.

2.1.2.2. *Makro bir değerlendirme: yapısal kayırmacılık*

14. Yüzyılda yaşamış büyük düşünür İbni Haldun'a atfedilen, toplumların varoluş şekillerine (*umran*) ilişkin "coğrafya kaderdir" özlü sözü, kendinden çok sonraları gelecek düşünürler Montesque ve hatta Darwin'de de görülen coğrafi bir organizmacı

[35] Stoke'un bu tespitini kanıtlar şekilde, Türkiye'de 2017 referandumu sonrasında, yeni yönetim şekliyle oldukça yaygınlaşan ve belirginleşen *klientalist, nepotik* uygulamalardan sonra geçen kısa sürede, ekonomik ve demokratik objektif tüm verilerin gösterdiği negatif eğilim dikkat çekicidir. "Başkanlık" sistemi ve bu yönetim şeklinin kayırmacı (patronaj) uygulamalara etkisi üzerine ABD üzerinden bir çalışma için bkz. (Al-Kahtani, N., S., 2013).

determinizmi içerse de oldukça önemlidir. Bir bireyin veya grubun doğduğu, hayatını sürdüre geldiği, köklerinin bulunduğu toprak olarak coğrafya sadece sınırları coğrafi ve/veya siyasal olarak belirlenmiş somut bir toprak parçasını ifade etmez. Bu aidiyet bağı aynı zamanda sosyo-kültürel ve siyasal bir aidiyeti ve dolayısıyla kimliği imler. Aşağıda kimlik perspektifinden kayırmacılığı incelerken üzerinde duracağımız gibi her aidiyet bir kimliği içerdiği gibi aynı zamanda bir ötekini de inşa ederek var olur. Sosyo-kültürel ve siyasal görünüm ve algı dolayımıyla oluşan ve teritoryal bir aidiyeti ifade eden en küçük ortak bir kimlik kaynağı toprak parçası olarak köy veya mahalleden; vatandaşı olunan ülkeye hatta kıtaya kadar geniş bir yelpazede, toprağa dayalı bir kimlikten söz edilebilir. Genellikle hemşericilik temasıyla sosyolojik anlamda da araştırıla gelen bu konunun değerlendirmelerinde bu aidiyet biçiminin toplumsal, ideolojik, siyasal algılanması bakımından değerlendirilmesinin eksik kaldığı düşünülmektedir.[36] Aynı eksiklik uzun yıllardır kent perspektifinden farklı bağlamlarda çok sayıda araştırma yapan kent sosyolojisi için de söylenebilir.[37]

Bu araştırmanın saha çalışmaları sırasında sık karşılaşılan kayırmacı dayanaklardan biri de yukarıda değinilen coğrafi ya da toprağa dayalı kimlik olduğu görülmüştür. Gündelik dilde *Memleket neresi?* deyimiyle hayat bulan bu toplumsal algı; içerdiği siyasal, toplumsal, etno-dinsel imleme ve etiketleme anlamında oldukça önemli bir fenomendir. Türkiye'de iller ve/veya bölgeler üzerinden biz/öteki inşası elbette kamu yönetimi ve kamu kaynaklarının dağıtımı ve özellikle bu araştırmaya konu olan kamuda üst düzey kadrolarda istihdam konusunda da oldukça önemli bir kriterdir. Bu kriterin önemi ve belirleyiciliği yapılan görüşmelerde de görülmüştür.

Toplumsal bellekteki belirli il ve/veya bölgelere ilişkin algılamaların kaynağı ve dayanağının ne olduğu oldukça önemli bir sorudur. Türkiye genel toplumsal yapısına ilişkin gözlemler ve bu çalışmada elde edilen veriler bize bu coğrafi aidiyetin veya kimliğin en temel bileşenin etno-dinsel, ideolojik bir imleme/etiketleme olduğunu göstermektedir. Elbette ki bu toplumsal olgu ve/veya algının tarihsel, toplumsal, kültürel

[36] Mekân ve kimlik arasındaki ilişki incelemelerinin, hangi kavram ve kuramlarla ele alınması gerektiğine dair literatür taraması şeklinde, kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunan bir çalışma için bkz. (Solak, S.G., 2014).

[37] Her ne kadar H. Lefebvre, D. Harvey, E. Soja, M. Castells gibi düşünürler ağırlıklı olarak Marksist bir perspektiften mekânların ideolojik analizlerine de değinmişlerse de, onların analizleri, burada bahsedilen coğrafi anlamda bir mekânın kültürel, etno-dinsel algılanışı ve bu bağlamda bir kimliğe işaret etmesinin üzerinde fazlaca durmamaktadır. Bahsedilen düşünürlerin kent yaklaşımları ile ilgili bilgi için yukarıdaki dipnottaki çalışmaya bakılabilir ve yine bkz. (Özdemir, 2010).

temelleri olduğu gibi özellikle bu araştırmanın konusu olan kayırmacı uygulamalar gibi maddi ve/veya manevi çıkarların söz konusu olduğu durumlarda önemli işlevsel bir enstrüman olarak da kullanıldığı, kullanılacağı en azından kullanılabileceği yadsınamaz.

Barış Ünlü (2018: 14-15) Türklük Sözleşmesi isimli çalışmasında, Türkiye'de devlet ile toplum arasında ve toplumun kendi içinde, "yazılı belgeleri de içeren ama çoğunlukla örtük olan, bazı temel anlaşma ve kurallardan" bahsetmektedir. Ona göre "zikzaklı bir tarihsel süreç içerisinde tedricen inşa edilen" bu sözleşme (Türklük Sözleşmesi), üç temel maddeden oluşmaktadır. Bunlar; Türkiye'de ayrıcalıklı ve güvenli yaşayabilmek, toplumsal tabakalarda daha üst konumlara çıkabilmek için Müslüman ve Türk olmak; yakın ve uzak Osmanlı ve Türkiye tarihinde yaşanan, istenmeyen veya görünmesi istenmeyen gayrimüslimlerle ilgili konular/olaylar konusunda sessiz kalmak, mağdurlarla duygudaş olmamak ve Kürt sorunu gibi güncel ideolojik konularda resmi görüş dışında olmamaktır. Aslında Ünlü'nün bu çalışmasında kayırmacılık konusunu ilgilendiren en temel vurgulardan biri, bahsedilen toplumsal sözleşmenin ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmalarıyla güvence altına alınmış olmasıdır. Yani Ünlü'ye göre, Türkiye'de kamu ve özel kurumların zihniyeti, işleyişi ve kimleri kayırıp kimleri cezalandıracağı bu sözleşme tarafından belirlenmiştir (a.g.e.: 15-17).

Aslında benzer bir durum ve durum tespiti yirminci yüzyılda ABD'deki feminist ve siyahî mücadelelerinde de görülmüştür. Ünlü'ye göre *beyazlık* çalışmalarında en önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkan ve bizim araştırmamızın da ana konusunu oluşturan imtiyaz (ayrıcalık), kişinin mensubu bulunduğu ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet ve toplumsal sınıf sayesinde elde ettiği maddi ve psikolojik avantajlar ve bu avantajların kuşaklar boyunca kendini yeniden üretmesidir. Burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken ise kimlik çalışmalarında da billurlaşan; *bir kişinin imtiyazlı olmasının nedeninin, başka bir kişinin imtiyazsız olmasıdır* önemli tespitidir (a.g.e.: 36).

Ünlü, yukarıda bahsedilen çalışmasında Türkiye'de ki toplumsal siyasal durumu açıklamak için ABD'de ki siyahî mücadele ve beyazlık çalışmaları sırasında Carmichael (Ture) ve Hamilton tarafından kavramsallaştırılan *yapısal* ve *bireysel ırkçılık* kavramsallaştırmasından da faydalanmıştır. Ture ve Hamilton'a (1967: 3-4) göre, "ırkçılık hem açık hem gizlidir (*overt and covert*). Bu birbiriyle ilişkili iki form; bireysel (*individual*) siyahlara karşı bireysel olarak hareket eden beyazlar ve topluluk (*community*) olarak siyahlara karşı topluluk olarak hareket eden beyazlar şeklindedir. Yazarlar, bunu *bireysel ırkçılık* ve *kurumsal ırkçılık* (*individual racism and institutional racism*) olarak

adlandırmışlardır. Birincisi (bireysel), öldürme, yaralama, mala zarar gibi bireylerin açık eylemlerinden oluşur iken; ikinci (yapısal) tür daha az açık, incelikli (*subtle*) ve eylemleri yapanlar açısından daha belirsizdir ancak insan yaşamı açısından daha az yakıcı değildir. Topluma yerleşmiş ve saygın güçlerin işleyişinden kaynaklanan ikinci tür, aleni olmamasından dolayı toplumsal anlamda daha az kınanır (*condemnation*). Kurumsal ırkçılıkta, üstün grup pozisyonu anlayışı (*sense*) hâkimdir. Bu anlayışa göre beyazlar siyahlardan daha iyidir ve siyahlar beyazlara bağlı olmalıdır (*subordinated*).

Türkiye'de de ağırlıklı olarak kamuda olmakla birlikte gerek kamuda gerekse özel ilişkiler de bir ayrıcalıklı (imtiyazlı) gruptan ve dolayısıyla bu durumun mağduru olan bir diğer gruptan bahsedilebilir. Bu bağlamda, cinsiyet, cinsel yönelim, etno-dinsel aidiyet, ideolojik tutum ve bunların dolayımıyla oluşan algılarla şekillenen bir kayırmacı modelden (tip) de söz edilebilir. Öyle ki kayırmacı uygulamalara kaynaklık ve dayanaklık eden hemşerilik, akrabalık, arkadaşlık gibi farklı kayırmacı formlar, aslında yukarıda bahsedilen *yapısal kimlik* süzgecinden geçerek ya da o kimliğe işaret ederek var olabilirler veya işlev kazanabilirler. Bu bağlamda kayırmacılıkla ilgili olarak *yapısal* ve *bireysel* kayırmacılık ayrımından söz edilebilir. Daha ilişkisel, bireysel, görünür, mikro düzey olan *bireysel kayırmacılık* ve daha makro düzeyde, yapısal, tözcü, kurumsal, somut olmayan ve daha az görünür olan, aynı zamanda kayırmacılık taraflarının da pek farkında olmadığı, içselleştirilmiş bir form olan y*apısal kayırmacılık*.

Cinsiyet, cinsel yönelim, ırk/etnisite, inanç/mezhep, ideoloji veya bunların kombinasyonlarından oluşan *makro/yapısal kayırmacılık* nicel olarak daha kapsayıcı olmasına karşın; aile/aşiret gibi kan bağı temelli-*nepotik*-, belirli bir kurumu merkeze alan eş dost temalı *kronizm* veya il bölge gibi *teritoryal* konumları dikkate alan hemşericilik gibi b*ireysel/mikro kayırmacılık* türleri ise nicel anlamda daha az kapsayıcıdır. Fakat bu sınıflandırmayı oluşturan farklı ağların birbirine geçişkenliği, kesişimi de olabilmektedir. Örneğin etnisite ve inanç gibi etno-dinsel diyebileceğimiz belirli özelliklerinden dolayı toplumda daha imtiyazlı olan aşiretler veya aileler olabilmekte veya Türkiye'de daha yaygın bir form olarak etnisite ve/veya inanç özelliklerinden dolayı belirli bölge veya illere ayrıcalıklı veya önyargılı yaklaşımlar gözlenebilmektedir. Burada bölge ve iller *teritoryal* bir sınırlamadan çok etno-dinsel bir çekirdek etrafında temellenen makro

düzeyde yapısal bir kayırmacılığı ifade etmektedir.[38]

Bu sınıflandırma analiz birimi olarak alınırsa Türkiye toplumunda iktidarlar ve siyasi anlayışlar değişse dahi her zaman geçerli olan, makbul veya imtiyazlı grupları işaret eden bir kayırmacılık temasından ve bundan faydalana gelen bir gruptan ya da gruplardan da söz edilebilir[39]. Türkiye'de bu imtiyazlı grubun en temel özelliklerinin ise heteroseksüel, erkek, Türk, Müslüman, Sünni olmak ve Türkiye'nin kronik ve/veya güncel siyasi/toplumsal konularında/sorunlarında fikir oluşturma ve belirtmede veya belirtmemede makbul devlet görüşleri tarafında yer almak olduğu söylenebilir. Tıpkı Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde olduğu gibi ancak bu temel/genel tutum ve davranış kalıbına sahip olunduktan sonra diğer mikro ölçekli (*nepotizm, kronizm, hemşericilik* gibi) kayırmacı ilişkiler ağı oluşabilmekte, işlevselleşebilmekte ve/veya bu ağa dâhil olunabilinmektedir. Diğer bir deyişle mikro düzey *bireysel kayırmacılık* ilişkileri ancak *yapısal makro düzey kayırmacılığın* süzgecinden geçerek oluşturulabilir.

Türkiye'de ulus devlet inşa sürecinin de bir sonucu ve devamı olarak değerlendirilebilecek *yapısal kayırmacılık*, aslında 1926 yılında yasalaşan Memurin Kanunu'nda, memur olmanın birinci şartı olarak Türk olmak ibaresinin geçmesi ve memurların sicillerinde milliyetlerinin ve mezheplerinin belirtilmesi gerektiği şeklindeki düzenlemeyle somutlaştırılabilir. Türkiye'deki hali hazırdaki durumda kamuda istihdam anlamında ve de özellikle araştırmaya konu kadrolarda kadınların[40], gayrimüslimlerin ve inançsal mezhepsel farklılığı olanların oranları bu yapısal kayırmacı süzgecin aslında ne kadar etkili olduğunu göstermesi anlamında oldukça anlamlıdır. Bu konuda Ermeni asıllı Türkiye vatandaşları ve vatandaşlık algıları üzerine bir çalışmada görüşülenin ifadeleri

[38] İllere, bölgelere dayalı bir etno-dinsel önyargı veya ön kabul aslında filolojik anlamda, "ulus (nation)" kavramının ilk kullanımlarında da görülmektedir. Öyle ki Avrupa'da "Ortaçağ üniversitelerinde öğrenciler geldikleri memleketlere göre (nationes) gruplandırılmakta idi (Habermas, 2002: 18)".

[39] Osmanlıdan başlayarak Türkiye toplumsal ve siyasal/bürokratik dönüşümünü merkez/çevre(çeper) kavramları üzerinden analiz ettiği önemli makalesinde Ş. Mardin, bu tarihsel izlekte yeni oluşan bürokrasinin(merkez) Abdulhamid'le "Osmanlı" motifi üzerinden oluşturulmaya çalışıldığı ve İttihat ve Terakki ile birlikte de yeni Cumhuriyete de aktarılacak şekilde dönüşerek "ulusal/ulusçu bürokratçılık" şeklini aldığından bahsetmektedir (Mardin, 2006: 58-59).

[40] Kadın konusunda çarpıcı bir örnek Milli Eğitim Bakanlığı(MEB) personel verilerinden görülebilir. Bu verilere göre Türkiye'de MEB bünyesinde görev yapan üst düzey yönetici kadın sayısının toplam üst düzey yöneticiye oranı % 1,92'dir (http-40).

oldukça dikkat çekicidir (akt. Caymaz, 2008: 99):[41]

> "Ermeni asıllı bir T.C. vatandaşıyım; İstanbul'da, benim gibi aşağı yukarı 60 bin kişi yaşıyor. Hepimiz de zamanı geldiğinde gururla askerliğimizi yaparız. İstiklal Marşı çaldığında tüylerim diken diken olur gururlanırım; ama isterdim ki çok daha değişik boyutlarda haklarım olsun. Bu gün, otuz sene önce Almanya'ya göç eden bir Türk vatandaşı, belediyede, bir devlet dairesinde çalışabiliyorsa, 2 bin yıldır bu topraklarda isem ben niye çalışamayayım? diye bazen kendime sorduğum olur. Ben niye bir yüzbaşı olamayayım".

Aslında Türkiye kamu istihdam ve kariyer politikasının temeli olarak da değerlendirilebilinecek 1926 yılına ait Memurin Kanunu bir anlamda yeni Cumhuriyetin kamu istihdamı ve kariyer anlayışının nasıl şekillendiğini ve nasıl bir yol izleyeceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu kanunda yukarıda da değinilen kamuda istihdam edilebilmenin temel şartlarından biri olarak gösterilen (Memurin Kanunu 4. Madde, A Bendi) Türk olmanın her ne kadar bir anayasal vatandaşlığı ifade ettiği söylenebilse de kanunun memurların kayıt altına alınması gereken bilgilerini açıklayan ve milliyet ile mezhep bilgilerine ilk sırayı veren sicille ilgili alt bölümleri (MK 10. Madde, A bendi), bunun aslında öyle olmadığını net olarak göstermektedir (http-9).

Bu yasada dikkat çekici bir diğer konu ise yasanın 4.Maddesi, Z Bendinde memur olmaya engel durumlardan biri olarak belirtilen "ecnebi kadın veya kızlarla evli olmak" şeklindeki düzenlemedir (http-9). Aşağıda farklı bir bağlamda değineceğimiz kadının Türkiye toplumunda kültürel ve bunun bir yansıması olarak siyasal algılanışı, toplumdaki patrimonyal yana dikkat çekmesi anlamında oldukça önemlidir. Yapısal kayırmacı veya ayrımcı yanı ve onun temellerini gözler önüne sermesi anlamında bu kriter oldukça dikkat çekicidir. Çünkü burada ecnebi olarak adlandırılan kişiler yasanın çıkarıldığı dönem dikkate alındığında Türkiye'ye başka ülkelerden gelen kişilerden ziyade ülkenin "yerli" gayri-müslim vatandaşlarıdır. Diğer önemli bir nokta ise sicil kayıtlarında yer alması zorunlu olan milliyet ve mezhep bilgisidir. Bu düzenlemede özellikle mezhep bilgisi oldukça önemli bir noktadır. Öyle ki burada bilgisi istenen konu din değil mezheptir. Yani Müslümanlığın farklı mezheplerini ve -kimlik perspektifinden değerlendirirsek- ağırlıklı olarak Sünni olan/olmayanları belirlemeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak milliyet ve mezhep bilgilerinin gerekliliği bize aslında yasanın ilk maddesinde belirtilen Türk olmak

[41] "Türkiye'de ulus-devletin kuruluş sürecinde şekillenen resmi vatandaşlık anlayışını ve günümüzde vatandaşlığın vatandaşlar için ne anlam ifade ettiğini, söz konusu statünün nasıl algılandığı ve yaşandığını "sıradan" vatandaşlarla yaptığı mülakatlar ışığında" değerlendiren bir çalışma için bkz. (Caymaz, 2008).

sözünün sadece anayasal bir vatandaşlık statüsünü ifade etmediğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Toplumsal ilişkilere gömülü ve görece görünmez bir özelliği olan *yapısal kayırmacılığın* belirli dönemlerde daha belirginleştiği ve daha somut ve görünür olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kamuda yıllarca kaymakamlık ve mülkiye müfettişliği yaptıktan sonra, 1980 darbesi sonrası görevden alınan bir bürokrat, kamudan ihracının sebebi olarak babaannesinin Ermeni olması olduğunu ve bunu kendisinin de sonradan öğrendiğini ama bunu devletin yıllardır bildiğini belirtmektedir (Akt. Altınay, 2013: 75).[42] Buna benzer durumlar Kürtler içinde geçerlidir, her ne kadar Müslüman olmaları sebebiyle yapısal kayırmacı uygulamalardan etkilenmeleri daha sınırlı olacak gibi düşünülse de, Kürtlerde bu durum ancak kendilerini kültürel anlamda inkâr etmeleriyle mümkün olmaktadır. Ünlü'nün (2018: 268) aktardığına göre kamuda üst düzey konumlara gelmek isteyen bir Kürt asıllı Türkiye vatandaşının istihdam ve kariyer olanakları için kendi kültürel kimliğini inkârı o kadar zorunludur ki yazarın görüşme yaptığı 40 yaşlarında Kürt bir akademisyen bu durumu (Türklüğü) bir "merkezi sınav sistemine" benzetmiştir.

1980 ve sonrasına benzer bir durum/dönem Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında da yaşanmış ve on binlerce kamu çalışanı görevlerinden ihraç edilmiştir. Her ne kadar bu ihraçların çoğunun terör örgütleriyle ilişkili olmak gibi sebepleri olsa da Türkiye gibi yukarıda örneklenen tarihsel deneyimleri olan bir ülkede bu ihraçlar içerisinde, *yapısal kayırmacılık* olarak belirttiğimiz anlayıştan beslenenlerin de olabileceği bu araştırmanın verileri tarafından desteklenmektedir. Yukarıda da değinilen saha araştırmasında görüşmelere katılmak istemeyen adaylarda oldukça belirgin düzeyde gözlemlenen korku ve kaygının kaynaklarının başında, 15 Temmuz sonrası kamuda istihdamda belki de en belirleyici unsur olmaya başlayan "güvenlik soruşturmaları" olduğu anlaşılmıştır. Özellikle 15 Temmuz sonrası dönemle birlikte, güvenlik soruşturmalarının, soruşturmaya konu kişilerin kendilerinin soruşturulmasını oldukça aşan ve aile fertlerinden, üniversite arkadaşlarına ve hatta arkadaşlarının arkadaşlarına; öğrenci iken yaşadıkları yerlerden, sosyal medya paylaşımlarına kadar uzanması bu araştırmaya konu olan adaylarda gözlemlenen korku ve kaygının nedenini açıklar niteliktedir.

[42] Türkiye Ermenileri ve onların toplumsal algıları ve algılanışları ile ilgili benzer bir çok örnek için bkz. (Altınay, A., Çetin, F., 2013).

Yapısal/makro kayırmacılık olarak adlandırdığımız modelin, en belirgin ve önemli belirleyicilerinden birinin de *patrimonyal* bir bakış açısını içermesi olduğu düşünülmektedir. Bahsedilen *patrimonyal* durum, cinsiyet temelli olmasının yanında aynı zamanda da sert bir hiyerarşiyi vurgulaması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kayırmacı ilişkilerde yaygın ve görece sabit *sosyal sermaye* örüntüsü içinde *patrimonyal* yan, kamuda istihdam ve/veya kariyer olanaklarından faydalanmada kadın bireyin *sosyal sermaye* örüntüsü içerisinde en belirleyici bileşenin, genellikle diğer *sosyal sermaye* bileşenlerinden daha baskın bir biçimde kocasının ya da babasının *sosyal sermayesi* üzerinden değerlendirilmesinde kendini göstermektedir. Aslında bu durum yukarıda da değinilen, mikro düzey gündelik ilişkilerden bu araştırmaya da konu olan makro düzeyde kamu yönetimine kadar, Türkiye toplumunun hemen her alanına yayılmış bir şekilde görülebilen, belirli bir amaca ulaşmak için aracı bulmak/olmak konusunun toplumsal/kültürel temellerinin olduğunu somut bir şekilde göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Şefaat kavramıyla Türkiye toplumunda karşılığını bulan bu aracı bulmak anlayışı/yaklaşımı Türkiye toplumunda gerek dünyevi gerekse uhrevi alanlarda oldukça yaygındır. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine göre;

> "ahrette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin, müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamında Arapça kökenli bir terim olan *şefaat*; tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek anlamlarındaki Arapça *şef* kökünden türemiştir" (http-10).

Bu kavram ve olgu Türkiye toplumunda oldukça yaygın ve kadim bir ilişki sistemidir. Öyle ki bu olgu, topumdaki din anlayışına o kadar hâkimdir ki; peygamber, Allah dostu, veli, baba, dede gibi kendilerine ahiret muhasebesinde "Allah katında niyazda bulunma" ayrıcalığı verilen kimseler ve bu çerçevede oluş-turul-an yapılar/kurumlar/ilişki ağlarından (tarikat, cemaat, dergâh vd.) söz edilebilinmektedir.

Durkheim ve Weber'den günümüz sosyologlarına kadar birçok düşünür, din/inanç ve bunların toplum ve toplumsala etkilerini, toplumdaki diğer ilişki sistemlerine yansımalarını kabul etmektedirler. Türkiye'de, kültür, inanç gibi toplumsal olgulardan beslenen, kamusal ve bireysel hayata sızan/yansıyan bir "*şefaat toplumundan*" söz edilebilir. Bu bağlamda genel anlamda İslami toplumlarda -literatür taraması sırasında kayırmacı ilişkilerin yaygınlığı dikkate alınarak- özel olarak da Türkiye toplumundaki kayırmacı ilişkilerin temellerinin/kodlarının "*şefaat*" anlayışı dolayımıyla da

değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Öyle ki kayırmacı ilişkilerden "*dünyevi bir şefaat*" olarak söz edilip edilemeyeceği sorusu akıllara gelmektedir. Bu konunun gerek ilahiyatçılar gerekse sosyologlar başta olmak üzere farklı disiplinlerden sosyal bilim araştırmacıları tarafından incelenmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma amacıyla yapılan saha araştırmaları ve yukarıda bahsedilen konular ışığında, önemli bir tespitte toplumda ki *şefaat* ve kadın algılarının kesişmesi ile ilgilidir. Türkiye'de *erkek şefaatçiler* kadınların kamuda istihdam ve kariyer olanaklarında en geçerli belirleyicilerin başında gelmektedir. Şöyle ki, kamuda istihdam ya da kariyer talebi olan bir kadın negatif anlamda yapısal yani etno-dinsel, ideolojik ve bu ideoloji farklılığını yaşama ve yansıtma biçimlerine sahip iken, "normal" şartlarda kamuda özellikle karar verici durumdaki istihdam ve kariyer konumlarından (A grubu kadrolar, kamu beyaz yakalıları, mülki amir, hâkim, savcı, vd.) faydalanamazken; aynı kadın pozitif yapısal *sosyo-kültürel sermaye* unsurlarına sahip (etno-dinsel, ideolojik ve bunların dolayımıyla bölgesel) bir erkekle evlenmesi durumunda tüm sahip olduğu negatif yapısal *sosyo-kültürel sermaye* unsurları yok olabilmektedir. Yani Türkiye'de kamuda istihdam ve bu bağlamdaki kayırmacı ilişkilerde, pozitif *sosyo-kültürel sermaye* unsurlarına sahip (örneğin, mülki amir, hâkim, savcı vb.) bir erkek, kadın açısından negatif *sermaye* unsurlarının *yutan elemanı* gibi bir işlev görmektedir. Bahsedilen bu durum ve olgu saha araştırması sırasında görüşülen kadınların çoğu tarafından kabul edilmektedir. Bu durum Türkiye'deki *patrimonyal* yapıyı ve bunun kamusal alandaki yansımasını ve özel olarak da bu araştırmanın konusu olan kamuda (A grubu, Hâkim-Savcı gibi kadrolarda) istihdam ve kariyer olanaklarına etkisini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir gerçekliktir.

Kayırmacılık konusunun analiz ve sınıflandırılmasında bir diğer dikkat edilmesi gereken ayrım ise kayırmacı ilişkiler sonucunda elde edilen veya kaybedilen konumların ve bu ilişkilerin kriminal durumudur. Her ne kadar kayırmacı ilişkilerin sonucunda zaten bir adaletsizlik durumunun ortaya çıkması ve dolayısıyla bunun bir suç olarak değerlendirilebileceği düşünülse de; kayırmacı ilişkiyi himaye eden açısından motive eden gücün ne olduğu farklı sonuçlar ve kavramsallaştırmalar doğurmaktadır. Şayet bu ilişkinin ve sonucunun gerçekleşmesinde himaye eden tarafından bir maddi kazanç (rüşvet) veya himaye edilenin açık bir hilesi, sahteciliği (evrakta sahtecilik, sınav hileleri gibi) söz konusu ise, bu durum bu ilişki sisteminin farklı bir türünü -tabiri caiz ise iki kere suç- meydana getirmektedir. Burada ironik olan ise kayırmacı ilişkinin motivasyon

kaynağı maddi değilse (nepotizm, kronizm, hemşericilik, partizanlık vd.) bu ilişkinin Türkiye toplumu ve yasalarında belirgin olarak suç olarak görülmemesidir. Diğer bir deyişle kayırmacı ilişkiler ancak, eğer bir maddi kazanç sağlıyor ise yasalara göre suç, toplumsal anlamda ise etik dışı davranış olarak sayılmaktadır.

Bu anlamda kamuda yetki ve yetke sahibi kişilerin, kayırmacı ilişkiler kurarken yasalarda düzenlenen "takdir hakkı" kavramı, mülakat ve güvenlik soruşturması uygulamaları gibi araçları sıklıkla amacı dışında kullanıyor olması ve bu uygulamaların sınırları, kapsamı, amacı ve kullanımı ile ilgili adil/ hakkaniyetli bir teamülün oluşturulamamış olmasının, sözü edilen kayırmacı ilişkilerin kriminal boyutunun çok dar bir alana sıkışmasına neden olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konuda yasal düzenlemelerde yer alan ucu açık, muğlâk ve amacı dışında kullanıma müsait kavram, tanımlama veya uygulamaların varlığı ve hatta yeni düzenlemelerle bunların giderek yaygınlaştırılması[43], bizi iktidar sahiplerinin kayırmacı ilişkilerin sürekliliği konusunda istekli oldukları sonucuna götürdüğü gibi, bu düzenlemeler ile yargılayıcı konumundaki makamların–ki kendileri de ağırlıklı olarak bu uygulamalarla atanan- hareket alanlarının da kısıtlanmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

Türkiye'de iktidarı elinde bulunduranların, kamuda karar verici bir konumda olan araştırmaya konu kadrolarda şeffaf, adil, eşitlikçi bir sistemi ısrarla uygulamamalarının sebebi konusunda en temel argümanları genellikle sadakat, uyumlu çalışma gibi gerekçeler olmuştur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken diğer önemli bir sebebin de karar verici konumda bulunan kişilerin verdikleri kararlardaki adaletsiz uygulamalar, yolsuzluk, yozlaşma gibi farklı sebepler ve bunların sürdürülebilmesi için de kendilerine yakın "sadık" kişileri seçme gayesi olabileceği düşünülmektedir. Bu uygulamaların bilinçli bir tercihten kaynaklandığını gösteren belki de en önemli kanıtlardan biri; Türkiye'de her yıl yapılan ve örneğin 2019 yılında 2 milyon 528 bin 110 adayın girdiği, on binlerce salonda gerçekleştirilen ve her salonda en az iki görevlinin bulunduğu *yazılı* üniversitelere giriş sınavlarının 2011 yılından itibaren on binlerce kamerayla kayıt altına alınmasına rağmen; her yıl hatta bazen bir kaç yılda bir yapılan Hâkim, Savcı, Kaymakam

[43] 27 Temmuz 2016 tarihli Resmi Gazetede yayımlandı 668 sayılı KHK ile öğretmen atamalarında mülakat sınavının getirildi; yine, 6 Ocak 2017 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 680 sayılı KHK'ile hâkim-savcı atamalarına esas görece adaletli bir uygulama olan yazılı sınav baraj notunun kaldırılması ve daha çarpıcı bir örnek olarak, 12 Nisan'da Resmi Gazete'de yayınlanan kararla Yurtdışına Daimi Görevlere Atanacak Personel Hakkında Yönetmelik'e geçici madde eklenerek mevcut yönetmelikte var olan yabancı dil şartı kaldırıldı.

adaylığı gibi görece çok daha önemli ve dikkat edilmesi gereken, üniversite sınavlarına oranla oldukça az sayıda adayın katıldığı *sözlü* sınavların (mülakat) verilen mahkeme kararlarına rağmen ısrarla kameralarla kayıt altına alınmamasıdır.

2.1.3. Adalet ve liyakat açısından kayırmacılık

> "kudret, bir insanın iyi gibi görünen, gelecekteki bir şeyi elde etmeye yarayan şu anki araçlarıdır ve, ya doğal ya da araçsaldır. Doğal kudret, bedenin veya zihnin melekelerinin üstünlüğüdür; araçsal kudretler ise, bunlar yoluyla veya talih sayesinde elde edilir."
>
> Leviathan, Hobbes

Özü itibariyle söylemek gerekirse bu araştırmanın ana konusu, bireylerin kamusal kaynaklardan faydalanması konusunda belirleyici kriter olarak, Hobbes'un yukarıda alıntıladığımız sözünde ifade ettiği *doğal kudretin* ve/veya bu kudret yoluyla elde ettiği ayrıcalıkların belirleyici olmasıdır. Diğer bir deyişle yine Hobbes'un ifade ettiği talih veya onun dolayımıyla oluşan başka belirleyicilerin bu paylaşımda daha az etkili olması ya da etkili olmamasıdır. Aynı eserinde Hobbes liyakati de, "bir insanın kıymeti veya değerinden ve ayrıca fazilet veya layığından başka bir şey olup, o insanın değerli olduğu alandaki özel bir kudreti veya yeteneğinden oluşur" diye tarif etmektedir (2007: 68-75). Benzer bir tespit de ünlü İtalyan düşünür Machiavelli'ye aittir. Düşünür talih-yetenek paradoksuna eserinin ana temasını oluşturan prensler ve prenslik üzerinden şöyle değinmiştir (1994: 59-62);

> "yeni bir prensin başa geçtiği yepyeni prenslikleri elde tutması, fatihin becerisinin azlığına ya da çokluğuna göre, az ya da çok zordur. Ve sade bir kişi olmaktan prensliğe bu mutlu yükseliş kişide beceri ya da talih gerektirdiğine göre öyle gözüküyor ki bu yeteneklerden biri ya da öbürü pek çok engeli dümdüz ediyor; yine de talihine daha az güvenen daha rahatça tutunur. Sade kişi iken ancak talihin bir cilvesiyle prens olanlar bu yükselişi pek çaba sarf etmeden elde ederler ama tutunmak için çok ter dökerler; ama asıl güçlükler bundan sonra doğar. Bunlar sadece kendilerini yükseltenin iradesi ve talihiyle tutunurlar ki bu her iki şey de oynak ve geçicidir ve üstelik bunlar yerlerini korumasını da hem bilmezler, hem de ellerinden gelmez. Ama prensliklerini talihin kayırmasına değil de kendi becerilerine borçlu olanlar (…) onlara yalnızca bir fırsat yani keyiflerince biçimlendirebilecekleri bir hammadde vermek dışında talihin hiçbir kayırmasını bulmayız. Bu fırsat olmadan zihinsel yetenekleri yitip giderdi ve bu yetenekler olmadan da fırsat boşu boşuna çıkmış olurdu".

Tıpkı Hobbes gibi Machiavelli'nin de üzerinde durduğu konu, toplumsal kozmosta bir konuma ve bu konumun getirdiği statüye erişme yolları, şekilleri ve bu konumun gerekliliklerdir. Düşünürlerin de dikkat çektiği gibi bu toplumsal konuma geliş şekli aslında o konumdaki başarının da temel belirleyicisi olmaktadır. Buna ek olarak "hak edilmeyen" konuma gelinmesinin oluşturduğu bağımlılık bağlamında aşağıda da değineceğimiz Baumann'ın (2015: 128-129) "güç özgür eyleyebilmektir" tespiti oldukça dikkat çekicidir.

Kamuda istihdam ve kariyer olanaklarında belirleyici olanın talih mi yoksa yukarıdaki düşünürlerin ifade ettikleri, bireyin değerli olduğu alandaki özel kudreti, yeteneği, becerisi mi olacağı bu araştırmada temel izleği oluşturmaktadır. Bahsedilen bu özel kudret, yetenek, beceri ve onun önceliği konusu bizi *liyakat (meritokrasi)* kavramına/konusuna getirmektedir. İşgal edilen konumun yetenek beceri anlamında gerektirdikleri, liyakat konusunun sadece adaleti sağlama aracı olarak değil ister mikro ölçekte bir işletme, ister makro ölçekte kamu yönetimi olsun, organizasyonel olarak da Weberyan anlamda, rasyonel bir yöntemi ifade ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Yukarıda düşünürlerin değindikleri talih konusu aslında oldukça derin tartışmalara yol açan kadim bir tartışma alanıdır. Öyle ki ağırlıklı olarak bireylerin içine doğdukları coğrafi, ekonomik, sosyo-kültürel kozmos ve hatta biyolojik yeterlilikler, onların talihleri konusunda en belirleyici unsurlardan biri olabilmektedir ve bu konu eşitlik ve adalet anlamında sosyal bilimlerde tartışıla gelen bir konudur. Bu perspektiften bakıldığı zaman bireylerin kendi tercihleri olmayan ve büyük oranda geleceklerini belirleyen kendi *alanları*, tam anlamıyla adaletin, eşitlikle sağlanamayacağını açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Bourdieu kavramlarıyla söylemek gerekirse, bireylerin doğumlarıyla, kendi iradeleri dışında edindikleri ya da içine doğdukları *alan* dolayımıyla oluşan *sermayeleri* ve bu sermayelerini kullanarak mücadele içine girdikleri kozmos (*oyun*) adil ve eşitlikçi olmayacaktır.

Toplumsal anlamda eşit-siz-lik konusunun gündem olmasında liberal akımlar öncü bir işleve sahip olmuşlardır. 16. Yüzyıldan itibaren ekonomik değişim ve gelişimler sonucunda aristokrat (feodal/nepotik soylu) olmamalarına rağmen ortaya çıkan yeni "zengin" ve dolayısıyla "güçlü" sınıfların dolayımıyla ortaya çıkan eşitlik talepleri 18. Yüzyılda patlak veren Amerika ve Fransız devrimlerinin fitilini ateşlemiştir denebilir. Bu bağlamda "burjuva devrimleri" olarak adlandırılan bu insanlık tarihinin en önemli

atılımları günümüz demokrasi ve dolayısıyla adalet ve eşitlik taleplerinin de kökenini oluşturmaktadır. İronik bir şekilde günümüz toplumsal adalet ve eşit-siz-lik tartışmalarında genellikle en temel sebep olarak gösterilen liberal toplumsal/siyasal anlayış aynı zamanda toplumsal eşitlik taleplerinin bir sebebi ve sonucudur. Dönemin en önemli düşünürlerinden Rousseau'nun toplumsal eşitsizlikler konusunda görüşleri gerek yukarıda değinilen bağlamda, eşitsizlikleri; doğa tarafından meydana getirilen *doğal/fiziksel* (yaş, sağlık, vücut gücü, zekâ ya da ruh niteliklerindeki farklardan oluşan) ve *manevi/siyasi* (bir çeşit uzlaşmaya dayalı ve insan rızası ya da en azından onun onayıyla ortaya çıkan) eşitsizlikler olarak ayırması bakımından gerekse toplumsal eşitsizliklerin doğal olmadığı iddiasından dolayı oldukça önemlidir (Rousseau, 1990: 87,130-131). Bu tespit düşünürü kendi dönemi liberal düşünürlerinden de ayırır.

Toplumlarda adaletin sağlanmasında önerilen yaklaşımlardan biri olarak eşitlik teorisi, aslında liberal siyaset felsefesinin ana çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Esas olarak barışçı bir toplumsal varoluş içerisinde bireysel özgürlüğü garanti etmek iddiası güden liberalizm modern bir siyasi doktrindir (Erdoğan, 2009: 5). Dikkat edileceği üzere liberalizm'deki bireysel özgürlüklere olan bu vurgu aslında, yukarıda bahsedilen, toplumlarda gömülü olan eşitsizlikleri göz ardı etmektedir. Ancak liberal anlayışın kendi içerisinde de bu eksikliği fark eden yaklaşımlar olmuştur.

Temel vurgusu "bireyci bir toplum" olan liberal felsefi, siyasal, ekonomik anlayış toplumsal ve tarihsel olarak farklı yorumlanıp, farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Aslında oldukça büyük bir literatüre sahip liberal düşünce içindeki farklı yaklaşımlar, bu araştırmanın sınırlılıkları bakımından kabaca iki gruba ayrılarak irdelenebilir. Yayla'ya (2015: 21-28) göre, birinci grup; "sosyal liberalizm, refah devleti teorisi, eşitlikçi liberalizm, yeniden dağıtımcı sosyal politika, toplumcu liberalizm, komünteryen liberalizm" gibi farklı adlandırmaları olabilen, devlet müdahalesine tamamen karşı olmayan, sosyal demokrasiye yakın, eşitliğin politik yollarla sağlanabileceğini savunur, "refah devletini destekler, sivil haklarla beraber refah, eğitim, sağlık hizmetleri hakkı gibi belirli sosyal ve ekonomik hakları da savunur". Buna karşın klâsik liberalizm, liberteryenizm veya geleneksel liberalizm denilen, ikinci grup liberal yaklaşım ise pür-pazar ekonomisini savunur;

> "Yeniden dağıtımcı adalet politikasına insanların haklarını ihlâl edeceği gerekçesiyle karşı çıkar. Bu ikinci grup liberal yaklaşım; toplumcu değil bireyci olan, pozitif değil, negatif özgürlük anlayışına dayanan, yaygın müdahaleci ve baskıcı değil, sınırlı ve sorumlu devlet isteyen, yeniden dağıtımcı

sosyal adalet anlayışına karşı çıkıp, adaletin en iyi şekilde piyasa ekonomisi içinde kendiliğinden gerçekleştiğine inanan liberalizmdir (a.g.e.: 21-28)".

Bahsedilen ikinci grupta yer alan, negatif bir hukuk anlayışını öneren önemli liberal düşünürlerden biri Hayek'tir. O'na göre aşağıda uzunca değerlendirilecek olan Rawls gibi yukarıda birinci gurupta değerlendirilen liberalizmin sol kanadı diyebileceğimiz düşünürler ve onların yaklaşımları doğru değildir (Hayek, 2014: 76-78);

> "İnsanlara işlerini istedikleri gibi seçme özgürlüğü tanınan toplumlarda herkese sabit bir gelir garantisi verilemez. Aksi takdirde, bazı kişilere tanınacak bu hak, başkalarının güvenlik sınırlarını daraltma pahasına elde edilmiş bir imtiyaza dönüşür.(…) Netice itibariyle, (sosyal) güvenlik denilen imtiyaza verilen önem giderek o kadar artar ki, sonunda onu elde edebilmek için ödenen hiçbir fiyat, hatta özgürlük bile, yüksek bir bedel olarak görünmekten çıkabilir. Sosyal yararlılıkları tahmin edemedikleri veya kontrol edemedikleri şartlar yüzünden azalmış olan insanlar böylece müstahak olmadıkları kayıplara karşı korunurlarken, sosyal yararlılıkları aynı nedenlerle artmış olanlar da kazançlarından mahrum bırakılırlarsa, gelir kavramıyla sosyal verimlilik arasındaki ilişki giderek yok olur. Bu durumda gelir, herhangi bir otoritenin, kişilerin neleri yapması gerektiğine ilişkin kararlarına göre belirlenmeye başlar. Bir toplumda, fertlerin istihdam edildikleri yerleri zaman zaman değiştirmeleri hem verimli hem de zorunlu bir olaydır. Ancak, bundan böyle maddî 'ödül' veya 'cezaların' söz konusu değişmelere yön verme kabiliyetleri kalmadığından, meydan siyasî otoritenin doğrudan doğruya verdiği emirlere terk edilmektedir".

Hayek'in vurgusu liberalizimin temelinin bireysel özgürlük olduğunadır. Onun özgürlük anlayışı aslında sert bir rekabeti içermektedir. Yukarıda alıntılanan bölümde de belirttiği gibi şayet bu özgürlükler -ki burada asıl vurgusu ekonomik özgürlüğe dir- bir şekilde kısıtlanırsa bunun sonucu onun toplumsal dinamiklerin başında gördüğü rekabeti işlevsizleştirerek toplumu geri bırakacak ve talimatlarla işleyen, verimsiz, askeri hayatın hiyerarşik düzenine tabi kılınmış bir kışlaya dönüştürür (a.g.e.: 77). Hayek'e göre sosyal güvence altına alınan insanların, doğal olarak hak ettiklerini sandıkları hayat standardını korunması konusunda devletten aldıkları destek nedeniyle fedakârlık, üretkenlik ve yaratıcılık göstermelerini beklemek saflık olacaktır. Hatta liberal düşünür Hayek bu tezini o kadar ileriye götürür ki O'na göre bu durum tersine bir sömürüye yol açar (a.g.e: 78);

> "İşini sağlama almış kişilerin devletin rekabet düzenine müdahalesi sayesinde daha zayıf ve korunmasız üreticiler üzerinde sürdürdüğü sömürü, dünyada bir sınıfın başka bir sınıf tarafından sömürülmesi konusunda verilebilecek en zalimane örnektir. Unutmayalım ki, özel fiyatların (veya ücretlerin) stabilizasyonuna ilişkin idealler işleyen renkli, coşkulu sloganlar, bazı insanların gelirini güvenceye bağlarken, geri kalan insanları istikrarsız zeminlere itmektedir".

Aşağıda bu araştırmanın konusu bağlamında önemli açılımlar sağlayacağı düşünüldüğü için uzunca değinilecek olan Rawls ve onun gibi liberalizmin kısmi devlet

müdahalesini ve eşitsiz durumda bulunanların korunması (dağıtımcı adalet) tezini savunan düşünürlere Hayek'inkine benzer bir diğer eleştiri de diğer önemli liberal düşünür Nozick'ten gelmiştir. Sosyal adalet konusunun bir bölüşüm konusu değil sadece kazanılan servetin kazanılma yollarına ilişkin olması gerektiğine inanan Nozick'e göre (2006: 21); "Devlet, sahip olduğu zorlama vasıtalarını bazı insanların diğerlerine yardım etmesini sağlamak ya da onların kendi iyiliği veya korunması için faaliyetlerini yasaklamak maksadıyla kullanamaz". Yazara göre, hırsızlık, şiddet gibi konularda sınırlı (minimal) - anarşi olmamasını sağlayacak kadar- bir devlet müdahalesi ancak kabul edilebilir. Nozick, "Anarşi, Devlet ve Ütopya" adlı çalışmasında, Marx, Rawls gibi düşünürler ve onların teorilerini çürütmek ve eleştirmek için minimal bir devlet anlayışını serimler. O'na göre bu minimal devlet (2006: 414):

> "Bizi başkaları tarafından araç, vasıta, malzeme veya kaynak olarak kullanılabilecek hakları ihlal edilmeyen bireyler olarak görmektedir. Bize bireysel hakları olan ve bir onura sahip kişiler olarak muamele eder. Haklarımıza saygı göstererek bize saygı göstermiş olur. Aynı saygınlığa sahip diğer bireylerin gönüllü işbirliğiyle, bize, bireysel olarak seçtiğimiz biriyle beraber, kendi yaşamımızı tercih etme ve amaçlarımızı ve kendimizle ilgili düşüncelerimizi gerçekleştirme olanağı verir".

ve herhangi başka bir devlet veya grup modeli bundan fazlasını yapamaz.[44]

Yukarıda da değinilen bazı farklı yaklaşımları olsa da siyasi bir yaklaşım olarak 17. Yüzyılın sonlarında yaşamış İngiliz düşünür J.Locke'la başlatıldığı söylenebilecek liberalizm, özü itibariyle adalete "eşit" şartların yani bireysel özgürlük ortamının sağlanmasıyla ulaşılabileceğine inanmaktadır. Rasyonellik, ahlaki bireycilik ve eşit vatandaşlık şeklinde üç temel unsur çerçevesinde şekillenen (Touraine, 2002: 116) bu yaklaşım, topluma gömülü süregelen eşitsizlikleri ve bu bakış açısının bunları sürdüreceğini ve örteceğini göz ardı etmektedir.

Soyut ve/veya somut tüm toplumsal mükâfatların toplumun her kesiminden gelen insanlara açık olduğu ve "en iyilerin" en çok mükâfatlandırıldığı bir sistem öneren (Torun, 2009: 91) liberal düşünce temelli önemli bir toplumsal model ise Meritokrasidir. Bu kavramı ilk icat eden ve aşağılayıcı anlamda kullanıma sokan M.Young, "Meritokrasinin Yükselişi, 1870-2033" (The Rise of the Meritocracy 1870-2033) isimli Meritokratik yaşamı eleştiren distopik eserinde, Meritokrasinin topluma gömülü sosyal

[44] Hayek ve Nozick'in (aslında neo-liberalizmin temelleri denebilecek) görüşlerine paralel görüşlerin iktisadi anlamda savunusu ve değerlendirmeleri için, Nobel İktisat ödülü sahibi Friedman'a bakılabilir. Bkz. (Friedman, M., Friedman, R., 1988).

ve/veya biyolojik eşitsizlikleri (liyakat –IQ- üzerinden eğitim alanındaki elemeler yoluyla) devam ettireceğine, yaygınlaştıracağına ve meşrulaştıracağına dikkat çekmeye çalışmıştır.[45] Öyle ki yazara göre, İngiltere'de 19. Yüzyıldan itibaren Sosyalistler ve İşçi Partisi'nin Amerikan ve Sovyet örneklerine dikkat çekerek toplumsal bir eşitlik (fırsat eşitliğini) yaratmak amacıyla, yaygınlaşmasını sağladıkları Temel okullar (Grammar School), her ne kadar ilk zamanlarda bunu sağlamayı başarmış gibi gözükse de O'nun distopik görüşüne göre gelecekte (2034) durum, eski feodal durumdan (1848) daha iyi olmayacaktır (Young, 1958: 188).

Meritokratik toplum anlayışı Sanayi sonrası ortaya çıkan ve gittikçe yoğunlaşan iş bölümü ve bunun sonrasında gerek duyulan kalifiye işgücü ve buna bağlı eğitim paradigmasıyla da yakından ilgilidir. Bu bağlamda sanayileşmeyle birlikte modern öncesi toplumsal –feodal/nepotik ilişkilerin belirleyici olduığu- statü durumlarının yerine geçmeye başlayan yeni toplumsal tabakalar (sınıflar)'ın konumunda belirleyici olacak kriterlerin değişimine işaret etmektedir. Modern sanayi toplumlarının temel paradigması olan verimlilik tutkusunun bir sonucu olarak, vasıflı (eğitimli) ve vasıfsız işgücü en temel ihtiyaç haline gelmiştir. Dolayısıyla eğitim ve bu ihtiyaçtan ortaya çıkan bilişsel yetenek, beceri önemli bir belirleyici kriter olmuştur (Young, 1958: 94-100). Aydınlanmayla başlayan ve Weber'de billurlaşan rasyonel toplum ve toplumsal kurumların, temel felsefelerinin önemli köşe taşlarından biri, gelişmiş ve sanayileşmiş toplumlarda "objektif" kriterlerin hâkim olması gerektiği iddiasıdır. Young'un eserinde de işaret ettiği gibi bu objektifliği sağlamak, belgelemek, meşrulaştırmak görevi de eğitim kurumlarına yüklenecektir. Ayrıca meritokratik görüşü savunanlar tarafından, eğitimde sağlanacak fırsat eşitliği ile birlikte meritokratik toplumda hem toplumsal adaletin hem de toplumsal uyumun sağlanacağı öne sürülmektedir (Marshall vd. akt. Torun, 2009: 93).

Her ne kadar meritokratik toplum savunusunda olan liberal anlayışa göre böyle bir toplumda toplumsal liyakat (merit) temelli dikey hareketliliklerin yaygınlaşacağı ve bu yolla toplumsal adalet ve uyumun sağlanacağı iddia edilse de bu toplumsal tahayyüle oldukça sağlam temelli eleştiriler gelmiştir ve gelmeye devam etmektedir.[46]

---

[45] Eğitimin, toplumsal tabakalardaki konumlanmaya etkisi ve belirleyiciliği aslında çok önceleri Weber'de de net bir şekilde görülmektedir. Öyle ki Weber'in sınıf analizinde en üst tabakada yer alan kesimler Marx'ın aksine sadece mülkiyet değil, "mülk ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı sınıflar"dır (Weber, 2012: 426).

[46] Meritokratik toplum anlayışının bir diğer boyutunun da Sosyal Darwinist yönü olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, bu yaklaşımın temellerini atan H. Spencer, Darwin'in doğada hâkim olduğunu düşündüğü kabaca

2.1.3.1. *K. Marx ve M. Weber'de adalet ve eşitlik*

Liberal teori ve onun eşitlik anlayışı temelinden şekillenen meritokrasi anlayışına belki de en önemli eleştiri, Marx'ın modern sonrası kapitalist topuma ilişkin geliştirdiği köklü eleştiride görülebilir. Kapitalizm eleştirisinde Marx, insanın insan tarafından sömürüsüne ve bu minvalde şekillenen mülkiyet ve üretim ilişkilerine ve paylaşımdaki eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Marx'ın ilk olarak 1859'da yayınlanan "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" isimli eserinin önsözünde toplumsal işleyişi tanımlamak için kullandığı *alt ve üst yapı* kavramsallaştırması; Onun toplumsalı kavramsallaştırmasını anlamak açısından oldukça önemli ipuçları vermektedir (1979: 25);

> "Ekonomi politiği incelemeye başladıktan sonra (…) ulaşmış olduğum ve bir kez ulaştıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır".

Marx ve Engels bu *alt-üst yapı* formülasyonları ve bu formülasyonda *alt yapıya* atfettikleri ana nosyondan hareketle, toplumda var olan ahlak ve dolayısıyla adalet anlayışlarına da oldukça sert bir eleştiri getirmiş oluyorlardı. Burada dikkat çekici bir diğer nokta ise üst yapı kurum ve ilişkilerinin -ki adalet de bunlardan biridir- aslolan altyapı sömürüsünü ve adaletsizlikleri perdelemesi, meşrulaştırması işlevinin görünür kılınmasıdır. Her ne kadar Marx'ın bir ahlak teorisi ve teorisyeni olmadığına dair tartışmalar olsa da[47] (Gilbert, 2000: 43-44; Göçmen, 2003: 255-278) Marx'ın eleştirisini yaptığı kapitalist dünya düzeni, onun alt-üst yapı kavramlaştırmasıyla netleşen bir sömürü düzenidir ve O, bu sömürüyü/sömürü düzenini üretim ilişkilerinde emeğin (yaşam standartlarından, yaşam hakkına varan) ve onun dolayımıyla oluşan *artı değerin*

zayıf olanların ayıklanması süreci şeklindeki doğal yaşam formunun, toplumsal yaşama da uygulanabileceğini iddia etmektedir. Aslında bu "doğal düzen" anlayışının Liberalizmin de temellerinden biri olduğu söylenebilir. Bkz. (Spencer, 1947).

[47] Özellikle İngilizce konuşulan dünyada 1970-80'li yıllarda yükselen bir tartışma olan, Marx'ın kapitalizm eleştirisinin ahlaki bir temeli olup olmadığına dair bir yorum ve değerlendirme için bkz. (Göçmen, 2003); Marx'ın Kapitalizm eleştirisinin ahlaki temelli bir eleştiri olup olmadığı üzerine bir başka tartışma için bkz. (Keskin, 2005).

çalınmasıyla başlatmaktadır. Bu çalma-çalınma ilişkisi ise aslında eleştirinin adaletsiz bir düzene odaklandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu eleştirinin diğer belirleyici unsuru olan özel mülkiyet ise, herkese/başkalarına ait olanı sahiplenme motivasyonu üzerinden oluşan ve şekillenen bir sistem olmasıdır.

Adaletten ziyade, dağıtım/paylaşımda adil olmayla ilgilenen Marx -bazı yazarlara göre- bir ahlak teorisyeni olmasa da aslında O, liberal, anarşist ya da sosyalist olsun "tüm ahlakçılık biçimlerini ve hüküm süren (burjuva) adalet kavramlarını tarihsel incelemeye ve sosyolojik eleştiriye tabi tutmuş ve onun, kapitalist sömürüye yönelttiği etraflı suçlamalar ve onun özgür bireylerden oluşan yüce toplum kavramı, büyük öneme sahip bir ahlaki bakış açısını ortaya koymaktadır (Gilbert, 2000: 43-44)".

Marx'ın, "Gotha Programının Eleştrisi"nden -her ne kadar biraz ütopik bir şekilde sonuçlansa da- aşağıda alıntılandıracağımız bölüm onun adalet ve eşitlik anlayışını önemli ölçüde göstermektedir (2003: 176) ;

> "Üreticilerin hakkı, sağladıkları emekle orantılıdır; eşitlik, *ölçümün eşit bir standartla*, emekle, yapılmasından ibarettir. Fakat bir insan fiziksel ve zihinsel olarak başka birinden üstündür ve dolayısıyla aynı zaman içinde daha fazla emek arz eder ya da daha uzun bir süre çalışabilir; ve emek, bir ölçü olarak hizmet görmesi için süresi ya da yoğunluğuna göre tanımlanmalıdır, aksi takdirde bir ölçü standardı olmaktan çıkar. *Bu eşit hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir haktır.* (…) Fakat örtük bir şekilde, eşit olmayan bireysel yeteneği ve dolayısıyla üretken kapasiteyi doğal ayrıcalık olarak kabul eder. (…) Hak, doğası gereği, ancak eşit bir standardın uygulanmasında söz konusu olabilir; fakat eşit olmayan bireyler, eşit bir görüş noktasına getirildikleri, sadece bir tek belirli yanlarıyla alındıkları (…) sürece, eşit bir standartla ölçülebilirler." (İtalikler bana ait).

Marx, "doğal" olan bu eşitsizlik durumundan doğan kusurun (eşitlikle sağlanamayan adalet) kapitalist toplum sonrası komünist toplumun ilk evrelerinde dahi görülmesinin kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker ve O'na göre bu ancak komünist toplumun yüksek bir evresinde aşılacaktır (Marx, 2003: 177);

> "Bireyin işbölümüne kölece bağımlılığı ve bununla birlikte fiziksel emek ile zihinsel emek arasındaki antitez ortadan kalktıktan sonra; emek, sadece bir yaşam aracı değil yaşamın birinci gereği haline geldikten sonra; bireyin çok yönlü gelişimi ile birlikte üretken güçler de arttıktan ve kooperatif servetin pınarları daha bol aktıktan sonra - ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum kendi bayrağına şunu yazabilir: Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!".

Bu çalışmada da yukarıdaki bölümlerde değinilen "eşitlik anlayışından doğan eşitsizlikler", Marks'ta da görülmektedir. O'na göre post-kapitalist toplumlarda ya da

komünizmin ilk evrelerinde bu durum olağandır. O'nun bu durumun düzelmesi için önerisi ise ütopik ve idealize bir beklenti olarak görülebilir.

Marx'ın bu çalışmaya da ışık tutacağı düşünülen, insani iyi hakkındaki etraflı yargıları/ideali, Aristoteles'in *mutçuluğuna* oldukça benzemektedir; onun eşsiz toplum teorisi iyi bir yaşam için ihtiyaç duyulan toplumsal ve siyasal düzenlemeleri göstermektedir. Hem Aristoteles hem Marx,

> "yaşam, bilgi, dostluk, politik toplum ve benzerleri de dâhil olmak üzere insana has iyilere (good) dair ortak bir felsefi görüşe sahiptir. Onlar, mutluluğun (Aristoteles'in ifadesiyle *mutçuluk*), bu iyilerin farkına varan veya bunlara katılan etkinliklerden *(emek)* kaynaklandığını ve farklı mutluluk türlerinin ayrı etkinliklerden doğduğunu ileri sürmüşlerdir (Gilbert, 2000: 43- 61)".

Marx'ın eserlerinde görülen, insanın doğasına (*türsel varlık*) ve bu doğaya/doğal duruma dönme tutkusu, O'nu, *faydacıların* ve *faydacılığın* tarihsel ve biyografik olarak farklılık gösteren insan ilişkilerini tek bir yararlılık içinde görme ve göstermeleri şeklindeki zevk temelli yaklaşımlarının sert eleştirisine götürmüştür. Onun, Aristotelesçi *mutçuluk* benzeri kendini gerçekleştiren insan tahayyülü, mutluluğu (*mutçuluğu*) insanların doğalarına uygun eylem ve eylemlilikler üzerinden sağlayacağına dairdi. *Üretici emek* ve *üretici olmayan emek* ayrımını açıklamaları sırasında verdiği ipek kurdu ve büyük İngiliz yazar J.Milton gibi örneklerle O, bu konuyu somutlaştırmaya çalışmıştır. Marx'ın toplum ve toplumsala ilişkin tahayyülü, Milton'un önemli eseri "Kayıp Cenneti" birkaç pound için değil, tıpkı bir ipek böceğinin ipeği ürettiği amaçla yani "kendi doğasının bir etkinliği" olarak yazdığı bir toplumda kendini göstermekteydi. Dolayısıyla O'nun toplum tahayyülünde herkes kendi doğasını uygun etkinliklere (*emek*) uygun şekilde yaşarsa mutluluğa ve bu dolayımla oluşan adalete ulaşabilirdi (Marx, 1999: 353). Marx'ın özellikle erken dönem el yazmalarında dikkat çektiği ideal olan "*tür varlığı*" ve onun nasıl *yabancılaşıp* tanınmayacak bir varlık haline geldiği, onun *yabancılaşma* kavramsallaştırmasıyla netleşmektedir. O'na göre kurtuluş ve dolayısıyla adalet, "işçiler kendilerini ekonomik kölelikten (ücretli kölelik) kurtardıklarında ve tamamen örgütlü bir toplum yarattıklarında sağlanabilirdi ve böylece toplumsal bireysellik ya da insan özgürlüğü geçerli kılınabilirdi (a.y.)."

Marx'ın külliyatının neredeyse tamamını oluşturan kapitalizm eleştirisi, onun kapitalizm sonrasında olacağını tahayyül ettiği komünizme dair çok az şey söylese de, O'nun gerçek bir iyi olarak politik etkinlik üzerindeki vurgusu bireylerin doğalarına (t*ür varlığı*) uygun eylemleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan değerlerin paylaşımında yine

emek üzerinden şekillenen paylaşımı belirleyicidir. Ancak burada kastedilen emek; insanın doğasına uygun olan ve kendini doğa aracılığıyla türsel yaratıcı özüne döndürecek etkinliklerdir. Marx bu etkinliği "1844 El Yazmaları"nda şöyle ifade etmektedir (2013: 81-82);

> "özgür, bilinçli etkinlik insanın türsel özelliğidir (...) Bilinçli hayat-etkinliği insanı hayvanca hayat-etkinliğinden dolaysız biçimde ayırır. İşte bundan ötürü insan bir tür varlığıdır. Ya da sadece bir tür varlığı olduğu için bilinçli bir varlıktır, yani, kendi hayatı insan için bir nesnedir. Yalnız bundan ötürü etkinliği özgür bir etkinliktir (…) İnsan bilinçli bir varlık olduğu için kendi hayat-etkinliğini, öz varlığını, varoluşu için basit bir araç yapar (…) İnsan fiziksel gereksinmelerden bağımsız olarak üretim yapar ve ancak bu gereksinmelerden kurtulduğu zaman üretir (…) İnsan ilk olarak nesnel dünyanın işlenmesinde, bir tür varlığı olduğunu gerçekten tanıtlamaktadır. Bu üretim onun etkin türsel hayatıdır. Bu üretim yoluyla ve bu üretim dolayısıyla, doğa insanın kendi eseri ve kendi gerçekliği olarak görünür. Dolayısıyla emeğin amacı, insanın türsel hayatının nesnelleştirilmesidir".

Marx'ın doğayla bütünleşmiş, doğayı kendinin bir parçası gibi gören ve doğa aracılığıyla yaratıcı üretken insan tahayyülü, yukarıda da örneğini verdiği J.Milton'da görüleceği üzere aslında insanın en iyi yapacağı/yapabileceği etkinliklerde bulunmasına da işaret etmektedir. Yine yukarıda alıntılanan pasajında Marx da her ne kadar net bir çözüm önerisi sunamasa da eşitliğin adaleti sağlamadaki yetersizliğine dikkat çekmiş ancak başlangıç olarak eksik de olsa -kapitalizm sonrası, komünizm'in ilk evresinde- eşitliğin adaleti sağlayabilme yönünü de göz ardı etmemiştir. Bu ilk evrede adaleti sağlamada ölçüt yukarıda alıntılanan pasajında da görüleceği üzere *emektir*. Bilindiği üzere Marx'ın genel anlamda tüm teorisi ve toplum tahayyülü aşamalı bir ilerlemeyi öngörmektedir. Yani Marx'ın öngörüsüne göre adalete ve eşitliğe evirilme, "herkesin yeteneğine göre, herkesin emeği kadar"la başlayıp, "herkesin yeteneğine göre herkese ihtiyacı kadar" şeklinde olacaktır.

Marx'ın bu görüşlerine ilk tepkiler çağdaşı sayılabilecek Weber'den gelmiştir. Marx'ın diyalektik bir etkileşim süreci sonucunda çoğalan ve *bilinçlenen* işçi sınıfının diyalektik ve mekanik bir tepki olarak proleter devrimi gerçekleştirerek Komünist ütopyaya evirileceği tezi Weber'e göre mümkün değildir. Weber aslında Marx'ın ekonomik temelli ikili toplum sınıflandırmasını da yetersiz bulmaktadır. O'na göre işçi sınıfı homojen bir gurup değildi ve O, Marx'tan farklı olarak, işçi sınıfını, aşağıdan yukarıya doğru; işçi sınıfı, küçük burjuva, mülksüz aydınlar/uzmanlar ve mülk ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı sınıflar olarak ayrıştırıyordu. Weber'e (1922: 305) göre, Kapitalist

gelişmeyle işçi sınıfının ve küçük burjuvanın çocuklarının beyaz yakalı işlerdeki önemi ve sayısı artacak ve dolayısıyla ortaya çıkan bu dikey hareketlilik Marx'ın savunduğu gibi alt tabakadaki kişilerin işçi sınıfıyla birlikte devrimci harekete katılma olasılıklarını büyük oranda ortadan kaldıracaktır. Aslında Weber, ekonominin, üretim ve üretim araçlarının sahipliğinin toplumsal hayattaki belirleyiciliğini yok saymamakla beraber, Marx'ın sınıf anlayışına önemli bir alternatif getirmiştir.

Weber, toplumsal eşitsizlikler ve tabakalaşmada *iktidarı (güç)* temel kavramı olarak görüyordu ve onun toplumsal güç analizinde Marx'tan farklı olarak yalnızca üretim ve mülkiyet temelli sınıf değil; sınıfla birlikte *statü* ile *parti* birbiriyle ilişkileri de yadsınmayarak üç ayrı (bazen ilişkili) boyutta değerlendiriliyordu. Buna ek olarak Weber'in sınıf analizinde belirleyici olan Marx'ınki gibi üretim araçlarıyla var olan ilişki değil, ortak *yaşam şanslarına* olanak tanıyan ortak bir piyasa konumunun paylaşılmasıydı (Marshall, 1999: 793). O'nun toplumsal analizinde; *sınıflar*, "ekonomik *iktidarın (güç)* bölüşümünün (piyasa ilişkilerinin) sonucu; *statü*, normatif bakımdan tanımlanmış bir çeşit toplumsal iktidar; *partiler* ise, siyasal alanda aktif bir şekilde çeşitli hedeflerin peşinde olan" grupları ifade ediyordu (Weber, 1922: 302-307). Weber'e (1922:163) göre, *iktidar (güç)* genel anlamda, "sosyal bir ilişki içerisindeki bir aktörün, direnişe rağmen, bu olasılığın dayandığı temele bakılmaksızın, kendi iradesini gerçekleştirebilecek durumda olma olasılığı". Dolayısıyla, *iktidar* toplumsal bir ilişkidir. Buna ek olarak Weber, "*iktidarın* farklılaşmış biçimde bölüşümünün, *yaşam şanslarının* da farklılaşmış biçimde bölüşüldüğü bir duruma yol açtığını; yani, iktisadi, toplumsal ve siyasal kaynakları elde etme becerisinin eşit olmayan bir şekilde bölüştürüldüğünü" varsaymaktadır (Marshall, 1999: 328).

Bu çalışma açısından, sonraları Bourdieu'da da *alan, habitus, sermayeler* kavramsallaştırmalarında izleri görülen, Weber'in *yaşam şansları* kavramasallaştırması ve bu şanslara erişim konumları hakkındaki tespitleri oldukça önemlidir. Weber'in ortak *yaşam şansı konumlarında* bulunanların bu koşulları başka kişilere açıp açmama isteklerini açıklarken kullandığı *açık-kapalı grup* kavramsallaştırması; kayırmacılık konusunun da özü itibariyle belirli *yaşam şansları/koşullarının* bazılarına açılması ve aynı zamanda başkalarına kapatılmasını göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Weber'e (1922: 43-44) göre sosyal bir ilişki;

> "karakter olarak ister cemaatsel isterse cemiyetsel olsun (communal or associactive), gerçekten bunu yapacak bir konumda olduğu sürece düzen sistemi, katılmak isteyen kimsenin katılımını

> reddetmiyorsa dışarıdan gelenlere "açık"; (…) Öte yandan, bir ilişki, öznel anlamı ve bağlayıcı kurallarına göre, belirli kişilerin katılımı sınırlı veya koşullara tabi tutulduğu sürece, yabancılara karşı "kapalı" olarak adlandırılır… Bir ilişkinin açık veya kapalı olup olmadığı, değerler veya menfaatler açısından geleneksel, duygusal veya rasyonel olarak belirlenebilir (…) Bir sosyal ilişki, taraflara, mutlak veya araçsal olarak, işbirliğiyle veya çıkarların uzlaşması yoluyla, manevi veya maddi çıkarların karşılanması için fırsatlar sağlayabilir. Katılımcılar, başkalarının kabulünün durumlarında bir iyileşmeye, güvenlikte veya memnuniyetin değerinde bir artışa yol açacağını beklerlerse, çıkarları ilişkiyi açık tutmak olacaktır. Öte yandan, beklentileri tekelci taktiklerle pozisyonlarını iyileştirmekse, çıkarları kapalı bir ilişkide olacaktır. Kapalı bir sosyal ilişki taraflara tekelleştirilmiş avantajlarını garanti altına almasının çeşitli yollarını sağlar".

Görüldüğü gibi Weber'in literatüre kazandırdığı *toplumsal kapalı gruplar* ya da *toplumsal kapanma* kavramlaştırması aslında toplumsal tabakalaşma teorileri açısından da irdelenmesi gereken önemli bir kavramdır. Kısaca, "sosyal grupların konumlarını, kendilerine sağladığı ayrıcalıkları koruyacak biçimde tekelleştirme çabaları olarak" tanımlanabilecek (Argın, 1992) bu kavram, Weber'in kendi sınıf analizi ve orada tarif ettiği guruplar ve bunların toplumsal konumları itibariyle erişebildiği kaynaklar (*yaşam şansları*) ile birlikte değerlendirildiğinde tam anlamıyla anlaşılabilir. Weber, sınıf analizinde toplumsal üst tabakalarda yer alanları ve onların bu konumun onlara kazandırdıkları *yaşam olanaklarını* (tekelleşmiş avantajlarını) meşrulaştırıp yeniden üretmeleri açısından kapalı guruplara ya da kapanmaya dikkat çekmektedir. Öyle ki kapanma, bir yandan dışlamayı içerirken diğer yandan içine almayı da içermesi bakımından bu araştırmaya da konu olan kayırmacı ilişki şekillerinde de görüldüğü gibi kolektif ya da bireysel; geleneksel, duygusal ya da ussal olabilir. Ayrıca bu kavram, Weber'in sınıf analizinde eğitime yaptığı vurguyla birlikte değerlendirildiğinde gerek yukarıda bahsedilen Young'un meritokrasi eleştirisi gerekse Bourdieu'nun sosyo-kültürel sermaye kavramsallaştırmalarını ve bunlar dolayımıyla oluşan ve meşrulaştırılan eşitsizlikleri de içermektedir.

Görüldüğü gibi Weber'in sınıf analizi Marx'tan farklı olarak sadece üretim araçları ve mülkiyet ilişkisini değil, ortak *yaşam şanslarının* yolunu açan ortak bir piyasa konumunun paylaşılmasını da içermektedir. Dolayısıyla *yaşam şansları* Weber'in sınıf ve statü değerlendirmesinde, özellikle *sınıfsal konum*'a gönderme yaparak kullandığı bir kavramdır. Weber'in toplum analizinde oldukça önemli bir yer tutan *iktidar (güç)* ve onun toplum içinde dağıtılmasının aracı olarak "mülkiyet ile pazardaki mal ve hizmetleri kullanma hakkı (tüketim), bireyin hedeflerini toplumsal eylem içinde gerçekleştirme

şansını da belirlemektedir. *Yaşam şansları* terimi, eğitim başarısı, sağlıklı olma, maddi ödüller alma ve statü hareketliliği şanslarını da içermektedir" (Marshall, 1999: 793).

Yukarıda bazı örnekleri verilen, hem klasik hem modern dönem düşünürlerinin birçoğu, insanların doğuştan sahip oldukları meziyetlere dikkat çekmişler ve bu konuda farklı bağlamlarda önemli tartışmalara girişmişlerdir. Aslında, felsefe'den psikolojiye, sosyal bilimlerden sanata, topluma ait hemen her alana çok büyük etkileri olmuş Marx ve onun kuramı da bu konuyu oldukça önemsemektedir. Hatta Weber'in (1922: 305) tahminine göre Marx, Kapital'in tamamlanamamış son bölümünde "yetenek farklılıklarını dikkate alarak sınıf birliği sorunundan bahsetmeyi" amaçlamaktaydı.

Yukarıda bahsedilen, Marx, Weber, Bourdieu, Rawls gibi düşünürlerin dikkat çektiği *talih temelli eşitsizliklerden* Sosyoloji biliminin kurucularından önemli sosyolog Durkheim da 1893'te yayınlanan kült eseri "Toplumsal İşbölmü"nde bahsetmekte ve bu durumun aşılması için de toplum ortak duyusundan *(ortak bilinç)* hareketle oluşturulan kuralları işaret etmektedir. Durkheim'a göre sosyolojinin de temel amacı bu olmalıdır ve "eğer toplumbilim insanların özgürlük, eşitlik ve refahına hizmet etmezse, bir dakikalık bir inceleme zahmetine değmeyecektir (2018: 17)". O'na göre insanların hevesleri ancak saygı duyulabilir bir ahlaki güçle dizginlenebilir ve eğer böyle bir güç olmazsa güçlü olanın yasasının egemen olduğu bir düzensizlik durumu egemen olur. Durkheim aslında liberal eşitlik anlayışına de temelden bir karşı duruş geliştirmiştir. O'na (a.g.e.: 23)göre,

> "bu düzensizliği bireysel özgürlüğün gelişimine evirildiği savıyla haklı göstermek isteyenlerin çabası boşunadır. Çünkü toplumsal kuralların otoritesi ile bireyin özgürlüğü arasında karşıtlık bulunduğu savı kadar yanlış bir şey yoktur. Tam tersine özgürlüğün kendisi de (bununla toplumun saygı gösterilmesini sağlamakla yükümlü olduğu özgürlüğü anlatmak istiyoruz), bir düzenlemenin ürünüdür. Devletin ekonomi gibi toplumun tümünü her zaman etkileyebilecek nitelikteki bir alanla ilgilenmemesi olanaksızdır. Onu düzenlemesi, tümüyle kendine bağımlı kılmamak koşulu ile, zorunludur."

Önemli sosyologun aşağıda alıntılanan tespitlerinde de net bir şekilde görüleceği üzere O'nun aslında Rawls ve liberal teorinin diğer sol kanadı düşünürlerinden çok önceleri, *pozitif bir özgürlük* anlayışına işaret ettiği görülmektedir. (2006: 23);

> "Ben ancak başkasının, fiziksel, ekonomik ya da başka türden üstünlüğünden yararlanıp benim özgürlüğümü ortadan kaldırmaya çalışması engellendiği ölçüde özgür olabilirim. Gücün böyle kötüye kullanılması ancak toplumsal kurallarla önlenebilir".

Durkheim'a göre bu toplumsal kuralların (saygı duyulup uyulan bir ahlaki güç) kaynağı ise *ortak bilinçtir*. Aslında benzer bir kavramsallaştırma ve anlayış Tönnies'te de

görülmektedir, O'na göre de *organik* toplumun (*cemaat*) doğal bir parçası olan, öncelikle nepotik ilişkilerden doğan, insanları bir bütünün parçaları olarak bir arada tutan özel toplumsal güç, his; uyum, *kan bağının psikolojik ifadesi* ya da *ortak anlayış, aile ruhu;* tıpkı dil'de olduğu gibi toplumlarda fark edilmeyen bir ortaklık olarak zaten doğal olarak vardır (Tönnies, 2019: 63-69).

Benzer şekilde Durkheim'a göre ise, "aynı toplumun ortalama vatandaşlarında ortak bulunan inanç ve duyguların bütünü, kendine özgü yaşamı olan belirli bir sistemi oluşturur; buna kolektif veya *ortak bilinç* (conscience)" denilebilir. Düşünüre göre "*ortak bilinç* bireylerin içinde bulundukları özel koşullardan bağımsızdır; Onlar geçici, o ise kalıcıdır". Yazarın toplum analizine göre *suç* ise, "*ortak bilincin* güçlü ve tanımlanmış durumlarını inciten bir eylemdir". Bir edim toplum tarafından kınandığı için suçtur; suç olduğu için kınanmaz, yani "kaynağı ve sonucu ne olursa olsun bütün vicdanlarda belirli bir güç ve hassaslıkla bulunan bir duyguyu ihlal (precision) eden her eylem suçtur (1960: 79-82)". Durkheim'ın toplumsal algı ve suç arasında kurduğu bu ilişki bu araştırmada da tartışılan konu açısından oldukça önemlidir. O'na (a.g.e.: 82) göre;

> "kimi edimler vardır ki daha şiddetli bastırıldıkları halde kamuoyunda o ölçüde ayıplanmamaktadır. Örneğin kamu görevlilerinin koalisyonu, yargı erkinin yürütmeye zararı, din görevlilerinin işlerini laik olarak yürüten makamlara baskısı/zararı, vicdanlarda uyandırdıkları öfkeyle bağdaşmayan bir ölçüde daha ağır baskının konusudur".

Durkheim'ın da dikkat çektiği toplumsal vicdanı inciten -ve aslında suç olan- tipik adaletsizlik modellerinden biri olan kayırmacılığın, bazı toplumlarda daha yaygın görülebildiğine bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinilmiştir. Türkiye'de de bu ilişki modelinin; yaygınlığı, toplum nezdinde meşru karşılanması, toplum dolayımıyla bireylerde görülen içselleşmiş hali, *arz ve talep edilen* bir ilişki konumuna gelmiş olması bu konunun Durkheimcı anlamda *ortak bilinç* ya da onun bir yansıması olarak nitelendirilebilecek kültür açıdan da irdelenmesini elzem kılmaktadır.

Her ne kadar zıt bakış açıları olarak görülse de, Marx'ın önerdiği insanın doğasına uygun olan ve kendini doğa aracılığıyla türsel yaratıcı özüne döndürecek etkinlikler gibi; liberalizm ve eşitlik temelli meritokrasi (Hobbes'un tarifiyle Liyakat (merit)[48]: "kişinin

[48] Oxford İngilizce sözlüğe göre; Latince "meritum, mereri" kelimelerinden eski Fransızca aracılığıyla İngilizceye geçen "merit" kelimesinin anlamlarından biri "övgüyü, ödülü veya hayranlığı hak eden iyi bir özellik" tir. Sözlüğün bu tanımındaki "iyi özellik" (a good feature)'teki "feature" kelimesi ise aynı sözlüğe göre "bir kişi veya bir şeyin "tipik" (yüz hatları gibi kendine özgü) özelliklerine işaret etmektedir (http-11).

değerli olduğu alandaki özel bir kudreti veya yeteneğidir") yaklaşımının da insanların en iyi yapabilecekleri işi yapmalarını -en azından verimliliğin maksimizasyonu bağlamında- önerdiği söylenebilir. Bu bağlamda aslında Liberal dünya tahayyülünün Komünteryen tahayyülle bir buluşmasından söz edilebilir.[49] Marx'ın, Liberal yaklaşımı ve onun faydacılık temellerini işaret ederek geliştirdiği eleştiri ve önerinin benzeri Ondan yüz yıl sonra, J.Rawls'ta *bir adalet teorisi* önerisi olarak görülmektedir.[50]

2.1.3.2. *J. Rawls ve Bir Adalet Teorisi*

Rawls'a göre ortak bir adalet kavramıyla yönlendirilen ve üyelerinin mutluluğunu artırmayı amaçlamış, az çok kendine yeterli bir ortaklık olarak düşünülebilecek insan toplulukları, karşılıklı yarar amaçlı bir girişim olduklarından, bu topluluklarda hem çıkarların benzeşmesi hem de çıkarların çatışmasından söz edilebilir. Bu topluluklarda, sadece kendi çabalarıyla ulaşabileceklerinden daha iyi bir hayat olanağı sunması dolayısıyla çıkarlar benzeşirken; ortaklaşa emekleriyle yarattıkları bu daha büyük yararların nasıl bölüştürüleceği konusunda ise çatışmalar ortaya çıkar (1967: 19). İşte en basit ve en kestirme içeriği, yararın maksimizasyonu (Maximization of good) olan adalet kavramı; bu bölüşümde "bir uzlaşma sağlayacak sosyal düzenlemeler arasında seçim yapmaya yarayan bir dizi ilkeyi" içerir (a.g.y.).

Rawls'ın teorisine hayat veren ise iki tespittir; bunlardan ilki, a priori rasyonel ve faydacı kabul ettiği insanların, daha sonraki bir dönemde daha büyük bir yarar sağlamak için bugün bir özveride bulunmaya istekli olacakları ve ikincisi ise, insanların hareketlerinden başkaları etkilenmediği sürece, kendi yararlarını en üst düzeye çıkarmak ve kendi amaçlarını mümkün olduğu ölçüde artırmak için her türlü girişimde bulunabileceğidir. Bu tespitlerden sonra yazar, Öyleyse neden bir toplum aynı ilkeyi uygulamasın? Ve neden bir kişi için rasyonel olan şey bir grup için rasyonel olmasın? sorularıyla teorisini kurmaya başlar (a.g.y.).

Liberal bir düşünür olan Rawls, 1960'lı yıllardaki siyasal ve toplumsal gelişmeler sonrasında yukarıda da değinilen görüşlerini ayrıntılandırdığı, 1971'de yayınlanan, "Bir

[49] Bu iki kutuplu sosyolojik-siyasal toplum tasarımına ve bunların başarısızlıkları karşısında bir " üçüncü yol" önerisi de önemli çağdaş bir sosyolog olan Giddens'tan gelmiştir. Bkz. (Giddens, 2000).

[50] "Marx ile John Rawls"un ahlak ve toplum teorisini birleştirerek yeni bir "Marksist" ahlak ve toplum teorisi" geliştirmeyi amaçlayan bir çalışma için bkz. (Peffer, R.G., 1990).

Adalet Teorisi" adlı kitabında, bireysel hak ve özgürlükleri merkeze almış, ancak bu değerlerin belirli eşitliklerin ve belirli düzeyde refahın sağlanmasıyla anlamlı ve işlevsel olabileceğini savunmuştur.[51] Rawls'ın, savunduğu bu değerlere bakıldığında özetle sosyal demokrat çizgisiye yakın bir öneri sunduğu söylenebilir. Bu tespitleriyle Rawls'ın -Marx'ın da post-kapitalist toplumun ilk evrelerinde görüleceğine işaret ettiği ancak somut çözüm önerileri getirmediği- eşitlik kaynaklı adaletsizlik durumuna bir çözüm önerisi getirdiği görülmektedir.

Rawls bu önemli eserinde "sosyal kurumların en önde gelen erdemi" olarak gördüğü adaleti, eşit hak dağıtımı olarak tanımlayarak, "*hakkaniyet olarak adalet*" şeklinde isimlendirdiği kavramı sunmuştur (Rawls, 2018: 32; Touraine, 1997: 55). O, bu kavramı geliştirmekteki merkezi amacının -aslında Marx'ta da görülen- Anglo-Sakson (liberal) siyasi düşünceyi uzun bir süredir çekip çeviren *faydacılık* kuramına "sistemli ve kabul edilebilir bir alternatif" sunacak bir adalet kavramı oluşturmak olduğunu belirtmektedir. Yazara göre *faydacılık* kuramı, demokrasiye ve "serbest ve eşit insanların temel hak ve özgürlüklerini" sağlamaya yeteri kadar hizmet etmemektedir. Bu sebeple Rawls, "daha genel ve soyut olan *orijinal pozisyon/başlangıç durumu* fikri aracılığıyla Locke, Rousseau ve Kant tarafından temsil edilen geleneksel *sosyal sözleşme* fikrine katkıda bulunmaya çalıştığını" ifade etmektedir (2018: 13,22). Rawls, *hakkaniyet olarak adalet* kuramının amacını ise şöyle ifade etmektedir (a.g.e.: 14);

> "Hakkaniyet olarak adaletin birinci amacı, temel hak ve özgürlükler ile bunların önceliği konusunda inandırıcılığıdır. İkinci amacı ise *farklılık ilkesine* ve *hakkaniyetli fırsat eşitliği* ilkesine öncülük yapan demokratik eşitlik anlayışının birleşmesini sağlamasıdır".

Her ne kadar soyut düzeydeki adalet tartışmaları bu çalışmanın amacı ve kapsamını aşsa da Rawls'ın *Adalet Teorisi* ve bu teoride serimlediği *faydacılık, başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi, adalet ilkeleri, örtüşen uzlaşma, kamusal akıl* gibi kavramlardan oluşan kavram setinin kayırmacı ilişkilerin anlaşılmasında ve çözümü anlamında önemli bir anahtar olabileceği düşünülmektedir. Özellikle kayırmacılık konusunda yukarıda kavramsallaştırılan *Yapısal kayırmacılık* ve yine bu çalışmanın temel amaçlarından biri olan *adalet sağlayıcı olarak eşitliğin önceliği*[52] önerisinin, Rawls'ın görüşleriyle nasıl

[51] Benzer bir yaklaşım da 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve aktif bir politikacı da olan, önemli İngiliz iktisat tarihçisi R. H. Tawney'dir. Tawney de siyasal anlamda iktisadi liberalizimi savunmasına karşın ahlaki anlamda eleştirmiştir. Bkz. (Turner, 1997).

[52] Öncelikten kastın daha önce yukarıda da değinildiği gibi, önemden ziyade, sıralama/evre anlamında öncelik olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır.

örtüştüğü ve Rawls'ın adalet anlayışının ana hatları aşağıda alıntılanan bölümden anlaşılabilir (2018: 32);

> "adalet, başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için hak olarak kabul edilen özgürlük kaybını reddeder. Adalet, daha fazla sayıdaki insanın lehine olan ve ağırlığını onlar için koyan özverinin dayatılmasına izin vermez. Bundan dolayı, adil bir toplumda yurttaşların eşit özgürlükleri çözümlenmiş olmalıdır. Adalet tarafından korunan haklar, sosyal menfaatlerin hesaplanmasına veya siyasal pazarlıklara konu olmamalıdır. *Bize bu konuda izin verecek yegâne şey, bir teori içindeki hatanın daha iyi olandan eksik olmasına rıza göstermek olmalıdır. Aynı şekilde, adaletsizlik, sadece daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmak için hoş karşılanmalıdır.* İnsani faaliyetlerin birincil erdemleri olan hakikatten ve adaletten asla ödün verilmemelidir (italikler bana ait)".

Rawls'ın adalet teorisinin daha iyi anlaşılması ve daha da önemlisi bu çalışma bağlamında O'nun yaklaşımı ve kavram setinden nasıl yararlanılabilineceğini anlamak amacıyla, aşağıda Rawls'ın teorisinin ana desenini oluşturan kavramlarının kısaca açıklanmasına çalışılacaktır.

Aydınlanma temelli akılcılık anlayışı üzerine kurulu liberalizm anlayışının özü kısaca; "bireyin temel hak ve özgürlüklerinin önceliği, bireyin rızası, bu rızaya dayalı toplumsal sözleşme, seçim ve temsiliyet, sadece sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesini denetleyen ve genel güvenlikten sorumlu tutulan minimal devlet anlayışıdır (Tosun, 2010: 83)". Kendisi de bu görüşleri benimseyen, Kant (Rasyonel insan ve onun evrenselliği), Rousseau (toplumsal sözleşme fikri) gibi birçok önemli düşünürden etkilenen liberal bir düşünür olan Rawls'ın teorisinde bunlara ayrıca, aslında liberal toplum tahayyülünde çok görünmeyen; sadece görünürde olmayan, gerçek anlamda eşitlik ve bunun sağlanması üzerinden *hakkaniyetli bir adalet anlayışının* temelini oluşturma çabasının da eklemlendiği görülür.

Rawls'un aslında en temel eleştirisi, faydacılığın olabildiğince çok sayıda insanın yani çoğunluğun mutluluğu üzerinden varmaya çalıştığı adalet anlayışı ve doğrunun fayda üzerinden belirlenmesinedir. O bu doğru tanımını fayda ve/veya mutluluk değil de *hakkaniyet* olarak tanımlamaktadır. Rawls bunu sağlayabilmek için ve adil bir toplum düzeninin zemini olan -ki bu onun toplum idealinin ilkelerinin belirleneceği mecradır- *başlangıç durumu* kavramsallaştırmasını önermektedir. *Başlangıç durumu/Orijinal Pozisyon*, aşağıda temel özellikleri açıklanacak bireylerin, adil şartlar altında tartışacak

ve sonuca ulaşacakları ve ayrıca eşit ve özgür bireyleri ifade eden sözleşme doktrininin bir gereği olan, hiç kimsenin toplumdaki yerini hatta doğal beceri ve yeteneklerinin ne olduğunu bilmediği bir kozmostur. O'na göre herkesin ebediyen bağlı kalacağı adalet ilkeleri ancak bu tür -belli bir iyi anlayışı içeren dinsel, felsefi, ya da ahlaki bir doktrine ait- özel enformasyonların mevcut olmadığı durumlarda seçilebilir. O, bu zeminde, ilkeler için ve ilkeler üzerinden yapılacak olan tartışma da tarafların (yani özgür[53] ve eşit bireylerin) kararlarını etkileyecek, hemen her türlü etkenden (tarihsel, biyografik, kültürel, ekonomik) sıyrılmaları gereğinden hareketle ve *orijinal pozisyon/başlangıç durumunun* tamamlayıcısı olarak, onları bir "*bilgisizlik peçesi*" altında konumlandırmaktadır. Bu *bilmezlik (cahillik) perdesi* (*veil of ignorance*) herhangi bir kimsenin beklenmedik sınıf veya servet değişimleri nedeniyle avantajlı veya dezavantajlı duruma gelmesine engel olur ve dolayısıyla bu gibi bilgiye sahip olmaktan kaynaklanan ve günlük yaşamda karşılaşılan pazarlık problemleri adalet ilkelerinin seçimini etkilemez. Yazar teorisinde, "kişinin insanları birbirine düşüren ve önyargılarıyla hareket etmelerine neden olan bu tür bilgi ihtimallerinden uzak durması" (a.g.y.) gerektiğine işaret ederek *cehalet perdesinin* doğal bir şekilde ortaya çıkacağını belirtir. Yani Rawls, teorisini kurmak için, bu perde altında sınırlanan kişilerin, ırk, etnisite, "cinsiyet, güç ve zekâ gibi birçok doğal yetenekleri hakkında bir bilgiye sahip olmadıklarını varsaymaktadır (Rawls, 1967: 21; 2018: 47-48; 2019: 69)".

Rawls, adil bir topluma ilişkin ilkeleri belirleyebilmek için bu ilkeleri tartışacak ve uzlaşacak kişilerde iki temel ahlaki yeti olmasının gerektiğini söylemektedir; bunlar, *makullük kapasitesi* ve *rasyonellik kapasitesidir* (a.g.e.: 333-334). O'na göre bunlardan;

> "birincisi, vatandaşların, işbirliğinin hakkaniyetli koşullarını belirten, makul adalet ilkelerini anlamaları, uygulamaları ve buna göre hareket etmelerini sağlayan adalet hissi kapasitesidir. İkinci ahlaki yetenek ise, iyi anlayışı kapasitesidir: İçtenlikle takip edeceğimiz hedef ve gayeleri ve hayat boyu bize rehberlik edecek öğeleri içeren bir anlayış. Vatandaşların siyasal adalete uygun iyi anlayışına sahip olmaları, başlangıç durumuna tarafların rasyonelliğiyle yansıtılmıştır. Bunun karşısında, vatandaşların adalet hissi kapasitesi ise, (…) tarafların makul simetrik (ya da eşit) olarak konumlandırılmalarında ve bilgisizlik peçesi ile bilgi konusunda konulan sınırlamalarda kendini göstermiştir (2019: 144)".

[53] Aşağıda alıntılandıracağımız Touraine'nin de belirttiği gibi, Rawls'ın özgürlük anlayışı, kendisini diğer liberal düşünürlerden ve geleneksel liberalizmden ayıran, *eşit özgürlük* yaklaşımıdır. Bu özgürlük yaklaşımı aynı zamanda bir *negatif özgürlük* eleştirisidir (Touraine, 1997: 56).

Rawls'a göre başlangıç durumu ancak bu iki ahlaki yeteneğe sahip *tam kişi* anlayışıyla temsil edilebilir. Bu *tam kişiler* rasyonellik yönleriyle, temsil ettikleri kişilerin bilebildikleri kadar iyi anlayışları ile hareket ederek rasyonel bir temelde en iyi olduğunu düşündükleri ilkeler üzerinde anlaşırlarken; makuliyet veya kişilerin sahip oldukları adalet hissi kapasiteleriyle de toplumsal işbirliğinin hakkaniyetli koşullarını izleme kapasitesine sahiptirler. Böylece bu yeterlilikteki taraflar tarafından benimsenen adalet ilkeleri toplumun eşit vatandaşları tarafından onaylanıp onlara göre hareket edildiğinde, vatandaşlar tam özerklikle hareket etmiş olurlar (2019: 333-334).

Rawls'a göre -ki bunu sezgisel olarak kabul ettiğini belirtir-, bir sosyal sistem içine değişik pozisyonlarda doğarak girenler, değişik yaşam beklentilerine sahip olacaktır. Bu beklentiler, kısmen politik özgürlükler ve kişisel haklar sistemi ile bu pozisyonlar için mevcut ekonomik ve sosyal fırsatlar tarafından belirlenecektir. Bu durumda toplumun temel yapısı bazı fertleri diğerlerine oranla daha fazla kayıracaktır. Bunlar temel eşitsizlikler olup; kişilerin hayat boyu beklentilerini etkiler.[54] İşte iki adalet prensibi, esas itibariyle herhangi bir toplumda kaçınılmaz oldukları düşünülebilecek bu tür eşitsizliklerle ilgili olarak geliştirilmiştir. O, özgür ve eşit vatandaşların, *başlangıç durumunda* ve *bilgisizlik peçesi* altında toplumda belirleyecekleri bu iki adalet prensibini ise şu şekilde formüle etmiştir (1967: 21- 23);

> "Birincisi, bir kurumda bulunan veya onun tarafından etkilenen her insanın, herkesin sahip olduğu özgürlüğe denk genişlikte bir özgürlüğe sahip olma hakkı vardır; ve ikincisi kurumsal yapı tarafından belirlenen veya beslenen eşitsizlikler herkesin yararına işleyeceklerini ümit etmenin makul olduğu haller dışında, ve onlara bağlı pozisyonlar ve mevkiler ile onlardan elde edilecek kazançlar herkese açık olmadıkça, keyfidir".

Yazar birinci ilkede, herkesin "başkalarının özgürlüklerinin sunulduğu şemadakiyle yarışabilen en geniş temel özgürlükler şemasındakine benzer eşit haklara" sahip olması gerektiğini söyleyerek özgürlüklere vurgu yapmaktadır. O'na göre "herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmalı ve bu düzen herkes için aynı olmalıdır. Bu düzende eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır (2018: 90; 2019: 51)". Touraine'in de ifade ettiği gibi, "Rawls, özgürlük ilkesinin tüm ötekilere göre önceliği olması gerektiğini söyler, ama bir eşitlik ilkesiyle birleştirilmesi gerektiğini de hemen

[54] Benzer tespitler Bourdieu'nun kuramının temelini oluşturan *sermayeler* (ekonomik, kültürel, sosyal) kavramsallaştırmasında da görülmektedir.

ekler ve eşitlik ilkesine de ona göre iki açıdan bakılmalıdır. Fırsat eşitliği ve eşitsizlikleri azaltmaya yönelik özgürlük gerekliliğidir (Touraine, 1997: 56)". Dolayısıyla Rawls, "özgürlüğün ancak ve sadece özgürlük adına kısıtlanabileceğini" söyler. Buradaki temel odak, "eşitsizlikleri azaltmaya yönelik özgürlüğün sağlanmasının gerekliliğinedir". İkinci ilkede ise liberal teorinin ve onun temsilcilerinin genellikle görmezden geldiği sosyal ve ekonomik eşitsizliklere odaklanan yazar, fırsat eşitliğine ve fayda getirecek pozisyonların herkese açık olmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Rawls'a göre ikinci ilkeye konu olan "toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlarla ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlılarının en çok yararına olacak şekilde olmalıdır (2018: 90, 2019: 51)".

Rawls gerek 1967'de yayımlanan "Bölüşüm Adaleti" makalesinde, gerek 1971'de yayımlanan "Bir Adalet Teorisi" kitabında gerekse 1993'te yayımlanan "Siyasal Liberalizm" kitabında tanımlamış olduğu adalet ilkelerinin ilkinde, bir toplumda vatandaşların sahip olmaları gereken bireysel hak ve özgürlüklerin (temel politik haklar, temel sivil haklar, seyahat, düşünce, vicdan özgürlüğü vb.), eşitçe ve özgürce kullanmasını vurgularken; ikinci ilkede ise "toplumsal düzende *fark ilkesi*ne atıfta bulunarak herkesin aynı koşullara sahip olmadığı toplumda diğerlerine göre daha az imkâna sahip olan bireylerin ön plana alınmasından ve eşitsizliğin bu grupların lehine çevrilmesinden bahseder". Yani Rawls'ın teorisinde "eşit özgürlük" ve "fırsat eşitliği" iki temel gerekliliktir (1967: 26).

Rawls'ın adalet teorisindeki ilkelerinde ve onun adalet anlayışını açıklamak amacıyla kaleme aldığı eserlerinin hemen hepsinde, bu araştırmanın konusu olan kayırmacılık ve dolayısıyla imtiyazlılık veya ötekilik konularına ilişkin doğrudan ve/veya dolaylı işaretler olduğu hemen herkesçe fark edilebilir. Ancak özellikle *fırsat eşitliği* konusu/ilkesi, kaynakların paylaşımına eşit erişebilme şansına doğrudan işaret etmesi açısından bu araştırma açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, O'nun adalet ilkelerinde "mutlak önceliğin, *eşit özgürlük* ve benzer becerilere sahip insanların eşit iş olanağına kavuştukları koşullarda işlerin herkese açık olması olarak tarif edilebilecek *adil fırsat eşitliğine"* verilmesi bu araştırmanın temel amacına işaret etmektedir (Marshall, 1999: 736).

Rawls'ın adalet teorisinde en dikkat çekici ve o derece önemli olan bir diğer ilke ise, yukarıda da tartıştığımız, Hobbes'tan, Macievelliye, Marx'a ve Bourdieu'ya kadar

tartışılan, doğal ve/veya sosyal talihin keyfiliğine ve bu dolayımla oluşan eşitsizlikleri en azından azaltacak adil bir çözüm önerisi olan , "ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri düzenleyen (Rawls,1967: 33, 2019: 307)" *fark ilkesidir*. Rawls'a göre *fark ilkesi*, bu eşitsizliklerin, eğer en talihsiz bireyin yararına çalışacak daha geniş bir sistemin parçaları ise adil olduğunu söyler (1967: 27).Toplumsal refahı artırırken aynı zamanda herkesin her duruma uygun yeterli imkânlarla donanması güvencesini ileri süren *fark ilkesine* göre, makam ve konumlara bağlanan toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler öyle bir şekilde düzenlenmelidir ki, bu eşitsizlikler, ister küçük ister büyük olsun ve insanlar daha çok karşılık almak için ne kadar çok çalışmak isterlerse istesin, toplumun en dezavantajlı üyelerine en çok yararı sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (Rawls, 2019: 32,52). Rawls'a göre, *fark ilkesi* ancak bu yönde düzenlemeler yapılırsa yani *düzeltme ilkesi* ile birlikte değerlendirildiğinde işlevsel bir hal alır. Ayrıca, fark ilkesinin uygulanması eşitlik idealinin, az talihliyi geride bırakmasının önüne geçerek liyakat sisteminin katı yönlerinden kurtulmayı da mümkün kılacaktır (1967: 35).

Fark ilkesini destekleyen bir başka düşünce *mütekabiliyet/karşılıklılık (reciprocity)* standardını gerçekleştirmesidir; Rawls'a göre *fark ilkesi* ancak bir karşılıklı yarar ilkesiyle mümkün olur, çünkü ancak, gerçekleştiği zaman, herkes temel yapının, kendi çıkarlarını artıracak şekilde düzenlendiğine inanırsa bu ilkeyi kabul edebilir. Bu ilkede, faydacılığın aksine, daha kötü durumda olandan, daha avantajlı olanın daha çoğa sahip olabilmesi için daha az ile yetinmesinin istenmesi söz konusu değildir. Bu koşul *karşılıklılık* kavramının esaslı bir kısmı olarak görünür ve *fark ilkesi* faydacılığın aksine, bu koşulu gerçekleştirir (1967: 37). *Hakkaniyet olarak adalet* içerisinde *karşılıklılık,* vatandaşlar arasında, içerisinde herkesin faydasının amacına uygun bir eşitlik kriteri ışığında tanımlandığı bir toplumsal dünyayı düzenleyen adalet ilkeleri tarafından ifade edilen, kamusal siyasal adalet anlayışı tarafından belirlenen iyi düzenlenmiş toplumdaki vatandaşlar arasındaki ilişki biçimidir. Böylelikle eşit dağılıma işaret eden içkin bir kritere sahip *fark ilkesiyle* beraber *adaletin iki ilkesi*, vatandaşlar arasında bir *karşılıklılık* fikrini oluştururlar (2019: 62).

Rawls, *karşılıklılık* ölçüsüyle ifade edilen kendine özgü bir siyasal (ahlaki) ideale sahip ve kendi başına duran bir siyasal anlayış formülüne ulaşmaya çalışmaktadır. O, böylelikle bu anlayışın, makul kapsamlı doktrinlerin doğru nedenlerle onaylayacağı ve böylece makul bir *örtüşen görüş birliğinin* olacağını ummaktadır (a.g.e. : 31). *Karşılıklılık* üzerinden *örtüşen görüş birliği* ile şekillenen toplumsal siyasal mecra için

olması gereken temel zemin, iyi düzenlenmiş anayasal demokratik bir toplum anlayışına işaret eden *kamusal akıl* kavramı/düşüncesidir. Rawls'a göre, demokrasinin temel özelliği çoğulculuk olgusudur, dini, felsefi, ahlaki karşıt doktrinlerin çokluğu, demokraside özgün kurumlar kültürünün normal sonucudur. *Kamusal akıl* düşüncesinin esası, dinsel ya da dindışı bu doktrinlerin demokratik yönetimle çelişmedikçe, eleştirilmemesi, karşı çıkılmamasıdır. Yani "*kamusal akıl* siyasal ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğini belirler (a.g.e.: 464-465)".

Dikkatle incelendiğinde Rawls ve Bourdieu'nun toplumsal kozmos tahayyüllerinde, özellikle eşitsizlikler konusuna yoğunlaşmaları açısından benzeştikleri görülmektedir. Rawls'ın özellikle ikinci prensibinde ve *fark ilkesinde* ifade ettiği yukarıda da değinilen insanların içine doğdukları imtiyazları veya eşitsizlikleri (*doğal yetenek ve beceri piyangosu*) (Rawls, 1967: 28) *Bourdeiu'nun sermayeler (ekonomik, kültürel, sosyal)* kavramlaştırmasıyla oldukça billurlaşmaktadır.[55]

Bu bölümde Aristoteles'ten günümüze kadim bir tartışma alanı olan adalet konusunun, bu araştırmanın konusunu ilgilendirecek boyutta ve yine araştırmaya katkı sağlayacağına inanılan noktalarda irdelenmesine çalışılmıştır. Elbette ki yüzlerce yıllık büyük bir birikime ve literatüre sahip bu konu daha kapsamlı çalışmaları hak etmektedir ve bu konuda oldukça önemli çalışmalardan oluşan büyük bir külliyat da bulunmaktadır.

Bu araştırmanın temel izleğini, Türkiye'de kamuda bahse konu kadrolara atanmada ve Türkiye kamu kariyer rejiminde eşitlik ve liyakatin sağlanmasının önüne geçen mikro ve makro düzeyde engeller oluşturmaktadır. Ancak burada dikkatten kaçırılmaması gereken konu, bu araştırmanın liyakatin tam anlamıyla adaleti/eşitliği sağlayacağı iddiasında bulunmamasıdır. Bu bağlamda öncelikle toplumlarda adaletin sağlanması amacıyla önerilen "görünürde eşitlik" diyebileceğimiz durumun sağlanmasını hedefleyen liyakat (merit ve meritokrasi) kavramına yöneltilen eleştirilere değinilmiştir. Buradaki amaç elbette ki araştırmacının kendi tezini çürütmesi değil, tam aksine, tezini sağlam temellere oturtma çabasıdır. Topluma ve toplumsala gömülü birçoğu ekonomik temelli

[55] Gerek yine yukarıda değinilen Young'un eğitim ve liyakat aracılığıyla toplumsal eşitsizliklerin meşrulaşacağı, perçinleneceği öngörüsü, gerekse Rawls ve Bourdieu'nun dikkat çektikleri eşitsizliklerin sürdürülmesi anlamında, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığının "2019 Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınav Raporu" verileri oldukça dikkat çekici ve kanıtlayıcıdır. Bu verilere göre 2019 TEOG sonuçlarına göre; anne babası ilkokul mezunu öğrencilerin, anne/babası lisansüstü eğitimli öğrencilerle merkezi sınav puan ortalamaları arasında yaklaşık 130 puanlık bir fark olduğu görülmektedir (MEB, 2019: 25-26).

sosyal, kültürel eşitsizliklerle mücadelede başlangıç olarak liyakatin yani kamudaki istihdam ve kariyer yarışlarında eşitliğin, bir ilk adım olacağına inanılmaktadır.

2.1.4. Sosyo-psikolojik açıdan kayırmacılık: kayırmacı kültür

> "sosyoloji, toplumsal dünyanın algısının sosyolojisini, yani bu dünyanın inşasına katkıda bulunan dünya görüşlerinin yapımının sosyolojisini kapsamalıdır."
>
> (Bourdieu, 2012a: 356)

Kayırmacılık konusunda yapılan analizlerde *kültüralist* yaklaşımların, kavram ve yöntemlerinden yararlanılması, bu ilişki modelini anlamada ve açıklamada araştırmacılara önemli kolaylıklar sağlayabilir. Aşağıda ayrıca bazı örnekleri değerlendirilecek olan Roniger (1983), Abdalla (1995) ve Loewe (2007) gibi araştırmacılarda da görüleceği üzere ilgili alan yazını incelendiğinde, Türkiye ve benzer *paternalist, patrimonyalist ve partikülarist*, yapılara sahip toplumlarda kayırmacı toplumsal ilişki modellerinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum, belirli kültürel yapılar ile kayırmacı ilişki modelleri arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir.

Otoritenin geleneksel olarak kabul edilen -erkek, yaşlı- himaye eden tarafından kullanıldığı ve kararların bu kişi ve kişilerce verildiği ve sorgulanmadığı, sert hiyerarşik bir toplumsal ilişki/yönetim şekli olan ve Türkçeye *babacılık* olarak da çevrilen *Paternalizm* modern öncesi bir toplumsal ilişki modelidir. Aslında kökenleri antik dönem Yunan *Oiokos'a* kadar götürülebilecek olan bu toplumsal ilişki/yönetim modeli Weber'de (1922: 231-235) *patriyarkalizm*/p*atrimonyalizm* olarak adlandırılan, *geleneksel* olanla beslenen bir *karizmatik* egemenlik (otorite) biçimi olarak görülmektedir. Modern öncesi örneklerinde -*oiokos* gibi- aile üyelerinin yaşam haklarına varan erkek/yaşlı aile reisinin malı olarak görüldüğü bu toplumsal ilişki modeli, hem ekonomik hem akrabalık temelinde örgütlenen bir mülkiyet ilişkisine de işaret etmektedir (Habermas, 2009: 60). Weber bu toplumsal modeli hanedanlık (*sultanizm*) gibi daha ileri düzey mülkiyet, himaye ve egemenlik ilişkisi olarak; geleneklere dayalı, *paternalist*, merkeziyetçi, kişisel, keyfi, irrasyonel bir toplumsal/siyasal örgütlenme olarak ifade etmiştir (1922: 231-246). Doğası gereği bir kapsayıcılık ve dolayısıyla dışlayıcılığı içeren bu toplumsal model kendi kapsamı içinde kalan üyelere ayrıcalık tanıması diğerlerini ise dışlaması

bakımından aynı zamanda *partikülarist* bir toplumsal ilişki modelidir. Yukarıda bahsedilen toplumsal ilişki modelleri ve kavramlar -yani Sennett'in ifadesiyle "başkalarının "iyiliği" için uygulanan bir iktidar olarak" *patrimonyalist* ilişki (2014: 101)- dikkatle irdelendiğinde benzer bir ilişki modelinin kayırmacı ilişki sisteminde de görüldüğü hemen anlaşılabilir. Bu iki ilişki biçiminde de bir himaye ve kapsama/dışlama en belirleyici özelliklerdir. Öyle ki kayırmacılığın neredeyse tüm türleri de özü itibariyle *patrimonyalist* ve *partikülarist* bir kapsama ve dışlama ilişkisidir.

Sennett'in (2014: 66-67) ifadesiyle "yeni kapitalizm çağı inşa etmek için eskiye dair birçok soyut/ilişkisel (*paternalizm* gibi) ve somut kurumu yıkıyordu ancak eski düzenin yıkılması unutulduğu anlamına gelmiyordu". Aksine "eski düzen idealleştirilerek özlemle anılır bir hal de alıyordu". Özelikle muhafazakâr düşünceler çerçevesinde -önemli klasik sosyolog Tönnies'de de görülen- idealleştirilerek korunması gereken bir erdem, düzen kaynağı olarak değerlendiriliyordu. Aslında bu anlayış günümüz siyasal alanının özellikle sağ/muhafazakâr kanadında hala oldukça baskın bir anlayış olarak devam etmektedir. Aşağıda güven konusunda ayrıca değinileceği üzere bu muhafazakâr anlayışlar tarafından yüceltilen birer değer olarak aile, soy, mezhep gibi geleneksel nepotik, etno-dinsel vb. kurumlar, yapılan saha araştırmalarından elde edilen görüşmelerde de görüleceği üzere kayırmacı ilişkilerin en temel kaynağını oluşturmakta ve kayırmacılığa konu temaların başında gelmektedir. Aslında yine aşağıda ilgili bölümde görüleceği üzere bu durum, Türkiye siyasal hayatında muhafazakâr/sağ iktidar dönemlerinde bu tarz kayırmacı ilişkilerin yükselmesinden de anlaşılabilir.

Türkiye gibi Batı dışı geç modernleşmenin yaşandığı toplumlarda kayırmacı ilişkiler ve bunlara kaynaklık eden cemaat tipi geleneksel toplumsal ilişkiler oldukça belirleyici olabilmektedir.[56]

Gerek Durkheim'in işaret ettiği *ortak bilinç* gerekse Bourdieu'daki *alanın habitusa* etkisi ve *doxalar*da da görüleceği üzere bu toplumsal kodların sağlam toplumsal temelleri kolay kaybolmazlar. Türkiye toplumunda gündelik hayatta da bu geleneksel hiyerarşik tabakalaşmanın performativ ifadelerine (el öpme, oturma, hitap şekilleri v.d.) sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda, yapılan saha araştırmasında da görüşmecilerin hemen hepsinde referans olarak ilk başvurulanların baba, amca, dayı, aile büyüğü gibi bir

[56] Türkiye'deki görece kendine özgü modernleşme sürecine aşağıda üçüncü bölümde, "Türkiye'de Kayırmacılığın Görünümleri " başlığı altında daha ayrıntılı bir biçimde değinilecektir

çekirdekten başlayıp, bölgenin ileri gelenleri ve milletvekillerine doğru gelişen bir şekilde gerçekleştiği görülmüştür.

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de değinildiği gibi uluslararası alanda karşılaştırmalı olarak yapılan birçok çalışma yolsuzluk ve bunun bir türü olarak kabul edilen kayırmacılığın; *görece daha az gelişmiş, batı dışı modernleşmenin yaşandığı* veya *geç modernleşmiş/kapitalistleşmiş* gibi farklı kavramlarla ifade edilebilecek ülkelerde daha sık görüldüğünü kabul etmektedir. İlgili alan yazınında ağırlıklı olarak bunun nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Kayırmacılık konusunda artan literatür, klientalizm (*patron-client relations*) olarak bilinen *partikülarist*, hiyerarşik yaygın sosyal düzenlemelerin, Batı dışı modernliklerin veya geç modernliklerin yaşanmakta olduğu Latin Amerika, Güney Avrupa, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'da daha yaygın olmakla birlikte hemen hemen tüm çağdaş toplumlarda bulunabileceğini göstermektedir (Roniger, 1983: 63).[57]

Kayırmacılığın iş ortamlarına etkilerini Ürdün (Arap) kültürü üzerinden kültürel temelleriyle açıklamaya çalışan çalışmalarında Loewe ve arkadaşları (2007: 27), kayırmacılık fenomeninin kalıcılığını tartışırken, bu fenomenin dört farklı faktörle açıklanabileceğinden/ilişkilendirilebileceğinden bahsetmektedirler. Bunlar; bireylerin davranışlarını değiştirmelerini engelleyen unsurlar, farkındalık eksikliği (içselleştirmek, madunluk), sosyo-kültürel değerlerin tutucu gücü ve etkili bir elitin değişime muhalefetidir.

Abdalla ve arkadaşları (1995: 559-561) ise, Arap ülkelerindeki kayırmacılığın arkasındaki ana faktörleri, öncelikle aile ile şekillenen sosyo-kültürel yapı ve davranışlar, ekonomik yapı, eğitim yapısı ve siyasal yapı olarak gruplandırmışlardır.

Kayırmacı ilişkilerin çıkış noktası ve sürdürülebilirliğinin temeli olan bazı değerler aynı zamanda "aile yaşantısının da ahlaki iskeletini oluşturan; bağımlılık, alçakgönüllülük, suçluluk ve minnet duygularıdır (Foucault, 2015: 89-90)". Berkman'ın da dikkat çektiği (2009: 79-80) gibi, "azgelişmiş ve özellikle bağımsızlığını görece yakın zamanlarda kazanmış ülkelerde toplumsal örgütlenme ve ilişkiler büyük ölçüde aile, akraba, budunsal, dinsel ya da yerel bağlılıklar ve yükümlülükler bağlamında oluşmaktadır". Dolayısıyla yazara göre, geleneksel bağlılıkların ve ilişkilerin güçlü ve

[57] Kayırmacılık konusunu, tüm dünyadan çeşitli örneklerle inceleyen önemli bir çalışma için bkz. (Eisenstadt, Roniger, 1984).

yaygın olduğu bu tür toplumsal yapılarda, bürokratik anlayışla tarafsız olmaları beklenen kamu görevlileri konumları açısından büyük baskı altındadırlar. Benzer durumlar gelişmiş ülkelerin görece daha az gelişmiş bölgelerinde de görülebilmektedir.[58] Böyle toplumlarda kamu görevlilerinde bir rol farklılaşması/çatışmasından söz edilebilir.

Gerek yapısal anlamda modern öncesi ilişkilerden modern ilişkilere geçişte gerekse daha bireysel anlamda kültürel, ailesel ilişkilerden rasyonel, siyasal, kamusal ilişkilere geçişte bireylerde bir rol farklılaşması gözlemlenmektedir. Geleneksel aile içi ve feodal koruma kollama, himaye ilişkisiyle şekillenen *habituslar*; siyasal, kamusal, bürokratik alanda da kendini gösterebilmekte veya bunun -geleneksel olan ilişki modellerinin- yansımaları bireylerde bir *rol farklılaşmasına, çatışmasına* yol açmaktadır. Modern, siyasal, bürokratik *alanın rolleri*, içine doğulan ve içinden gelinen modern öncesi, ailesel, feodal rollerle çatışmaktadır. Bu durum kayırmacı ilişkilerdeki kollayan-kollanan/himaye ilişkisinde ve algısında da kendini göstermektedir. Aynı perspekifle toplumsal algılamada kamu görevlilerinin ve siyasi kişilerin rollerinin algılanmasının kültürel temelleri de oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki kamu görevlileri ve siyasetçiler toplum nezdinde himaye eden, kollayan, ayrıcalık tanıması gereken kişiler olarak algılanmaktadır (*rol/görev* algısı). Yani yukarıda daha önceki bölümlerde değindiğimiz, hızlı sosyal mobilizasyonun yaşandığı toplumlarda *kurumlaşmanın* tam olarak gerçekleşememesi durumu ortaya çıkmaktadır. Kamu görevlilerinin ve siyasilerin toplumsal rollerinin algılanmasında ve tanımlanmasında problemler oluşabilmektedir. Bu kişilerin ve kurumların rolleri bireysel olarak ve toplum nezdinde *kurumlaşamamıştır.*

Berkman'ın da (2009: 92-96) ifade ettiği gibi, yukarıda bahsedilen birincil ilişkilerin hâkim olduğu toplumlarda kayırmacılığın daha sık görülmesindeki bir diğer neden ise bu tür toplumlarda belirli bir eğitim gerektiren ve bir statü[59] ifade eden kamu görevlisi olmanın, toplumsal algıda ve çalışanın kendisinde bir seçkinlik algısı doğurmasıdır. Dolayısıyla toplum tarafından kamu bürokrasisi; karmaşık, anlaşılması zor

[58] Örnek bir çalışma (Güney İtalya incelemesi) için bkz. (Graziano, 2006).

[59] Bir değer olarak *statü* net bir şekilde Weber'in *statü grupları* analizinde görülebilir. Ona göre "*statü grupları/düzeni* maddi(piyasa) düzeninin aksine, itibara ve *statü gruplarına* özgü hayat tarzlarına dayanır" (1922: 935-937).

(üstün) bir aygıt ve kamu çalışanları da kendilerinden üstün olarak algılanmaktadır[60]. Kısacası, "yurttaş genellikle karşısındaki kamu görevlisinden çekinmekte, onu kendinden üstün görmekte, kamu işlemleri hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmamakta, devlet dairesinde işlerin geciktirileceği endişesini taşımaktadır (a.g.e.: 96)". İlk bakışta, kamuda rüşvet, iş takibi gibi düzensizliklere doğrudan yol açan bu toplumsal algının, kayırmacı ilişkilere etkisi olmayacağı düşünülebilir. Ancak dikkatle irdelendiğinde toplumsal algı şemalarındaki bu kamu ve kamu çalışanı algısı, gündelik yaşamda aracı (kollayan) bulmanın doğal bir hal almasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye toplumunda da *referans*, *adamı olmak*, *adamını bulmak*, *dayısı olmak,* gibi deyim ve "uygulamalarla" kendini göstermektedir ve kayırmacı uygulamaların içselleştirilmesinde ve yaygınlaşmasında oldukça önemli bir etkendir.

Türkiye toplumundaki kayırmacı ilişkilerin algılanışında en dikkat çekici hususlardan bir diğeri ise, bu ilişkilerde yer alan veya al-a-mayan kişilerin, gerek himaye eden/etmeyen gerekse bu ilişkinin mağduru olanlar açısından neredeyse düşünülmeden kabul edilebiliyor olmasıdır. Bourdieu'cu anlamda bu durumun sebebi, toplumun geneline yayılmış olan toplumsal araştırmaların sistematik bir şekilde araştırması gereken; "düşünülebilir olanı sınırlayan ve düşünüleni önceden belirleyen düşünülmemiş düşünce kategorileri"nin var olmasıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 38). Öyle ki bu düşünce yapıları bu adaletsiz uygulamaları, sıradanlaştırmış, olağanlaştırmış ve insanları bunlara itiraz edemeyecek hatta bunu düşünemeyecek bir duruma getirmiştir[61]. Bu durum, saha araştırması sırasında kayırmacı uygulamaların mağduru olduklarına inanan görüşülenlerin hemen hepsinde görülen, bu uygulamalara hukuki itiraz mekanizmalarını -farklı şekillerde gerekçelendirseler bile- pek kullanmamaları hatta bunu düşünmemelerinden de anlaşılabilmektedir. Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin büyük bir çoğunluğunun adaletsiz bir şekilde elendiklerini düşündükleri sınavlara yönelik, yasal bir hak arama yoluna başvurmayı tercih etmedikleri hatta düşünmedikleri bilakis bir sonraki başvuru/sınavda daha farklı ve "güçlü" referanslar bulmaları gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Her ne kadar bu durumun önemli nedenlerinden biri

[60] Benzer çarpıcı bir tespit de Ş. Mardin'e aittir. O'na göre, Osmanlı döneminde "resmi görevliler ve *siyasa* halkın uzak durduğu ürkütücü şeylerdi" ve bu o kadar belirgindi ki *siyaset* kelimesi, "eski resmi dilde devlet nedenleri yüzünden verilen ölüm kararları" anlamına gelmekteydi ve 1968-69'da yapılan bir araştırmaya göre köylüler için siyaset sözcüğünün taşıdığı anlamlardan biri hala buydu (2006: 45).

[61] Bu durum bulgular bölümünde "öğrenilmiş çaresizlik" veya onun farklı bir formu bağlamında da ayrıca değerlendirilecektir.

aşağıda değerlendirilen toplum-birey-kamu arasındaki güven ilişkisi ve bu dolayımla oluş-turul-an korku ve damgalanma algısı olsa da, bu durumun diğer nedeni de yukarıda bahsedilen içselleştirilmiş toplumsal algılar olduğu söylenebilir. Sonuç olarak Türkiye toplumunda mevcut olan görece güçlü bir *kayırmacı kültür'ün* varlığından söz edilebilir.

Türkiye toplumunda yaygın kayırmacı ilişki biçimi ve bunun algılanış şeklinin, toplumdaki egemen *patrimonyalist, partikülarist* kültürel yapıyla yakından ilgili olduğu bu araştırmanın sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Kayırmacı ilişkilerde yaygın olarak görülen ve aslında bu ilişki biçiminin temel hareket noktasını oluşturan hiyerarşik, asimetrik yapı; toplumdaki bu sert hiyerarşik *patrimonyalist, partikülarist* zeminden hareketle yaygınlaşmakta ve meşrulaşmaktadır. Öyle ki içine doğulan toplumdaki babanın, anneyi ve çocuğu; babanın, kızını; yine ağabeyin öncelikle kız kardeş olmak üzere küçük kardeşi kollama görevi/görev algısı ve bu minvalde gelişen, bir kanaat önderinin, çevresindekileri; devletin, vatandaşlarını ve hatta peygamberler ve benzer inançsal temelli yaşayan veya yaşamayan önderlerin ümmeti ve müritlerini himayesi şeklindeki toplumsal öğreti/görev bilinci, Türkiye toplumunda oldukça yaygındır. Böyle bir kozmosta şekillenen *habitus'* un "himaye ihtiyacı", gündelik yaşamda olağan ihtiyaçlarını karşılamaktan, bu çalışmanın da konusunda olduğu gibi daha karmaşık siyasal, kamusal tercihlere kadar hayatın hemen her alanında kendini göstermektedir. Bu *alanda* şekillenen bireyler, gündelik alışverişlerini yaparken, seçecekleri mağazayı belirlerken bir referans aramaktan; kaymakam, hâkim-savcı mülakatlarında referans aramaya kadar neredeyse tüm toplumsal ilişkilerinde himaye edilen veya eden rolünü kolayca kabullenebilmekte, görev saymakta ve normal kabul etmektedir.[62]

Durkheim, 1895'te yayınlanan Sosyolojik Yöntemin Kuralları *(The Rules Of Sociological Method)* isimli kült eserinde (1982: 52), sahip olduğumuz çoğu fikir ve eğilimlerin kendimiz tarafından geliştirilmeyip, dışarıdan geldikleri gerçekliğinden bahsetmekte ve bu fikir ve eğilimlerin de ancak kendilerini bize empoze ederek içimize nüfuz edebileceklerine dikkat çekmektedir. Ancak bunları söylerken Durkhiem, her toplumsal baskı biçiminin bireyin kişiliğini mutlak yok etmediğinin de altını çizmektedir. Bu önemli sosyologdan yapılan aşağıdaki uzunca alıntı, kayırmanın taraflarının sosyo-psikolojik algılarını, kayırmacı ilişkilerdeki içselleştirme durumunu, madunluk ve rıza

[62] Türkiye'de kayırmacılığın oluşmasında toplumsal ve kültürel yapının etkisi üzerine bir çalışma için bkz. (İlhan ve Aytaç, 2010).

hallerini, bu uygulamalardan rahatsızlığın neden oldukça az olduğunu ve belki de en önemlisi bu tarz toplumsal algıların içinde barındırdığı umudu da göstermesi açısından oldukça önemlidir (1982: 52-53);

> "Yasal ve ahlaki kurallar, dini doğmalar, finansal sistemler gibi toplumda hâlihazırda var olan iyi kurulmuş inanç ve pratiklerin dışında hiçbir sosyal gerçeğin var olmayacağı savunulabilir. Ancak kendisini böyle kristalize olmuş biçimde sunmayan, ama aynı zamanda birey üzerinde aynı egemenliğe (*ascendancy*) ve nesnelliğe sahip olan başka gerçeklerde (*fact*) vardır. Bunlar sosyal "cereyanlar" (*currents*) olarak adlandırılan şeylerdir. Bir toplulukta (public) bunun gibi büyük coşku, kızgınlık ve acıma dalgalarının hiçbiri bireysel bilinçte değildir. Bunlar her birimize dışarıdan gelirler ve kendimize rağmen bizi sürüklerler. Eğer kendimizi bunların (cereyanlar) etkisine bırakırsak belki onların üzerimizdeki baskılarının farkında olmayabiliriz, ancak bunlara karşı mücadele etmeye çalıştığımızda bu baskı varlığını hemen hissettirecektir. Bir birey bu kolektif tezahürlerden birine karşı çıkmaya çalışırsa, reddettiği duygular onun aleyhine dönecektir. Şimdi eğer bu dışsal zorlayıcı güç, direniş durumlarında kendini bu kadar keskin bir şekilde ortaya koyuyorsa, bunun nedeni, yukarıda belirtilen diğer durumlarda, biz farkında olmadan var olması olabilir. Dolayısıyla bizler bize dışarıdan dayatılan şeyleri kendimiz ürettiğimize inanmamızı sağlayan bir yanılsamanın kurbanlarıyız".

Biraz daha ileri tarihli (1912) inanç üzerine *Dinsel Yaşamın İlkel Biçimleri* isimli eserinde ise Durkheim (1995: 266), toplumsal olarak dayatılan inanç, tutum ve eğilimlerin tamamen dışsal olmadığına aynı zamanda içsel ve dolayısıyla sosyo-psikolojik boyutuna işaret etmektedir. O'na (a.g.e.: 434) göre, toplum, kendisini,

> "Bizi dışarıdan hareket ettirmekle ve bizi belli bir zaman diliminde etkilemekle sınırlandırmaz. Kendisini sürekli bir tarzda, içimize yerleştirir. İçimizde, o toplum yapısını ifade eden bütün bir fikirler ve hisler dünyası ortaya çıkarır. Ancak bunlar, aynı zamanda benliğimizin tamamlayıcı ve daimi bir parçasını da oluştururlar".

Ve düşünür, Bourdieu'nun *alan/habitus* kavramsallaştırmasına benzer bir şekilde; "genel yalnızca özelde vardır; özeldir, basitleştirilmiştir ve sadeleştirilmiştir. O halde genel, belirli bir kişinin sahip olmadığı erdem ve ayrıcalıklara sahip olamaz (a.g.y.)" diyerek bir anlamda toplumsal *doxa'lar* karşısında bireyin tamamen etkisiz olmadığına da dikkat çekmektedir.

Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımının temel hareket noktalarından belki de en önemlisi, modernleşmeyle birlikte, işbölümü marifetiyle *mekanik'ten organiğe* evirilen toplumsal dayanışma ve ilişkilerdir. O'na göre bu dönüşümler esnasında belirli sorunlar da olacaktır ve bazı toplumsal bozulma (*anomi*) halleri de kaçınılmazdır. Durkhiem'a göre onun kısmen ütopik *organik* toplum modeline evirilmede ortaya çıkacak

zorluklardan birinin sebebi ise *geleneksel/mekanik toplumlara* has bir özellik olan *partikülarizmdir*. Durkheim'a (2006: 110) göre;

> "yasalarımızın açık seçik maddelerine karşın, eski alışkanlıklar bizim sandığımızdan ve dilediğimizden daha fazla yaşar. Çünkü bireyci bir ahlak oluşturmak için onu beyan etmek, güzel sistemler halinde yansıtmak yetmez, toplumun bu oluşumu mümkün ve kalıcı kılacak şekilde düzenlenmesi gerekir. Yoksa bu bireycilik, dağınık ve doktriner bir halde kalır."

Yazara göre bu geçişleri mümkün olduğunca sağlayacak ve birey ve toplum (kültür, ortak bilinç) dengesini sağlayacak olan ise paradoksal bir şekilde yine dayanağını *ortak bilinçten* alan devletin yapacağı yasal düzenlemelerdir ve gerekirse bu düzenlemeler despotik bir şekilde de olabilir. O'na göre devletin alacağı bu despotik tavır tıpkı "nasıl ki bizler omuzlarımızın üzerindeki atmosferi hissetmiyorsak, bireylerin de onları hissetmeyeceği" kadar doğaldır (a.g.e.: 111).

Benzer şekilde Weber'e (1922: 337) göre de, modern (ekonomik) yaşamda, teamül ve gelenekler yani gelenekle belirlenen ilişkiler tarafından önemli ölçüde etkilenen, "çoğunlukla ekonomik tekellere dayanan, statüyle belirlenmiş tüm *partikülarist* ve diğer zorlayıcı yapıların dağılması ile tüm meşru zorlayıcı gücün evrenselci, hızlı ve öngörülebilir biçimde çalışan bir hukuk sistemi, yani en kuvvetli zorlayıcı bir güç tarafından güvence altına alınan bir sistem" kaçınılmazdır.

Aslında klasik dönem sosyologlarının hemen hepsinde, dönemin pozitif bilim hegemonyası ve bu bağlamda Spencer'in de etkisiyle görülen toplumları bir evrim perspektifiyle analizi, Weber'de de görülmektedir. O'nun *gelenekselden ussala* evirilen toplum modeli bu çalışmanın konusunu da anlama ve açıklama konusunda oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Yukarıda da değinilen toplumsal feodal, *nepotik* ilişkisel şemalardan; kurumlaşmış, rasyonel, hesaplanabilir yeni toplumsal ve siyasal hayata evrimin *anomik* bir sonucu olarak da değerlendirilebilecek kayırmacılık Weber'in *geleneksel, karizmatik* ve *ussal otorite* kavramlaştırmasıyla da irdelenebilir. Weber'e (1922: 213) göre;

> "İdari personelin üyeleri üstüne (ya da üstlerine); gelenek, duygusal bağlar, salt maddi çıkarlar bileşimi ya da ideal (mantıksız) güdülerle itaat etmek zorunda kalabilirler. Bu güdülerin niteliği büyük ölçüde tahakküm türünü belirler (…) Günlük yaşamda bu ilişkiler, diğerleri gibi, gelenek ve maddi avantajın hesaplanması ile yönetilir. Ancak gelenek, kişisel avantaj, tamamen duygusal veya ideal dayanışma motivasyonları, bahsedilen tahakküm için yeterince güvenilir bir temel oluşturmaz. Buna ek olarak, normalde başka bir unsur vardır, meşruiyet inancı (…) İddia edilen

meşruiyet türüne göre, itaatin türü, bunu garanti etmek için geliştirilen idari personelin çeşidi ve otoriteyi uygulama tarzına göre kökten bir farklılık gösterecektir".

Weber bu itaati sağlayacak meşruiyetin temellerini ise üç tiple analiz etmektedir. Bunlardan (1922: 215) biri: rasyonel temelli, çıkarılan kuralların yasallığına ve bu tür kurallar kapsamında otorite konumuna yükselmiş olanların emirler verme hakkına olan inanca dayalı *yasal/ussal otorite'dir.* Bir diğeri; geleneksel temelli, eski geleneklerin kutsallığına ve bunlar altında otoriteyi uygulayanların meşruiyetine ilişkin yerleşik bir inanca dayalı, *geleneksel otorite*dir ve meşruiyeti geleneğe dayalı en önemli hâkimiyet tipi ise *patrimonyalizmdir* ve son olarak karizma temelli, bir kişinin istisnai kutsallığına, kahramanlığına veya örnek niteliğine ve onun tarafından ortaya çıkarılan veya emredilen normatif kalıplara veya düzene bağlılığa dayanan, *karizmatik otorite* dir.

O'nun bu otorite ve meşruiyet analizinin; gelenek gibi makro (yapısal) itaat/otorite kaynaklarının yanında daha ilişkisel ve mikro kaynaklara da işaret etmesi, bu araştırmanın gerek konusu bakımından kayırmacılıktaki himaye ilişkisini anlamak gerekse yine bu araştırmanın yöntemi bakımından (ilişkisel sosyoloji), hem yapısal hem faile ilişkin etkileri de kapsaması açısından önemlidir. Rollerin belli olduğu ve sınıfların erişimlerinin herkesçe bilindiği modern öncesi toplumsal ilişki modelleri ve bunlara işaret eden *klientalizm* ve benzeri kayırma (himaye) ilişkileri *geleneksel ve karizmatik* meşruiyet ve otoriteye işaret ederken; rollerin ve statülerin kazanıldığı modern, ussal, hesaplanabilir yasal meşruiyet ve otoriteye sahip toplumlar ise *meritokratik* toplumsal modele işaret etmektedir. Bu bağlamda kayırmacılık konusu/sorunu, modern öncesi geleneksel himaye tiplerinin terk edil-e-memesi, diğer bir ifadeyle bireysel başarı ve kazanıma dayalı toplumsal statü/rol paylaşımına dayalı toplum tipine tam anlamıyla geçilememesinden kaynaklanmaktadır denilebilir.

Başta Comte, Durkheim ve Weber olmak üzere birçok klasik sosyolog ve onların çağdaş meslektaşları, dinsel inanışların, kurumların, kavrayışların bireyler ve diyalektik bir ilişki üzerinden topluma ve kültüre etkilerine dikkat çekmektedir. Durkheim dinin insanların gündelik yaşamlarındaki zaman algılarından daha mikro düzeyde gündelik düşünce ve davranışlarını belirlemeye kadar toplumlardaki etkisine dikkat çekerken; Weber ise kült eseri "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu"nda modernizmle birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik, siyasal, toplumsal modellerdeki, Hıristiyan/Protestan inanışların etkisini ampirik ve teorik yöntemlerle kanıtlamaya çalışmıştır.

Bu araştırmanın önceki bölümlerinde değinilen kayırmacılık konusunda çalışan

birçok bilim insanının dikkat çektikleri konu; bireyselleşmenin tam olarak sağlanamadığı; toplumsal, inançsal, feodal, hiyerarşik "kastların" yaygın olduğu toplumlarda kayırmacı ilişki modelinin daha yaygın görülmesidir. Yakın dönem Fransız sosyologlarından Mendras da, klasik sosyologlara benzer bir şekilde, dinsel inanışların birey, toplum ilişkisine etkisine dikkat çekmiştir. O'na (2017: 39-40) göre her medeniyetle kendiliğinden gelişen, belirgin bir şekilde kendini kabul ettiren ve her medeniyette büyük ölçüde farklılık gösteren önemli esaslardan biri, birey toplum arasındaki ilişkinin nasıl tanımlandığıdır. Yazara göre bu tanımlamada dini inançlar oldukça etkilidir. Öyle ki Mendras'a göre bireyin gruba göre daha önemli olduğu Batı medeniyetinin aksine kendilerini ailelerinden ve gruplarından ayrıştıramayan ve tanımlayamayan bireylerden oluşan toplumlar da vardır ve batı toplumunu diğer toplumlardan farklılaştıran bu birey vurgusunda, İncilin yaratılanla yaratıcısı arasında dolaysız bir ilişki kurarak getirdiği ideolojik yeniliğin etkisi büyüktür. Öyle ki yazar İncil'de toplum kavramına nadir rastlandığına ve bu toplum atıflarının da genellikle toplumların kötü oldukları ve kurtuluşa engel teşkil ettikleri şeklinde yer aldığına dikkat çekmektedir (a.g.e.: 39-40). Her ne kadar klasik sosyologların ve hatta modern dönem düşünürlerin çoğunda da görülen bir *oryantalist* bakış açısını içerse de Durkheim da Hıristiyanlığın bireyciliğe açık ve bireyciliği destekleyen bir inanç sistemi olduğundan bahsetmektedir. O'na (2006: 108-109) göre, "Hıristiyan ibadeti içsel bir ibadettir: maddi ibadet biçimlerinden çok içsel imandan oluşur. İçsel iman da (bireyi) her türlü dışsal denetimden kurtarır."

Genel anlamda doğu toplumlarında özelde ise bu araştırmanın konusu bakımından Türkiye gibi çoğunluğu Müslüman toplumlarda ise topluluk ve gruplara atıflar oldukça çok ve belirgindir. Müminler, Müslümanlar, Münafıklar, Kafirler, Ümmet, Fasıklar gibi çeşitli gruplaştırmalar İslam öğretisinde oldukça önemli yer tutmaktadır. Burada bu araştırmanın da konusu bağlamında dikkat edilmesi gereken konu bu gruplaştırmaların genellikle uhrevi olmakla birlikte bu dolayımla oluşturulan dünyevi bir partikülarist ve hiyerarşik yapıya da yol açmasıdır. Yukarıda daha önce değinildiği gibi kayırmacı ilişki tiplerinin hemen hepsinde hiyerarşik, asimetrik bir ilişkinin gerekliliği, bu ilişki modelinin temel unsurudur. Bu bağlamda kayırmacı ilişki modellerinin diğer önemli temellerinden biri olan, partikülarist içe alma/dışlama ve himaye eden-edilen ilişkisinin toplumsal kültürel temelleri bu inançsal kodlar ve algılarda da aranabilir.

Kültürel bir sosyolojik analiz elbette ki tarihsel ve biyografik etmenleri de göz ardı etmemelidir. Türkiye toplumunda görülen bu hiyerarşik toplumsal, kültürel yapı ve bu

dolayımla oluşan himaye ilişkisinin, tarihsel, toplumsal, biyografik temellerinin de irdelenmesi kayırmacı ilişkilerin Türkiye toplumundaki yaygınlığını anlamak konusunda oldukça önemlidir. Ş. Mardin'in (2006: 35-78) dikkat çektiği üzere Türkiye toplumunda Osmanlıyla başlayıp günümüze kadar süregelen, siyasal anlamda bir "merkez-çeper ilişkisi ya da kopukluğu" Osmanlı'da Tımar sistemiyle başlayıp, Cumhuriyetle birlikte farklı bağlamlarda devam eden, devlet nezdinde halk kitlelerinin temsiliyetinde belirli kişi ve gruplara ayrıcalıklar tanınması formülüyle aşılmaya çalışılmıştır. Aşağıda "Türkiye'de Kayırmacılığın Görünümleri" başlığı altında ayrıca değinileceği üzere bu siyasal, toplumsal yaklaşım/yöntem; farklı formlarla günümüze kadar süregelmektedir. Bu temsil ve aynı zamanda himaye ilişkisinin en billurlaştığı yer TBMM'dir. İlk meclisten başlayarak günümüz meclisine kadar devam eden, aşiret lideri, ağa, bey, şeyh gibi kişilerin Mecliste vekil olarak "himaye ettikleri" kitleleri temsil ettiği bilinen bir gerçektir.

Yukarıda kısaca özetlenen ve Türkiye toplumunda inançsal, tarihsel kökleri bulunan bu himaye/temsil ilişkisi güncel siyasette de önemli bir enstrüman olarak kullanılmakta ve konusu bakımından bu araştırmayı da doğrudan ilgilendirmektedir. Bu himaye/temsil ilişkisi araştırma amacıyla yapılan görüşmelerde net bir şekilde -*referans* kavramıyla- kendini göstermektedir.

Türkiye toplumundaki bu himaye modeli Türkiye toplumsal siyasal alanının özellikle son 20 yılında en önemli aktörlerden biri olan, şimdiki adıyla FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü), önceki adlandırmalarıyla "hizmet hareketi" veya "cemaat" örgütlenmesinde de görülebilmektedir. Önceleri de toplumun neredeyse tamamı tarafından bilinen ancak 15 Temmuz sonrası kamuoyunda, ilgili davalar ve medya aracılığıyla billurlaşan bu örgütlenme, ağırlıklı olarak geleneksel ve dinsel bir karizmayla şekillenen; "hoca efendi", "abi", "abla", "anne", "imam" şeklinde "himaye edenler" vasıtasıyla Türkiye toplumsal ve siyasal hayatının her alanına yayılabilmeyi başarmıştır.[63] Öyle ki bu "otorite" Türkiye'de ulusal ve uluslar arası politikanın belirlenmesinden; gündelik sosyal ilişkiler ve bunların şekilleri, sembollerinin (evlilik kararlarından, gündelik rutin selamlaşma rutinlerine, toplumsal sembolik "yeni" etkinliklere/merasimlere kadar) belirlenmesine varan temel bir "itaat edilir" güç halini

[63] Benzer bir toplumsal/siyasal örgütlenme tipi AK Parti'nin yapısında da görülmektedir. Gerek bu anlamda gerekse bu çalışmada da üzerinde durulan memleket (hemşericilik) ve onun toplumsal/siyasala etkileri adına önemli bir çalışma için Bkz. (Doğan, 2017).

almıştır.

Simmel'e (2009:360) göre; "tinin nesnenin kendisini aşmak için, kendini bir nesne olarak yaratarak ve sonra da bu yaratımdan kazandığı zenginleşmeyle birlikte yine kendine dönerek giriştiği büyük çaba sayısız durumda başarılı olur". Simmel'den Marx'a, eleştirel okula, Tilly, Archer, Bordieu'ya gücünü ilişkiselliğinden alan dönüştürebilme potansiyeli de taşıyan fail fikri/vurgusu, yapıyı (kültür) merkeze alan yaklaşımların aksine yapı karşısında etkisiz/edilgen failden ziyade bu ilişkiselliğin yarattığı fırsatların da olabileceğine dikkat çekmeleri bakımından bir umudu içermektedirler. İnsan-merkezli (fail-odaklı) yaklaşımların son kertede yalnız ve etkisiz failinden veya yapı merkezli robotik/itaatkâr etkisiz faillerden; Giddens'ın da *yapının ikiliğinde* ifade ettiği belirli bir ilişkisellik perspektifinden, yapının fırsatlarına da işaret eden çeşitli sosyolojik yaklaşımlar bu araştırmanın da varoluş amacını oluşturmaktadır. Belirli tarihsel/toplumsal koşullar, kültürel şemaların toplumsal değişim ve dönüşüm için önemli fırsatlar sunduğu durumlar yaratabilir.

Toplumsalı anlama bağlamında, kültür gibi yapılara yoğunlaşırken faili ve onun dönüştürücü kapasitesini de yok saymamak, sosyolojik bir yaklaşım/yöntem olduğu gibi aynı zamanda bu farkındalık, pratik olarak bireylerin gündelik yaşamlarında daha istenilir yaşam olanaklarına ulaşmak için de oldukça önemli bir anlayış ve araçtır. Bir direniş noktası olarak kültür/birey ilişkisine yakın dönem önemli düşünürlerden Wallerstein (1998; 131) da şöyle dikkat çekmiştir;

> "Kültür daima güçlülerin silahı olmuştur (…) Ama kültür daima hem iyi hem de kötü sonuçları olan bir şeydir. Eğer, güçlüler zorla el koyduklarını "geleneklere" dönüştürerek meşrulaştırabiliyorlarsa, zayıflar da yeni ve farklı el koymalara direnmek için aynı "geleneklerin" meşruluğuna başvurabilirler."

Bu araştırmanın da temel metodolojik izleğini oluşturan ilişkisel sosyolojik yaklaşım daha önce ilgili bölümlerde de değinildiği gibi yapıyı yok saymadan faili de ve bu bağlamda bireyler arası ilişkileri de incelemeye, anlamaya ve açıklamaya odaklanır. Bu bağlamda yukarıda alıntılanan Weber'in otoriteyi ve meşruiyeti açıklarken toplumsal ilişkiler için söylediği "bu ilişkiler gelenekle ve avantajın maddi olarak hesaplanması ile yönetilir (1922: 331-32)" cümlesi konuyu özetlemesi bakımından oldukça önemlidir. Her ne kadar alıntılanan cümlede görüldüğü üzere toplumsalı anlamada, mikro ilişkilere vurgu Weber'de de görülse de, toplum analizlerinde ilişkilere ve bu ilişkiler dolayımıyla oluşan *formlara* vurgu en net ve yoğun şekilde Simmel'in sosyolojik analizlerinde

kendini göstermektedir. Toplumsal ilişkileri mikro sosyolojik bakımdan da analiz eden belki de en önemli sosyologlardan biri olan Simmel kendinden çok sonraları gelecek olan *sembolik etkileşim*, *çatışma* ve *alışveriş* gibi birçok sosyolojik teorinin fikirsel tohumlarını ekmiştir denebilir. Simmel'e (2009: 65) göre "insanlar arasındaki ilişkilerin çoğu, *mübadele* kategorisinde ele alınabilir ve *mübadele* bütün insani etkileşimler arasında insan hayatını şekillendiren en saf ve en gelişkin etkileşimdir". O'na göre "ilk bakışta salt tek yanlı bir süreçten ibaretmiş gibi görünen birçok eylem aslında karşılıklı etkileşim içerir". Kayırmacılık konusundaki himaye (himmet-minnet) ilişkisinde de oldukça yol gösterici olacak bir tespitle, Simmel (a.g.e.: 65) "bir kişi etkide bulunurken ötekinin tam bir pasiflik sergilediği hipnozda bile bir karşılıklılık vardır" demektedir. Dolayısıyla O'na göre her türlü etkileşime bir *mübadele* olarak bakmak gerekmektedir ve mübadelenin anlamı, *taraflar açısından değerler toplamının sonradan, öncekinden fazla olmasıdır ve dolayısıyla bu da karşılıklı bir kazanmayı* ifade eder. Aslında, kayırmacı ilişkiler de taraflar arasında soyut ve/veya somut değerlerin takası şeklinde gerçekleşmekte ve sürmektedir. Himaye eden açısından bu ilişkide kazanılan, en basit anlamda ve en azından potansiyel kazanımlar iken himaye edilen açısından kazanımlar genellikle daha somut olmaktadır. Simmel'e (a.g.e.: 66) göre, gündelik hayat zaten "sürekli bir kar-zarar nöbetleşmesi, hayatın içeriğinin azalıp arttığı bir gel-git yaratır".

Mikro sosyolojik analizlerin ana hareket noktalarından birine işaret eden bu alışveriş (takas) ve bunlar sonucunda ortaya çıkacak çatışmalar gibi, ilişkiler üzerinden yapılan sosyolojik analizler, toplumu ve toplumsalı anlamada bu minvalde şekillenen *rol* ve *pozisyonlardan* da oldukça faydalanırlar. Bu yaklaşımlara göre, *rol* ve *pozisyonlar* dolayımıyla diyalektik bir şekilde toplumdaki kolektif düşünce ve davranışların ortaya çıkması sağlanır. Bu *rol* ve *pozisyonlar* toplumda "var olmazlar": onlar gerçeğin fark edilmesini sağlayan entelektüel kafeslerdir ve toplumsal pozisyonda/konumda bir kişinin aldığı *rolünü* belirleyen; diğer rollerin beklentileridir (Mendras, 2017: 89-90).

Görüldüğü üzere kayırmacılık konusunun sosyolojik analizleri de ister yukarıda bahsedilen bazı yapısalcı yaklaşımlarla yapılsın ister alışveriş veya rol/pozisyon temelli yaklaşımlarla yapılsın söz konusu bu ilişki modelini anlama ve açıklamada önemli açılımlar sunmaktadırlar. Mikro ilişkiler ile makro/yapısal faktörlerin analize birlikte katıldığı sosyolojik değerlendirmeler ile söz konusu toplumsal ilişkileri anlamak daha da kolaylaşmaktadır.

Gündelik soyut ve/veya somut çıkar temelli ilişkilerle şekillenen kayırmacı ilişkiler

ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan yapılar/ağlar geleneksel, yapısal, kültürel toplumsal şemalarla beslenmekte, desteklenmekte ve sürdürülmektedir. Bu ilişkilerin ise, birey-birey, birey-toplum ve birey-devlet arası güven ilişkileri üzerinde oldukça önemli etkilere sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

2.2. Güven ve Sosyal Sermaye

> "Güvenmeme ve gücenme sivillik bağlarını paslandırır, kuşku ve düşmanlık insanları başka zamanlarda yapmaktan kaçınacakları hareketleri yapma konusunda baştan çıkarır (Rawls, 2018: 35)".

Özü itibariyle geleceğe dönük ilişkisel bir beklentiye işaret eden güven kavramı, bu beklentinin yönü bakımından bireyler arası ve/veya kurumlara dönük olabilir. Güven gündelik hayatın idame ettirilebilmesi için vazgeçilemez bir toplumsal ve bireysel ilişki şeklini ifade eder. En basit şekliyle güven; modern toplumlarda gündelik hayatın olmazsa olmazı olan ulaşım konusunda, bireylerin trafikte diğer insanların da yolun belirlenen tarafından gideceklerine olan "hayati" inancından; daha karmaşık ve makro düzeyde toplumların meşru otoriteyi teslim ettiklerine inandıkları/güvendikleri, devlete olan, olacakları önceden öngörebilmeye dayanan inanca kadar gitmektedir. Aslında toplumların en "modern" yönetim şekli diyebileceğimiz demokratik siyasal yönetim şekli de, özü itibariyle yetki ve otoritenin, yapacaklarını önceden çeşitli şekillerde ifade eden kişi ve grupların, belirli periyotlarda denenmesi şeklinde tekrar eden güven temelli bir ilişkisel süreci ifade etmektedir. Yine yerelden küresele insan türünün ve ilişkilerinin en temel ve belirleyici ilişki sistemlerinden biri haline gelmiş olan ekonomi de güven üzerine tesis edilmiş bir ilişki sistemidir. Öyle ki küresel ekonomik sistemin temel aygıtı olan paranın piyasalarda ki somut varlığı (madeni ve banknot olarak), güven üzerine tesis edilmiş olarak piyasalarda dolaşan (banka hesaplarındaki) soyut paranın onda biri kadardır ve tüm ekonominin hayatta kalabilmesini ve büyümesini sağlayan şey güvendir (Harari, 2017: 303-304).

İnsanlar doğaları gereği gündelik bireysel yaşamlarında istikrar ve düzen duygusuna ihtiyaç duyarlar ve bu beklenti aynı şekilde toplumların da var olabilmeleri için hayati bir olgudur. Güven benzeri soyut ve/veya somut ilişkisel alışverişlere olanak sağlayan inanç, algı ve duy-g-ularla var olabilen toplumlar; tarihsel, toplumsal ve ilişkisel

olarak kendi yaratımlarının bir ürünü olan meşru otoriteyi devrettikleri kişi ve kurumlardan da bunu beklerler. Belirli bir öngörülebilirliği içeren güven ve istikrar sağlayıcı kurum olarak otorite kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde, bu kelimenin batı dillerinde karşılığı olan -ki dilimize de otorite olarak geçmiştir- *authority* kelimesinin kökünün *author* (yazar) olması da bu beklentiye işaret etmektedir. Burada dikkat çekici olan, dilimizdeki "söz uçar yazı kalır" atasözünde de işaret edilen, yazının kalıcılığına, öngörülebilirliğine ve objektifliğine olan vurgu ve inançtır denebilir.

Güven (confidence) üzerine düşünen ilk sosyologlardan biri Simmel'dir. Ona (1950: 318) göre -modernleşmeyle birlikte- kültürün hızla nesneleşmesi sonucunda eski tip ilişkilerin/ihtiyaçların çok ötesinde, insanların nesnel bilgilere ihtiyacı ortaya çıkmış, bu gelişme aynı zamanda bir insan hakkında öncül veya daha sonraki bir bilgi biçimine, yani ona olan güvene tuhaf bir evrime yol açmıştır. Böylelikle güven toplumlardaki en önemli yapay güçlerden biri halini almıştır. Simmel'e göre gelecekteki davranışlarla ilgili bir hipotez olarak güven, bir insan hakkında bilgi ve bilgisizlik arasında bir arabuluculuğu (intermediate) ifade etmektedir ve inanç (faith) tan farklıdır. Toplumsal *formlar* ve bunlar üzerinden ilişkisel analizlerle toplum ve toplumsalı anlamaya çalışan Simmel'e (a.g.e.: 318) göre tamamen bilen kişinin güvenmesi gerekmez, buna karşın hiçbir şey bilmeyen kişi rasyonel olmasa bile güveni göze alabilir.[64] Dolayısıyla Simmel'in güven analizi mikro düzey ve ilişkisel bir olguya işaret etmektedir denebilir.

Toplumu anlama ve açıklamada *sosyal sistem* yaklaşımını kullanan bir kuramcı olarak Luhmann da, çalışmalarının önemli bir bölümünde, toplumsal dönüşümlere odaklanmış ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni bir durum olarak "risk"e dikkat çekmiştir. Düşünür, modern yaşamın gerilimini yöneten ve risk içeren özel bir durum için çözüm olarak güven ihtiyacının ortaya çıktığından bahsetmektedir (Erdem ve Özen, 2003: 54-55). O'na (2000: 94) göre, tanıdıklığa (familiarity) dayalı aile ve küçük ölçekli toplumlarda koşulsuz güven, doğal bir şekilde ortaya çıkar; ancak bu olgu, işbölümüne dayalı karmaşık toplumlara aktarılamaz ve bunun sonucunda güvenin yeniden inşası için -ki bu araştırmanın da konusu olan- arkadaşlık ağları ve klientalizm gibi yeni ilişkilere ihtiyaç duyulmaya başlanır. Luhmann'ın güven teorisinin belki de en önemli yönü O'nun

[64] Burada birçok klasik dönem sosyologun dikkat çektiği -ve bu çalışmanın da birçok yerinde başvurulan- modern öncesi ve modern toplum tipleri (cemaat/cemiyet, mekanik/organik toplum gibi) karşılaştırılmasına işaret edilmektedir.

güvene ilişkin yaptığı ayrım/sınıflandırmadır. Bu ayrım; bireyler arası ilişkiye dayanan *güven (trust);* ve sisteme (ekonomik, politik, yasal) yönelik güveni ifade eden *emin olma (confidence)* şeklindeki ikili ayrımdır (Erdem ve Özen, 2003: 56-57). Bunlar arasında normal olan ve en az hayal kırıklığı içiren -politikacıların savaştan kaçınacağı veya aniden bir arabanın -bilerek ve isteyerek- gelip size çarpmayacağı varsayımı gibi- durum, *emin olmadır (confidence*); buna karşın *güven (trust)* kişi tarafından önceden bir sorumluluk (engagement) kabulünü gerektirir ve sonraki bir avantaj için alınan riske işaret eder (Luhmann, 2000: 97). Düşünüre (a.g.e. :99) göre yeni karmaşık toplumsal yapılarla birlikte *sistemin* işleyebilmesi için *sisteme* daha faza katılım gerekmektedir ve bu da ancak *emin olmayla (confidence)*; ve bu sistemdeki fırsatların en iyi şekilde değerlendirilebilmesi de ancak *güven (trust)* artışıyla ve buna olanak sağlayabilen *sistemlerle* olur.

Güvene ilişkin diğer bir sınıflandırma da önemli *güven* teorisyenlerinden Uslaner'e aittir. Uslaner'e (2004: 501-507) göre ise erken yaşlarda öğrenilen ahlaki bir değer olan *güvende(trust),* önemli ve belirleyici olan, bireysel bir iyimserlik de içeren kendimiz gibi olanlara güven iken; modern toplumların gelişimleri için daha büyük önemi olan ise kendimizden farklı olması muhtemel insanlara olan *genelleştirilmiş güvendir (generalized trust).*

Güven teorilerine yönelik önemli katkılar sağlayan bir diğer teorisyen Russell Hardin'e (2006: 1) göre ise, geçtiğimiz on yıl boyunca Birleşik Krallık, Kanada, İsveç gibi birçok gelişmiş demokraside güvenin azaldığını düşünen araştırmacılar için güven, önemli bir problem haline gelmiştir. Yazara göre güven; sosyal bir işbirliği için oldukça önemlidir ve onun düşüşü sosyal işbirliği kaybını da beraberinde getirecektir ve bu bağlamda güven veya güvensizlik sorununa ilişkin literatürün çoğu bunu büyük bir sorun olarak görmektedir. Hardin'e (2006: 12-13) göre içinde yaşadığımız çağ; sosyal mobilizasyondaki hızlı artış, teknoloji, iletişim ve etkileşimdeki büyük gelişmeler, demografik değişimler, nesiller arası farklardaki uçurumların büyümesi, hızlı kentleşme ve geleneksel toplumsal kodlarla çelişen "yeni" kent kültürü gibi birçok nedenden dolayı bir *güvensizlik çağı (age of distust)* olarak kabul edilebilir.

Sosyal ve siyasal anlamda güven konusunda önemli çalışmaları olan Zmerli ve Newton'a (2011: 69) göre güven konusuna ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde üç tür güvenden söz edilebilir. Bunlar; farklı kaynaklarda *kalın (thick)* ya da spesifik sosyal güven olarak da bilinen *Partikülarist Sosyal Güven*; *Genelleştirilmiş sosyal güven* ve

Politik güven dir. Aile, arkadaş, komşu, iş arkadaşı gibi kişilere duyulan güveni içeren *Partikülarist* ya da *kişisel güven* Uslaner'e (2002) göre çok az risk taşır ancak bireylerin ve toplulukların gelişmesini engelleyebilir. Buna karşın *genel veya genelleştirilmiş güven* ise farklı etnik, dinsel, sınıfsal, kültürel kodlara sahip kişileri de içeren bir güvene işaret eder (Zmerli ve Newton, 2011: 69). *Genelleştirilmiş güven* bu bağlamda *partikülarsit güvenin* aksine toplumların gelişime daha açık olmasını sağlar ve *genelleştirilmiş güven* demokrasilerde gelişirken, *partikülarist güven* otoriter ve totaliter toplumlarda[65] daha tipiktir (Uslaner, 1999: 123). *Politik güven* ise Meclis, polis, kamu hizmetleri, ordu ve siyasi partiler gibi kamu kuruluşlarına güveni ifade eder (Zmerli ve Newton, 2011: 69).

Türkiye gibi patrimonyalist/partikülarist kültürel kodların etkilerinin ağır bastığı ve yakın tarihinde önemli toplumsal olaylar ve göçlerin yaşandığı topluluklarda *partikülarist güvenin* daha yüksek olması elbette ki beklenilir bir durum olarak düşünülebilir. Bu araştırmanın konusu bağlamında, yukarıda daha önce de değindiğimiz gibi bu tür güvenin (*partikülarist*) kayırmacı ilişkiler üzerinde pozitif anlamda oldukça önemli etkileri vardır. *Genelleştirilmiş güvenin* ve onun sağlanmasının önemli bir aracı olabilecek *politik güvenin* ise kayırmacı ilişkileri etkisizleştirmek ve yok etmek açısından oldukça önemli bir araç olabileceği aşikârdır.

Liberal bir düşünür olarak Fukuyama da (2005: 23) güven konusunun önemini kendi -liberal- bakış açısından; "ekonomik hayatın incelenmesinden çıkaracağımız en önemli ders, bir ulusun rekabet yeteneği kadar, refahının da tek ve yaygın bir kültürel karakteristikle konuşlandırıldığıdır. O da, tolumda doğuştan gelen güven düzeyidir" diye ifade eder. Hardin'e benzer bir şekilde Fukuyama da günümüzde birçok toplumda olduğu gibi ABD'deki güven ve sosyalleşme düzeyinin azalmasının; "suç işleme oranının ve açılan dava sayısının yükselmesi, aile yapısının parçalanması, hayır kurumları, çeşitli kulüpler, sendikalar, kilise ve komşuluk gibi sosyal yapıların öneminin azalmaya yüz tutması" şeklindeki çok sayıdaki değişimlerden görülebileceğini öne sürer (a.g.e: 26-27). Ancak, bu bakış açısı ve tespit Türkiye toplumu üzerinden değerlendirildiğinde -özellikle

[65] Bu çalışma yapıldığı esnada Almanya merkezli düşünce kuruluşu Bertelsmann Vakfı'nın 2004 yılından beridir iki yılda bir hazırladığı ve dünya genelindeki demokrasilerin durumunu analiz eden "Dönüşüm Endeksi" araştırması/raporu yayınlanmıştır. Raporda Türkiye için ilk kez otokrasi tanımlanması kullanılmıştır. Raporun "Demokrasi Statüsü" değerlendirmesinde Türkiye, on üzerinden 4,9 puan alarak, "ılımlı otakrasiler" sınıfında yer almıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika grubuna dâhil edildiği raporda 137 ülke arasında 77. Sırada yer alan Türkiye için "de facto diktatörlük" nitelemesi yapılmıştır.Bkz (http-12).

hayır kurumu, sendikalar, komşuluk örnekleri açısından- aynı tespitlere ve sonuca ulaşılamamaktadır. Türkiye toplumunda Fukuyama'nın bahsettiği aile, hayır kurumları, sendikalar, dini kurumlar ve komşuluk gibi ilişki sistemlerinin *partikülarst güveni* artırarak *genelleştirilmiş güveni* olumsuz yönde etkilediği ve bu dolayımla bu araştırmaya da konu olan kayırmacılığı beslediği ve bundan beslendiği yapılan saha araştırmalarında -özellikle *referans* konusunda- net bir şekilde görülmektedir.

Güven konusuna eğilen önemli sosyologlardan bir diğeri olan Giddens'e (2010: 102) göre de "akrabalık, ilke olarak ve çok yaygın biçimde güven ilişkilerini düzenleyici bir araç, güvenilir toplumsal bağlantılara bir dayanak noktası sağlar". Bu bağlamda, kamuda ve kişilerin birbirlerine güven duygularının aşırı yıprandığı Türkiye toplumunda, hayatın hemen her alanında, gerek ayrıcalık yaratmak gerekse de -daha trajik bir şekilde- sadece gündelik hayatın sürdürülebilmesi maksadıyla akrabalık vb. gibi *patrimonyalist, partikülarist güven sağlayıcı* kayırmacı ilişkiler bir *sığınak* olarak görülmekte, kullanılmaktadır denebilir.

Kayırmacılık ilişkisi ile ilgili önemli hususlardan biri, bu ilişki modelinin toplumsal tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve sürdürülebilirliği konusundaki araçsal öneminin yanında kayırmacı ilişkinin iki tarafının, son kertede çıkarlarının sürdürülebilirliği açısından bu ilişki formunu önemli bir enstrüman olarak görmesi/kullanmasıdır. Hak etmediği bir pozisyona gelen kişi, kendisi de hak etmeyenleri hak etmedikleri pozisyonlara getirmeyi olağan/doğal görecek ve öyle ki böyle bir talep kendisini o pozisyona getirenlerden gelirse, kendisini bunu yapmaya mecbur hissedecektir. Bu durum aynı zamanda bu kişinin pozisyonunu sürdürebilmesinin de bir gereği halini almasına dayalı ironik bir güvene işaret eder. Bu durumda haksızlığa uğrayan kişilerin de hak arayacağı yerler hak etmeyenler tarafından işgal ediliyorsa -ki kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda durum öyledir- o da sonuca ulaşamayacak ve bu döngü genel bir güvensizliğin hâkim olduğu ve insanların hak ettiklerini almak için farklı araç/yöntem arayışları içinde olduğu bir topluma yol açacaktır. Bu durum bize kayırmacı ilişkiler ve güven arasında paradoksal bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Yani güven duygusunun yetersiz olduğu (genelleştirilmiş güven ya da kurumlara güven) ve/veya yıprandığı topluluklarda sosyo-psikolojik olarak, kültürel, inançsal, nepotik güven dayanaklarından beslenen kayırmacı ilişkiler yaygın iken; bu tarz kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda da güven (genelleştirilmiş güven ya da kurumlara güven) duygusunun yıpranacağı söylenebilir.

Önemli bir literatüre sahip olan ve yukarıda bu araştırmanın konusu ve sınırlılıkları açısından kısaca değinilen *güven* konusu incelendiğinde aslında kayırmacılık konusuyla oldukça yakından ilişkili olan bu toplumsal ilişki modelinin, özellikle *partikülarist* güvenin doğrudan kayırmacılığa "pozitif" bir etkisi olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle genelleştirilmiş sosyal güven veya sadece sosyal güven olarak adlandırabileceğimiz "farklı etnik, dini, sınıfsal, dilsel ve kültürel kökenleri içeren bilinmeyen ötekilerden oluşan, tabakalanmış dar bir sosyal çevre ile sınırlı olmayan insanlara güvenmesi şeklinde tanımlanabilecek güvenin (Zmerli ve Newton, 2011: 69)" ise kayırmacılık üzerine "negatif" bir etkisi olduğu/olacağı söylenebilir. Ayrıca sosyal güvenin düşük olduğu toplumlarda görülen kayırmacılık gibi dışlayıcı (partikülarist) uygulamaların politik güvene de olumsuz etkileri olacağı bariz bir gerçekliktir.

Her ne kadar güven gibi sosyo-psikolojik konuların/algıların[66] pozitif/nicel yöntemlerle ne kadar doğru tespit edilebileceği tartışmaya açık bir konu olsa da[67], farklı ülkeler ve toplumların toplumsal değerlerini ve inançlarını tespit etmeyi amaçlayan ve bu amaçla düzenli bir şekilde yaklaşık yüz ülkede 1981'den beri uygulanan bir sosyal araştırma projesi olan "Dünya Değerler Araştırması", güven ve bu araştırmanın konusu olan kayırmacılık açısından bize önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırmada, her yıl ve 5 yıllık periyotlarda, belirli ülkelerde insanların değer yargılarını, inançlarını ve "toplumun ötekileri" diyebileceğimiz toplumdaki farklı gruplar ve kişilere dönük tutumları ölçülmekte ve bunun üzerinden, toplumların hoşgörü ve demokrasi düzeyi tespit edilmeye çalışılmaktadır. 2010-2014 yılları arasında toplanan veriler ışığında hazırlanan "6. Dalga" raporundaki Türkiye'ye ait bulgular oldukça çarpıcıdır. Bu bulgulara göre; aile, Türkiye toplumunda yüzde 95,4, arkadaşlar yüzde 58 gibi ortalama üzerinde bir oranda önem görmektedir. Bu veriler bize daha önceki bölümde tartışılan Türkiye toplumunun -aslında güven ihtiyacı üzerinden de süregelen- *Patrimonyalist*/*partikülarist* yapısını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Yine araştırma verilerine göre Türkiye toplumunun insanlara güveni de oldukça düşüktür. Türkiye halkının sadece yüzde 11,6'sı çoğu insana güvenilebileceğini belirtirken, yüzde 82,9'luk büyük çoğunluk, diğer insanlarla iletişimde çok dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedir. Aynı

[66] Güven'in toplumdaki saflık (gullibility, credulous) algısını ve sosyal zekayı tartışan bir çalışma çini bkz. (Yamagishi, T., vd., 1999).
[67] Bkz. (Fukuyama, 2009); yine güven araştırmalarının güvenilirliğine yönelik bir çalışma için Bkz. (Can, 2018).

araştırmaya göre güven düzeyi en yüksek olan ülkeler ise; % 76 Danimarka, % 75 Norveç ve % 71 İsveç'tir. Yine medyada da sık sık gündeme geldiği şekliyle Türkiye'de kamu kuruluşlarına güven de bireylerin birbirlerine güvenlerine paralel bir şekilde oldukça düşüktür ve artan bir şekilde aşağıya doğru bir seyir göstermektedir.[68] Belki de bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan bir diğer veri ise, Türkiye toplumunun yüzde 97,3'ünün bir dini inanç ya da dini gruba aktif olarak mensup olmasıdır (http-14).

Yukarıdaki veriler incelendiğinde Türkiye'de toplumun hemen her alanına yayılmış kayırmacı ilişki modelinin toplumsal ilişkilerdeki içselleştirilmesi ve sıradan/olağan bir durum halini almış olmasının bu verilerle ve özellikle de ülkedeki *güven* sorunuyla da yakından ilişkili olduğu anlaşılabilmektedir.

2.2.1. Güven ve sosyal sermaye kavramları

Her ne kadar özü itibariyle sermaye kavramı ekonomik bir terim olsa da Bourdieu'ya (1986: 241-242) göre, "iktisat teorisi tarafından tanınan tek bir biçimle[69] değil tüm biçimleriyle sermayeyi (veya aynı şey olan iktidarı) yeniden üretmedikçe, toplumsal dünyanın yapısını ve işleyişini açıklamak imkânsızdır". Ancak her ne kadar somut rantları ifade etse de iktisat biliminde de son dönem çalışmalar (davranışçı iktisat gibi) sermayenin sosyal boyutuna da işaret etmeye başlamıştır. Sosyal sermaye konusunda birçok farklı disiplinde çalışmalar hızla artmaktadır. Öyle ki, psikiyatrik anlamda bireylerin ruh sağlıklarına etkileri açısından sosyal sermayenin incelenmesine kadar yaygınlaşmış araştırmalara dahi rastlanabilmektedir.[70] Sermaye kavramının kelime anlamı olarak -aslında güven kavramını da içeren- geri dönmesi amacıyla yapılan yatırımı ifade etmesi, ironik bir şekilde kayırmacı ilişkilerde de görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere kayırmacı ilişkiler, farklı işlevlerinin yanı sıra, çıkarların

[68] Bkz. AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve şimdiki Adalet Bakanı Abdülhamit Gül, Bursa'da 6 Kasım 2014 tarihinde katıldığı AK Parti İl Başkanlığı toplantısında "Türkiye'de yargıya güvenin azaldığını iddia etti. Gül konuşmasında, önceleri Türkiye'de yargıya güvenenlerin oranının yüzde 60-70'lerde seyrettiğini ancak son dönemde bu oranın yüzde 20'lerin altına düştüğünü iddia etti" (http-13).

[69] Yazara (a.y) göre sermayeye yönelik bu tek yönlü bakış, toplumda egemen ekonomik ve siyasi kurumların tahakkümünü devam ettirmesi ve eyleyicileri bu tahakkümün devamını sağlayacak şekilde herkesin kazanabilme fırsatları olduğu şeklinde sanal bir motivasyonla yönlendirebildikleri bireysel edimleri tekrar tekrar yerine getiren pratik bir grup durumunda tutmaya yarar.

[70] Örnek bir çalışma için bkz. (Başkak, Öneş, 2011).

sürdürülebilirliği açısından bir "yatırım" aracı olarak ortaya çıkan bir ilişki şeklidir denebilir.

Güven ve bu bağlamda sosyal sermaye konusunda, önemli teorisyenlerin görüşlerine değinilmeden önce aslında doğrudan bu kavramı kullanmasalar da, bazı önemli klasik sosyologların konuya ilişkin düşüncelerine de değinmek faydalı olacaktır. Sosyal sermaye kavramına ilişkin ilk örnekleri Tocqueville, Durkheim ve Tönnies gibi birçok düşünürde görmek mümkündür.

19. Yüzyılın ilk yarısında, bir Fransız olarak yaptığı Amerika gezileri ve gözlemleri sonrasında Avrupa ve Amerika toplumlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen ve analiz eden Tocqueville, demokrasi konusunda yazılan ilk karşılaştırmalı sosyolojik eseri yazmıştır denebilir. Bu önemli sosyolog Amerikan demokrasisinin ve ekonomik gücünün temelini oluşturan toplumsal yapıyı anlamak amacıyla yaptığı gözlemleri ve karşılaştırmaları sonucunda; Avrupa'daki daha geleneksel, aristokratik, hiyerarşik, tepeden aşağıya dayatma şeklindeki, resmi ve statüye dayalı siyasal/yasal toplumsal düzenlemelerin aksine; Amerika'da göçle gelen ve ortak dil ve inanç gibi özelliklere sahip topluluklar içerisinde, bireyciliğe dayalı bir eşitlik olduğundan ve bunun yarattığı sosyal *ortak duyu* ve gönüllülük temelli etkileşimden hareketle demokrasinin hayata daha kolay geçirilebildiğinden bahsetmektedir (Tocqueville, 2016: 54-69). Tocqueville, Amerika'da gördüğü bireyciliği, demokratik toplumların yatkın olduğu bir kusur olarak değerlendirmesine rağmen; bunun bir sonucu olarak yine Amerika'da gözlemlediği yoğun sivil topluluk ağlarının, bireycilikle mücadelede önemli bir rol oynadığını ve bireyciliğin olası yıkıcı sonuçlarını engellediğine da inanıyordu. Ona göre demokratik bir toplumda bireyciliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan, "eşit bireylerin zayıflığı herhangi bir hedefe ulaşmak için bir araya gelme ihtiyacını teşvik etti ve sivil yaşamdaki işbirliği, insanları kişisel hazlarıyla çevrili doğal iç dünyalarından çıkarıp, kamu ruhunun oluşmasına hizmet eden bir okul işlevini gördü (akt. Fukuyama, 2005: 288)". Aslında güvene dayalı sosyal sermaye de tam olarak Tocqueville'nin Amerika'daki gözlemlerinden hareketle tespit ettiği bu toplumsal ilişki tipini işaret etmektedir. Benzer bir tespit Durkheim'in toplum analizlerinde de görülebilir. Aslında O'nun toplum analizlerinin merkezinde yer alan toplumsal ortak duyu (kolektif bilinç) ve bunda meydana gelen bozulmalar sonucunda ortaya çıkan intihar gibi toplumsal *anomik* olaylarda da görüleceği üzere, Durkheim'ın ortak (kolektif) bilinç diye tanımladığı şey aslında sosyal sermayenin birçok özelliğini de içinde barındırmaktadır. Yukarıda daha

önceki bölümlerde de bahsedilen Durkheim'ın toplum analizinde kullandığı *Mekanik/Organik Toplum* modellerinde de, görevlerin ve rollerin bir güven çerçevesinde belirlendiği ve şekillendiği ilişki sistemlerinin incelenmeye çalışıldığı net olarak görülebilir. Öyle ki düşünür, en önemli çalışmalarından biri olan -ve aynı zamanda bu önemli sosyologun doktora tezidir- "Toplumsal İşbölümü"nü (1893) yazmasına yol açan şeyin; "birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanması konusu" olduğunu belirtmektedir (2018: 61). Benzer tespitler Tönnies'in *cemaat* (*gemeinschaft*) ve *cemiyet (geselschaft)* modellemelerinde de görülebilir. Yukarıda daha önce de değinildiği gibi düşünür, modern öncesi bir toplumsal model olarak *cemaat'te* -sonraları Luhmann'ın de ifade ettiği gibi- kan bağı, mekânsal yakınlık, zihinsel ve manevi yakınlık dolayımıyla koşulsuz olarak ortaya çıkan doğal (organik) işbirliği ve dolayısıyla güvene dayalı ilişkilerin hâkim olduğunu belirtirken; modern dönemlerin hâkim ilişki tipi olarak gördüğü *cemiyette* ise patolojik bir şekilde ilişkilerin daha geçici, yüzeysel ve bencil olduğunu iddia etmektedir (Tönnies, 2019: 28, 33, 36, 65).

Yine yukarıda daha önce ilgili bölümlerde de örnekleri verilen Marx'ın çalışmalarının çoğunda işçi sınıfı için salık verdiği dayanışma ruhunun da aslında bir sosyal sermayeye işaret ettiği söylenebilse de -ki O'nun sosyal sermaye kavramına asıl büyük katkısı Bourdieu'ya olan önemli etkisi üzerinden değerlendirilebilir- özellikle O'nun bu katı determinist sınıf temelli toplum analizine bir eleştiri olarak da değerlendirilebilecek Weber'in analizlerinin sosyal sermaye konusunda daha dikkate değer olduğu söylenebilir. Weber'in statü ve parti gibi farklı ilişkisel grupları analize katması, ortak *yaşam şanslarına* sahip gruplar tespiti, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu" (1905) eserinde olduğu gibi belirli kültürel değerlerle temellendirilmiş ortak davranış şemalarına sahip topluluklar gibi konuları ele alış şekli Sosyal Sermaye konusunda öncü çalışmalardan kabul edilebilir.

Dünya Bankası da (1998: 5) sosyal sermayeyi; yukarıda bahsedilen klasik sosyologların tespitlerine yakın bir şekilde "insanlar arasındaki etkileşimleri yöneten, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunan" kurumları, ilişkileri, tutumları ve değerleri içeren ancak "sadece toplumu destekleyen kurumların toplamı değil, aynı zamanda onları bir arada tutan" tutkal olarak tanımlamakta ve sosyal sermayenin toplumu bir bireyler toplamından daha fazlası yapan güven, ortak bir sağduyu (common sence) gibi kişisel ilişkilerde belirlenmiş sosyal davranış kurallarını da içerdiğine dikkat çekmektedir.

Konuya ilişkin yakın dönem düşünürlerden, Güven (Trust) (2006) kitabının da yazarı, güven teorisyeni Hardin'e (1992: 173-174) göre ise güven, bir sermayedir ve insan sermayesinin sıra dışı bir biçimi olarak güven ya da güven kapasitesinden söz edebilir. Yazara göre güvenin dayanağı da, geçmiş deneyimler (aile ve yetişme ortamı gibi) ve elbette ki gelecekte yapılacak olana beklentidir. Dolayısıyla güven Coleman gibi birçoğunun düşüncesinden farklı olarak Hardin'e göre sadece rasyonel yönlü bir mekaniği içermez. Bilişsel, hesaplayıcı veya rasyonelden farklı olarak güvenin psikolojik bir boyutu vardır ve belirli bir bireyin beklemesinin mantıklı olduğu şey, büyük ölçüde bireyin hem kendinin hem de diğer tarafın güvenilecek geçmişi ve geleceği hakkında bildiklerine bağlıdır (a.g.y).

Güven konusuna çalışmalarında önemli bir yer veren ve güveni "bir kişinin, karşı tarafın adil, ahlaka uygun ve öngörülebilir şekilde davranacağına ilişkin dürüstlük ve doğruluğa dayalı bir kavram" olarak tarif eden Fukuyama (2005) da, "sosyal sermayeyi güven üzerine kurmuş ve sosyal sermaye ile güveni birbirinin yerine kullanmış", ayrıca güveni toplumsal bir sosyal sermaye olarak değerlendirmiştir. O'na (2005: 26, 42) göre;

> "insanların ortak amaçları için gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışabilme yeteneği olarak sosyal sermaye, bir toplumda veya onun bazı bölümlerinde güven duyusunun hâkim olmasından ileri gelen bir yetidir ve tarihsel alışkanlıklar, gelenek veya din gibi kültürel mekanizmalar aracılığıyla yaratıldığı ve iletildiği için, insan sermayesinin diğer türlerinden farklıdır".

Sosyal sermaye konusunu birçok düşünürü değerlendirerek etraflı bir şekilde incelediği "Sosyal Sermaye" (2008:91) kitabının yazarı Field'e göre ise, güvenin kavramsal ve ampirik olarak sosyal sermayeyle yakından ilgili olduğu aşikârdır ancak güveni sosyal sermayenin tamamlayıcı bir parçası olmaktan ziyade genellikle bir sonuç ve bağımsız bir faktör olarak değerlendirmek daha doğrudur. Yazar bu çalışmasında öncelikle sosyal sermayenin olumlu yönlerini ele almakta -bu bakış açısına sahip düşünürleri değerlendirmekte- ancak bunun yanında çalışmasının ilerleyen bölümlerinde konunun "karanlık tarafından" da bahsetmektedir. Field'a (a.g.e.:101, 154) göre, sosyal sermaye kavramını kullananların büyük çoğunluğu kavramın olumlu sonuçlarını vurgulamaya eğilimlidir ancak sosyal sermayenin, organize suçlar veya eşitsizlikleri pekiştirmesi -ki buna bu araştırmanın da konusunu oluşturan klientalist ilişkiler de eklenebilir- bakımından, kurbanları açısından olumsuz yönleri de vardır ve yazar çalışmasında bunu birçok ampirik çalışma örneğiyle de (a.g.e.: 114-129) kanıtlamaya

çalışmaktadır.

Aslında sosyal sermayenin olumsuz etkilerine yönelik en önemli tespitler aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan Bourdieu'ya aittir. Ancak önemli güven teorisyenlerinden Fukuyama da "Güven" (2005) isimli eserinin aksine sonraki dönem çalışmalarında sosyal sermayenin olumsuz etkilerine de dikkat çekmeye başlamıştır. Fukuyama'ya (2009: 309-310) göre, kültürün sosyal sermaye kaynağı olarak aileye önem vermesi sonucu, doğal aile, arkadaş gibi bir çerçeveden oluşan (düşük) *güven çapı*na sahip toplumlarda yüksek düzeyde toplumsal yozlaşma söz konusudur, çünkü bu tür toplumlarda kamu hizmeti genellikle bireylerin ailelerine imtiyazlar sağlamalarına imkân tanıyan bir fırsat olarak değerlendirilir. Gerek Fukuyama'nın gerekse aşağıda ayrıca değerlendirilecek Bourdieu'nun sosyal sermaye konusundaki bu tespitleri, bu araştırmanın konusunun ve araştırma sırasında karşılaşılan verilerin analiz ve anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Sosyal sermaye ile ilgili öncü çalışmalar Bourdieu (1986), Coleman (1988) ve Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993) tarafından yapılmış olsa da (Gönç-Şavran, 2018: 59) aslında sosyal sermaye kavramını ilk kez 1916 yılında yayınlanan kırsal kesimdeki okullardaki öğrenci ilişkilerini değerlendirdiği makalesinde L.J. Hanifan kullanmıştır. Hanifan (1916: 130); sosyal sermaye ifadesini kullanırken, sermaye teriminin olağan kabulüne atıfta bulunmadığını ve mecazi anlamını kullandığını; maddi değerler dışındaki, insanların yaşamlarında, yani bir "sosyal birimi oluşturan bireyler ve aileler arasındaki iyi niyet, arkadaşlık, karşılıklı sempati ve sosyal ilişki tipini" kastettiğini söylemektedir. Sosyal sermaye, "yapıları ve davranışları açıklarken, ilişkilere ve değerlere yaptığı vurgu açısından önemlidir. Sosyal sermaye, yalnızca bireylerin diğerleriyle bağlar oluşturması değil, aynı zamanda herhangi bir grubun içinde olmaktan dolayı o grubun değerlerinin içselleştirilmesi ve *kaynaklara erişimin sağlanması*" anlamına gelir (Field, 2006: 202). Benzer şekilde Fukuyama'ya (2001: 7) göre de sosyal sermaye kavramının kapsamı, "iki arkadaş arasındaki *karşılıklılık* ilişkisinden başlayarak, Hıristiyanlık veya Konfüçyanizm gibi daha karmaşık ve özenle eklemlenerek oluşturulmuş doktrinlere kadar geniş bir aralıkta" bulunur. Konuyu eğitim sosyolojisi açısından değerlendiren bir diğer düşünür Coleman da (Akt. Devamoğlu, 2008: 10), Fukuyama'ya benzer bir biçimde, "içinde itimat ve güvenin yaygın olduğu toplulukların, buna sahip olmayan benzer topluluklardan çok daha fazla şey başaracak bir kapasiteye sahip olacaklarına" dikkat çekmektedir. Hanifan ve Coleman'dan farklı olarak konuyu siyasi bir perspektifle değerlendiren

Putnam ise (1993: 99), özellikle İtalya üzerine yaptığı çalışmalarıyla konuya oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Konuya daha makro ölçekte yaklaşan Putnam, sosyal sermayenin toplumsal ve siyasal etkilerine yoğunlaşmıştır. İtalya'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki toplumsal farklılıklar üzerinden nicel veriler de kullanarak yaptığı değerlendirmelerde Putnam (1993: 99); *toplumsal ağlar*, *karşılıklılık*, *güven* gibi sosyal sermaye stokunun düşük olduğu (Güney İtalya) toplumlarda bireyci, *klientalist* ve *patronaj* ilişkilerinin daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. "Bireyler arasında kurulan ilişkinin yapısına göre Putnam sosyal sermayeyi "birleştirici" (köprü oluşturan) (*bridging*) ve "bağlayıcı"(*bonding*) sosyal sermaye" olarak iki şekilde sınıflandırmıştır.[71] O'na göre "*bağlayıcı sosyal sermaye*, birbirlerine çeşitli özellikler açısından benzerlik gösteren bireyleri bir araya getirerek içsel bir özellik" gösterirken; *birleştirici sosyal sermaye* ise, "dışsaldır ve birbirinden çok farklı bireyleri içine alır (Putnam, 2004: 8)". Bu bağlamda kayırmacı ilişkilerde görülen sosyal sermaye ve bu amaçla oluşturulan ağların ağırlıklı olarak ortak özellikler üzerinden oluşturulan *bağlayıcı sermayeye* daha yakın olduğu söylenebilir.

Yapısal kayırmacılığa kaynaklık eden bu tarz sosyal sermaye örüntüleri belirli bir dışlayıcılık ve homojenlik gösterirken; dernek, vakıf, tarikat, cemaat gibi araçlarla oluşturulan sosyal sermaye ve ağlar görece daha heterojen ve birleştirici olmasından dolayı diğer tür sosyal sermaye grubuna girmektedir denebilir. Putnam'a (1993: 171) göre güven bir kişinin veya kurumun daha önceki davranışları ve tutumlarından hareketle duyulur. Dolayısıyla "güvenin, üyelerinin ortaklaşa paylaştığı normlara dayalı, düzenli, dürüst ve işbirliği yönünde davranan bir toplumda ortaya çıkması beklenir. Bu normlar, din, adalet gibi derin 'değerler' hakkında olabileceği gibi, davranış kodları, günlük pratikler gibi konuları da" içerir (Fukuyama, 2005: 41-42).

Kişilerin amaçlarına ulaşmalarına olanak tanıyan ve toplumların birlikteliklerine yardımcı olan geniş ilişkiler dizgesi olarak açıklanabilecek toplumsal ağlar, sosyal sermayenin merkezinde yer alır (Field, 2006: 4). Putnam (1993: 173), ister geleneksel ister modern, ister demokratik ister otokratik her toplumun, formel ve enformel, kişiler

[71] Sosyal sermayeye ilişkin yatay/dikey, bilişsel/yapısal, bireysel/kolektif, dayanışmacı/aracı, güçlü/zayıf gibi farklı -ve genellikle ikili- sınıflandırmalar bulunmakta ve bu eğilimin araştırmacılar arasında artarak devam ettiği görülmektedir. Ancak bu sınıflandırmaların geneline bakıldığında, ağırlıklı olarak, daha geleneksel/yapısal makro düzey olanla; daha ilişkisel/mikro düzey bir ayrım şeklinde oldukları görülmektedir. Bu sınıflandırmaların en önemlileri için Bkz. (Bhandari, Yasunobu, 2009) ve (Gönç-Şavran, 2018).

arası etkileşim ve alış-veriş ağları ile çevrelendiğine dikkat çeker. Yazara göre bu ağlar, eşit güç ve konumlara sahip guruplar tarafından oluşturulan yatay ağlar olabileceği gibi; "asimetrik hiyerarşi ve bağımlılık ilişkilerinin yer aldığı grupları bağlayan 'dikey' şekilde örgütlenme" şeklinde de olabilir. Dikey bir ağ, "içinde yer alanlar için ne kadar yoğun ve önemli olursa olsun, sosyal güven ve işbirliğini geliştirmez ve içinde bulundukları toplum için negatif dışsallıklar üretirler" (Fukuyama, 2001: 8). Buna örnek olarak *patronaj* ilişkileri gösterilebilir. Bu ilişki taraflar arasında takas ve karşılıklı sorumluluklar içermesine rağmen, alış-veriş dikeydir ve sorumluluklar eşit olmayan bir özellik taşır. "Klientalist ilişkilerin dikey örgütlenmesi, yukarıdan fayda sağlayanlar arasındaki yatay ve yardımlaşmaya dayalı grup örgütlenmelerini göz ardı ederek, bunların herhangi bir şekilde birbirleriyle ilişki içinde bulunmasını engeller" (Putnam, 1993: 175). Karşılıklılık yerine bağımlılıkla şeklinde gelişen dikey *klientalis* ilişkilerde, fırsatçılık taraflar için de daha muhtemel olacaktır (a.g.y.).

Putnam ve Fukuyama'nın ikisinin de benzer şekilde, makro bir bakışla sosyal sermayeyi toplulukların ve/veya ulusların sahip oldukları bir değer olarak gördükleri ve bu bağlamda sosyal sermayeyi var eden ağlardan yatay ağların toplumsal açıdan daha verimli olduklarını tespit ettikleri görülmektedir.

Türkiye'deki gelir dağılımının bozukluğu, yaygın yoksulluk ve sorunlu bir hukuk sisteminin varlığı dikkate alındığında kişilerin birbirlerine güven duyarak bakabilecekleri bir ortamın bulunmadığı söylenebilir (Aytaç vd. 2017:6). Güven konusundaki yukarıda değinilen yaklaşımlar ve bahsedilen olumsuzluklar Türkiye toplumu özelinde değerlendirildiğinde; Türkiye'de kamu kuruluşlarına güvenin de oldukça düşük olduğu düşünülmekte ve bu durumun da kamu/devlet-birey arası ilişkilerde bir koruma/güven zırhı olarak *klientalist* bir ilişki temasına/zırhına/ağına ihtiyaca yol açtığı düşünülmektedir. Fukuyama'nın (2005: 41) da dikkat çektiği üzere "güvenin; üyelerinin ortaklaşa paylaştığı normlara dayalı, düzenli, dürüst ve işbirliği yönünde davranan bir toplumda ortaya çıkması beklenir". Gerek düşük-yüksek güvenli toplumlar ile ilgili gerekse bu toplumlardaki *arasyonel* davranışa dikkat çekmesi bağlamında yukarıda kabaca özetlenen sosyal sermaye ile ilgili çalışmaların kayırmacılık konusunun daha iyi analiz edilebilmesi için önemli bir araç olduğu düşünülmektedir.

Yukarıda bahsedilen değerler araştırmasının sonuçlarında görülen, Türkiye'deki güvensizlik durumu "güven"in tüm tanımlamalarında öne çıkan *öngörülebilirlikle* birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'deki güven sorunu ve bunun sonucunda ortaya

çıkan kayırmacı ilişkiler talebi/ihtiyacı, Türkiye toplumunun toplumsal belleğindeki gerek farklı toplumsal grupların birbirlerine, gerekse devlete ilişkin acı deneyimlerinin, yani toplumsal belleğin/hafızanın etkisinin olduğunu düşündürmektedir.

Bu çalışma sırasında saha araştırmalarında da net bir şekilde gözlemlendiği üzere Türkiye toplumunda gerek bireylerin birbirlerine gerekse kamuya güvenleri yok denecek kadar azdır ve bu durum artarak devam etmektedir. Böyle bir toplumsal algının sebepleri konusunda araştırma sırasında görüşülenlerden oldukça çarpıcı veriler toplanmıştır. Özellikle zaten toplumda var olan bireylerin birbirlerine güvensizlikleri olgusunun, *güvenlik soruşturması* "marifetiyle" inanılmaz bir hızla arttığı gözlemlenmektedir. Öyle ki güvenlik soruşturması uygulamaları, bahse konu kadrolara aday kişilerin yaşadıkları ve/veya daha önce yaşamış oldukları yerlerdeki "tanıdıklarından" sorulması gibi "dedikodu" denebilecek bir yöntemle yürütülmektedir. Bu konuya aşağıda ilgili bölümlerde ayrıca değinilecektir.

Gerek Uslaner'in tarif ettiği şekliyle *genelleştirilmiş güvenin* gerekse Luhmann'cı anlamda *güvenin* (confidence) kamu eliyle sağlanıp sağlanamayacağı ya da artırılıp artırılamayacağı önemli bir soru-n-dur ve bu konu oldukça tartışmaya değer bir konudur. Ancak bu araştırmanın konusu, kapsamı ve sınırlılıkları bakımından bu tartışmalara girilmemekle birlikte bunları sağlamada kamunun siyasal ve yasal anlamda adil, demokratik, eşitlikçi, şeffaf, objektif kriterleri dikkate alarak otoritesini kullanması ve bu yaklaşım ve yöntemle kamusal kaynakların dağıtılmasının sağlanmasının olumlu anlamda güven ve sosyal sermayenin gelişimine önemli katkılar sağlayacağı yadsınamayacak bir gerçek olarak ortada durmaktadır.

2.2.2. Bourdieu sosyolojisi ve sosyal sermaye

Sosyal sermaye kavramının izi yukarıda da değinildiği üzere, Durkheim'ın kolektif bilince dair yazdıklarına kadar götürülebise de kavramı sosyolojik bir perspektifle bireylerin sahip olabileceği bir kaynak olarak en net şekilde ilk kullanan Pierre Bourdieu (1986) olmuştur (Gönç-Şavran, 2018: 59). Aslında kültürel sermayenin bir yansıması/tamamlayıcısı/genişlemesi durumu olarak değerlendirdiği sosyal sermaye kavramına "diğer yazarlardan farklı olarak sınıf temelli olumsuz bir anlam yükleyen Bourdieu, Marksizm'in kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlik ve iktidarın sürdürülebilmesi sorunsalı ile sosyal sermayeyi ilişkilendirmiştir" (Devamoğlu, 2008:8). O'na göre,

"bireylerin toplumsal alandaki konumları, onların göreceli sermayelerinin (ekonomik, kültürel, sosyal) büyüklüğü ve miktarı ile amaçlarına ulaşmak için benimsedikleri *stratejiler* tarafından" şekillenmektedir (Field, 2006: 19). Bu bağlamda Bourdieu'ya (1986: 241) göre, "nesnel veya öznel yapılara kaydedilmiş bir güç ve aynı zamanda toplumsal dünyaya içkin düzenliliklerin altında yatan temel ilke" olarak *sermayeler,* toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir etkendir. Bourdieu, "sosyal sermayeyi Coleman veya Putnam'dan farklı olarak ayrıcalıklıların bir serveti biçiminde ve bağlantı ağları sayesinde bu üstünlüklerini sürdürdükleri bir araç olarak düşünmüştür ve bu noktada örgütlü yaşamı sadece hedefe ulaşmak için başvurulan bir araç" olarak görmektedir (Field, 2006: 27).

Özetlemek gerekirse, ağ bağlantılarından elde edilebilecek somut ve soyut kaynakları niteleyen sosyal sermaye kavramı, ortak/benzer kültürel ve bazen ekonomik sermayeler/sermaye kombinasyonlarına sahip aktörlerin dâhil/ait oldukları ilişkilerin nitelik ve niceliklerine göre sağladığı imkânları tanımlar. Bourdieu'nun sermayeler ve sosyal sermayeye yaklaşımı, daha çok bireysel bir güç/yeterlilik/donanım olarak değerlendirme şeklindedir. Ancak burada sosyal sermaye olarak adlandırılan niteliğin doğuştan kazanılan ve/veya sonradan edinilen bir sosyal ağ aracılığıyla sağlandığı veya sağlan-a-madığı dikkatten kaçmamalıdır. Öyle ki bu tespit Bourdieu'nun -marksist yönüne de işaret eden- sınıfsal temelli bir eşitsizliğe belki de en önemli vurgusudur.

İlişkisel bir sosyolog olarak, sosyal sermaye konusunda oldukça önemli ve ufuk açıcı çalışmaları/açıklamaları olan Bourdieu'ya göre, "insanların eylemleri, genel olarak, bilinçli bir niyetin kararlı bir şekilde yerine getirilmesi, kendi amaçlarını belirleyen ve akılcı hesapla faydayı azamiye çıkarmaya çalışan bir bilincin özgür projesi olmadığı gibi dışsal nesnel koşullara verilmiş mekanik bir tepki de değildir" (Bourdieu & Wacquant, 2003: 110). O'nun, "faillerin toplumsallaşma süreci boyunca bedenlerinde yapılanmış olan algı, duygu, düşünce ve eylem şemalarından oluşan; toplumsal dünyadaki mümkün eylemleri, tercihleri ve konum alışları belirleyen pratik" olarak tanımladığı *Habitus'un* tanımı bile birçok sosyolojik konu/sorunun anlaşılmasında olduğu gibi bu çalışmada da kullanılan en önemli kavram setlerinden biri olmuştur (a.g.e.: 110).

Araştırma sırasında yapılan görüşmelerde kayırmacı ilişkiler içerisinde bulunmak "zorunda" kalan bazı adayların ifadeleri, kayırmacı ilişki tipinin, daha net bir şekilde -ve hatta ancak- Bourdieu kavramlarıyla anlaşılabilecek bir boyutuna dikkat çekmiştir. Katılımcıların bazılarının görüş ve inanışları -ağırlıklı olarak muhafazakâr katılımcıların-

, araştırmaya konu kadrolara atamalarda "eskiden" (Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı öncesi) belirli bir elit kesimin ayrıcalığı olduğu ve halkın çoğunluğunun bu kadrolara gelmesinin neredeyse imkânsız olduğu yönündedir. Bahsedilen "elit" kesimin özellikleri/görünümleri ise, tam olarak Bourdieu'nun "Ayırım"(1979) ile ondan önceki ve sonraki birçok çalışmasında üzerinde yoğunlaştığı; giyim tarzı, inançsal, kültürel ve sanatsal tüketim ve etkinlikler gibi çeşitli gündelik yaşam pratiklerinden ve sembollerinden, eğitim alınan kurumlara uzanan *kültürel sermaye* ve bu görünümler ve ilişkiler ağı üzerinden oluşan *sosyal sermayeye* kavramları aracılığıyla anlaşılır olabilmektedir.

Bourdieu'ya (1986: 243) göre, içinde bulunduğu *alana* göre farklı fonksiyonları olabilen ve bu *alanın* ön şartı olan sermaye üç şekilde mevcut olabilir, bunlar doğrudan paraya çevrilebilir değerlerin ifadesi olarak *ekonomik sermaye;* ekonomik sermayeye çevrilebilme olanağı da olan eğitimsel nitelikleri ifade eden *kültürel sermaye* ve yine *ekonomik sermayeye* çevrilebilme olanağını da taşıyan, bir soyluluk unvanı gibi toplumsal ağlar aracılığıyla oluşturulan *sosyal sermayedir*. Aslında Bourdieu ve Passeron 1970 yılında yayınladıkları "Yeniden Üretim, Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri" isimli çalışmalarında da 1986 yılında yayınlanan yukarıdaki makalelerinde olduğu gibi *kültürel sermayenin* eğitimle ilgili boyutuna ve bu yolla ortaya çıkan sınıfsal temelli eşitsizlikleri işaret etmişlerdir. Bourdieu okul başarısızlıklarında toplumsal eşitsizliklerin rolünün sadece ekonomik eşitsizlikle açıklanamayacağını -kendi biyografisi dolayımıyla da- görmüştü. Aslında yazarın Fransa taşrasında başlayıp, bir Fransız sömürgesi olan Cezayir'e ve sonrasında Sorbonne, Ecole Normale gibi elit ortamlara uzanan biyografisi, onun düşünce sistemi ve toplum analizinin kaynağının kendi öz deneyimlerinin bir birikimi, yansıması olduğu söylenebilir. Öyle ki Bourdieu bu durumu, sermaye şekilleri üzerine yazdığı makalesinin hemen girişinde, "toplumsal dünya birikmiş bir tarihtir (1986: 241)" diyerek ifade etmiştir. Bu bağlamda Passeron'la birlikte yaptıkları eğitim üzerine yukarıda bahsedilen çalışmalarında yazarlar, *kültürel sermayeye* dikkat çekmişlerdir. Kısaca özetlemek gerekirse bu çalışmalarında yazarlar, bireylerin ailelerinden sadece maddi araçlar almadıklarını; aynı zamanda öğrenme, ifade etme araçları (dil/şive/diyalekt), çeşitli beceriler, teknikler ve yatkınlıkların da farkında olmadan aileden alındığını ve bu yatkınlık ve yeterliliklerin büyük ölçüde akademik başarıya etki ettiğini ampirik örneklerle de kanıtlamaya çalışmışlardır.

Aslında Bourdieu'nun sosyal bilimler alanına kattığı en önemli kavram

diyebileceğimiz *kültürel sermayeyi* düşünür, üç durumda değerlendirmektedir. Bunlar (Bourdieu, 1986: 243-248); kültür ve/veya yetiştirilme tarzı dolayımıyla beden ve zihinde cisimleşmiş yatkınlıklar olarak *cisimleşmiş durum* (the embodied state); ancak *cisimleşmiş durumla* ilişkisiyle tanımlanabilecek, hem maddi (ekonomik) hem kültürel sermayeyi gerektiren kültürel metalar (tablolar, kitaplar, enstrümanlar gibi) şeklinde *nesneleşmiş durum* (the objectified state); ve eğitim aracılığıyla akademik yeterlilikler ve diploma ile nesnelleştirilmiş olan *kurumsallaşmış durumdur* (the institutionalized state). Bourdieu'ya (1986: 244) göre kültürel sermaye dolayımıyla oluşan akademik başarı ve bunun sonucunda meydana gelen eğitimsel yeterliliğin ekonomik ve sosyal getirisi yine kalıtsal olarak edinilen ve onu desteklemek için kullanılabilecek sosyal sermayeye dayanmaktadır.

Bourdieu, kültürel sermayeyi açıklarken aslında kültürel ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi ve bu bağlamda bireysel bir güç olarak sosyal sermayenin önem ve etkililiğine de dikkat çekmektedir. O'na (1986: 245) göre, "kültürel sermaye, bilinçsiz olarak değişen ölçülerde, döneme, topluma ve sosyal sınıfa bağlı olarak elde edilebilir ve her zaman ilk edinildiği şartların bıraktığı az ya da çok görünür izler taşır (bir sınıf veya bölgeye özgü telaffuzlar gibi)".

Bourdieu'nun çalışmalarında -onun marksist yönüne de işaret eden-, toplumsal sınıfların devamlılığına ve bu sınıf paradigmasını görünür kılmaya en önemli katkısı, bu kadim eşitsizliklerin toplumlardaki içkin farklı şekillerine vurgusudur. Bu bağlamda O, grupların ve bireylerin toplumsal kozmosta yerlerini oluştururken ve belirlerken kültürel sembollerin nasıl birer işaret olarak kullanıldığına *kültürel sermaye* kavramıyla dikkat çekmiştir. Denebilir ki düşünür, bazı kültürel sembollerin nasıl toplumda sınıf/statü belirteci ve aracı olarak kullanıldığını süregelen toplumsal eşitsizlikler ve tahakküm perspektifinden analiz etmiştir. Dikkatli incelendiğinde aslında Bourdieu'nun kültürel sermayeye bir katkı ya da onun farklı bir görünümü/boyutu olarak ele aldığı ve "kültürel sermaye kavramından bir gelişme olarak ortaya çıkan" (Robbins, 2007: 92) sosyal sermaye üzerine düşünceleri de açıklamaya çalıştığı bu toplumsal düzenin farklı boyutları üzerine yapılan kapsayıcı analizin bir parçası niteliğindedir. Bourdieu, belirli toplumsal grupların üyelerinin kendilerinin ve çocuklarının toplumsal konumlarını nasıl koruduklarına ilişkin 1973 yılında yayınlanan görece erken dönem bir tartışmasında sosyal sermayeyi ilk kez şöyle tanımlamıştır (akt. Field, 2008: 20),

"Gerekli olduğunda faydalı "destekler" sağlayan toplumsal ilişkilerin sermayesi: Herhangi biri

toplumsal açıdan önemli konumlara, örneğin siyasi bir kariyer gibi aynı zamanda para değeri de olan konumlara, sahip olan müşterilerinin ilgisini çekmek istediğinde çoğu zaman vazgeçilmez olan saygınlığın ve onurluluğun sermayesidir".

Görece daha yakın zamanlı bir çalışmasında ise Bourdieu sosyal sermayeyi (1986: 148-149);

> "Az ya da çok kurumsallaşmış, karşılıklı tanışıklık ve tanımaya dayalı, -bir gruba üyelik gibi- kalıcı bir ağa sahip olmakla bağlantılı, üyelerine kollektivitenin sahip olduğu sermayenin desteğinden kaynaklı bir yeterlik (credential) sağlayan gerçek ya da potansiyel kaynaklar toplamıdır. Bu ilişkiler yalnızca pratik durumda, onları korumaya yardımcı olan maddi ve/veya sembolik değişimlerde bulunabilir. Aynı zamanda toplumsal olarak kurumsallaştırılabilir ve ortak bir adın (bir ailenin, sınıfın veya bir kabilenin veya bir okulun, bir partinin vb adının) kullanımıyla ve eşzamanlı olarak bu ilişkilere girenleri biçimlendirmek ve bilgilendirmek için tasarlanmış bir dizi kurum eylemi tarafından teminat altına alınabilir; bu durumda, mübadeleler içinde az ya da çok fiili olarak tesis edilir ve bu şekilde garanti edilir ve güçlendirilirler. Ayrılmaz şekilde maddi ve sembolik mübadelelere dayandığından, kuruluşu ve sürdürülmesi yakınlık kabulünü öngördüğünden, bu ilişkiler kısmen fiziksel (coğrafi) alandaki, hatta ekonomik ve sosyal alandaki nesnel yakınlık ilişkilerine indirgenemezler de".[72]

Bourdieu'ya göre, sosyal sermayeye işaret eden belirli bir grup üyeliğinden elde edilen maddi ve manevi kazançlar -bu amaçlanmasa bile-, bunu mümkün kılan bu dayanışmanın temelini oluşturmaktadır ve bu ilişkiler ağı, bireysel veya kolektif, bilinçli veya bilinçsiz, kısa ya da uzun vadede doğrudan kullanılabilir toplumsal ilişkileri kurmak ya da yeniden üretmeyi amaçlayan yatırım *stratejilerinin* ürünüdür (Bourdieu, 1986: 249). Yazarın dikkat çektiği grupların mevcudiyeti, sürdürülebilirliği ve amaçlarına uygunluk bakımından mümkün olduğu ölçüde türdeş bireyleri bir araya getiren toplantılar, partiler, seyahatler gibi fırsatlar; mahalleler, okullar, kulüpler gibi yerler; ya da sporlar, salon oyunları, kültürel törenler gibi pratikler aracılığıyla denetlenmesi bu çalışmanın konusu bakımından da oldukça önemlidir.

Araştırma sırasında elde edilen verilerden, araştırmaya konu kamu kadrolarına ulaşmakta daha avantajlı grupların tarifinde de tıpkı Bourdieu'nun yukarıda açıklanmaya çalışılan yaklaşımına benzer bir şekilde kültürel bir sermaye ile şekillenen, ilişkilendirilen ve görünür olan/ görünür olması sağlanan bir ağa aidiyeti içeren sosyal sermayeye sahip

[72] Bu araştırmanın önceki bölümlerinde de değinildiği gibi Bourdieu da, daha eski tip (ilkel) düzeyde bir kurumsallaşmaya sahip sosyal ilişki tiplerinin (komşuluk, köylülük gibi) fiili olarak kullanılsalar bile toplumsal olarak kurumsallaşmış ilişkilerle hemen her zaman örtüşmediklerine dikkat çekmektedir. (a.g.e.: 12. Dipnot)

kişiler oldukları görülmektedir.

Sınıfsal temelli, ekonomik sermaye ve bu dolayımla oluşan ve birbirleriyle simbiyotik bir ilişkiyi de ihtiva eden kültürel ve sosyal sermayeler ve bunların bir arada, farklı mücadele mecralarında (*alan*) oluşturdukları ayrıcalık ve güç, aslında genetik bir ekonomik, kültürel ve sosyal miras şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve bu eşitsizlikler de böylelikle süregitmektedir. Bourdieu'nun bu kavramsallaştırması ancak bu sermayelerin birbirinden nasıl beslendiği ve bir araya gelerek oluşturdukları bütünsel yapının (sembolik sermaye) topluma yerleşik olgusu ve algısıyla birlikte tam olarak anlaşılabilir.

Ekonomik sermayeye dönüşebilen ve etkinliği/gücü burada gizli olan ve ağırlıklı olarak kalıtsal olan kültürel ve sosyal sermayelerin edinimi belirli bir -uzunca- süreci (çocukluk, eğitim süreçleri gibi) gerektirmektedir. Ancak *alanın* kurallarının görece çabuk değiştiği Türkiye'de makbul sermayenin edinilmesinde bu uzun süreç gerekliliği birey açısından oldukça güç bir duruma yol açmaktadır. Türkiye'de son dönem makbul kültürel ve sosyal sermaye, bireylere aşağıda değinilecek sembolik ve performativ edimler aracılığı ve marifetiyle görünür olabilme olanağını görece çok daha kısa sürede vermektedir. Dolayısıyla bu edimler ve bunların dolayımıyla sağlanan görünürlük/kabul bireylere bir çıkış yolu, avantaj sağlamaktadır denebilir. Yine bireyler açısından kültürel sermaye ile temalandırılmış sosyal sermaye için gerekli ağlara erişebilme "sorunu" ise, yasal/modern (vakıf, dernek, sendika, birlik gibi) ve/veya yasal olmayan/geleneksel (tarikat, cemaat, dergâh, aşiret, memleket gibi) enstrümanlarla aşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu ağların oluşumu, etkinleşmesi ve varlıklarını sürdürebilmeleri için bu işlevleri hayati bir öneme sahiptir.

Yukarıda sıraladığımız Bourdieu'nun üç kültürel sermaye türünün hemen hepsinin de –işlevsel olarak da- görülebildiği Türkiye'de, icat edilen veya geçmişten "çağırılan" bu kültürel sermaye görünümleri ve sembolleri; günlük, haftalık, yıllık olabilen performativ ve görünür ibadetler; bir hediye ve/veya sermayenin/kimliğin (credential) ifade edilişinin "turistik" aracı olarak umre v.b. dini seyahatler; dil üzerinden oluş-turulan selamlaşmadan, akademik dile, Arapça ağırlıklı referanslar şeklinde sembolik kelimeler, cümleler, sloganlar, deyimler; giyim kuşam sembolleri; belirli periyotlarla

düzenlenen toplantılar (*sohbet* gibi) şeklinde olabilmektedir[73]. Kayırmacılık konusunda yapılan saha araştırmalarında *referanslar* ve/veya atanabilme şansı yüksek olan kişilerin tanımlanması -aşağıda ayrıca değinilecek olan *kimliklendirme*- konusunda, mücadele alanında (*oyun*) bahsedilen bu sembollerin ve bu dolayımla oluş-turul-an ağların (*stratejilerin*) etkisinin oldukça yüksek, hatta tek geçerli sermaye olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu sermaye olanaklarından ve bu dolayımla oluşan güçten önceki dönemlerde (Adalet ve Kalkınma Partisi öncesi) mahrum bırakılan ya da mahrum bırakıldığına inanan önemli bir kesim veya kesimler, bu araştırmaya da konu olan ve son dönemde Türkiye'de neredeyse bir rutin halini alacak düzeyde yaygınlaşan kayırmacı ilişkileri içselleştirmekte, meşrulaştırmakta ya da en azından bu adaletsiz durum karşısında kendilerine içsel bir "huzur/konfor" sağlamaktadırlar. Burada dikkat çekici olan bir diğer durum ise bu araştırmanın da önemli tezlerinden biri olan bu anlayışın, olgunun veya algının kayırmacı ilişkiler vasıtasıyla toplumsal bir kutuplaşmayı billurlaştırdığı ve alevlendirdiğidir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise, bir rövanş alma duygusu ve algısı aracılığıyla sürdürülen ya da maskelenen kayırmacı ilişkilerin/ilişki sisteminin, araştırma boyunca da değinildiği üzere oldukça önemli problemlere kaynaklık ettiği ve bu dolayımla artan bir şekilde etkinleşen toplumsal bir "rövanşist kutuplaşma ortamının" sürekli devam eden kısır bir döngü şeklinde kalıcı olmasına yol açtığıdır. Toplum, farklı şekillerde gündelik hayatta görünür olan ve aslında en net haliyle kayırmacı ilişkiler ve bunların bireysel ve yapısal sonuçlarında görülebilecek; yandaş/yandaş olmayan, eski/yeni, laik/muhafazakâr ve hatta yerli-milli/vatan haini gibi bölünmüşlükler yaşamaktadır.

Her ne kadar Bourdieu'nun kavramlaştırmasında, hem diplomalar aracılığıyla elde edilen (enformasyonel); hem de yukarıda da değinilen farklı yaşam tarzı, davranış kalıpları, beğeniler şeklinde ifade edilen kültürel sermaye aynı başlık altında değerlendirilse de aslında bunlar arasında da bir ayrımdan veya kültürel sermayenin yapısında ve görünümündeki değişimlerden ve farklılaşmalardan söz edilebilir. Öyle ki Bourdieu'ya (1986: 248) göre de, "okullaşmadaki patlama ve yeterliklerde yaşanan

[73] Belirli dini semboller ve simgelerin siyasal amaçla kullanılmasına ilişkin ilginç bir örnek ve tespit de Ş. Mardin'e aittir. Yazar Demokrat partinin kuruluş yıllarında, "Demokrat Parti üyeleri tarafından camilere ve dinsel törenlere olağanüstü ilgi gösterilmesini, *simgesel ve kültürel aksesuar*" olarak adlandırmıştır (Mardin, 2006: 72).

enflasyonun kısa vadeli faktörleri arasında yer alan, kültürel sermayeyi ekonomik sermayeye dönüştürme stratejileri, farklı sermaye tiplerinin sunduğu kâr şanslarının yapısındaki değişimlere tabidir".

Bu araştırmada da kısa vadede bir çözüm önerisi olarak sunulan "başarılı olan son adaydan başarısız olan ilk adayı ayıran ve resmen tanınan, garanti altına alınmış yeterlik" ile "kendini sürekli kanıtlamak zorunda bırakılan basit kültürel sermaye arasında köklü bir fark (Bourdieu, 1986: 248)" vardır. Bu ikinci durumu ifade eden kültürel sermayeyi "taşımak" ve bu dolayımla oluşan sosyal sermaye ağına dâhil olmak ve bunu sürdürmenin hem birey açısından hem de toplumsal anlamda oldukça önemli sonuçları olmaktadır. Bu toplumsal pozisyonun; eyleyen açısından, birçok özgürlüğü de kısıtlamayı içermesi bakımından bireysel, ilişkisel ve mikro düzeyde ve yukarıda daha önce de değinildiği gibi kurumsal statü ve bunun gerekliliklerini "özgür eyleyememek" açısından da kurumsal/makro düzeyde oldukça önemli sorunlara yol açtığı/açacağı düşünülmekte ve görülmektedir.

2.3. Kimlik/Öteki İnşası Açısından Kayırmacılık

> "Kimlik, geçmişle bugün arasında uyum sağlamak sorunudur."
>
> F. Barudel

Konusu bakımından bu araştırmanın önemli bir boyutunu, "toplumsal/siyasal dünyanın yakıcı bir meselesi ve sosyal bilimlerin birçok dalının temel araştırma birimi olan ve popüler bir sosyal bilim terimi olarak 1950'lerde kullanıma giren *kimlik"* (Mollaer, 2014: 9,22) imlemektedir. Sınıf, cinsiyet gibi görece daha "eski" tartışmalar ve kavramın özellikle Amerika'daki ilk şekilleri olarak söylenebilecek daha çok psikoloji temelinde *benlik* tartışmalarından bağımsız olarak *kimlik* kavramı, sosyoloji bağlamında ilk olarak ağırlıklı bir şekilde modernizm ve sonrası toplumsal ve siyasal anlamda yapısal değişikliklere işaret eden bir olgu olarak ele alınmıştır denebilir. Bu bağlamda ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte önemli bir araştırma konusu olan millet/milliyet/milliyetçilik bağlamında değerlendirilen *kimlik* konusunda oldukça önemli bir literatür bulunmaktadır. Ancak bu araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları da dikkate alınarak, bu konuda çalışmaları olan düşünürlerden kayırmacılık konusunu ilgilendirdiği ve kayırmacılık konusunun Türkiye üzerinden okunmasına katkı

sağlayacağı düşünülenlere ağırlık verilecektir.

Kimlik (identity) kelimesi, etimolojik olarak değerlendirildiğinde; Türkçede bu kelimenin kökündeki "kim?" sorusundaki temel anlamında, yani "kim?" şeklinde bir soruya cevap vermesi açısından, toplumsal ve bireysel bir tanımlamayı/belirlemeyi; aynı kavramın İngilizcedeki karşılığı olan, Latince "aynı" anlamına gelen *idem* kökünden gelen ve İngilizcede 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan *identity'*in ise tıpkılık, aynılık, benzerliğe işaret ettiği görülmektedir (http-15).[74] Kim olduğunu tanımlama ve bu tanımlamayı benzerleri, aynıları üzerinden yapma doğal olarak bir genelleştirme, benzerleştirme, ortaklık arama, yaratma, icat etme çabasıdır. Bunun bir sonucu olarak her genelleştirme bir sınırlandırmayı, çerçevelemeyi, sınıflandırmayı ihtiva eder ve yine doğası gereği bu sınırlandırma da, sınır/çerçeve dışında kalanı, ötekiyi doğurmak/belirlemek/seçmek durumundadır. Kayırmacı ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde *kimlik* ve bu *kimlikleme* sürecinin, bu aynılık benzerlik üzerinden şekillenen genellemelerin siyasal alanla ve siyasal olanla bir kesiş-tiril-mesinden söz edilebilir. Yukarıda daha önce de değinilen siyasetin en temel tanımlarından biri olan "Kim ne alacak?" sorusu kayırmacılık ve *kimlik* dolayımıyla farklı bir anlamda ve farklı bir işlevle tezahür eder. Kayırmacı ilişkiler perspektifinden bu aynılık, benzerlik ve tanımlama yoluyla yapılan *kimliklemeler* "paylaşılanı artırmak için paylaşanları azaltmak" için oldukça işlevsel bir araca dönüşür ve kimlik-ler aynılık, benzerlik üzerinden daraltılan genelleştirmeler yolu ve enstrümanı ile sürdürülür, güncellenir.

Kimlik, bir insanın ne/kim olduğunu, içsel kendine sorması/söylemesi ve bu belirlenimi dışsal, toplumsal aynılar ve farklılar (ötekiler) üzerinden ilişkisel olarak inşa etmesi olarak tanımlanabilir. Bireyin bu toplumsal ve fizyolojik aynılık ve farklılıkların içine doğması, bu dolayımla bu kişisel kendiyi yaratış/oluşturuşunun özgünlüğü/özgüllüğünde çoğu zaman bir sahtelik içkindir.

Konunun bir diğer yönü ise klasik sosyologların yoğun bir şekilde üzerinde durduğu geleneksel toplumlardan modern topluma evrimle süreci ve bunun *kimlik* perspektifinden değerlendirilmesidir. Simmel'e (2016: 5) göre insanlar arasında "bütün ilişkiler birbirleri hakkında bir şeyler bildikleri ön koşuluna dayanır". İnsanların içinde bulundukları

[74] Kimliğin (Identity) semantik olarak sosyal bilimlerde nasıl ortaya çıktığı ve ne şekillerde kullanıldığının tarihsel bir analizi için Bkz. (Gleason, 1983).

toplumlarda gerek benlik anlamında kendilerini gerekse belirli bir ilişkisellik düzeyinde başkalarını, diğerlerini tanımlama ihtiyaçlarından söz edilebilir. Bu ihtiyaç aslında toplumsal bir varlık olarak insanın belirli bir ilişkisellik dolayımıyla kendini gerçekleştirmesi ve var olması için de gereklidir. Bu bağlamda yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu geleneksel toplumlarda insanların bu tanımlanma ve tanımlama ihtiyaçları, aslında doğal bir şekilde karşılanmaktaydı. Bireyler içinde bulundukları toplumdaki bireylerin biyografikten biyolojiye hemen tüm özelliklerini bilmekte ve bunun üzerinden oluşturulan şemalar aracılığıyla ilişkiler sürmekteydi (Tönnies'in cemiyeti veya Durkheim'in mekanik toplumunda dikkat çektiği gibi). Dolayısıyla böyle toplumlarda genel anlamda herkesçe bir tanışıklıktan söz edilebilir. Buna karşılık modern kitle toplumlarında gerek nicel olarak gerekse nitel olarak ortaya çıkan değişimler bireylerin bu kitle içerisinde birbirlerine karşı tanımlama anlamında oldukça sınırlı bir düzeye inmelerine yol açmıştır. Yani geleneksel toplumlarda herkes herkesin neredeyse bütün kişilik özelliklerini tanırken; kitle toplumunda çok sayıda insan tanınmasına rağmen bu insanlara ilişkin özellikler hakkında bu bilgi diğer bir deyişle tanımlama kimlikleme oldukça sınırlıdır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tanınma ve tanıma isteği ve ihtiyacı insanları yeni yollara itmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak içinse genellikle semboller, ağlar, konumlar, roller gibi çeşitli şema ve temalar üzerinden iletişim/etkileşim kurulmakta ve sosyal hayat sürdürülmektedir.

Duyguların ilişkiselliği üzerine "Duyguların Kültürel Politikası" isimli çalışmasında, Sarah Ahmed (2015: 28), siyah araştırmaları ve eleştirel ırk çalışmalarının uzun tarihinden de yararlandığını belirterek; ötekileştirmenin, ötekilere hisler atfedilmesi yoluyla, ötekilerin his nesnelerine dönüştürülmesiyle işlediğini belirtmektedir. Dolayısıyla sosyo-psikolojik bir kavram olarak kimlik ve bu dolayımla "işleyen" kayırmacılık ilişkileri, doğası gereği ve kaçınılmaz bir şekilde bir ötekiyi doğurur. Tersten okunduğunda öteki inşa etmek aynı zamanda bir kimlik inşa etmektir veya bir kimliği gerektirir.

Klientalist ilişkilerdeki kollayanla kollanan arasındaki ilişkinin dikey ve asimetrik bir ilişki olduğu ve son kertede iki tarafın da çıkarlarına dayandığına dikkat çeken Kurtoğlu, karşılıklı bu çıkarların gerçekleşebilmesi için gerçek veya kurgusal bir temaya ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeker (2012: 142-145). Bu ilişkilerin gerçekleşebilmesi için gerekli olan gerek "gerçek"/biyolojik (nepotizm) gerek ilişkisel (kronizm) gerek siyasal (patronaj) gerekse hayali oluşturulan temalar ve bunların ortaya çıkardığı "öteki"ler,

konunun sosyolojik bakış açısıyla "kimlik-ler" ile bunların oluşumu ve algılanması açısından da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Burada dikkatle üzerinde durulması gereken konulardan birinin de oluşturulan bu temalar/gruplar/kimliklerin ilişkilerinin açık/kapalı olma durumlarıdır. Weber'e göre;

> "Bir toplumsal ilişkiyi meydana getiren şey birbirine uyarlı ve manaya yönelmiş toplumsal davranışlar sergilemesidir. Bu toplumsal davranışa/ilişkiye iştirak etmek isteyen ve iştirak edebilecek durumda olanlara yürürlükteki mevcut düzen tarafından bir yasaklama getirilmemişse bu toplumsal ilişki (bu ister cemaat ister cemiyet olsun) dışa karşı "açık" demektir (Weber, 1922: 43)".

Tribalizm, Nepotizm gibi kayırmacı modeller "öteki"lere kapalı birer ilişkiyi içerirken; kronizm, siyasal kayırmacılık gibi modeller görece daha açık birer ilişkiye işaret etmektedir.

Kimliğin; psikoloji, antropoloji gibi disiplinlerden sosyolojinin konusu haline gelmesinde, 20. Yüzyılın ortalarından itibaren (Birinci Dünya Savaşı sonrasında) sosyal bilimlerin artan itibarının önemli olduğuna dikkat çeken Gleason'a göre, özellikle ulusal karakter konularına ve sonraları 1960'lardan itibaren etnisite konularına artan ilgi, kimlik kavramının kullanımıyla ilgili en önemli mirastır (1983: 922,928). Dolayısıyla sosyolojik anlamda kimlik konusunun analizinin ilk biçimleri denebilecek millet/milliyet perspektifi, kimliğe ilişkin sosyolojik analizlerin de klasikleridir denebilir. Ayrıca bu araştırmanın konusu bağlamında, kamuda istihdam mücadelesi *alanında* ayrıcalıklı ve avantajlı bir eyleyenin (kimliğin); cinsiyetçi, etno-dinsel bir çekirdek etrafında şekillendiği tespitinden hareketle, kayırmacılık bağlamında kimliğin analizinde benzer bir çekirdeği ihtiva eden milliyet ve milliyetçilik üzerinden kimlik konusunun analizinin daha etkili olacağı düşünülmektedir. Öyle ki bu çalışmada da sık sık değinildiği üzere kayırmacılık konusunda oluşturulan kimlik temalarına benzer bir şekilde, "milli kimlik ve millet (de) birbiriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal/siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır (Smith, 1994: 34)".

Milliyetçilik teorilerinin ve bu perspektiften kimliğin, bağımsız bir disiplin haline gelmesinde Ernest Gellner'in modernizm üzerinden yaptığı analizin önemli bir etkisi olmuştur. Gelner'e göre, millet (ulus) ve milliyetçiliğin (ulusçuluk), Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel değişimle birlikte değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Yazara göre, en baskın kimlik şeması haline gelen ve bir insan yaratımı olarak millet, tarih öncesinden gelen bir sürekliliği veya insan

olarak varoluşun ontolojik bir yapılanmasını değil, modernizmle birlikte, bizatihi milliyetçiliklerce oluşturulan (icat) edilen, modernizmin dolaysız bir ürünü ve bir inşa ve tasavvur bütününü ifade eder (Gelner, 1992: 28, 72-80, Gökalp, 2007: 280-297).[75]

Bu araştırma amacıyla yapılan saha araştırmalarında, Türkiye'deki klientalist yapıları oluşturan ilişkilerin/ağların, hemen hepsinin kendilerine bir geçmiş icat ederek/yaratarak oluşturdukları/şekillendirdikleri temalar/kimlikler ve sembollerle bu ilişkileri var ettikleri ve sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle yukarıda yapılan sınıflandırmada *yapısal kayırmacılık* olarak adlandırılan, ağırlıklı olarak cinsiyetçi ve etno-dinsel bir temaya işaret eden kayırmacı ağların; millet ve milliyetçilik üzerine önemli tespitleri olan bir diğer önemli teorisyen Anderson'dan hareketle, yüz yüze temasın olmadığı bir ilişkiselliği imlemesinden hareketle özü itibariyle birer *hayali cemaat* oldukları söylenebilir (Anderson, 1995; 20-21). Anderson, "Hayali Cemaatler" (1993) çalışmasında, haritalar, sınırlar, etnisite, milli değerler, kimlik gibi konuları irdeleyerek bazı yorumlamalar ve taspitler yapmakta ve bunların hayali olarak nasıl oluşturulduğunu ve nasıl birer ötekileştirme aygıtına dönüştürüldüğünü derinlemesine analizlerle açıklamaktadır. Türkiye'de de kayırmacılık bağlamında, etno-dinsel, cinsiyetçi ve ana yapısı aynı kalmakla birlikte farklı şekiller alabilen ideolojisi ekseninde oluşturulan *ideal bir tip* olarak hayali *bir cemaatin* (grubun) veya cemaatlerin ve bunu gerek tözsel (cinsiyetçi, etno-dinsel bir çekirdek ve bunun teritoryal görünümleri vasıtasıyla) gerekse ilişkisel olarak sosyo-kültürel sermayeleri aracılığıyla yansıtan (gösteren) birey ve grupların, yapısal olarak Türkiye toplumunda imtiyazlı grupları oluşturdukları, diğerlerini ötekileştirdikleri söylenebilir. Bu ötekileştirme tözsel/yapısal/baskın yönü dolayısıyla dışarıda kalan/bırakılan "ötekilere", değişim ve dönüşümü de mümkün kılmayan bir karakter taşımaktadır.

Castels'in milliyetçilik üzerinden yaptığı kimlik analizi de oldukça önemlidir. O'na göre de milliyetçilik, kültürel ve siyasi olarak inşa edilmektedir, ancak hem teorik hem de pratik açıdan esas önemli olan tüm kimlikler açısından bu inşanın nasıl, nereden hareketle, kim tarafından ve ne için inşa edildiğidir (2006: 47-48). Bir kimlik olarak milliyetçiliğin işlevselliğine yönelik bu vurgu bu araştırmanın konusu ve elde edilen verilerin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Yine bu araştırmaya ilişkin yapılan saha araştırmalarındaki durum ve veriler

[75] Benzer tespitler Hobsbawm'da da görülür, Bkz. (Hobsbawm, 1993).

dikkate alındığında, bu bağlamda bir kimlik analizine en uygun olanlardan bir diğerinin ise Habermas'a ait olduğu söylenebilir. O, kimlikleri insanların kendi projeleri ile var olan şeyler olarak görmektedir. Habermas'ın ideal rasyonel özneler arası etkileşim temelinde "bir proje olarak kimlik düşüncesi', bireyi merkeze almakta ve bu kolektif bireye belirleyici bir rol yüklemektedir (Habermas,1974: 91-103, Kural, 1995: 71-72).

Gerek "icat edilmiş gelenek", gerek "hayali cemaat" olarak değerlendirilsin, kimlik-ler, "kamu otoritesini ve onun aygıtlarını ellerinde bulunduran siyasi aktörler tarafından, hem eski, hem geç oluşmuş ve hem de henüz oluşum halindeki ulus-devletlerdeki siyasal pratiklerde, baskıcı siyasal pratikleri haklılaştırmak amacıyla kullanılan bir kavramsal-ideolojik bütünlüğü ifade etmektedir (Köker, 1996: 154)". Bu haklılaştırmada kullanılan en temel metot ise geçmişle bugün arasında kendi çıkarlarının sürdürülebilirliğini sağlayacak, unut-tur-ma, hatırla-t-ma, tağyir yöntemleriyle toplumsal (kolektif) hafızayla oynayarak gerçekleştirilen rasyonel, istendik bir uyumlaştırmadır.

"Türkiye gibi, genç ve uluslaşma sürecine geç girmiş toplumlar genellikle kimliklerini, unutma ve siyasi iktidarların belirlediği unutturma yollarıyla belirlerler ve geçmişi ve geleceği çarpıtma süreci… Geçmişe yönelik hatırlamanın yolları inşa edilerek istenilen bir geçmiş oluşturulması şeklindedir (Tuğrul, 2014: 17)". Bunu 'hafızanın tasfiyesi olarak tanımlayan Nora (2006: 10, 26), profesyonel tarihçilerin mesleğin özünün kontrollü ortadan kaldırma sanatı olduğunu iddia eder ve O'na göre "hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü ve varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur". Siyasi gücü elinde bulunduranlar, kolektif bilinci bilinçli olarak manipüle ederek hatırlama sembollerini direkt değiştirir/dönüştürür. Ortak bir tarih çerçevesinde, etrafı surlarla kapanmış, kolektif bir "biz" oluşturur. Türkiye'de de yakın dönemde gözlemlenebileceği gibi, "ritüeller, bayramlar, anma törenleri, geçmişin sadece parlak ve ihtişamlı yönlerini canlı tutmayı amaçlarken, resmî tarih ve hafıza anıtlarıyla kutsanan bir geçmiş yaratılır (a.g.e. 26)".

Nobel ödüllü Çek yazar Milan Kundera'nın "bir insan neresinden yaralanırsa, orası kimliği olur" şeklinde oldukça popüler bir aforizması bulunmaktadır. Ancak Türkiye özelinde güncel durum, saha araştırması sırasında elde edilen veriler ve gözlemlerden hareketle analiz edildiğinde, bu tespitin kısmen doğru olduğu görülmektedir. Türkiye özelinde bu analizde iki açıdan eksik göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, feminist yazar S. Ahmed'in de (2015: 79) feminizm bağlamında kimlik çalışmalarında karşılaşılan yarayı kimliğin bir kanıtı olarak fetişleştirdikleri şeklinde eleştirdiği bazı

yazarlarla ilgili olarak söylediği, "yaranın kimliğe dönüştürülmesi sorunludur" tespitidir. Bunun sorunlu olmasının bir sebebi tam olarak "fetişizminden dolayıdır, yaranın kimliğe dönüştürülmesi yarayı yaralanmanın ya da incinmenin tarihinden kesip atar" (a.g.y.) şeklindeki fetişleştirme boyutuyken, ikincisi Türkiye'de kayırmacı uygulamaların analizi amacıyla yapılan bu araştırmada karşılaşılan, güncel siyasal atmosfer/*alan* açısından avantajlı olan kesimlerin yakın ve/veya görece uzak tarihten "çağırdıkları" gerçek ve/veya hayali, icat edilmiş, kurgusal, tarihsel/toplumsal/siyasal olaylar ve olguları kişisel rasyonel çıkarlarına uygun hale getirerek bir araç olarak kullanmaları boyutudur. Dolayısıyla Kundera'nın bu özlü aforizması ve buna benzer kimlik analizleri, bu araştırmanın konusu ve bu amaçla toplanan veriler bağlamında değerlendirildiğinde, bu tespitin bir harf eklenerek daha gerçekçi olacağı söylenebilir. Yani bu aforizmanın ve bazı kimlik teorisyenlerinin benzer yaklaşımlarının, Türkiye'deki karşılığının "bir insan neresinden yara-r-lanırsa, orası kimliği olur" şeklindeki uyarlamasının kayırmacılık ve bu bağlamda oluş-turul-an kimliklerin anlama ve açıklanmasında daha doğru ve kapsayıcı olacağı söylenebilir.

Kayırmacılık ve bu dolayımla oluş-turul-an *kimliklerin* ve aidiyetlerin kültürel ve sosyal anlamda görünürlükleri ve bunun toplum/birey ilişkileri bağlamında gerek Merton'un *referans grupları*, gerek daha sonraları *sembolik etkileşimciler* olarak bilinen Mead gibi sosyologların *benlik* (kimlik kavramına benzer şekilde kullanılan), gerekse Gofmann'ın yine bu minvalde şekillenen *rol kuramı* ve *referans grupları* analizleri açısından ayrıntılı olarak değerlendirilmesinin, kayırmacılık konusu ve bu bağlamda ortaya çıkan kimlik-ler gibi olguların analizinde önemli faydalar sağlayacağı düşünülmektedir. Psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi birçok disiplinin uzun zamandır üzerinde çalıştığı bir olgu ve kavram olarak *kimliğin*, daha çok birey/toplum arasındaki bir ilişkiselliğin ürünü olarak gören ve kavrama öyle yaklaşan sosyologlar ve sosyoloji açısından daha başka birçok sosyolojik kavram ve kavram setleriyle de çözümlenebileceği açıktır. Bu araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları bakımından dışarıda bırakılan ya da ilgili bölümlerde kısaca değinilen yaklaşımlar ve/veya farklı sosyolojik kuram ve yaklaşımlar tarafından konunun analizinin oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KAYIRMACILIK

3.1. Kayırmacılık Konusuyla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de kayırmacılık konusunda makro düzeyde sosyolojik ve siyasal analizleri içeren çalışmalar odlukça sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada bu konunun seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri de bu durumdur. Daha çok işletme, insan kaynakları gibi alanlarda organizasyonel bir izlekten çalışmalara rastlanmaktadır. Siyasal alandaki az sayıdaki çalışmalarda ise ağırlıklı olarak Türkiye'deki modernleşme süreci ve sonrasında meydana gelen (Cumhuriyet ve sonrası) toplumsal, tarihsel ve siyasal dönüşümlere odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın da ilgili yerlerinde atıfta bulunulan; Guan, S. (1980), Aktan (1992), Aközer (2003), Aykaç (1990), Aytaç (2010), Berkman (1983), (2009) ve (2010), Özsemerci, K. (2003), Yıldırım, M. (2013), Yılmaz, A., Kılavuz, R. (2002)'nın kayırmacılığı kamu yönetimi ve kamu'da bir yolsuzluk ve yozlaşma türü olarak değerlendirdiği çalışmaları; Ayata (1996), Heper, M., Keyman, F. (1998), Sayarı, S. (1977), (2011) ve (2014)'nın politik bir perspektifle kayırmacılık analizleri içeren çalışmaları; Çınar (2006)'nın İspanya, Yunanistan ve Türkiye'yi yine politik bir çerçeveden kayırmacılık konusundan değerlendirdiği karşılaştırmalı çalışması; Dağlı, T., Aycan, Z. (2010)'nın insan kaynakları yönetimi açısından kayırmacılığı değerlendirdiği çalışmaları ; Çarıkçı, İ., H. V.d. (2009)'nin Osmanlı'da kayırmacılığı değerlendirdikleri tarihsel bir kayırmacılık analizi olan çalışmaları; Kurtoğlu, A. (2003), (2012)'nın ve Yılmaz, N. (2008)'nın hemşericilik bağlamında yaptıkları çalışmalar; Özkanan, A., Erdem, R. (2014) ve (2015)' kayırmacılıkla ilgili çalışmaları; Aksoy (2016) ve Aydoğan (2009)'nın Eğitim ve eğitim yönetimi bakımından kayırmacılık çalışmaları önemli örnekler olarak gösterilebilir.

Aslında Türkiye'de *klientalizmle* ilgili çalışmalar, 1970'lerin ortasından beri iki ana araştırma dalgası şeklinde yaşanmıştır. İlk çalışmalar, ağırlıklı olarak kırsal kesimdeki geleneksel *klientalist* ilişkilere odaklanırken; sonraki araştırmalar, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerin düşük gelirli bölgelerindeki kent yoksulları arasındaki *klientalist* ilişkiler ve *patronaj* dağıtımı ile ilgili olmuştur (Sayarı, 2014: 655). Sayarı'nın tespitinden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de konu ile ilgili araştırmalar da uluslararası çalışmalara benzer bir yönde sosyo-antropolojik bir izlekten[76] siyasal bir izleğe evirilmiştir.

Konuyu Türkiye özelinde tarihsel ve siyasal bir perspektiften değerlendiren gerek

[76] Örnek çalışmalar için Mübeccel Kıray'ın çalışmalarına bakılabilir; bkz. (Kıray, 1999),

Heper-Keyman gerekse Ayata yaptıkları *klientalist* ilişkiler analizlerinde, bu ilişkilerin, Cumhuriyet öncesi dönemden başlayarak Cumhuriyet dönemi, çok partili dönem ve günümüze kadar farklı şekiller, semboller, yöntemler ve kimlikler üzerinden devam ettiğini göstermişlerdir[77] (Heper-Keyman, 1998: 259-277; Ayata, 1996: 40-56). Brinkerhoff-Goldsmith'in de (2002: 1-39) belirttiği gibi, aslında bu tarz ilişkilerin kökleri, *yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkilerin tarihsel evriminin tamamında* görülebilmektedir. Yazarlar, uluslararası alanda birçok devletteki örnekleri inceledikleri çalışmalarında, konunun siyasetin en temel tanımı olan "*Kim ne alacak*?" sorusu etrafında şekillendiğini belirtmektedirler. Ayrıca yazarlar bu önemli çalışmalarında, bununla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine ilişkin de stratejiler önermektedirler. Tarihten günümüze *klientalist* ilişkileri inceleyen bir başka çalışmada Roniger (1983: 64-65) ise, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan meçhul kişiliksiz ilişkilerin tam anlamıyla oluşturulamadığı Türkiye ve benzeri ülkelerde *klientalist* ilişkilerin daha yaygın olduğunu belirtmektedir.

Kayırmacılık konusunda önemli bir diğer çalışma H. Unbehaun'a ait "Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım" adlı 1995 tarihli doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada 1923-1992 arası dönem, "toplum ve siyasetin içyapılarında hâkim olan güç mekanizmalarını" anlamak adına Muğla'nın Datça ilçesinde araştırmalar yapılmıştır (Unbehaun, 2006: 11). Yazar bu çalışmasıyla katılım biçimlerinin değişen sosyo-ekonomik ve siyasal koşullara uyarlanmasını incelemiştir. Bu amaçla Osmanlı'dan kalma himayecilik ilişkilerinden, bugün Türkiye'de çok yaygın olan "modernleştirilmiş" klientalist yapılara nasıl gelindiğini açımlamaya çalışmış ve cumhuriyet dönemi içerisinde, Türkiye'nin bir ilçesinde siyasal katılımın gelişimini incelemeyi amaçlamıştır (a.g.e.: 11, 414). Yazar Datça örneği üzerinden Osmanlı'dan kalma himayeci ilişkilerle temellenen klientalist yapıların bundan böyle de var olacağına; yatay şekilde organize edilen çıkar örgütlerinin (siyasi partiler v.d.) yeni şekilleriyle ittifak kurabileceğine işaret etmektedir (a.g.e.: 431).

[77] Osmanlı'dan kalma himayecilik ilişkilerinden, bugünkü Türkiye'de ki modernleştirilmiş klientalist yapılara nasıl geldiğini, katılım biçimlerinin değişen sosyoekonomik ve siyasal koşullara nasıl uyarlandığı üzerinden inceleyen bir çalışma için bkz. (Unbehaun, 2006).

3.2. Türkiye'de Kayırmacılığın Görünümleri

"En eski günahları en yeni yollardan işleyenler"*

W. Shakspeare

Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi, hızlı sosyal mobilizasyonun yaşandığı toplumlarda toplumsal bozulmalara (anomi) daha çok rastlanmaktadır. Buna ek olarak patrimonyalist, partikülarist sert toplumsal tabakalaşmanın da yoğun olduğu toplumlarda kayırmacılık gibi bu tarz toplumsal bozulmalara daha çok rastlanması daha olasıdır.

Balkanlar ve Latin Amerika ülkelerindeki demokrasiye geçiş ile diğer Batı Avrupa ülkelerindeki geçiş süreçlerini karşılaştırarak incelediği çalışmasında Mouzelis, sanayi öncesi, tarımcı ekonomiler ve siyasal ve ekonomik gücün belirli ailelerin elinde yoğunlaştığının görüldüğü ülkelerde, farklı modernleşme yaklaşım/yöntemlerinin, nüfusun çoğunluğunun (esasen klientalist yöntemlerle veya şiddet araçlarıyla) parlamentolarda olmamasına ve aktif siyaset dışında tutulmasına yol açtığını belirtmektedir. Buna karşın demokratik gereklilik ve oy ihtiyacı bu oylar için yeni satın alma yollarını gerektirmiştir (Mouzelis, 2012a: 200). Benzer durum Türkiye'de de -aslında ilk örnekleri Osmanlı'da görülmekle birlikte- Cumhuriyetle birlikte meclis oluşumlarında ve genel siyaset arenasında görülmüştür ve halen devam etmektedir denebilir. Konunun görece yeni bu boyutuna geçmeden önce kayırmacılık konusunun Türkiye toplumu için aslında ne kadar eski ve tanıdık bir olgu olduğunu anlamak bakımından Osmanlı döneminde kayırmacılığa ilişkin bazı tespitler yapmak gerekmektedir. Bu tespitlerin, yapılan saha araştırmalarında karşılaşılan kayırmacı uygulamaların Türkiye'de sadece şu an iktidarda olanlara ait veya bu döneme özgü -bu algıda şu andaki iktidarın yaklaşık 20 yıllık uzun bir süredir iktidar olmasının da etkisi büyüktür- bir özellik gibi algılanmasının da önüne geçilmesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki kayırmacı ilişkilerle uygulamalarının Osmanlı'nın duraklama döneminden başlayıp, cumhuriyetin ilk dönemi ile çok partili dönemin tüm evrelerinde nasıl var olduklarının sosyolojik bir bakışla incelenmesi bu çalışma açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı siyasal yönetim anlayışı ve sistemi yurttaşlık temelli bir yönetim anlayışını içermemekteydi. Dolayısıyla bu dönemde yapılan görevlendirmelerin ve atamaların her ne kadar liyakat temelli olsa da daha en baştan belirli bir zümreyle sınırlandırıldığı ve

* Kral 4. Henry, Bölüm 2, Sahne 4

Osmanlı toplum kesimlerinin tamamını kapsamadığı söylenebilir. Ancak bu araştırmanın da konusu ve amaçlarından biri olan liyakate dayalı siyasal ve toplumsal düzen fikri tarihsel ve kültürel kökleriyle Osmanlı İmparatorluğunda 16. Yüzyılın sonlarına kadar etkin bir şekilde işletilmekteydi.[78] Bu bağlamda Osmanlı kamu yönetiminde bu anlayışın ne kadar etkili ve dolayısıyla başarılı olduğunu, önemli bir tarihçi olan İlber Ortaylı, 16. yüzyılda Kanuni döneminde İmparatorluğa gelen Avusturya-Alman imparatorluğu büyükelçisi Ogier Ghiselin von Busbeck'in gözlemleri ve hatıralarından yaptığı bir alıntıyla şöyle ifade etmektedir (Ortaylı, 2006: 179-180),

> "Türk devletini, Osmanlı-Türkleri'nin devletini, imparatorluğunu liyakat sahibi, zengin, güzel insanlar, çalışarak, yükselerek, gayretle elde ettikleri rütbelerle yönetirler. Bizdeki gibi irsi bir aristokrasi yoktur. Bu yüzden kabiliyetsiz insanların elinden değil, kabiliyetlilerin elinden yayılan ve yükselen, istikbali fetheden bir imparatorluk söz konusudur".

Bazı çalışmalar Osmanlı'da nepotizmin 16. yüzyılın sonuna kadar görülmediğini, 16. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başladığını belirtmektedir. Birçok kaynak, 16. yüzyılın sonlarına doğru yolsuzluğun, rüşvetin ve kayırmacılığın yaygınlaştığını göstermektedir (Çarıkçı, vd. 2009: 500). Kayırmacılığın, belirgin bir şekilde Kanuni'den sonra karşılaşılan en büyük sorunlardan biri olduğunu belirten Yılmaz ve Kılavuz'a (2002: 26-27) göre, "kayırmacılık sorunu Kanuni döneminden sonra Osmanlı siyasal ve yönetsel yapısında karşılaşılan sorunların başında gelmiştir". Yazarlar "Koçibey Risalesi" üzerinden verdikleri örnekle, "Osmanlı siyasal ve yönetsel yapısının düzeltilmesi amacıyla hazırlanan "Risale"lerin tümünde" bu konunun incelendiğini göstererek bu tespitlerini kanıtlamaya çalışmışlardır.

Osmanlı'da kayırmacılık konusuna ilişkin en çarpıcı örnek aslında Osmanlı'da eğitim sistemindeki değişim üzerinden verilebilir. Osmanlı'da 16. yüzyıldan önce medreselerde bilimsel kriterler belirleyici iken, 16. yüzyıldan itibaren, bilimsel yetki geriye itilerek, kayırmacılık ön plana alınmıştır (Sağ, 2003: 17). Bu durum "beşik uleması" (ulemalığı babaları dolayısıyla doğuştan kazanan erkekler) kavramıyla net bir

[78] Osmanlı'da liyakat konusuna ne kadar önem verildiğini ve bu anlamda ne gibi uygulamalara başvurulduğunu göstermesi bakımından en önemli örneklerden biri olarak yeniçeri ocağı ve devşirme sistemi gösterilebilir. Her ne kadar "devşirilen" çocukların din değiştirmeleri zorunlu olsa da Osmanlı yönetim ve kariyer anlayışında temel belirleyicinin rasyonel bir yönelim olarak yeterliliklere önem verilmesi olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle Mimar Sinan, Sokullu Mehmet Paşa gibi örnekler bu kişilerin kökenine (*kimlik*) bakılmaksızın nerelere kadar ilerleyebildiklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Buna ek olarak orta asya (bozkır) kültüründe ve bu bağlamda Moğol İmparatorluğunda liyakatin önemine ilişkin devşirmeye benzer bir kavram olarak "nöker" ve "nökerlik" için bkz. (Bıran, 2019).

şekilde görülebilmektedir. Ordinaryüs Profesör Uzunçarşılı'ya (1965: 70) göre "beşik ulemalar",

> "hiç bir medresede tahsil görmeden beşikte iken mülazım, söz söylemeğe güç yetirdiği zaman müderris, buluğ yaşına gelince molla (büyük kadılık), tıraşı gelinceye kadar medreseleri dolaşır ve tıraşı geldikten sonra beş yüz akçelik mevleviyete atanırdı. Nadiren de olsa eline kitap alsa bile o da muhazarat, cönk ve gazeliyattan ibaret kalırdı".

Benzer tespitleri Özsemerci de paylaşmaktadır. Yazara (2003: 36) göre, 16. yüzyılın sonlarından itibaren "Osmanlı Devletinin sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarında yaygın bir yozlaşmanın olduğu söylenebilir ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti de Osmanlı'dan devralınan bu yozlaşmış yapıların üzerine kurulmuştur".

Osmanlı İmparatorluğu'nda yozlaşma ve bu bağlamda kayırmacılık olgusunun bir diğer göstergesi ise, 17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan, padişah otoritesinin saray efradı ve merkezi bürokrasiye doğru kayması ve bunun sonucunda Osmanlı hanedanlığının "artık tek bir hükümdarın değil ailenin topluca tavır sergilediği, valide sultanlar, damatlar, vezirler ve bunların adamlarıyla merkezî bürokraside oluşan bir iktidar paylaşımı ile idare edilen bir yapıya" dönüşmesinde görülebilir (http-16). Bu konuda önemli bir tespit de İslam tarihi ve İslam-Batı ilişkisi konusunda önemli çalışmaları olan İngiliz tarihçi B. Lewis'e aittir. Yazara (1993: 366) göre, "on yedinci ve on sekizinci yüzyıl sultanları etkin iktidarlarından çoğunu başkentte vezirlere ve saray maiyetine, vilayetlerde de paşalara ve eşrafa kaptırmışlardı". Özellikle, saray çevrelerinden başlayıp ve buradan basamak basamak aşağıya inerek, kamu yönetimi ve topluma yayılan bu bozulmayı gösteren önemli göstergelerden bir diğeri ise, ironik bir şekilde günümüzde de tartışmalara neden olan saray çevresi ve özellikle "damat"lar üzerinden işleyen kayırmacılık ağlarıdır. Bu uygulama kısaca saray eşrafı ve onların yakınlarıyla evlenme aracılığıyla "memuriyet" şeklinde işliyordu. 18. yüzyıl boyunca bu uygulama (damatlık) o kadar yaygındı ki, o dönemin tarihçileri 'damat olmak' terimini bir koruyucu bulmak ve Osmanlı yönetiminde yüksek kademelere gelmek olarak kullandılar (Çarıkçı, vd. 2009: 501) .

17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı'da özellikle eğitim ve yargı kurumlarında iyice gün yüzüne çıkmaya başlayan rüşvet, kayırmacılık gibi bozulmalara ilişkin bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Örneğin, 1716'da "yayınlanan fermanda, kadı atamalarında bilgiye ve yeteneğe önem verilmediği, bu nitelikleri olmayanların görevlendirildikleri

vurgulanıyor; ilk önlem olarak "mülazzemet-i müstemire" (referans aracılığıyla denebilecek) yöntemi ile kadı atanmasına son verildiği belirtiliyordu" (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 34-49). Artık kadılık ya da naiplik (vekâlet) görevine talip olanlar kazasker kontrolünde sınava alınacak, kazananlar şeyhülislama bildirilecek, onun onayından sonra atanma fermanları çıkarılacak ve atamalarında bulundukları derece dikkate alınacaktı (a.g.e). Benzer birçok düzenlemeye 17. yüzyıl boyunca rastlanmaktadır. Yine özellikle Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Osmanlının son dönemlerinde büyük bir külfet haline gelmiş olan (20-30 yıl sürebilmekteydi) ve kayırmacılık ve rüşvet gibi yolsuzluklara yol açan zorunlu askere alma işlemlerinde de 1844 yılında yapılan düzenlemelerle kura yöntemine geçilmeye başlanmış, bu kuranın aleni bir şekilde bir kurul tarafından yapılmasıyla, asker alımında kayırmacılık gibi önceki döneme özgü işlemlerin sona erdirilmesi amaçlanmıştır (Tunalı, 2004: 237-244).

Kayırmacılık, rüşvet gibi Osmanlı toplumsal/siyasal alanındaki bozulmaları görebilmek ve önlemler almak konusunda en çok çaba sarf eden padişahın III. Selim olduğu söylenebilir. "Osmanlı devletinin sosyal, ekonomik, politik ve hukuksal yapısındaki bozulmayı doğru okuyan III. Selim, adaletin tesisi, rüşvet ve kayırmacılığın önlenmesi, devlet işlerinin ehliyet sahiplerine emanet edilmesi ve yönetimin görev ve sorumluluklarının paylaşılması gerekliliğine dikkat çekmiş" ancak O'nun bu çabaları diğer devlet adamları tarafından anlaşılamamasından dolayı başarısız olmuştur (Akça ve Hülür, 2007: 239).

Osmanlı devletinde özgürlük ve eşitliğe yönelik yenilikler 1826 Vakayı Hayriye, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanların'da görülebilir (Güler, 2013: 157). Ancak bu araştırmanın da konusu bakımından oldukça önemli olan kamu görevlileri ile ilgili olarak Tanzimat Fermanı, gayrimüslimlerin kamu görevlerine atanma yolunu açması ve sonrasında personel sisteminde kayırma yerine liyakat esasına dayalı örgütlenme 1856 Islahat Fermanı'nın attığı zemin üzerinde başlamıştır (Güler, 2013:157-158; Findley, 2014: 224-226) . Bu gelişmeler sonrasında 1876 Anayasasında kamu hizmetlerinde görev alabilmek bir siyasi hak olarak herkese tanınmıştır. 1876 Anayasası'nın 18. Maddesiyle bu hak için tek koşul olarak Türkçe bilmek; 19. Maddesiyle liyakat ve özellikle aşağıda ayrıca Türkiye'nin güncel bir sorunu olarak değerlendirilecek olan "sadakat"le ilgili olarak 41. Maddesiyle yasaya bağlılığın amire sadakatten üstün olduğu vurgulanmıştır (http-17).

Kayırmacılık konusunun aslında Türkiye toplumunun kültürel kodlarında olduğu

ve bunun Osmanlı'dan devam eden bir şekilde süregeldiğini öncü Türk sosyologlardan Prens Sabahattin'in çalışmalarında da görmek mümkündür. Tocqueville'nin analizlerine benzer bir şekilde, Prens Sabahattin'e göre (2007: 213) de, genel anlamda aileye, akrabaya, hükümete dayanan/güvenen doğu toplumlarının ve Türkiye toplumunun aksine Avrupalılar doğrudan doğruya kendilerine güvenmekte ve başarılarını kendi eylemlerinde aramaktadırlar. O'nun Osmanlı'nın son dönemlerine ilişkin (1907) yaptığı toplum analizleri bu çalışmada değinilen kayırmacılığın toplumsal temelleri ve sonuçları açısından oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Sabahattin'e (a.g.e.: 203-214) göre,

> "Sa'y-i şahsi ile yaşamak ve zenginleşmek için malumat, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük şart! Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için çocukluğumuzdan beri aldığımız terbiye neticesi, kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükumet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla memuru olan bir hükumete çatmak için de yegâne çare liyakat değil, himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken bir başkasının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedaı ettikten sonra kayrıldığımız yerde ileri ilerleyebilmek, için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayrılmadan başka hiçbir vasıta-i terakkisi bulunmayan adam, bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil hamisinin istediği şekle girmeğe mecburdur. Onun nazarında beyaz olan kendi nazarında siyah da olsa yine siyahı beyaz kabul etmeğe mahkûm. Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinen bu memurların madunlarından ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmaktır. İşte bu suretle büyük küçük tekmil rical-i hükumet –istisnadan kat-ı nazar- koltuk değneğiyle yürür ahlak düşkünlerinden toplanıyor".

Her ne kadar Türkiye toplumunda, modern öncesi himaye etme/olma şekillerine yaygın bir şekilde rastlansa da (ağa, bey vb.) özellikle Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Cumhuriyeti kuran kadroların, modernleşmeyi ulusal bir misyon olarak tanımlamaları ve modernliğe uygun olmadığını düşündükleri var olma hallerini kamusalın dışına itmeleri, bu kesimlerde bir yabancılaşma ve cemaatleşmeye yol açmış ve Türkiye toplumu "bu cemaatler arasında kaçınılmaz bir yabancılaşmanın sürekli beslendiği bir toplum" halini almıştır (Çarkoğlu ve Toprak, 2006:9). Bu durumun yeni himaye/kayırma/kollama şekillerine ve ağlarına yol açtığı düşünülebilir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu ise yeni Cumhuriyet ve onun ilk on yıllarında kendilerini dışlanmış hisseden toplumsal kesimlerin, özellikle çok partili hayata geçiş ve sonrasında bu dezavantajlı durumlarını avantaja çevirme ve günümüze kadar hala devam eden kayırmacı ilişkileri-ni meşrulaştırmanın bir aracı olarak bu durumu kullanmalarıdır. Yukarıda bir kimlik inşa aracı olarak kullanılmalarında da değinildiği üzere, Türkiye'deki

kayırmacı yapıları oluşturan ilişkilerin/ağların, hemen hepsinin kendilerine bir geçmiş (tarih) oluşturarak inşa ettikleri kimlikler ve sembollerle bu ilişkileri var ettikleri ve sürdürdükleri görülmektedir.

Konu yukarıda değinildiği gibi sosyolojik bir perspektifle tarihsel olarak analiz edildiğinde, aslında "batı devrimleri" sonrasında ortaya çıkan ve modern bilimler olarak sosyoloji ile başka birçok disiplin ve b-ilgi alanının gelişimini şekillendiren modernlik/modernleşme olgusu karşımıza çıkmaktadır. Gerek teorik tartışmalar gerekse tarihsel ve olgusal durum, Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin modernlikle imtihanının aslında yaygın pozitivist bir tek tip modernleşme kuramı/yaklaşımıyla anlaşılamayacağını göstermektedir. Göle'ye (2011: 163-164) göre bu geleneksel modernlik paradigmasından farklı olarak kavramsallaştırılan, *çoğul modernlikler, yerel modernlik, alternatif modernlik* gibi farklı kavramsallaştırmalar vardır ve yazar tüm bu kavramsallaştırmaları da dışlamadan modernliğin çoğul, yerel, alternatif anlatımlar üzerine temellenen ve "batıyı merkezden kaydırarak modernlik üzerine yeni bir okuma ve dil yaratmak" amacıyla *batı-dışı modernleşme* kavramını önermiştir. Göle'ye (a.g.e: 172) göre, "batı-dışı toplumlarda gelenek ve modernlik arasında özel bir kopukluktan, süreksizlikten" söz edilebilir. Türkiye gibi "gönüllü otoriter modernizasyon projelerinin etkili olduğu durumlarda geçmişten ve gelenekten kopuş daha radikal olmuş" ve bu radikal ret "yenilikçilik ideolojisinin" ve "yeni hayat" arayışlarının temelini oluşturmuş, "gelenekler modernliğe engel teşkil ettiği gerekçesiyle ya göz ardı edilmiş, kendiliğinden yok olmuş, ya da yasaklanmıştır. Sonuç olarak da modernliğin etkisi gelenek üzerinde dönüştürücü olmamıştır" (a.g.e.: 172-173).

Yukarıda da değinilen ve hala devam ettiği söylenebilecek bu modernleş-eme-me sürecinin anomik sonuçlarından birinin de toplumsal hayatta sıklıkla karşılaşılan kayırmacılık ilişkileri olduğu söylenebilir. Öyle ki modernleşmenin bir gereği olarak rasyonel/liyakate dayalı siyasal ilişkiler ve yönetim anlayışı gelenekle çelişmiş ve bunun çeşitli toplumsal siyasal sonuçları olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Göle'ye (2011: 172) göre bunun sebebi "geleneklerin, değişimin dinamik kaynakları olarak yeniden yorumlanıp modernliğin içerisine taşınmaması, bunun yerine dondurulup, folklorikleştirilip bırakılmasıdır". Yazarın görüşüne göre tam da kayırmacılık konusunda da görüldüğü gibi "batı-dışı ortamlarda, gelenek ve modernlik birbirleriyle örtüşmeyen ya da zayıf bir tekabüliyet gösteren uyumsuz parçacıklar olarak ortaya çıkmış" ve öyle devam etmiştirler.

Bu evrensel toplumsal dönüşümü diğer bir değişle yeni paradigmayı analizde kullanılan bir diğer kavram/yaklaşım ise Marksist bir perspektifi içeren "geç kapitalistleşme" kavramıdır. Kısaca özetlemek gerekirse bu yaklaşım, özü itibariyle Marksist yaklaşımın da temelini oluşturan; üretim araçları, bu araçların mülkiyeti, üretimi gibi üretim ilişkileri temelinde siyasal ve iktisadi izlekten bir analizi ihtiva etmektedir. Bu araştırmanın konusu bağlamında, erken kapitalist toplumların yeni toplumsal/siyasal paradigmaya (kapitalist/modernist) eklemlenmeleri görece bir içsel tutarlılığa sahipken, geç kapitalistleşen toplumlar bu tutarlılıktan yoksundur denebilir (Ercan vd., 2008: 7).

Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'nin bu değişime "yetişememesi"nin paradoksal bir şekilde birbiriyle ilişkili kültürel, sosyal, siyasal, felsefi, yönetsel birçok sebebi vardır ve bu konu oldukça büyük bir literatüre de sahiptir. Ancak bu araştırmanın konusu ve sınırlılıkları bağlamında bizi ilgilendiren, bu değişim veya değişememenin hem sebebi hem de bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz kayırmacı ilişkilerdir.

İster *batı-dışı modernleşme*, ister *geç kapitalistleşme* diye adlandırılsın, Tekeli'nin (2008: 25) ironik ifadesiyle Osmanlıdan başlayarak günümüze kadar devam eden *utangaç modernleşme* ve bu dönüşüm sürecinin siyasi bir analizi, yani siyasal kayırmacılık/himaye (*political patronage*) açısından bu araştırmaya konu kayırmacılık şekillerinin incelenmesi, konunun anlaşılması bakımından oldukça önemli katkılar sağlayabilir. Her ne kadar kayırmacılık konusunun ve ilişkilerinin tamamını kapsamasa da siyasal himaye ilişkilerinin Türkiye'deki görünümlerini irdelemek, araştırmaya konu olan Türkiye kamu yönetiminde üst düzey bürokratik kadrolara atanma konusundaki güncel reel durumu anlamak ve açıklayabilmek ve bunun tarihsel, toplumsal, kültürel, siyasal temellerini anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir.

Geleneksel Osmanlı toplumunda feodal tarım seçkinleri ve köylüler arasındaki himaye ilişkileri (Ayanlık gibi), gerek kamu yönetimi anlamında bir yönetim yaklaşımı/aracı olarak siyasal; gerekse patrimonyalist, partikülarist kökleri bakımından toplumsal olarak oldukça önemli bir işlevsel yer tutmaktaydı. Ancak yirminci yüzyıldan itibaren, zengin küçük kasaba tüccarları (eşraf) ve köylerdeki büyük arazi sahipleri (ağa) sosyal etkide ayan'ın yerini almaya başlamıştır (Lewis, 1993: 440-444). Gerek yukarıda daha önce değinilen merkez/çeper arasındaki siyasi etkinlikleri gerekse toplumsal hafızadaki yerleri dolayısıyla bahsedilen toplumsal aktörler ve bu dolayımla şekillenen toplumsal ilişkiler, daha sonraları ilk meclisten itibaren "Millet Meclislerinde" de etkin bir şekilde yer almış ve günümüze kadar gelmiştir. Bu olgu Türkiye toplumunda

kayırmacılık konusunu anlamak açısından hayati bir öneme sahiptir. Türkiye'de bu toplumsal aktörler ve bunlar aracılığıyla şekillenen devlet/birey ilişkileri tarihsel, siyasal ve biyografik, olarak devam etmektedir. Öyle ki hali hazırda TBMM'deki "milletvekillerinin" biyografilerinde çoğunun nepotik bir şekilde "atalarından" aldıkları bu *sosyal, kültürel, ekonomik sermayeyi* kullandıklarına rastlanabilmektedir. Yine bu araştırmanın temel temalarından biri olan "referans" konusunda/ilişkisinde de refere edebilme "yetki"sine kaynaklık etme anlamında klientalizme kaynaklık edebilecek "biyografik köklerin" olduğu söylenebilir.[79]

Sayarı'ya göre (1977: 106-107), soyluların köylülük üzerinde ekonomik kontroller gerçekleştirmeleri ve güçlü bir devlete karşı 'koruyucular' olarak hareket etmeleri, yirminci yüzyılın başından sonra -her ne kadar Jön-Türkler (1908-18) ve tek parti (1923-46) dönemlerinde kısmen sınırlı kalsa da- partilerin ortaya çıkmasıyla ek siyasi önem kazandı ve 1940'ların sonlarında rekabetçi siyasetin başlamasıyla birlikte, soylularla köylüler arasındaki bağımlılık ve değişim ilişkileri, çevrenin hızlı siyasallaşmasında önemli rol oynadı. Böylece, iki büyük parti (Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti) toprak ağalarının, tüccarların ve ülkenin doğu kesimlerinde şeyhlerin ve aşiret liderlerinin (ağa) desteğini kazanmak için birbirleriyle yarıştı (a.g.e. : 108).

Yine Sayarı'ya göre 1950'de iktidara gelmesi ardından ardışık seçimlerde köylü oylarının çoğunu kazanmasında "kırsal bir politik araç" olarak DP'ye katkıda bulunan, hem bahsedilen himaye sistemlerinin hem de bunlarla ilişkilendirerek Partinin kamu kaynakları kullanılarak, bir himaye aracı olarak oldukça etkili kullanılmasıdır.[80] Yazara

[79] Mevcut siyasi partilerde siyaset yapanların gerek *tribalist* gerekse *nepotik* olarak ağırlıklı olarak babalarından başlayarak kariyerlerine kaynaklık eden "atalarının" araştırılmasının oldukça önemli ve çarpıcı sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Çarpıcı bir şekilde Türkiye siyasetinin solunda konumlandırabileceğimiz ve kayırmacılık gibi konulara daha demokratik ve eşitlikçi perspektiften yaklaşması beklenen CHP'nin, bahse konu kayırmacı ağlar aracılığıyla kariyer edinmede Türkiye'de "öncü" ve en önemli siyasi partilerin başında geldiği düşünülmektedir ve bu konu araştırmaya değer bir konudur.

[80] Bu siyasi himaye ve "alış-veriş" ilişkisinde kamuda istihdam olanaklarının/kaynaklarının ne kadar işlevsel olduğunu göstermesi açısından DP'nin iktidara geldikten sonraki dönemlerde kamuda istihdam edilen memur sayılarına ilişkin veriler oldukça çarpıcıdır. Öyle ki, DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında kamuda toplum istihdam edilenlerin sayısı 199,723 iken 1955'te bu sayı 281,426'ya (% 40'ı aşan artış), 1957'de 319,073'e ve 1960'ta 389,303'e yükselmiştir. Ayrıntılı bir inceleme için bkz. (Göküş, 2003). Benzer bir durum (Kamuda istihdam sayılarında 2017'nin son çeyreğinden 2019 sonuna kadar ki süreçteki yaklaşık 1 milyonluk büyük artış) Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçildikten ve 2018 Cumhurbaşkanlığı ve 2019 yerel seçimler sonrasında da görülmektedir. Bkz. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

göre darbe sonrası bu strateji DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi tarafından da başarılı bir şekilde kullanılmıştır (Sayarı, 1977: 110-111; 1974).

Türkiye'de Osmanlı'dan günümüze kadar devlet adına hareket etme yetkisini kendinde gören siyasi elitlerin ve böyle şekillenen bir devlet geleneğinin olduğunu belirten Heper ve Keyman'a (1998: 259) göre, Cumhuriyetten günümüze kadar sosyo-ekonomik hayatta da baskın bir rol oynayan askerleri ve siyasi elitler Osmanlı'da özellikle gerileme dönemiyle birlikte devleti batılı anlamda yeniden biçimlendirmeyle meşgul olmuş, Batılılaşmaya yönelik reformları devlette ve toplumda uygulamaya koymada etkili olmuşlardır. Yazarlara göre, bu anlayışla/yöntemle şekillenen Türk modernleşmesi, buna ek olarak 1945'te çok partili demokrasiye geçişten bu yana, aynı zamanda siyasi patronaj stratejisinin peşinde koşmayı da içermekteydi. Bu bağlamda şekillenen anlayış sonucunda 1961-65 ve 1983-87 yılları arasında bu elitler, himaye ettikleri grupların talepleriyle uğraşarak -oy kaygısıyla- tutarlı sosyo-ekonomik politikalar geliştirmek için bir çaba göstermemiştir. Dolayısıyla politik himaye, dinin siyasi amaçlar için sıkça kullanıldığı oyların elde edilmesinin temel stratejisi olmuş ve 1950'de Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle siyasi patronaj zirveye ulaşmış, devamında halefleri Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisiyle devam etmiş ve daha sonraları sol partiler de bu yaklaşımı izlemişlerdir. Ancak Türk siyasal hayatında süregelen bu yaklaşımdan farklı olarak, 1980 darbesi sonrasında 1983'te iktidara gelen Anavatan Partisi ve genel başkanı Özal siyasi patronaj (himaye) yöntemlerini/kanallarını görece daha az tercih etmiş bunun yerine doğrudan televizyon gibi iletişim araçları vasıtasıyla basit bir dil kullanarak halkla iletişim yolunu seçmiştir (a.g.e: 259).

Türkiye siyasal "alan"ında önemli tarihsel temelleri olan siyasi himaye ve bu minvalde şekillenen kayırmacılığa ilişkin yapıyı ve işleyişi bilmek, güncel siyasal ve yönetsel işleyişteki kayırmacı ilişkiler ve uygulamaları anlayabilmek için oldukça önemlidir. Bu araştırmanın konusu bağlamında Türk kamu bürokrasisindeki üst düzey kariyer olanakları ve bunların formel/hukuki edinim koşulları ve işleyişleri bu kayırma/himaye etme ilişkilerinin nasıl sürdürüldüğünün görülmesini sağlayacaktır.

3.3. Beyaz Yakalılar ve Kamuda İstihdam Edilmeleri (Edilme Şekilleri)

> "devleti meşru, sembolik şiddet tekelinin sahibi olarak görebiliriz; daha açıkçası, bu tekel için mücadelelerde bir hakem, ama çok güçlü bir hakem."
>
> (Bourdieu, 2012a: 362)

Güran, 1980 yılında yayınlanan "Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemleri" isimli çalışmasının sunuş bölümünde; Türkiye personel rejiminin bir süredir, "sebepleri hem toplumun genel sorunlarından hem kendi yapısından gelen ve kısmen de siyasal iktidarların tutumlarıyla yaratılan ya da ağırlaştırılan büyük bir bunalım" yaşadığından bahsetmektedir. Yazara göre bu bunalımın başta gelen nedenlerinden biri Türk idaresinde ve memurları üzerinde hızlanan, yaygınlaşan, yoğunlaşan ve artık bünyeyi bozma noktasına gelmiş bir "siyasal etki" sorunudur. Huntington'un da (1965:145), Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri üzerinden yaptığı tespitte olduğu gibi, toplumlarda sosyal mobilizasyon ve siyasal katılımın artması siyasal kurumların bozulmasının nedenlerinden biridir ve modernleşmekte olan ülkelerin hemen hepsinde görülür.

1980 yılında yapılan ve yukarıda değinilen çalışma dikkate alındığında, her ne kadar tarihsel olarak çok daha gerilere götürülebilse de -1980 ve sonrasında oldukça hızlanan- Türkiye'de kamuda ve kamu yönetiminde siyasallaşma bir türlü çözülemeyen bir sorundur ve Türkiye kamu yönetiminin en önemli siyasal yozlaşma şeklidir (Oktay, 1997: 204). Bu çalışmada, aslında günümüzde de değişmeden devam eden hatta artan bir yozlaşma şekli olan kayırma sisteminden bahsedilmektedir. Oktay'a (1997) göre kayırma sistemi kavramı; Türkçeye, siyasal kayırmacılık ya da ganimet veya siyasal yağmacılık şeklinde çevrilen, "*spoils system*"i ,"*patronage*"ı ya da "*favouritism*"i ifade etmek için kullanılmaktadır ve "uygulamada bu sistem, memurluğa giriş ve ilerleyişte, hem siyasal kayırmanın hem memuriyetlerin bir savaş ganimeti gibi yağmalanmasının, hem siyasal ödüllendirmenin hem partizan kadrolar oluşturmanın yolu yöntemi olmuş; bunların teorik bazını teşkil etmiştir" (a.g.e.: 85).

Gerek bu araştırma sırasında elde edilen bulgular gerekse ilgili literatür dikkate alındığında bu araştırmanın da konusunu oluşturan Türkiye'de kamuda liyakat sorununun da temelinde, en genel çerçevede siyasi, ideolojik anlayışla şekillenen ve farklı formlar alabilen bir siyasallaşma sorunu olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın ilgili bölümlerinde de değindiğimiz gibi ister kan bağına dayalı (*nepotik*) ister diğer farklı formlardaki kayırmacılık ilişkilerinin analizi bize bu ilişki şekillerinin ana çerçevesinin, formunun ve işleyiş şeklinin, farklı bağlam ve dolayımlarla siyasal ve onun uygulama aracı olarak hukuki olarak belirlendiğini göstermektedir.

Türkiye'nin de aday olduğu ve uzun süredir uyumla ilgili faaliyetlerin yapıldığı Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği'ne uyumla ilgili yasal düzenlemeler de Türkiye'de

kamu hizmetlerinin siyasallaşmasıyla ilgili önemli çalışmalar ve veriler sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin de kurucusu olduğu 1999'da kurulan Avrupa Konseyi bünyesindeki Yolsuzlukla Mücadele Konseyi'nin GRECO (Group of States Against Corruption) 22.03.2019 tarihli raporu oldukça dikkat çekicidir. Bu raporda Türkiye'de, bu araştırmanın da konusunu oluşturan özellikle hâkim ve savcılıkla ilgili atama, yer değiştirme gibi konulurdaki siyasal müdahaleleri önleme ve bu bağlamda bir şeffaflık sağlama konusunda yaklaşık 20 yıldır bir düzenleme yapılmadığına dikkat çekilmektedir. Yine aynı rapora göre bu çalışma sırasında da sık sık değindiğimiz siyasal kayırmacılık türleriyle ilgili de Türkiye Devleti'nin, Konsey'in önerdiği düzenlemeleri yapmadığına dikkat çekilmektedir (Avrupa Uyum Raporu, 2019).

Bu araştırmaya konu kadrolara atama ve yer değiştirme gibi konularda siyasal baskının ortadan kaldırılması ve şeffaflık sağlanması konusunda elbette ki en önemli araç yasal düzenlemelerdir. Bu bağlamda ilgili mevzuat ve bu dolayımla şekillenen uygulamaların, gerek kayırmacı uygulamalara nasıl zemin hazırladığının görülebilmesi gerekse de bu sorunun çözümüne ilişkin ipuçlarını da sunması bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda öncelikle Türk kamu bürokrasisinde araştırmaya konu kadroların istihdam edilme şartları ve şekillerinin neler olduğu ve bu süreçlerin nasıl işlediğinin incelenmesi gerekmektedir.

"Amacı, idarenin bütün birimlerine, idarenin amaçlarını tam olarak gerçekleştirecek sayıda ve yetenekte personel bulmak, yetiştirmek, kamunun istediği ve beklediği hizmetleri daha etkili, daha verimli, daha rasyonel ve daha nitelikli bir şekilde sunmak" olan, personel yönetiminde (Hudson'dan akt. Aykaç, 1990: 91) belki de en hayati konu bu araştırmanın da temel konusu olan ve bu sürecin ilk adımı diyebileceğimiz kamuda işe alım süreci ve bunun prosedürüdür.

Kamu yönetiminde kamu gücünü elinde bulunduranların (kamu görevlilerinin) uyması gereken ilkelerden de birisi olarak tarafsızlık, "eşitlik ilkesinin bir sonucu ve onun bir uzantısıdır" (Gözler, 2003: 285). Dolayısıyla tarafsızlık, kayırmacılığın çeşitli formlarında görülebilecek ağlardan arınmış bir şekilde objektif karar vermeye işaret etmektedir. Bunun sağlanması amacıyla laiklik başta olmak üzere Türkiye kamu yönetiminde birçok yasal düzenleme de mevcuttur.

Bu çalışmanın konusu bağlamında tarafsızlık, kamuda işe alınmada karar verici konumda bulunanların bu işe alımların açık, şeffaf ve sadece liyakat temelli kriter ve ölçümlerle olmasını sağlamalarıdır. Bu durum Anayasada "Her Türk vatandaşı kamu

hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayrım gözetilemez" şeklinde hüküm altına alınmıştır (T.C. Anayasası 70. Madde).[81] Dolayısıyla "kamu hizmetine girme hakkı" her Türk vatandaşının doğuştan kazandığı anayasal bir haktır ve ayrıca bunu doğrudan ve/veya dolaylı şekilde sekteye uğratacak her türlü edim de anayasaya aykırılık teşkil edecektir.

Türk kamu yönetiminin temel unsuru olarak insan unsuru; memur, kamu görevlisi, kamu personeli veya Anayasa'nın 128. Maddesinde kullanıldığı üzere Kamu Hizmeti Görevlileri olarak ifade edilir (Uz, 2011: 62).

Uz'a (2011: 63) göre, genel olarak ülkemizin de hukuk sisteminin temelini oluşturan batı ülkelerinde, kamuda istihdamda kısaca *eşitlik* ve *liyakat* diyebileceğimiz iki ana yaklaşımın belirleyici olduğu görülmekte, ancak farklı ülkelerde ve/veya farklı kurumlarda bunlardan biri daha baskın olabilmektedir.

> "Bu ilkelerden birisi, nitelikleri yeterli her vatandaşın kamu hizmetine *eşit* olarak girme hakkıdır. Bu ilkeye göre, her vatandaş ilgili ilanda belirtilen özel şartların yanı sıra, mevzuatta belirtilen genel şartlara sahip olmak kaydıyla kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. Diğer ilke ise, en uygun adayın hizmete alınmasını gerekli kılan ve bu yönüyle aynı zamanda idarenin yararına işaret eden yeterlik-*liyakat* ilkesidir (a.g.e.: 63)".

Türkiye kamu kariyer sistemine ilişkin mevzuata bakıldığında da kamuda istihdama ilişkin düzenlemelerin; *liyakat, eşitlik* ve *serbestlik* olmak üzere üç temel ilkeye işaret ettikleri görülmektedir (Akgüner, 1992: 35-36). Türkiye kamu yönetiminde liyakate vurgu kamu çalışanlarına ilişkin en kapsayıcı ve temel düzenleme olan Devlet Memurları Kanununda (DMK) da şöyle ifade edilmektedir; "…devlet kamu hizmeti görevlilerini ve bu görevlerde çalışan memurlarını görevlerin gerektirdiği niteliklere ve mesleklere göre sınıflara ayırır (…) Devlet, kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemi eşit imkânlarla uygulamak durumundadır (DMK, m.3)".

Aslında, şu anda Türkiye kamu personelinin büyük bir kısmını oluşturan ve milyonla ifade edilen memurlar, *kalem nüfusu* olarak Osmanlı Devleti merkezi bürokrasisinde tımar sisteminin uygulanmaya başladığı 16. yüzyılın başında, 20-30 kişiydi ve bu sayı yüzyılın son çeyreğinde ancak 100 kişiyi geçebilmişti (Afyoncu, 1999:

[81] Bu ilkenin tarihsel temelleri de mevcuttur. Örneğin, 1876 Anayasası'nın 39. maddesinde "Bilcümle memurin nizamen tayin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihab olunacaktır ve bu veçhile intihab olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendisi istifa eylemedikçe veyahut Devletçe bir sebeb-i zaruri görülmedikçe azil ve tebdil olunamaz…" denmektedir. Bkz. (Gözübüyük, 2002).

183). Bu sayının, *iltizam sisteminden* modern vergilendirme sistemine geçişle birlikte 19. yüzyılın sonunda 35000-70000 arası rakamlara ulaşmasından da anlaşılabileceği üzere aslında kamu yönetiminde bürokratik örgütlenme, modern toplumun bir gerçeğidir ve kamu personel sisteminin bu çağdaş gelişimi, *kayırmacılık sistemine karşı liyakat sisteminin kuruluşu* olarak özetlenebilir ve kayırma ile liyakat, birer sistem olarak, modern kapitalist devletler ile öncekileri birbirinden ayıran tarihsel kavramlar olarak da okunabilir (Güler, 2013: 104-105, 142-143).

Türkiye'de kamu personel sistemi tarihsel bir gelenek olarak da süregelen, her birini düzenleyen ayrı tüzel metinleri olan ve istihdamın temel özellikleri birbirlerinden farklı; *idari, askeri, akademik* ve *adli personel* olmak üzere dört alan üzerinde yükselmektedir (Sayan, 2009: 202). Bu alanlarda işleyişler; idari personel için 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK), askeri personel için 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Personel Kanunu, akademik personel için 2914 sayılı Yüksek Öğretim Personel Kanunu, Hâkimler ve Savcılar için 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'yla düzenlenmiştir (a.g.e.: 203).

Bu araştırmanın konusu ve kapsamı bakımından, araştırmaya konu kadrolar *idari* ve *adli personelleri* ve buralardaki istihdam süreçlerini içermektedir dolayısıyla ilgili kadrolara ilişkin yukarıda bahsedilen yasal düzenlemelerle belirlenmiş istihdam edilme şekillerine değinilecektir.

3.3.1. İdari personeller

Türkiye'de idari personel rejimi kronolojik olarak incelendiğinde, 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu ile hayata geçirildiği, bu kanunu 1939 tarihli 3656 sayılı "Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun"un izlediği ve bugün yürürlükte olan son düzenlemenin ise, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) olduğu ve dolayısıyla 657 sayılı kanunun pek çok hükmü değiştirilse de, 1965'ten itibaren yürürlükte olduğu görülmektedir (Sayan, 2009: 208).[82]

657 sayılı DMK'ya göre kamu kesiminde dört tür istihdam bulunmaktadır. Bunlar: *Memur, sözleşmeli personel, geçici personel* ve *işçidir*. Aynı maddeye göre memur ise; "Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve

[82] Aslında bu personel rejiminin Osmanlı'dan temellenen bir yapısı vardır. Osmanlı İmparatorluğundan itibaren Türkiye bürokrasinin gelişimini (1789-1922) inceleyen önemli bir çalışma için bkz. (Findley, 2014).

sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilen (…) kurumlarda genel politika tespiti, araştırma, planlama, programlama, yönetim ve denetim gibi işlerde görevli ve yetkili olanlar" şeklinde ifade edilmektedir (DMK; mad. 4). Yasadaki görev tanımında da görüleceği üzere, genel politika tespiti, araştırma, planlama, programlama, yönetim ve denetim gibi görevler -bir kavram/yaklaşım olarak- bu araştırmaya da konu *beyaz yakalıları* ifade etmektedir denebilir.

Mevcut DMK'nın sınıflandırma başlığını taşıyan 2. Kısmında, memurlar kendi içerisinde 12 sınıfa ayırmıştır. Bunlar; genel idare hizmetleri, teknik hizmetler, sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetleri, eğitim ve öğretim hizmetleri, avukatlık hizmetleri, din hizmetleri, emniyet hizmetleri, jandarma hizmetleri, sahil güvenlik hizmetleri, yardımcı hizmetler, mülki idare amirliği hizmetleri ve milli istihbarat hizmetleri sınıflarıdır.

Bu araştırmanın yukarıda ilgili bölümde açıklanan konusu ve kapsamına giren memur sınıfı *genel idare hizmetleri* ve *mülki idare amirliği hizmetleri* sınıflarıdır.

Yasaya göre *genel idare hizmetleri*, kurumlarda yönetim, icra, büro ve benzeri hizmetleri gören memurlar iken; *mülki idare amirliği hizmetleri*, valiler ve kaymakamlar ile bu sıfatları kazanmış olup İçişleri Bakanlığı merkez ve iller kuruluşunda çalışanları ve maiyet memurlarını kapsar (DMK, 2. Kısım).

Bahse konu hizmet sınıflarında istihdam edilme şekillerini ayrı ayrı inceleyecek olursak; *Genel İdare Hizmetleri Sınıfında* yer alan kadrolar; 657 sayılı Kanuna ekli I Sayılı Cetvelde tek tek sayılmış olup, *istisnai memurluklar* (müsteşarlar, başkanlıklar, müşavirlikler gibi)[83], (*A) Grubu Kadrolar* ve *(B) Grubu Kadrolardan* oluşmakta olup 657 sayılı kanunda yukarıda da değinilen 12 hizmet sınıfı arasındaki en geniş sınıfı teşkil etmektedir.

İstisnai memurluklar olarak nitelendirilen ve 657 sayılı kanunun 59. Maddesinde sayılan kadroların büyük bir kısmı Genel İdare Hizmetleri sınıfında yer almakta olup, Diyanet İşleri, TOKİ, TÜİK Başkan ve Yardımcıları, Bakan Yardımcıları, Müsteşarlar gibi onlarca ve hatta sayıları gün geçtikçe artan kadrolar/pozisyonlardır. Bu kadrolara atanma, kurumların kendi özel mevzuat hükümleri saklı kalmak kaydıyla Cumhurbaşkanı Kararı veya Cumhurbaşkanı Onayı ile gerçekleşmektedir.

[83] Her ne kadar Valiler de istisnai memur olsalar da hizmet sınıfı olarak Mülki İdare Amirliği Hizmetleri Sınıfında yer aldığı için aşağıda ayrıca açıklanacaktır.

Günümüzde önemi, etkileri ve görev tanımları bakımından istisnai ve çoğunlukla bu bağlamda tek olan bu kadrolara atamalar maalesef; çoğunlukla bu istisnai görevin gerektireceği yüksek nitelik ve yeterlilikleri içermeyen, kadükleştirilmiş ve hemen herkesi kapsayabilecek genel hükümlerden oluşan, kendi özel mevzuat hükümleri vasıtasıyla, yukarıda değinilen ve aslında temelleri Osmanlı Devleti'ne kadar dayanan Türkiye Kamu Yönetim gelenekleri göz ardı edilerek farklı pozisyonlardan kişilerin atanması şeklinde olabilmektedir. Aslında bu araştırmaya konu kayırmacı ilişkilerin/atamaların kamuoyu önünde en net görüldüğü bu kadrolara atamalar, -aşağıda *referans* başlığı altında ayrıca değinilecek olan- "çok büyük referans" gerektirmektedir denebilir. Kısaca söylemek gerekirse bahse konu bu kadrolara atamada görece liyakati daha çok içeren; merkezi yarışma sınavı, staj ya da eğitim dönemi, staj sonrası tez ya da yeterlilik sınavı gibi uygulamalar bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de dönemsel olarak değişebilen toplumsal/siyasal "belirli bir zümre" ye ait olmayı gerektiren bu kadrolara atanma bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

Genel İdare Hizmetleri sınıfında yer alan diğer kadrolar (A) Grubu ve (B) Grubu Kadrolar olarak nitelendirilmekte olup; bu kadrolara atanma usulüne ilişkin yasal düzenleme 18.03.2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren "Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik" ile düzenlenmiştir. Yönetmeliğin amacı ilk defa kamu hizmeti ve görevlerine atanacakların seçimi ile kamu kurum ve kuruluşlarında özel yarışma sınavına tabi tutulmak suretiyle girilen mesleklere atanacakların ön elemesi amacıyla yapılacak sınavların usul ve esaslarını düzenlemektir. Anılan yönetmeliğin 2. Maddesinde kadrolar (A) Grubu Kadrolar ve (B) Grubu Kadrolar olarak sınıflandırılmıştır.

Buna göre (B) Grubu olarak nitelendirilen kadrolar, Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) haricinde herhangi bir özel yarışma sınavı veya başka bir uygulamaya tabi tutulmaksızın, KPSS puan sıralamasına göre atanılan kadrolardır. Bu pozisyonlara atamaların Türkiye Kamu rejimindeki en liyakat temelli, objektif ve şeffaf atamalar oldukları söylenebilir. Öyle ki, kamu kurum ve kuruluşlarının, usulüne uygun olarak açıktan atama izni alınmış ve koşulları belirlenmiş (B) grubu boş kadrolarının sınıf, unvan, derece ve sayısı ile bu kadrolar için aranacak nitelikleri kapsayan bilgiler, Devlet Personel Başkanlığı (DPB) adına Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından ilan edilir. Adaylar, atanmak istedikleri kadroları, Tercih Formu'na yazarak kodlarlar ve Kılavuz'da belirlenen yolla teslim ederler (Yön. 22. Madde). Bu sınav

sonucunda elde edilen puanlar tamamen elektronik bir şekilde sıralanarak en yüksek puanı alan adaylar ilgili pozisyonlara atanır. Adaylar, ÖSYM tarafından (B) grubu kadrolara; KPSS puanları, tercihleri, kadro sayıları ve koşulları göz önünde tutulmak suretiyle yerleştirilir. Yerleştirme işlemlerinde, diğer koşullar saklı kalmak kaydıyla, yerleştirmenin yapıldığı tarihte aynı adaya ait geçerlilik süresi bitmeyen sınavlardan alınan en yüksek KPSS puanı dikkate alınır ve aynı puanı alan adaylar arasından diploma tarihi itibariyle önce mezun olmuş olana, bunun aynı olması halinde yaşı büyük olana, her ikisinin de aynı olması durumunda ise sınav sonucu yeni açıklanan adaya öncelik tanınır (Yön. 23. Madde).

(A) Grubu Kadrolar ise yönetmeliğin 2/a maddesinde düzenlenmiş olup anılan hükme göre; bakanlıklar ve bakanlıkların müsteşarlık, başkanlık, genel müdürlük veya bakanlıkların bağlı ve ilgili kuruluşlarındaki üst düzey kadrolara, özel bir yarışma sınavına (bu sınavlar genelde yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı olmaktadır) tabi tutulduktan ve bu yarışma sınavından sonra belli bir yetişme programı ve bunun da sonrasında yine yeterlik sınavına tabi tutulan mesleklere ait kadro ve görevler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca belediyeler ve il özel idarelerinin teftiş kurullarına atanacakların da bu grupta yer aldığı belirtilmiştir.

Aynı yönetmeliğin 3. Maddesinde ise istisnalar belirtilmiş olup bunlar; Adalet Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Hâkimler ve Savcılar Kurulu ve Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı ile İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarının Bakanlık Teftiş Kurulları, Jandarma Genel Komutanlığı ve Askeri Adalet Teftiş Kurulları, kaymakam adayları, Dışişleri Bakanlığı aday meslek memurları, aday konsolosluk ve ihtisas memurları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar uzman yardımcıları, İletişim uzman yardımcıları ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun değişik 1 inci maddesinin üçüncü fıkrasında sayılanlar ile Devlet Senfoni Orkestraları ve Devlet Klasik Türk Müziği Korosu sanatçılarıdır.

(A) Grubu Kadrolar özel yarışma sınavına tabi tutulmak suretiyle girilen ve belirli bir yetişme programı sonrasında da bu kez yeterlik sınavına tabi tutulan, Müfettiş Yardımcılığı, Uzman Yardımcılığı, Denetmen Yardımcılığı, Kontrolörlük gibi kamu kurum ve kuruluşlarının kariyer mesleklerine ilişkin Genel İdare Hizmetleri sınıfında yer alan kadrolarıdır.

(A) grubu olarak adlandırılan kadrolara atanabilmek için adayların; kurumların kendi mevzuatına göre düzenleyecekleri giriş sınavına kabul edilecekleri belirlemek için

yapılan Kamu Personel Seçme Sınavına (KPSS) girmeleri ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının belirleyeceği bir taban puanın üzerinde KPSS puanı almış olmaları şarttır. Ardından kurumların kendi mevzuatlarına göre düzenlenen giriş sınavına girilmesi gerekmektedir. Giriş sınavına, KPSS sonuçlarına göre belirlenen adaylardan, açıktan atama izni alınmış kadro ve pozisyon kontenjanının 20 katından fazla olmamak üzere kamu kurum ve kuruluşları tarafından belirlenen sayıda aday çağrılır.

Giriş sınavının içeriği kamu kurum ve kuruluşlarının kendi özel mevzuatlarında ayrı ayrı düzenlenmiş olmakla birlikte, (A) Grubu Kadrolar bakımından tüm kurum ve kuruluşlarda giriş sınavı yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı olarak yapılmakta ve başarı puanı; yazılı sınavda başarılı olmak kaydıyla sözlü sınavda belli bir barajın aşılması, yazılı ve sözlü sınav puanın aritmetik ortalaması ya da farklı oranlarda yüzdesinin alınması sonucunda belirlenmektedir. Yazılı ve sözlü sınavda başarılı olan adaylar, her kurum bakımından özel mevzuatında yer alan hükümler doğrultusunda atanırlar.

Görüleceği üzere, gerek bu atamaların şekil ve prosedürlerinin kurumların kendi inisiyatifine bırakılması dolayısıyla ortaya çıkan kurumlar arası farklılaşmalar ve karışıklıklar/muğlâklıklar, gerek yazılı sınavların bu sınavlarda başarılı olanların 20 katına varan bir miktarının mülakata alınmasıyla işlevsizleştirilmesi, gerekse sözlü sınavların (mülakat) şeffaf ve objektif olmamaları gibi sebeplerle, mevzuat vasıtasıyla bu tür atamalarda (A grubu) kayırmacılık uygulamaları hem yasal olarak meşrulaştırılmakta (yasallaştırılmakta) hem de kolaylaştırılmaktadır denebilir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanununda yer alan "Mülki İdare Amirleri" sınıfını oluşturan meslekler ise Kaymakamlık ve Valiliktir. Valilik; 657 sayılı Kanunun 59. Maddesinde sayılan istisnai memurluklardan biri olup, "3 Sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine" göre doğrudan Cumhurbaşkanı kararı ile atanırlar. Kararnamenin 3. Maddesine göre Vali olarak atanabilmek için; her memurun atanabilmesi için gerekli olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 48. Maddesinde belirtilen genel şartları taşımak, en az dört yıllık bir yükseköğrenim programından mezun olmak (burada herhangi bir bölümden mezun olma yeterli olarak görülmekte olup, belli bir lisans programından mezun olma şartı aranmamaktadır), kamuda veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olan uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde ya da serbest olarak en az 5 yıl çalışmış olmak şartlarının sağlanması gerekmektedir. Vali kadrosu istisnai

memurluklardan olduğu için herhangi bir yarışma sınavı, yeterlik sınavı gerektirmeyen kadrolardandır.

Kaymakamlık kadrosuna atanabilmek için ise; KPSS sınavına girerek belli bir puan türünde taban puan alma şartı bulunmamakla birlikte yine çoktan seçmeli ve ÖSYM tarafından yapılan görece objektif bir sınav olan ve doğrudan İç İşleri Bakanlığı'nın ilan edeceği Kaymakam Adaylığı Yazılı Sınavına girilmesi gerekmektedir. Yazılı sınavda, sınav ilanında belirlenen taban puan ve daha yüksek puan alan adaylardan, ilan edilen kadronun belli bir katı (3 ya da 4 katı) olan aday mülakata katılmaya hak kazanır ve mülakat sınavında aldığı puan ile yazılı sınavda almış olduğu puanın aritmetik veya oransal ortalaması sonucunda kaymakam adayı olarak atanır. Kaymakam Adayları Yönetmeliğinin 7. Maddesinde süre ve sıraları belirtilen stajlarına tabi tutulurlar. Adaylar adaylık dönemi içerisinde "Kaymakamlık Tezi" hazırlamakla yükümlüdürler. Adaylar son olarak Kaymakamlık Kursuna katılırlar. Kaymakamlık kursu, adayların kaymakam olarak atanmalarından önce katılmak ve başarı ile tamamlamak zorunda oldukları son staj devresidir. Her kursun sonunda Bakanlık onayı ile belirtilen gün, saat ve yerde "Değerlendirme Kurulu" tarafından adaylar bir sözlü sınava (mülakat) tabi tutulurlar. Her adaya birisi teziyle ilgili olmak üzere en az üç soru sorulur. Sorular, bir kaymakamın bilmesi gereken ve kurs programında yer verilen konular esas alınarak önceden Başkanlıkça hazırlanıp, Değerlendirme Kurulunun tasvibinden geçirilir. Sınav sırasında adayların Staj Rapor Dosyaları da Değerlendirme Kurulunun tetkikine hazır bulundurulur. Adaylara genel bilgileri ile inandırma ve idarecilik yeteneklerini ölçecek nitelikte sorular da yöneltilebilir. Yapılan bu sözlü sınav sonucunda puanı 60'tan az olanlar yetersiz kabul edilir ve en çok 30 gün içerisinde ikinci bir sınava tabi tutulurlar. Ancak mevzuatta kaymakam adaylarının katılmak zorunda oldukları bu sözlü sınavların görüntülü ve/veya sesli kayda alınacağına dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu sınavda da yetersiz not alanlar Bakanlığın Merkez veya Taşra Teşkilatında Genel İdare Hizmetleri Sınıfında bir göreve atanırlar. Kurs sonu sınavında kaymakam olarak atanmaya hak kazanan adayların atanacakları ilçeler düzenlenecek bir törenle kura çektirilerek belirlenir ve İç İşleri Bakanının teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanırlar.

Her ne kadar mevzuatta bu kadrolara atamada ÖSYM tarafından düzenlenen görece objektif bir yazılı sınav ön şart olarak konulmuş olsa da devamında gelen; yazılı sınavdan alınan puanı da oransal olarak etkileyen mülakat sınavı, staj, tez, kurs ve sonrasında yine

bir mülakat sınavı gibi uygulamaların şeffaf ve objektif olmamaları, özellikle mülakat sınavlarının görüntülü ve sesli kayıt altına alınmaması gibi nedenlerle en safiyane terimle söylemek gerekirse, kayırmacı uygulamalara -tıpkı A grubu kadrolarda olduğu gibi- imkân tanımaktadır denebilir.

3.3.2. Adli personeller*

Bu çalışmanın konusunu oluşturan diğer meslek grubu ise hâkimler ve savcılardır. Adli ve idari yargı hâkim ve savcılarının niteliklerini, atanmalarını, hak ve ödevlerini, aylık ve ödeneklerini, meslekte ilerlemelerini, görevlerinin ve görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesini, haklarında disiplin kovuşturması açılmasını ve disiplin cezası verilmesini, görevleriyle ilgili veya görevleri sırasında işledikleri veya kişisel suçlarından dolayı soruşturma yapılmasını ve yargılamalarına karar verilmesini, meslekten çıkarılmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik hallerini, meslek içi eğitimlerini ve diğer özlük işlerini düzenleyen "2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu"nun 8 inci maddesinde Adli ve İdari Yargı Hâkim ve Savcı adayı olma şartları sayılmış olup, bunlar;

- "Türk vatandaşı olmak,
- Giriş sınavının yapıldığı yılın ocak ayının birinci günü itibarıyla otuz beş yaşını doldurmamış olmak,
- Adli yargı adayları için; hukuk fakültesinden mezun olmak veya yabancı bir hukuk fakültesini bitirip Türkiye'deki hukuk fakülteleri programlarına göre eksik kalan derslerden sınava girip başarı belgesi almış bulunmak,
- İdari yargı adayları için; hukuk fakültesinden mezun olmak veya yabancı bir hukuk fakültesini bitirip Türkiye'de hukuk fakülteleri programlarına göre eksik kalan derslerden sınava girip başarı belgesi almış bulunmak, hukuk fakültesinden mezun olanlar dışından alınacak adaylar bakımından, her dönemde alınacak aday sayısının yüzde yirmisini geçmemek üzere ihtiyaç oranında, hukuk veya hukuk bilgisine programlarında yeterince yer veren siyasal bilgiler, idarî bilimler, iktisat ve maliye alanlarında en az dört yıllık yüksek öğrenim yapmış veya bunlara denkliği kabul edilmiş yabancı öğretim kurumlarından mezun olmak,
- Kamu haklarından yasaklı olmamak,
- Askerlik durumu itibariyle askerlikle ilgisi bulunmamak veya muvazzaflık hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedeğe geçirilmiş olmak,

* Adli personel kavramı, zabit katibi, mübaşir, memur gibi farklı adliye çalışanlarını içerse de; bu çalışmanın konusu bakımından sadece 2802 sayılı özel kanuna tabi hakim ve savcılar bağlamında incelenmiştir.

- Hâkimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya engelliliği, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli bulunmamak,
- Taksirli suçlar hariç olmak üzere, üç aydan fazla hapis veya affa uğramış olsa bile Devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlarla, zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı veya şeref ve haysiyet kırıcı bir suçtan veya kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından dolayı hükümlü bulunmamak veya bu suçlardan veya taksirli suçlar hariç olmak üzere üç aydan fazla hürriyeti bağlayıcı cezayı gerektiren bir fiilden dolayı soruşturma veya kovuşturma altında olmamak,
- Yazılı yarışma sınavı ile mülakatta başarı göstermek,
- Hâkimlik ve savcılık mesleğine yakışmayacak tutum ve davranışlarda bulunmamış olmak,
- Avukatlık mesleğinden adaylığa geçmek isteyenler için; 8 inci maddenin (ı) bendi hariç diğer şartları taşımakla birlikte, mesleklerinde fiilen en az üç yıl çalışmış, giriş sınavının yapıldığı yılın ocak ayının birinci günü itibariyle kırk beş yaşını doldurmamış ve kendi aralarında yapılacak olan yazılı yarışma sınavında ve mülâkatta başarılı olmak, şarttır".

Yazılı yarışma sınavı, Adalet Bakanlığı ile imzalanacak protokole göre Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından yapılır. 2802 sayılı kanunun 9/A maddesine göre; yazılı sınavdan 100 tam puan üzerinden en az yetmiş puan alan adaylar en yüksek puanı alandan başlamak üzere sıralanır ve alım yapılacak kadro sayısının iki katı fazlası (yani 100 kişi alınacak ise en yüksek puan alan ilk 300 kişi) mülakat sınavına çağrılır. Eğer yazılı sınavda başarılı olan aday sayısı alım yapılacak kadro sayısının iki katı fazlasından daha az ise sadece başarılı olan adaylar yani 70 ve üstünde puan alan adaylar mülakat sınavına girmeye hak kazanır.[84]

Mülâkat Kurulu; Adalet Bakanının görevlendireceği Bakan Yardımcısı başkanlığında, Teftiş Kurulu Başkanı, Ceza İşleri, Hukuk İşleri ve Personel Genel Müdürleri ile Hâkimler ve Savcılar Kurulu Genel Sekreteri ve Türkiye Adalet Akademisi Danışma Kurulundan seçilen bir kişi olmak üzere toplam yedi üyeden oluşur.

Mülakat sınavının niteliği kanunun 9/A maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, adaylara uygulanacak mülakat sınavı; adayın muhakeme gücü, bir konuyu kavrayıp

[84] 8.8.2011 tarihli ve 650 sayılı KHK'nin 16 ncı maddesiyle, bu fıkranın birinci ve ikinci cümlelerinde yer alan "bir katı" ibareleri "iki katı" şeklinde değiştirilmiş ve metne işlenmiştir. 20.2.2019 tarihli ve 7165 sayılı Kanunun 4 üncü maddesiyle bu fıkraya "üzerinden" ibaresinden sonra gelmek üzere "en az yetmiş puan almak kaydıyla" ibaresi eklenmiştir. 2017 yılında KHK ile kaldırılan en az yetmiş puan alma şartı 2019 yılında yeniden hükme eklenmiş, ancak bu 2 yıllık süre içerisinde yüzlerce hâkim ve savcı adayı 70 puan şartı aranmaksızın mesleğe atanmıştır.

özetleme ve bunu ifade etme yeteneği, adayın yetenek ve kültürü, genel ve fiziki görünümü ile davranışlarının mesleğe uygunluğu ve liyakati, çağdaş bilimsel ve teknolojik gelişmelere hangi oranda açık olduğu yönlerinden değerlendirilerek belli bir puan verilmesi yöntemi olarak tanımlanmıştır. Mülakat kurulu üyeleri yukarıda belirtilen beş ayrı özellik bakımından ayrı ayrı ve her özellik için 20'şer puan olmak üzere toplam 100 puan üzerinden belli bir puan verir ve bunlar tutanak altına alınır. Her üyenin verdiği toplam puanların aritmetik ortalaması alınarak adayın nihai mülakat puanı belirlenir. Adayın mülakat sınavından başarılı olarak kabul edilebilmesi için nihai puanın 100 üzerinden en az 70 puan olması şarttır.

Yine mevzuatta mülakat sınavının görüntülü ve/veya sesli kayıt altına alınması zorunluluğu bulunmamaktadır. Uygulamada da kayıt altına alınmamaktadır.

Mülâkat sonucu en yüksek puan alandan başlamak üzere sıraya konularak mülâkat başarı listesi hazırlanır ve bu liste altı Mülâkat Kurulu tarafından imzalanarak Personel Genel Müdürlüğüne teslim edilir.

Sınava katılanların, yukarıda belirtilen yazılı yarışma sınavı notunun yüzde yetmişi ile mülâkat notunun yüzde otuzunun toplamı tespit edildikten sonra en yüksek puan alandan başlamak üzere nihai başarı listesi hazırlanır. Bu sıralamaya tâbi tutulanların nihai puanlarının eşit olması halinde, yazılı sınavda aldığı puana öncelik tanınır. Yazılı puanlarının da eşit olması halinde, kura çekilmek suretiyle sırası belirlenir ve bu konuda yapılan işlemler düzenlenecek tutanakta gösterilir.

Hukuk alanında doktora yapmış olanlar ilân edilen boş kadrolara başvurabilir. Bunlar sadece mülâkata tâbi tutulur. Bu durumda olanlar için mülâkat puanı esas alınarak ayrı bir nihai başarı listesi düzenlenir.

Kanunun 9. maddesine göre; 8. maddede belirtilen niteliklere sahip olup, yazılı yarışma sınavı ile mülakatta başarı gösterenler, başarı derecelerine göre sıraya konularak Adalet Bakanlığınca önceden belirlenen ihtiyaç sayısına, daha önce başka görevlerde kadro, maaş ve derece yönünden iktisap etmiş oldukları haklar dikkate alınmak suretiyle lisans, lisansüstü öğrenim durumlarına göre Devlet memuriyetine giriş derece ve kademesiyle veya bu derecelerden aşağı olmamak şartıyla müktesep olarak almış oldukları derece ve kademeyle adaylığa atanırlar. Bu atamada, daha önce serbest avukatlık yapmış olanların avukatlıkta geçen sürelerinin üçte ikisi de değerlendirilir. Bu sıraya göre ihtiyaç sayısınca atananların dışında kalanlar bir hak iddia edemezler. Doktora yapanlar sadece mülakata tabi tutulurlar.

Kanunun 10. Maddesinde adaylık süresi ve eğitimin nasıl yapılacağı düzenlenmiştir. Anılan düzenlemeye göre eğitim ve staj olmak üzere iki dönemden oluşan adaylık süresi avukatlık mesleğinden hâkimlik adaylığına alınanlar bakımından 1 yıl, diğer hakim adayları bakımından ise 2 yıldır. Adayların eğitimi Türkiye Adalet Akademisince yaptırılır. Adaylık süresi sonunda adaylar hem yazılı hem de sözlü sınava tabi tutulurlar. Yazılı sınavda 100 üzerinden en az 70 puan alanlar sözlü sınava girmeye hak kazanır ve yazılı sınav puanının %60 ile sözlü sınav puanının %40'ının toplamı en az 70 olan adaylar başarılı olarak kabul edilir ve atanmaya hak kazanırlar. Yazılı sınavda 70 puan alamayıp sözlü sınava giremeyen adaylara iki ay içinde bir sınav hakkı daha tanınır. Yazılı ve sözlü sınavlar sonrasında toplam nihai puanı 70 olmayan ve başarısız olan adaylar ise kendilerinin talepleri halinde Bakanlığn merkez veya taşra teşkilatında genel idare hizmetleri sınıfında bir kadroya atanabilirler. Bu yönde bir talep olmaması halinde adaylıklarına son verilir.

Eğitim ve staj döneminde her adayın vazifesini yapmakta gösterdiği kabiliyet ve başarı ile görevine bağlılığı ve ahlaki gidişine dair bilgi[85]; çalıştığı daire amirleri tarafından o dairedeki staj süresinin sonunda düzenlenip, mensup olduğu adalet komisyonuna verilecek belgeler ile adalet komisyonunun mütalaasından ve adalet müfettişlerinin raporlarından alınır. Yargıtay ve Danıştay'da staj yapan adaylar için çalıştığı daire amirleri tarafından o dairedeki staj süresinin sonunda düzenlenecek raporlar Adalet Bakanlığına gönderilmek üzere ilgisine göre Yargıtay Birinci Başkanlığına ve Danıştay Başkanlığına verilir.

Meslek öncesi eğitim sonunda yapılan yazılı ve sözlü sınav neticesinde başarılı olan ve mani hâli olmayan, erkekler için askerliğini yaptığını veya askerlikle ilişiği olmadığını belgeleyen adayların mesleğe kabullerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca karar verilir[86].

---

[85] Bu araştırmaya konu kadrolara ilişkin yasal düzenlemelerdeki subjektif, soyut, muğlâk, trajik örneklerden biri yasa metninde geçen "adayın ahlaki gidişine dair bilgi" de görülebilmektedir. Öyle ki yasaya göre adayların staj dönemindeki "ahlaki yeterlilikleri" çalıştıkları daire amirleri tarafından belirlenebilmektedir. Yasadaki bu yetki/hak, sanılanın aksine kanunda yer alan atıl bir görev değildir. Mevzuatta yer alan bu şekildeki muğlak, soyut ve sübjektif ifade ve yargılar aşağıda Mülakat ve Güvenlik Soruşturması bölümlerinde de görüleceği üzere kayırmacılık ve/veya yukarıda belirtilen "dışlayıcı/uç kayırmacılık" bağlamında tasfiye amacıyla kullanılmaktadır. Benzer bir uygulama sonucu intihar eden Hakime adayı Didem Yaylalı olayına ilişkin Bkz. (http-18).

[86] 1.7.2016 tarihli ve 6723 sayılı Kanunun 23 üncü maddesiyle, bu maddenin birinci fıkrasında yer alan "yazılı sınavda" ibaresi "yapılan yazılı ve sözlü sınav neticesinde" şeklinde değiştirilmiştir. Yani eğitim

Aslında "Türkiye'de zaten 1960'lardan itibaren çok hızlı bir ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim yaşanmakta iken" bunun üzerine son on yılda gerçekleşen Hükümet sistemi ve Anayasa değişiklikleri, OHAL'ler ve bu bağlamda gerçekleşen KHK'lar gibi çeşitli düzenlemelerle "kamu yönetimini temelden etkileyen büyük değişim ve dönüşümler yaşanmış ancak aynı değişim süreci kurumsal, örgütsel ve yönetsel düzeyde adil ve rasyonel bir şekilde gerçekleşmemiş, bilakis, kurumsal, örgütsel ve yönetsel alanda bir bozulma, tıkanma, hatta bir yozlaşma yaşanmaktadır" (Aykaç, 1999: 9). Eryılmaz'ın ifadeleriyle (2008:150) özetlemek gerekirse:

> "1960'lı yıllarda, personel rejimi açısından "liyakat" sisteminin geliştirilmesi için yasal bazı düzenlemeler yapıldıysa da, bu alanda başarılı olunamamıştır… 1965 yılında kabul edilen ve halen yürürlükte olan 657 sayılı DMK liyakat ilkesine vurgu yapsa da uygulamada kamu bürokrasisi çeşitli kayırma biçimlerinin egemen olduğu "işe göre adam" değil de "adama göre iş" anlayışının tercih edildiği bir istihdam alanı haline gelmiş; bu kayırma anlayışı nedeniyle, başarılı-başarısız memur ayırımı yapılmadığı gibi, çoğu durumlarda başarısız ve liyakatsiz personelin daha kolay yükseltildiği bir memur rejimi ortaya çıkmıştır. Personel rejimindeki hâkim uygulama, liyakat ve başarı ilkelerinden daha çok, itaat ve sadakat ilkelerine fazla vurgu yapılması yönündedir. Nitekim 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun esas vurgusu da, "sadakat" ilkesine olmuştur".[87]

Yukarıda mevzuatta yer alan düzenlemeler incelendiğinde göze çarpan belki de en dikkat çekici husus, ironik bir şekilde görece daha az "önemli" ve dolayısıyla daha az donanım, yeterlilik gerektiren kadrolara atamalarda (B Grubu Kadrolar gibi) -sadece- yazılı yarışma sınavları gibi nispeten daha objektif, şeffaf yani daha liyakate dayalı kriterler aranırken; bu durum Türkiye kamu rejiminde pozisyonların/kadroların önemi ve dolayısıyla gerektirdiği yeterlilik/donanım arttıkça liyakatten uzak, daha kayırmacılığı -ve bu dolayımla ortaya çıkan bir himmet/minnet ilişkisine dayalı sadakati- gerektiren ve/veya buna olanak tanıyacak şekildedir. Yine bir diğer önemli husus ise yukarıda değerlendirilen *istisnai kadrolara* sahip kişilerin (A) Grubu kadrolar ve Hâkim Savcı atamalarında yazılı sınavlarda ve özellikle mülakat gibi atama değerlendirme kurullarında üye ve belirleyici olmalarıdır. Dolayısıyla tamamen atamaların yapılacağı dönemde

süresini tamamlayan adaylara 2016 yılından önce sadece yazılı sınav yapılmakta iken, 2016 yılında yapılan değişiklikle yazılı ve sözlü sınav yapılmaya başlanmıştır.

[87] "Memur" kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde de bu durum görülebilmektedir. Arapça "amr" yani "emir" kökünden gelen kelime, kökeni itibariyle "iş eri, emir kulu" anlamlarına gelmektedir. Yine aynı kökten gelen "amir" ise "emri veren" anlamındadır (http-19). Dolayısıyla memur amirin emirlerini yerine getiren demektir denebilir. Aslında kelimenin İngilizcedeki karşılığı olan "public/civil servant" (kamu hizmetçisi)'la yapılacak bir etimolojik karşılaştırma bile bu durumu/algıyı net bir şekilde gösterebilir.

iktidarda olan güçler tarafından atanan -ya da vekâleten bu görevde tutulan- bu kimseler (istisnai kadrolar) toplumsal ve siyasal anlamda objektif olmaları hayati öneme sahip bu kadrolara atamalarda en temel belirleyicidirler.

Yukarıda mevzuata ilişkin dipnotlarda da görüleceği üzere hâkim/savcı atamalarında, özellikle *15 Temmuz* sonrasında yapılan, atamaları kolaylaştırıcı ve bu bağlamda liyakat standartlarını düşüren değişiklikler (hâkim-savcı atamalarında yaklaşık iki yıllık bir süreyle yazılı sınav baraj puanının aranmaması gibi) sonrasında aşağıda ilgili bölümlerde saha araştırmasından elde edilen verilerle de gösterileceği üzere 1000'lerce liyakatsiz ve partizan kadrolaşmalar meydana gelmiştir. Bu durumun vahametini göstermesi açısından Türkiye siyasal ve hukuk camiasında son dönemlerde oldukça tartışıla gelen bir fenomen olarak "çocuk hâkimler" tek başına bile oldukça çarpıcı bir örnektir.[88]

3.4. Beyaz Yakalıların Kamuda İstihdamında Kayırmacı İlişkiler; Sebepleri ve Sonuçları

Türkiye' de özellikle kamuda kayırmacı uygulamaların yaygın bir şekilde görülmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri Aytaç'a (2010: 89) göre, hızlı sosyal mobilizasyon sonucunda, kamudaki aşırı bürokratikleşmenin, vatandaşların bürokratik labirent içinde kaybolmaları, bürokratik prosedürlerle harcanan zaman, emek, paranın yapılacak işin maliyetini yükseltmesi gibi sebeplerle insanların bürokrasinin soğuk yüzüyle karşılaşmak yerine, "sempatik kanallar" dediği kayırmacılık ve benzeri uygulamaları tercih etmesidir.

Kayırmacılık konusu Türkiye özelinde değerlendirildiğinde önemli bir husus da bu ilişkilerin aslında sebeplerine de işaret eden ve kayırmacılığın yaygınlığından kaynaklı olan, kayırmacı ilişkileri meşrulaştırma şekilleridir. Genellikle kayırmacı ilişkileri meşrulaştırmada kullanılan argümanların başında, belirli toplumsal gruplarda ve kendilerini o gruba ait hisseden ve/veya monte eden kişilerde görülen, eski dışlanmışlıklar ve bu dolayımla meydana gelen kalıp yargılardan sökün eden ve içinde rövanşist bir geri alma hissini barındırarak oluşturdukları enaniyet[89] anlayışının olduğu görülmektedir.

[88] Bkz. İstanbul Barosu Başkanı'nın Cumhuriyet gazetesine verdiği 5 Ocak 2020 tarihli demeci (https20).

[89] Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine göre, "Arapçada "ben" anlamına gelen ene kelimesinden yapılmış bir mastar-isim olan enâniyyet; insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi

Yukarıda kimlik perspektifinden daha ayrıntılı olarak değerlendirilen bu durum, genellikle geçmişte var olan veya yaratılan, icat edilen bir tarih anlatısı üzerine şekillendirilmektedir.

Kayırmacılık konusunun yaygın görüldüğü bir olgu ve dolayısıyla bu araştırmanın da incelediği konu olarak istihdam ve/veya işsizlik konuları her ne kadar iktisadi konular olarak görülse de aynı zamanda sosyo-psikolojik ve siyasi konulardır. İstihdam politikaları ve uygulamaları ile "dağıtılan" -özellikle kamuda- sadece gelir gibi somut değerler değil aynı zamanda toplumsal sınıf, statü, otorite ve rollerdir de. Bourdieu, devlet üzerine düşüncelerini ifade ederken; büyük bir fetiş olarak gördüğü devleti "*sembolik sermayenin merkez bankası*" metaforuyla ifade eder. O'na göre devlet, "toplumsal dünyada dolaşımda olan tüm itibari değerler ile diplomalar, meşru kültür, millet, sınır kavramı ya da imla gibi fetiş olarak tanımlanabilecek tüm gerçekliklerin ortaya çıktığı ve teminat altına alındığı türden bir mekân"dır (Bourdieu, 2015: 153).

Siyasi açıdan ise istihdam politikalarının çeşitli analizleri yapılabilse de, iktidarın seçimlerle değiştiği ülkelerde özellikle kamuda bir ganimet olarak algılanan istihdamın bu çalışmanın da analiz birimlerinden biri olan "güven" konusuna da oldukça büyük bir tesiri olacaktır. Yukarıda güven konusuna ilişkin bölümlerde yapılan değerlendirmelere ek olarak aslında kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda ironik bir şekilde bu uygulamaların iktidarı elinde bulunduran kesimlere/gruplara ya da partilere zararlar da verebileceği dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir konudur. Weber'e (1946: 201) göre, iktidarların seçimle geldiği yönetim şekillerinde görevlendirmelerde (atamalarda), "partiler doğal olarak önceliği, uzmanlık gerekçelerine değil, o partilinin parti şefine yaptığı hizmetlere" verirler ancak eğitimli uzmanlar tarafından yönetilme talebinin yüksek olduğu ve parti taraftarlarının "entelektüel olarak gelişmiş, eğitimli ve özgürce hareket edebilen bir "kamuoyu"nu dikkate alınmasının gerekli olduğu yerlerde, vasıfsız memurların kullanılması, bir sonraki seçimde iktidardaki partiye zarar verir". Öyle ki kayırmacı ilişkilerin yaygın olduğu toplumlarda/iktidarlarda, uzun vadede bu durum iktidarların en azından istihdam vaatlerinde bile olsa inandırıcılıklarını (güven) yitirmeleri gibi bir sonuca yol açacağı açıktır.

Bu çalışmada dikkatle üzerinde durulması gerektiği düşünülen önemli sorulardan

---

ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği ve kendini üstün görme, dolayısıyla kendini her şeyin amacı olarak kabul etme eğilimidir" (http-21).

biri, Türkiye toplumunda oldukça baskın olduğu düşünülen hiyerarşik statü farklılıklarının (cinsiyet, inanç, yaş, köylü-kentli, doğulu-batılı, v.d.) kayırmacı ilişkilerin var olmasında ve sürdürülmesinde ne derece etkili olduğudur. Gerek bu araştırma süresince yapılan saha araştırmaları ve araştırmacının deneyimleri gerekse yapılan literatür taraması sırasında edinilen bilgiler bize toplumsal, siyasal ve nihayetinde kültürel bir yozlaşma olarak kayırmacılığın yine tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal çeşitli sebepleri olduğunu göstermiştir ve bu çalışmanın ilgili yerlerinde bunlara değinilmiştir. Toplumsal bir olgu ve ilişki tipi olarak kayırmacılığın bahsedilen makro yapısal nedenleri kadar biyografik, gündelik ve çıkar temelli rasyonel motivasyonlarının da olduğu konunun/sorunun doğru analizi edilebilmesi için oldukça önemlidir.

Weber'e (1922: 331-32) göre toplumsal ilişkilerin tümü, *gelenekle ve avantajın maddi olarak hesaplanması* ile yönetilir. Aslında benzer bir değerlendirme eleştirel teorinin önde gelen isimlerinden Adorno'da da görülmektedir. Adorno'ya (2019:8) göre de, "bir bireyin politik, ekonomik ve toplumsal inançları, geniş ve kaynaşmış bir model oluşturur ve bu model, onun kişiliğindeki derinde yatan eğilimlerin bir ifadesidir", bu görüş tutum ve değerler insan ihtiyaçlarına bağlıdır ve kişilik de esas olarak ihtiyaçların bir düzenlenişidir. Dolayısıyla kayırmacılık konusu da ancak yapısal/makro etkenler ile mikro düzey ilişkisel olgular birlikte ve ilişkisel bir perspektifle tam anlamıyla anlaşılabilir. Bu bağlamda toplumdaki patrimonyalist, partikülarist hiyerarşik yapıları ve bunların etkilerini anlamak bakımından, aslında bu yapıların en billurlaşmış şekliyle görülebildiği toplumsal *alandaki* "kadın"ın yeri, görünürlüğü, işlevi üzerine yapılacak değerlendirmeler oldukça etkili olacaktır. Türkiye toplumunda kayırmacı ilişkiler ve ağların anlaşılmasında, hem topluma gömülü yapısal ideolojik temelleri olan, hem de gündelik çıkar temelli kullanımı bakımından çeşitli anlam ve işlevler yüklenebilen ve bu bağlamda temel anlam ve işlevlerinden sıyrılarak birer fenomene dönüşen bazı konular ve olgular oldukça dikkat çekicidir. Aşağıda dördüncü bölümde sahadan elde edilen verilerle ortaya çıkan ve bu verilerle birlikte değerlendirilecek olan bu konular/konu başlıkları; yönü bakımından, hem kamusal hem de bireysel olarak genel bir güven-sizlik ve bu dolayımla gelişen ve oldukça büyük ve tehlikeli boyutlara ulaşan, toplumsal kutuplaşmayı tetikleyen ve yaygınlaştıran kalıp ve önyargılara yol açmakta ve aynı zamanda kayırmacı uygulamalarda bir enstrüman olarak da kullanılmaktadır. Veriler ışığında; "Mülakat", "Güvenlik Soruşturması", "Referans", "Sadakat" başlıklarında, hem yapısal/ideolojik (makro) hem de ilişkisel (mikro) boyutlarıyla değerlendirilen bu

olguların toplumsal yansımaları, algılanmaları ve kullanımlarıyla birlikte irdelenmesinin, bu konuların ve dolayısıyla kayırmacılığın daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacağına inanılmaktadır.

Birçok toplumsal olgu, ilişki, cereyanda[90] olduğu gibi Bourdieu'nun sosyolojik bakış açısı ve kavram seti kayırmacılık konusunun analizinde de oldukça faydalı bir araç ve yöntemdir. Kayırmacı ilişkilere kaynaklık etmesi bakımından, toplumsal *alandaki* mücadelede *ekonomik, kültürel* ve *sosyal sermayelerin* ayrı ayrı ve bir arada etkilerinin irdelenmesinin bu konunun hem doğru anlaşılması ve hem de çözümü için oldukça önemli olduğu söylenebilir. Öyle ki kayırmacılık gibi toplumsal adaleti baltalayan bir yozlaşma türüne karşı bu perspektiften bir bakış, en azından kısa vadede ve ilk olarak bu sermayeler ve bunlara kaynaklık eden durumların/pozisyonların etkisinin azaltılması açısından liyakatin kullanılmasını sağlayabilir.

Kayırmacılık konusunun hem sebepleri hem sonuçları bakımından oldukça çarpıcı bir diğer durum ise, Berkan'ın (2010: 83) ifadesiyle, yolsuzluğun, rüşvetin ve kayırmanın gerçekleştiği bir mecra olarak bürokrasinin, aynı zamanda bunlarla mücadele etmek için görevlendirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla kayırmacılıkla ilgili yapılacak çalışmalar ve mücadele sonucunda elde edilecek adalet ve eşitlik temelli kazanımlar, toplumsal adalet, siyasal etik gibi istendik durum, tutum ve davranışların katlanarak artmasına neden olacaktır.

[90] TDK' ya göre cereyan; "aynı eğilimde olan, aynı görüşü paylaşan kimselerin oluşturduğu hareket" anlamına gelmektedir (https-22). Dolayısıyla burada yeni ve/veya artan toplumsal eğilimlere işaret etmek amacıyla kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARINA GENEL BAKIŞ VE DEĞERLENDİRME

4.1. Bir Kayırmacılık Aracı (Enstrümanı) Olarak: Güvenlik Soruşturması

Güvenlik Soruşturması İle İlgili Mevzuat

Öncelikle güvenlik soruşturması uygulamasının ne anlama geldiği, nasıl uygulandığı, ne gibi değişikliklere uğradığının tespit edilmesi; bu uygulamanın amacı, işlevselliği, kullanım şekli ve sonuçlarını anlamak açısından oldukça önemli ipuçları sunacaktır. Buna ek olarak aşağıda saha verilerden hareketle ortaya çıkan farklı alt kategorileri anlamak, anlamlandırabilmek açısından da mevzuatın güncel durumu oldukça belirleyicidir. Dolayısıyla güvenlik soruşturmasına ilişkin bazı bilgiler verilmesi bu bölüm açısından oldukça önemlidir.

Türkiye'de güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasına ilişkin ilk düzenleme, 08.03.1990 tarihli ve 90245 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Güvenlik Soruşturması Yönetmeliği'dir (GSY).

Çeşitli hukuk kurallarının toplamından oluşan bir hukuk düzeni tutarlı bir bütündür (hukuk düzeninin bütünlüğü ilkesi) ve bu bütünlüğü sağlamak için hukuk kuralları rastgele bir şekilde sıralanmaz; bunlar hiyerarşik bir yapı olacak şekilde sıralanır (Gözler, 2018: 197). Buna hukukta temel evrensel bir ilke olarak "normlar hiyerarşisi" denir. Ancak bu yönetmelik (GSY) "normlar hiyerarşisi" sıralamasında kendinden önce gelen bir kanun olmaksızın çıkarılmıştır. Dolayısıyla güvenlik soruşturmasına ilişkin bu ilk yönetmeliğin kanuni bir dayanağı yoktur denebilir.

Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması ile ilgili ilk kanun 1994 tarihinde çıkarılan 4045 sayılı kanun olup bu kanuna kadar yapılan uygulamalar daha ziyade Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 111 sayılı Ayrımcılık Sözleşmesinin 4. Maddesinde yer alan "devletin güvenliğine halel getiren faaliyetlerden ötürü muhik sebeplerle zanlı bulunan veya bu faaliyetlere girişen bir şahıs hakkında alınan tedbirler, ilgili kişinin milli tatbikata uygun olarak kurulmuş olan yetkili bir makama başvurma hakkı saklı kalmak şartıyla, ayırım sayılmaz" hükmüne dayandırılmaya çalışılmıştır (Kılınç: 2019: 11). Anılan bu ILO sözleşmesi hükmünün, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması bakımından ne derece hukuksal bir alt yapı oluşturduğu da tartışmalıdır[91].

[91] Konuyla ilgili tartışmaya ilişkin bkz. (Karahanoğulları, 1998) ve (Kılınç, 2019).

2000 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte olan yönetmelik ise 4045 sayılı kanuna dayalı olarak çıkarılmıştır. Yönetmeliğin 1. Maddesinde bu yönetmeliğin amacı; devletin güvenliği, iç ve dış menfaatleri, bekası ve bütünlüğünü tehlikeye düşürebilecek bilgi ve belgelerin bulunduğu ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve/veya bunların ilgili birimlerini belirlemek ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Emniyet, İstihbarat Teşkilatı, cezaevleri gibi yerlerde istihdam edilecek personel hakkında yapılacak güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasını düzenlemek olarak belirtilmiştir.[92]

2000 tarihli Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği'nin Tanımlar başlıklı 4. Maddesinde;

> "Arşiv araştırması; Kişinin kolluk kuvvetleri tarafından halen aranıp aranmadığının, kolluk kuvvetleri ve istihbarat ünitelerinde ilişiği ile adli sicil kaydının ve hakkında herhangi bir tahdit olup olmadığının mevcut kayıtlardan saptanmasını,
>
> Güvenlik soruşturması; Kişinin kolluk kuvvetleri tarafından halen aranıp aranmadığının, kolluk kuvvetleri ve istihbarat ünitelerinde ilişiği ile adli sicil kaydının ve hakkında herhangi bir tahdit olup olmadığının, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulunup bulunmadığının, ahlaki durumunun, yabancılar ile ilgisinin ve sır saklama yeteneğinin mevcut kayıtlardan ve yerinden araştırılmak suretiyle saptanması ve değerlendirilmesini, ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır.[93]

Yönetmelikteki tanımdan hareketle arşiv araştırmasının adli ve kolluk makamlarında yer alan kayıtlara göre düzenleneceği, bu yönüyle şeffaf, objektif ve somut bilgilerden oluşacağı anlaşılmaktadır. Buna karşılık güvenlik soruşturması; arşiv araştırmasında yer alan bilgiler dışında "ahlaki durum, yabancılar ile ilgisi ve sır saklama yeteneği" olarak belirtilen bilgiler yönünden sübjektif bilgiler ve değerlendirmeleri de içermektedir. Yönetmelikte yer alan tanıma göre güvenlik soruşturmasında belirtilen bu bilgiler "mevcut kayıtlardan ve *yerinden araştırılmak suretiyle* saptanacak ve değerlendirilecek" tir.

Yönetmeliğin 11. Maddesine göre yerinden araştırma, kişinin kayıtlı ikamet adresi ile fiilen ikamet ettiği adres esas alınarak yapılacaktır. Anılan maddeye göre, kişinin; kimlik kontrolü, vatandaşlık durumu ve daha önce yabancı bir devletin vatandaşlığına girip girmediği, adli sicil kaydı ve devletin genel kolluk kuvvetleri ve istihbarat

---

[92] Bkz. "Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği", (http-25)

[93] Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği 12.04.2000 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Bu yönetmelik ile 08.03.1990 tarihli ve 90245 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Güvenlik Soruşturması Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır (http-24).

birimlerinde hakkında herhangi bir kaydın ve/veya kısıtlamanın bulunup bulunmadığı, devletin milli güvenliğine karşı bir terör faaliyeti ve/veya Atatürk aleyhine suçlar ve Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı davranıp davranmadığı, kumar, uyuşturucu, içki, para, menfaat gibi konularda bir zaafının olup olmadığı, ahlak ve adaba aykırı davranıp davranmadığı, yabancılarla ve hasım olması muhtemel yabancı devlet mensupları ve temsilcileriyle bir münasebetinin bulunup bulunmadığı gibi konular araştırılır.

Yönetmeliğin 15. Maddesine göre bu araştırma sonucunda elde edilen veriler her kurumda oluşturulan bir değerlendirme komisyonu tarafından değerlendirilerek karar verilir.

Gerek güvenlik soruşturmasında mahallinde yapılan araştırma gerekse bu araştırma sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi süreci, bu araştırmayı ve sonrasında araştırma sonucunda elde edilen verileri değerlendirecek kişi veya kişilerin sübjektif görüşlerine, eğilimlerine, ahlak anlayışlarına göre değişebilecek mahiyette olması nedeniyle hukuki boyutu ve objektifliği tartışmalıdır. Üstelik mahallinde (kişinin kayıtlı ikamet adresi ile fiilen ikamet ettiği adresinde) yapılan araştırmanın çoğunlukla o kişinin yakınları, komşusu, köylüsü, muhtarı gibi kişilerden alınan duyumlar ve ifadelerin raporlaştırılmasından oluşacağı da göz önünde bulundurulduğunda, güvenlik soruşturmasının nesnellikten uzak, öznel yargılara dayalı olması kaçınılmaz olacaktır.

Yönetmeliğin 8. Maddesinde güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması yapılacak personeller belirtilmiş olup, bu tezin konusunu oluşturan A Grubu kadrolar (3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde yer alan) da bu kısımda yer almaktadır.

Hâkim ve savcılar hakkında yapılacak arşiv araştırmasına ilişkin yasal dayanak ise 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanununun Ek Madde 1 hükmünde şu şekilde yer almaktadır: "Hâkim ve savcı adaylığına atanacaklar ile hâkimlik ve savcılık mesleğine kabul edilecekler ve hâkim ve savcı sınıfı dışında kalan adlî ve idarî yargıda çalıştırılacak tüm personel hakkında 26.10.1994 tarihli ve 4045 sayılı Kanunun 1 inci maddesine göre arşiv araştırması yapılır."

Anılan düzenlemeye göre hâkim ve savcı adaylığına atanacaklar ile bu mesleğe kabul edilecekler ve bunlar dışındaki adli ve idari yargıda çalıştırılacak tüm personel hakkında sadece arşiv araştırması yapılacağı öngörülmüştür. Ancak uygulamada, yazılı sınavı geçerek mülakat sınavına girmeye hak kazanan adaylardan güvenlik soruşturmasına esas olmak üzere bir form doldurmaları istenmekte hatta anılan bu form

Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü'nün web sayfasında yer almaktadır.[94]

Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması içeriğinde yer alan bilgiler açık bir şekilde kişisel veri kapsamına girmekte olup, özellikle 2016 yılından sonra bu alanda yapılan yasal düzenlemeler hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile açılan iptal davalarında, Anayasa Mahkemesi'nce bu yönden iki ayrı iptal kararı verilmiştir. Aslında, kamu eliyle yapılan bu uygulamaların, temel hukuki normlardan ne kadar uzak ve bu normlara ne kadar aykırı olduğunun anlaşılması bakımından Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlara bakılması bile yeterlidir.

2018 yılında 4045 sayılı kanunun 1. Maddesine eklenen ikinci fıkra, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması yapmakla yetkili kurum ve kuruluşların, hemen hemen devletin tüm kamu kurum ve kuruluşlarından istedikleri bilgi ve belgeleri alabilmelerine hatta sabıka kayıtlarına yansımayan mahkeme kararlarını bile öğrenebilmelerine olanak tanımıştır.

Anayasa Mahkemesi 28.04.2020 tarih ve 31112 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2018/163 E. Ve 2020/13 K. Sayılı kararı ile anılan bu hükmü; güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması sonucunda elde edilen verilerin kişisel veri niteliğinde olması ve buna yönelik bu düzenlemenin yeterli güvence ve temel ilkeler belirlenmemiş olması nedeniyle Anayasa'nın 13 ve 20. Maddelerine aykırı bularak iptal etmiştir. İptal gerekçesinde; Memurlar ve kamu görevlilerinin Anayasa ve kanunlara sadık kalmalarının Anayasa'nın 129. Maddesinde belirtilen bir zorunluluk olduğu, bu bağlamda bu göreve alınacaklar hakkında güvenlik soruşturması gibi ilgili düzenlemelerin yasa ile yapılabileceği ancak yapılacak bu yasal düzenlemenin hangi koşullarda ve hangi sınırlar içinde uygulanacağının açıkça belirtilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamda bu alanda yapılacak bir yasal düzenlemenin Anayasal bir hak olan "özel hayata saygı gösterilmesini isteme hakkı"na aykırı olmaması, bu yönüyle olası kötüye kullanmalara karşı yeterli güvenceleri sağlaması gerektiği belirtilmiştir. Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması içerik olarak kişisel verileri kapsadığından, bu konuda yapılacak yasal düzenlemede; bu araştırmayı yapacak mercilerin açıkça belirtilmesi, elde edilen kişisel verilerin nasıl ve ne kadar süre ile saklanacağının, bir süre sonra silinip silinmeyeceğinin, kişilerin söz konusu bilgilere itiraz olanağının olup olmadığının ve özellikle bu yetkinin kötüye kullanılmasını

[94] Bkz."Güvenlik Araştırması Formu", (http-26).

engelleyecek mekanizma ve denetimlerin açıkça yer alması gerektiği vurgulanmıştır. Anayasa Mahkemesi anılan iptal kararı ile güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının gerek yapılması aşamasında gerekse yapıldıktan sonra elde edilen kişisel verilerin kullanılmasında keyfiliği önleyecek ve öngörülebilir yasal güvenceler içermesi gerektiğini belirterek, bu hususları içermeyen anılan hükmün iptaline karar vermiştir.

Yine, 657 sayılı DMK'nın devlet memurluğuna alınacaklarda aranan genel ve özel şartları düzenleyen 48. Maddesine eklenen, "Güvenlik soruşturması ve/veya arşiv araştırması yapılmış olmak" hükmü yönünden de Anayasa Mahkemesi'ne, Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla iptal davası açılmış ve Anayasa Mahkemesi'nin 24.07.2019 tarih, 2018/73 E. Ve 2019/65 K. sayılı kararı ile anılan hükmün iptaline karar verilmiş ve anılan bu karar 29 Kasım 2019 tarih ve 30963 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.[95]

Anayasa Mahkemesi bu kararında da, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasıyla elde edilen verilerin kişisel veri olduğunu, kamu görevlerine atanacak kişiler bakımından birtakım şartların getirilebileceğini, ancak bu alanda düzenleme getiren kuralların yeterince açık olarak gösterilmesi ve olası kötüye kullanmalara karşı yeterli güvenceleri sağlaması gerektiğini belirterek söz konusu düzenlemenin *"*güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması sonucunda devlet memurluğuna atanmada esas alınacak kişisel veri niteliğindeki bilgilerin alınmasına, kullanılmasına ve işlenmesine yönelik güvenceler ve temel ilkelerin kanunla belirlenmeksizin bunların alınmasına ve kullanılmasına izin verilmesini" Anayasa'ya aykırı bularak hükmün iptaline oy çokluğu ile karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi her iki iptal kararında da güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasını, elde edilen verilerin kişisel veriler olması ve Anayasa'nın 20. Maddesinde düzenlenen "Özel hayatın gizliliğinin korunması" temel hakkı kapsamında değerlendirmiş ve bu temel hakka yönelik sınırlandırmanın sadece kanunla ve hakkın özüne dokunulmaksızın ve Anayasa'nın ilgili maddesinde belirtilen sebeplerle kısıtlanabileceği noktasından hareket etmiştir. Buna göre kanunda, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının nasıl yapılacağı, ne şekilde kullanılacağı, silinip silinmeyeceği, kişilerin itiraz hakları gibi temel noktalar bakımından düzenleme yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Kişinin kamu görevine atanmasında sakınca olup olmadığının tespiti amacıyla

[95] Bkz. (http-26)

yapılan arşiv araştırması ve güvenlik soruşturmasının temel amacı; Anayasa ve kanunlara sadakatle bağlı ve bunlara uygun olarak kamu hizmetini ifa edecek kişilerin belirlenmesidir. Anayasa'nın 70. Maddesinde düzenlenen kamu hizmetine girme hakkı her Türk vatandaşına tanınmış bir hak olup, hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka bir ayrım gözetilemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Bu yönüyle kamu kurum ve kuruluşlarında, devletin güvenliği amacıyla iç ve dış menfaatlere ilişkin bilgilerin bulunduğu birimlerde güvenlik soruşturması uygulamasının Anayasal sınırlama kapsamına girdiği ve Anayasaya aykırılık teşkil etmediği değerlendirilebilir. Ancak uygulamada güvenlik soruşturmasının bu temel amacı dışında kullanıldığı, güvenlik soruşturmasının yapılması usulü nedeniyle değer yargılarına son derece açık olması, soruşturmanın yapıldığı yerde görüşülen kişilere göre değişkenlik arz edebilmesi, denetim ve değerlendirme aşamalarının keyfiliklere açık olması gibi sebeplerle, bir yönüyle vatandaşlar arasında "makbul/makbul olmayan" ya da "güvenilir/güvenilmez" ayrımına sebep olmaktadır. Öyle ki; konu ile ilgili Karahanoğulları'nın şu ifadeleri oldukça çarpıcıdır (Karahanoğulları, 1998: 163) ;

> "güvenlik soruşturmasının ve onun tarafından kapsanan arşiv araştırmasının, bilgi kaynaklarından biri de fişler, yani, Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik Daire Başkanlığı arşivlerindeki raporlardır. Sabıka kaydından farklı olarak, arşivlerde toplanan bilgiler yargı kararları gibi kesin bir veriye dayanmamaktadır. Temel ölçütü "sakıncalılık" oluşturmaktadır. Bunun ise "nesnel" bir ölçütü yoktur. Muhalif olma veya potansiyel muhalif olma kayıtlara geçirilme nedeni olabilmektedir. Güvenlik soruşturmasının malzemesi olarak kullanılan fişlerin oluşturulma yöntemleri hukuksal ve nesnel ölçütlerden uzak olabilmektedir. Bu raporların en önemli özelliği, hazırlanması ve kullanılmasının gizli olmasıdır. Gizliliğin sonucunda doğan 'rahatlık', ciddiyetsizlik ve sorumluluktan uzak olma düşüncesi, nesnellikten uzak, taraflı ve kimi zaman da gerçek dışı raporlar hazırlanmasına neden olmaktadır."[96]

Gerçekten de Yönetmeliğin 13. Maddesi aynen, "Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının her evresinde kesinlikle gizliliğe uyulur. Soruşturma ve araştırma evre ve sonucu bilmesi gerekenlerden başkasına açıklanmaz" şeklindedir. Ayrıca, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması kapsamında elde edilen istihbari bilgilerin, şahıslar

[96] Karahanoğulları, adı geçen makalesinde, şu örneği vermiştir : "Örneğin Muammer Aksoy hakkında düzenlenen 2.8.1971 tarihli raporda İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun Muammer Aksoy, Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun gösterilmiştir. Kişinin mezun olduğu okulun saptanması gibi tamamen objektif ve tartışma konusu olamayacak bir konuda yapılan bu hata, değer yargılarına elverişli, siyasal davranışların değerlendirilmesi konusunda ortaya çıkabilecek keyfilikler konusunda bir ipucu oluşturmaktadır."

hakkında talep makamınca yalnızca kanaat oluşturması amacıyla verildiği, talep eden makamın hukuki, adli, idari yönden gerçekleştireceği işlemler için esas teşkil etmeyeceği, işlem tesis edilmesi durumunda verilerin/bilgilerin hukuki dayanak ve delil olarak kullanılmayacağı, 60 günlük süre sonunda kullanım amacı sona ereceğinden imha edilmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir. Danıştay'ın yerleşmiş içtihatlarında da "devlet memurluğuna alınmada güvenlik soruşturmasıyla ilgili bilgilerin istihbari nitelik taşımaları nedeniyle, bu bilgiler hukuken geçerli başka bilgi ve belgelerle doğrulanmadıkça, bu raporların tek başlarını hukuki delil olarak kabul edilmelerinin ve ilgililerin aleyhine kullanılmalarının hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmadığı" kabul edilmiştir.[97]

Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi'nce konu ile ilgili arka arkaya verilen iki farklı iptal kararı sonrasında güvenlik soruşturması ile ilgili güncel ve uygulamadaki sorunları çözebilecek, mevzuattaki gri alanları ortadan kaldıracak, hem devletin yürütülecek kamu hizmetinin niteliğine uygun hem de kişilerin temel hak ve özgürlükleri ile uyumlu bir yeni yasal düzenleme getirilmesi önem arz etmektedir. Kaldı ki, AYM iptal kararları sonrasında bu yönde yasal düzenleme hazırlıkları yapıldığına ilişkin haberler de ulusal medyaya yansımıştır.[98]

Aslında mevzuat incelendiğinde, yukarıda daha önce de değinilen korku iklimi ve bir anlamda bunun üzerinden özellikle gençlerde ve hatta ailelerinde oluşturulan tahakkümün en temel sebebinin, güvenlik soruşturması ve bu soruşturmanın uygulanma yönteminden kaynaklandığı görülebilir. Yapılan görüşmeler bu yöntemin (güvenlik soruşturması) yaratılan korku iklimi üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Güvenlik Soruşturmasının Belirsizliği/Hayaleti

Aslında mevzuat incelendiğinde her ne kadar hukuki bazı önemli sorunlar olsa da sonuç itibariyle bu uygulamanın (güvenlik soruşturması) somut mekanik bir sürece işaret ettiği düşünülse de sahada olan durum veya güvenlik soruşturmasına ilişkin algı belirsizlikten kaynaklı bir muamma durumundadır. Öyle ki bu uygulama çoğunlukla

[97] Örnek bir karar için, bkz. Danıştay 12. D, E. 2015/440 K. 2015/4835 T. 16.9.2015 tarihli kararı.

[98] Bkz. (http-28)

kimsenin görmediği, şahit olmadığı mistik, rivayete dayalı bir durum halini almıştır denebilir.

"Şimdi hocam bunu (güvenlik soruşturması) normalde kimse bilmiyor, yani bu hayalet…" (G9)

> "Şimdi hocam bunu [güvenlik soruşturması] normalde kimse bilmiyor, yani bu hayalet. Yani hayalet olarak, benim güvenlik soruşturması deyince hep o canlanır. Gerçekten de öyledir yani insanın aklına güvenlik soruşturması deyince ne gelir işte adil sicil kaydı şudur budur değil mi? GBT sorgusu yani, resmi kayıtlar. Aslında böyle bir şey değil yani ne bu güvenlik soruşturması, işin enteresan yanı da şu güvenlik soruşturmasından geçemediğiniz anda sizin niye güvenlik soruşturmasından geçemediğinizi de açıklamıyorlar. İşte o anda insan ya bu hayalet kim diyor. Ne bu diyor yani bu güvenlik soruşturması nasıl bir şey? Nedir bu güvenlik soruşturması bilemedik." (G9)

> "Onun [güvenlik soruşturması] ne olduğunu kimse bilmiyor yani. Tamamen insanları elemek için uydurdukları bir şey. Yani kimse gelip benim komşularıma bu kişi nasıldır diye sormadı. Yok diyorlar otel kayıtları yok bilmem ne, her şeyi kaydediyorlarmış işte ne bileyim." (G11)

Katılımcılardan elde edilen veriler yukarıda daha önce değinilen mevzuatla birlikte değerlendirildiğinde; hem mevzuatta bırakılan muğlâklıklar hem de Anayasal bir hukuk devletinin en belirleyici yargı organlarının kararları dikkate alındığında, güvenlik soruşturması aracılığıyla yaratılan belirsizlik atmosferi ve bunun getirdiği güvensizliğin istendik bir durum olduğu ve bu durumun ve dolayısıyla mevzuatın bu bağlamda bir araç olarak kullanıldığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Verilen çeşitli bağlayıcı kararlara rağmen yasa koyucular ve uygulayıcılar tarafından mevcut bu durumda ısrar edilmesi de bu tespiti kanıtlar niteliktedir.

Güvenlik Soruşturması Aracılığıyla Yaratılan Korku/Endişe; Tahakküm ve Kabulleniş

İlk pilot görüşme yapılmak üzere gidilen Ankara'daki araştırmaya konu kadrolara yönelik hizmet veren önemli bir dershanenin sahibi ve yöneticisiyle görüşmeler için izin almak amacıyla yapılan görüşmede[99], dershane sahibinin söyledikleri, *alan'daki* durumu göstermesi açısından oldukça önemlidir,

[99] Saha araştırması sırasında görüşme yapmak amacıyla gidilen birçok dershane (A Grubu ve Hakim, Savcı, Kaymakamlık gibi kadro adaylarına yönelik dershaneler) yöneticisi tarafından, öğrencilerini korumak içgüdüsüyle, oldukça sert tutum ve davranışlarla karşılaşılmış ve ilgili dershanelerdeki öğrencilerle görüşmeler yapılamamıştır.

"Hocam, biz size yardımcı olalım ama öğrencilerin konuşacağını sanmıyorum, geçenlerde çok basit bir protesto eylemi [23.02.2019 tarihinde İİBF mezunlarının kadro talepleri ve sınavlardaki şeffaflık talepleriyle ilgili Ankara'da AKM önünde yaptıkları eylem] yapılacaktı, inanın çok yumuşak sloganlar olan afişleri tutacak bir öğrenci bile bulamadık inanır mısınız? İnanın hoca sayısı öğrenciden daha çok çıktı [protestoya katılan kişilerden bahsediyor]. (DY 1)

Benzer durum yapılan ilk odak grup görüşmesinde de kendini göstermiş, ses kaydı alınması gerektiğini öğrenen 4 kadın, 3 erkek öğrenciden oluşan ilk gruptan sadece bir öğrenci bu görüşmeye katılmayı kabul etmiştir. Görüşülenlerden bazılarının konuyla ilgili ifadeleri konuyu netleştirmesi açısından oldukça dikkat çekicidir;

"Hocam, kusura bakmayın (…) Ama ben geleceğimi düşünmek zorundayım, teknoloji artık çok gelişti sesten kimlik tespit ediliyor, hem konuşamam hem de kendime ilişkin bilgileri veremem [görüşme sırasında istenen demografik bilgilerden bahsediyor]" (OD 1/A)

"Hocam çok yardımcı olmak isterim ama hocalar da [dershane hocaları] çok dikkatli olmamızı söylüyorlar, güvenlik soruşturması falan, çok korkuyoruz açıkçası. İnstagram, Facebook gibi hepsini kapattık ya da kullanmıyoruz, hocalar da söyledi geriye dönük bakılıyor. Çalışmanızı takdir ediyorum ama hiç umutlu değilim bir şeylerin değişeceğini sanmıyorum." (OD 1/B)

"Şu anki ev arkadaşım var E. 6.seferdir hâkimliğe [mülakat]giriyor ama o bu tür şeylerden korkar biraz. Zor yani ben, benim gibi açık olmaz [konuşmaz]…çok anlattım ikna edeyim diye ama konuşmayacağını söyledi bana." (G5)

Yaş olarak görece daha genç olan katılımcılarda gözlemlenen, ikbal kaygısı ve umut dolayısıyla oluşan endişe/korkunun yol açtığı suskunluk ve kabulleniş; yaşları biraz daha büyük olan ve aslında bahse konu kadrolara ilişkin umutlarının azalmaya başladığı gözlemlenen bazı görüşmecilerde konuşabileceklerine ilişkin çekingen bir tutum olarak da gözlemlenmiştir. Çalışmanın farklı yerlerinde de değinilen gençlerde görülen bu duygu durumu/karmaşık ruh halleri davranışlarına da yansımaktadır. Öyle ki görüşmeyi kabul eden birçok kimse daha sonra telefonlara cevap vermeyerek ya da kibarca ve utanarak görüşemeyeceklerini belirtmişlerdir. Burada dikkat çekici bir diğer husus ise bu kimselerin aile ve/veya çevrelerinden aldıkları tepkiler sonrasında bu görüşmelerden vazgeçtikleri şeklindeki çıkarımdır. Bu durum ise bu tarz kayırmacı uygulamalar aracılığıyla toplumsal anlamda kurulan tahakkümü göstermesi açısından da ayrıca önemlidir.

"Hocam özellikle FETÖ'den sonra [FETÖ'nün Terör örgütü olarak kabul edilmesi] çok değişti, öğrencilerin geçmişte kaldıkları yerlere bile bakıyorlar. Yani biliyorsunuz bunlara bir şekilde

bulaşmayan [FETÖ'den bahsediyor] yok gibi. Siz de çok cesursunuz bence işinizden korkmuyor musunuz?" (30 yaşında, OD 1/C)

"Benim bir akrabam 60 küsur puanla atandı ama abim 90'a yakın puanla atanamıyor yıllardır. Ama ben de konuşmam çünkü geleceğimi düşünmek zorundayım, açıkçası bir şeylerin değişeceğini de düşünmüyorum. Geçen gün bir protesto vardı dershanenin önünde yapılan hiç kimse katılmadı." (OD 1/D)

"Hocam isterseniz benim arkadaşlara söyleyebilirim onlar görüşürler, sonuçta *yanlış bir şey söylemedikten sonra* ses kaydı almanızın da ne sakıncası olacak ki"(28 yaşında, OD 1/A)

"Yani benim arkadaşlarım var bu yola baş koyup da kesinlikle Facebook ta eşinin yani şortlu fotoğrafı varsa bunları kaldırmış yani insanlar. Bundan dolayı beni elerler diye. Kendi hesaplarını [sosyal medya] eşlerinin hesaplarını kapatan arkadaşlarım var yani. Sonra kazananlara bakıyoruz biz işte gruplarda falan yazıyorlar ben kazandım falan diye. Baya araştırdık işte hepsinin Facebook'ta işte profil resimleri bayraklı, işte Ak Partinin önünde, yok bir vekille, anlatabildim mi? Böyle şeyler yani. Dini bütün Müslüman gözükenler falan filan işte, hani biz Müslüman değiliz, biz tehlikeli kişileriz ama onlar her hallerinden belli zaten gibi maalesef öyle yani." (G11)

Güvenlik Soruşturması Aracılığıyla Yaratılan Korku/Endişe; Tahakküm ve Vazgeçiş

Bu konuda diğer bir bulgu ise araştırmaya konu kadrolara aday olabilecek okulların ilgili bölümlerinden mezun olan özellikle genç kimselerin birçoğunda görülen, öncelikle *referans* ve onunla bağlantılı olarak *güvenlik soruşturması* ve *mülakat* sınavı gibi uygulamalardan kaynaklanan; çaresizlik, güvensizlik ve umutsuzluk dolayısıyla, aslında okula başlarken hayalleri olan bahse konu kadrolardan (Kaymakamlık, Hâkimlik, Savcılık gibi) son sınıfa doğru veya mezuniyet sonrasında vazgeçmeleridir.

"Bizim ülkemizdeki işte bu sistem ben bunu cehennem olarak adlandırıyorum, bizleri de köreltiyor…" (G9)

"Bir de hep duyuyorsunuz işte KPSS'ye gireceksin zaten yani okuldaki etkinliklere hiç girmemeniz gerekiyor yoksa sicil taraması yapılıyor. Yani sürekli bir manipüle ediliyorsunuz. Başarılı olsanız bile onlara hep maruz kalıyorsunuz hem aile tarafından, hem işte arkadaşlar tarafından, e bir süre sonra o şey de oluyor, ben bu kadar taviz verdim ders çalıştım, gezmedim, arkadaşlarımla görüşmedim ama mülakatta eleneceksem ben niye bu kadar çalıştım. Orda bir adalet olmadığı inancı var." (G10)

"Başlarda kamuyu düşünüyordum, herkes gibi yani okula başladığımda herkes gibi kamuyu düşünüyordum. Daha sonrasında özellikle bu son sınıftan itibaren böyle değişik duygular oluşmaya başladı kamuyla ilgili hani KPSS'nin sonuçsuz bir vaka olduğu hani malumunuz, iki üç yıldır çalışan arkadaşlarımız var biz bunları gördükçe birazcık daha özel sektör vs. yönelim söz konusu… Bu gün şu konjonktürde ülkenin bu konjonktüründe, benim o kadar donanımlı, güzel arkadaşlarım hala KPSS'ydi şuydu buydu yani, çok da güzel puanlar almalarına rağmen, artık alım kıtlığı mı diyeyim yoksa nasıl izah edeyim bilemiyorum ama bu umutsuz bir duruma doğru gidiyor. Benim burada hani sadece Siyasal'dan değil, misal Aksaray Üniversitesi'nden mezun, Konya Üniversitesi'nden mezun arkadaşlarım da var bizim alanlarda onlar tamamen şu an umutsuz bir vaka gibi KPSS' ye çalışmak artık bir iş haline gelmiş… Çoğunluk bir kısım da ki bende onun içindeyim öyle düşünenlerin içerisinde başarılı olsam bile olmayacağına inanıyor. Bunun da bir sebebi var son zamanlarda özellikle son beş yılda gençliğin yani bizlerin güvensizliği yanlış anlaşılmasın devlete falan değil yani sisteme… Yani genel olarak sisteme olan bir güvensizlik. Ben KPSS diyeyim de siz genel olarak tüm sınavları [Kaymakam, Hâkim, Savcı v.d.] içine katın. Bizim ülkemizdeki işte bu sistem ben bunu cehennem olarak adlandırıyorum, bizleri de köreltiyor.(G9)

"Okulun son sınıflarında kamuya yönelik çalışma umudu biraz azalıyor. Yani o kayırmacılıktan dolayı. Böyle farklı alanlara yöneliyorsunuz. Son sınıfa geldiğimizde işte kamudan vazgeçme eğilimimiz oldu. Arkadaşlarımın da aynı şekilde benim de öyle… Öncelikle işe alım süreçleri yani şey bizden önce mezun olan arkadaşlarımıza baktığımızda aslında çok yorucu çok yıpratıcı bir süreç olduğunu gördük. Sonrasında KPSS'den belirli bir puan alsanız dahi girdiğiniz kurum sınavlarında aslında hak ettiğiniz gibi davranılmadığı görüşü yaygınlaşmaya başladı bizim nesilde. Yani bu işte kayırmacılığın çok fazla olduğu, o yüzden hatta hâkimlik savcılık sınavlarına da girmedim ben. Kaymakamlık aynı şekilde, hiç hani başlamadım yani girmeyi bile düşünmedim. Yani şöyle işte çevremizdeki arkadaşlarımıza bakarak emin olduk. Yani ben kaymakamlık sınavlarına girmek istesem en az bir yılımı çalışmakla harcamam gerek KPSS'den biraz daha farklı konuları kapsıyorlar, şeyi düşünüyorsunuz hani ben bir yıl çalışsam Kaymakamlık için belirli bir puanla da gelsem mülakatta beni alırlar mı elerler mi? İşte o eleme oranları daha fazla geliyor. İşte Türkiye'de herkesin kabul ettiği kanıksadığı bir durum bu zaten".(G10)

Bu kabulleniş ve vazgeçişte *yapısal kayırmacılık* olarak adlandırdığımız, etno-dinsel bir çekirdek etrafında şekillenen ve özellikle bölge ve/veya memleket üzerinden billurlaşan ayrıcalık/ayrımcılık veya buna ilişkin bir algının olduğu da birçok katılımcı tarafından tekrar edilen bir konudur.

"Ben üniversiteden mezun olduğumda henüz avukatlık stajımı başlatmadan evvel hakimlik savcılık sınavları vardı. İlk önce onlara girdim. 68 almıştım çalışmadan girmiştim. Sonra kendi kendime düşündüm ve ben rahat şekilde 70'i alırım diye düşündüm. Bir daha sınavı planlıyordum aslında. O sırada Melih Aşık'ın bir köşesi vardı bir gazetede ben hep okurdum onun yazılarını.

> Oraya mektuplar gelmeye başlamıştı; işte sınavda yedinci olmama rağmen mülakatta elendim. İşte üçüncü olmama rağmen elendim vesaire nihayet birinci olmama rağmen elendim şeklinde. Ve hatta yanılmıyorsam üçüncü olan bir gencin yazdığı bir mektupta şöyle diyordu; "Ben mülakatta tüm soruları doğru cevapladım. Fakat son soru Alevi misin? oldu. Galiba bu soruya yanlış cevap verdim" diyordu köşe yazısında. Ben bu köşe yazılarını üst üste okumam üzerine bir daha sınava girmekten vazgeçtim. Yani dedim ki ben 70 barajını aşsam da sınavda, mülakatta bütün sorulara doğru cevap versem de mutlaka son soruya yanlış cevap vereceğim, dedim kendimce. Böylece sınavlara girmekten vazgeçmiştim". (G17)

Katılımcılarda gözlemlenen bu umutsuzluğun önemli sonuçlarından biri de beyin göçü konusudur. Örneğin 34 yaşında, Akdeniz Üni. Hukuk Fakültesinden dereceyle mezun olan ve yazılı sınavlardan derece yapmasına rağmen 3 kez mülakatlardan elenmiş bir kadın katılımcı olan G15, iki yabancı dili ileri düzey bildiğinden ve hayalinin Türkiye'yi Avrupa'da hukuki düzeyde temsil etmek olduğundan bahsetmiş ancak bu amaçla okulu birincilikle bitirdikten sonra girdiği hâkimlik mülakatlarında yaşadığı hayal kırıklıkları sonucunda bir dönem depresyona girdiğini anlatmıştır. Yirmili yaşlarının başlarında bu deneyimleri yaşayan G15, sonrasında başka bir bölümde de okumuş ve şu anda İspanya'da yaşamını sürdürmektedir. Sahada bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır.

Ülkelerin kalkınma süreçlerinde oldukça etkili olan, "nüfusun bağımlılık oranının çok düşük düzeyde kaldığı geçici döneme *demografik fırsat penceresi* adı verilmektedir" (Özdemir, 2019: 9). Bu "geçici" demografik imkân Türkiye gibi genç nüfusa sahip ülkeler açısından hayati bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletlere göre *demografik fırsat penceresi*; 15 yaşın altında nüfusun toplam nüfusun %30'undan, 65 yaş üstünün ise nüfusun %15'inden az olduğu evre şeklinde tanımlamaktadır. Doğurganlık hızı yavaşladığı için, çalışma çağına henüz gelmemiş bağımlı nüfus ile yaşlanma henüz düşük seviyede olduğu için, istihdam çağından çıkmış bağımlı nüfusun oranının çalışma çağındaki nüfustan az olduğu bu evre, ülkelerin kalkınması açısından büyük ama geçici bir fırsat olarak değerlendirilmektedir[100] (a.g.e.).

> Beş yıl Ankara Siyasal gibi bir okulda eğitim görüyoruz, ben dereceyle girmiştim okula, ya da Konya Üniversitesinde, Selçuk Üniversitesinde, Erciyes Üniversitesinde fark etmez, dört yıl, beş yıl boyunca (…) Sonra dershanelere gidiyorsun umutsuzluğa itme sebeplerinden biri de bu yani yapsan bile olmayacak. Açık konuşmak gerekirse beş kişi mi alınacak, doğru konuşursak üçü zaten belli… Ben güzel güzel insanların nasıl telef olduğunu, nasıl dinlenmediğini, güzel fikirli

[100] Ayrıntılı bir analiz için bkz. (Özdemir, 2019).

görüşlerinin nasıl elinin tersiyle itildiğini vesaire gördükçe, bazı şeylere de haliyle şahit oldukça, ben şunu düşündüm, dedim ki, birileri birilerine hizmet ediyor, sadece bir çark var ortada ve bu zincire bir halka istiyorlar, halka olmanı istiyorlar aslında o çark devlet çarkı değil birilerinin çarkı". (G9)

Güvenlik Soruşturmasının Güvenilmezliği ve Referans-lar-la İlişkisi

Türkiye'de Hâkim/Savcı ve A Grubu gibi bahse konu kadrolara atamalarda özellikle 15 Temmuz süreci sonrası "güvenlik soruşturmaları" oldukça ilginç bir hal almıştır. Yapılan görüşmelerde bu soruşturmalarda izlenen yöntemin yukarıda da değinildiği üzere, aslında hukuk devletiyle uyuşmayan tabiri caizse dedikodular üzerinden şekillendiği tespit edilmiştir. "Güvenilir" kişilere sormak şeklinde yürütülen güvenlik soruşturmalarında -güvenilir kişi olarak- "referans"ların en belirleyici unsur oldukları saha araştırmalarında ortaya çıkan en önemli bulgulardan biridir. Bu referansların ise belirli bir ideolojik/siyasi kimlik üzerinden şekillendiği/görünür olduğu görülmektedir.

"Benim ev arkadaşım Türkiye birincisi olunca Hâkimlikte, O'nu her konuda araştırıyor Emniyet, MİT işte Polis her konuda Köy muhtarını, yan köy muhtarını, komşu herkesten soruyorlar. Ama nüfuzu güçlü biri olunca arkası siyasi referansı güçlü olunca her türlü geçiyor." (G5)

"güvenlik soruşturmaları şöyle oluyor, bir ilde kime sorabiliriz bunu x şahsına, x şahsına soruyor tamam. Onun senle arası kötüyse sen bittin. Yani devletin kendi gücünü kullanarak bunu kendisi artık nereden öğrenir, nasıl bir soruşturma yapar, tamamen kendi çapında yapması lazım. Şahıslara dayalı bir sorguda tabii ki olumsuz şeyler de olacak… Yani senin kaşını gözünü sevmediler sen bittin yani". (OD 2/İ)

"Sorulan kişileri nasıl belirliyorlar? Bence o önemli (…) Ama sorarken nasıl soruyorlar biliyor musunuz? Ben size kendi yaşadığımı söyleyeyim, namaz kılar mı? Oruç tutar mı? Diye sordular beni? " (OD 2/H)

Sınavı kazandığım ortaya çıktığı zaman bizim baro başkanıyla görüşmüştüm. "Mutlaka sizi de bize soracaklar tabii ki" dedi. Buradan ne anlıyoruz bir baro başkanına soruluyor mesela. Her Baro Başkanına değil tabii ki. Bizim baro Başkanımız AKP'li hatta ortağı AKP milletvekili olan bir kişi. "Benim sizin hakkınızda kötü bir şey demem asla mümkün değil" dedi bana. Hatta çok iyi şeyler söyleyeceğimden emin olabilirsiniz dedi. Ancak bizden mi diye sorulursa bu soruya, bizden diyemem dedi bana. Yani kimlere soracaklarını gayet iyi biliyorlar zaten. Böyle bir ağları var diye düşünüyorum". (G17)

Özellikle biyografik, inançsal bazı özellikleri ve/veya iktidar partilerine resmi veya gayri resmi bağlantıları, iktidar sahipleriyle farklı ağlar aracılığıyla kesişen münasebetleri

dolayısıyla belirlenen bu kişiler, devlet adına yerelde soruşturmaların yürütücülüğünü yapıyor gözükmekte ve bu onlara büyük bir statü sağlamaktadır. Öyle ki birçok genç insanın gelecekleri referans olarak tanımlanan ve aşağıda ayrıca değerlendirilecek bu kişilerin iki dudakları arasındadır.

Aslında kamu kaynaklarının paylaşılmasında bir araç olan kayırmacı ilişkiler "paylaşanların artmasından dolayı paylaşılanın azalması" diyebileceğimiz bir süreç sonrasında farklı bir boyuta evirilmiş görülmektedir. Yapısal ve/veya bireysel sebeplerle toplum genelinde "makbul vatandaş" sayısında yaşanan enflasyon iktidar sahiplerini yeni yollar aramaya yöneltmiştir denebilir. Bu durum yapılan görüşmelerin hemen hepsinde görüşülenlerin ortak katıldığı bir konudur. Öyle ki bu durumun bir yansıması olarak görüşülenler, eskiden görevde bir hâkim ya da savcı ve hatta milletvekilinin referans olarak atamaya "gücü" olduğu ancak son beş yıldır onların da yeterli olmadığından bahsetmektedir. Bu durumun sebebi, gerek mevzuatta gerekse gündelik kamusal/siyasal hayatta ve işleyişte yeni sistem (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi) dolayısıyla en hatta tek belirleyici güç olarak Cumhurbaşkanlığı'nın olması olarak da yorumlanabilir. Öyle ki mevzuat ve mevzuattaki son değişiklikler incelendiğinde hemen hemen tüm kararların aynı/tek merkezden alınmasını zorunlu kılan bir işleyiş göze çarpmaktadır.

Aslında Osmanlı'nın son dönemlerine ilişkin Prens Sabahattin'in aşağıda verilecek tespiti bu bağlamda ortaya çıkan *güvenlik soruşturmalarının* ve aşağıda ayrıca değinilecek *referans* konularının da daha iyi anlaşılmasını sağlaması ve tarihin nasıl tekerrür ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Prens Sabahattin'in, padişah Abdülhamid dönemine ilişkin 1907 yılında yazdığı yazısında "memuriyet"e atanma konusundaki tespitleri şöyledir (2007: 214):

> "Daha bir kaç sene evvel memuriyette şart-ı terakki dalkavukluktu. Şimdi casusluk! Müdahane ile çok zaman kaybediliyordu. Casusluk ile hiç vakit kaybedilmiyor. Bir jurnal hanümanı söndürüyor. Bir caniyi de cemiyetin en yüksek makamına getiriyor. Abdülhamid kuvve-i icraiyenin merkezi olduğu için seyyarelerin güneşin etrafında dönmesi gibi milyonlarca efraddan mürekkeb koskoca bir millet de izmihlali teşhis eden bu kadid-i zemheririn etrafında tavaf ediyor!"

Güvenlik Soruşturmasının Yarattığı Güvensizlik

Yapılan 2 nolu odak grup görüşmesinde katılımcıların söyledikleri -ve gruptaki diğerlerinin de onayladıkları- toplumsal anlamda bu "güvenlik soruşturması/referans"

aracılığıyla belirlenen kişilerin "mülakatla" elenmesi yönteminin, topluma ve bireylerin birbirleriyle ilişkilerine nasıl güvensizlik ve bu dolayımla bir kutuplaşma, damgalama aşıladığını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Bu güvensizlik yukarıda daha önce "güven" konusu irdelenirken de belirtildiği üzere hem g*enelleştirilmiş, kurumlara* ya da *politik güven-sizlik* olarak adlandırılabilen hem de yine *partikülarist, kişilerarası* veya *kişisel güven/sizlik* olarak adlandırılabilen şekillerde olabilmektedir.

Partikülarist/Kişilerarası Güven-sizlik

"Ben hiç kimseye güvenmiyorum, uzaklaştım ben herkesten uzaklaştım…" (OD 2/F)

Yukarıda daha önce ilgili bölümde (güven) ayrıntılandırılan ve bireylerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerlerdeki akrabaları, arkadaşları, meslektaşları gibi kişilere olan güven ilişkisine işaret adan bu güven-sizlik formu saha çalışmaları sırasında oldukça çok karşılaşılan bir olgu olmuştur.

> "çok fazla engel oluyorlar, bu kıskançlıktan mı çekememezlikten mi? Neden kaynaklanıyor bilmiyorum ama kendi çevremizdeki arkadaşlar yapıyor bunu. Arkamızdan yapıyorlar… Ben hiç kimseye güvenmiyorum, uzaklaştım ben herkesten uzaklaştım… Beni staj yaptığım yer ve yanında çalıştığım Avukata göre bile damgaladılar beni. Ben kimseyi tanımıyordum bir Avukat beni yönlendirdi git orda stajını yap diye. Zaten sadece altı ay kaldım orda, onların hepsi HDP'liydi HDP görüşlüydü, birincisi beni zaten oradan şey yaptılar. Sonra bir arkadaşım referans olsun diye A. Abiyi arayınca, o direkt o HDP'li avukatın yanında çalışan kız mı diye sormuş". (OD 2/F)

> "Bundan sonra da hâkimlik sınavlarına girmeyi düşündüğüm için, *grup görüşmesindeki katılımcılardan dolayı* kaygılıyım, rahat konuşamam, gerçek düşüncelerimi ifade edemem, çok mahcubum isterseniz bana anket uygulayabilirsiniz ya da görüşme yapabiliriz" (G3)

Kurumlara/Politik Güvensizlik

Daha çok kamu kurum ve kuruluşlarına karşı politik ve hukuki bir güven-sizliğe işaret eden güven formu da yine saha çalışmalarında katılımcıların hemen hepsinde görülmüştür. Bu bağlamda araştırmaya konu kadroların bu ilişki üzerinden değerlendirilmesi ise konunun farklı bir boyutuna işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki katılımcılar, güven duymadıkları kamusal pozisyonlara adaydırlar. Dolayısıyla bu ironik durum, hem bu güvenin yeniden sağlanmasına etkisi hem de

liyakatsiz atamaların etkilerini göstermesi açısından konunun önemini daha belirginleştirmektedir.

Daha önceki bölümlerde de değinilen; görüşülen veya görüşülemeyen kişilerdeki "korku" ve "güvensizlik", bu duygu durumlarının birbirleriyle simbiyotik/paradoksal ilişkisinin ortaya çıkardığı ruh hali ve bununla şekillenen tavır alış, saha araştırması sırasında çok net bir şekilde gözlemlenmiştir. Örneğin Hukuk Fakültesi mezunu olan ve hâkim-savcılık gibi toplumsal adalet ve güven üzerinde doğrudan etkileri olan kadrolara aday olan kişilerin, mülakat sınavları aracılığıyla yaşadıkları adaletsiz uygulamalara karşı haklarını arayıp aramamaları konusundaki düşünceleri oldukça trajiktir. Özellikle 2 nolu odak grup görüşmesinde yer alan konuşmalar bu durum hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir.

"Yani insanlar şey olarak ta korkuyor, mimlenmeyeyim hani, devlete karşı bak dava açmış olmayayım diye çekiniyorlar…" (OD 2/İ)

"ben dava açtım, Anayasa mahkemesine kadar götürdüm, Anayasa Mahkemesinden döndü ve benim hakikaten çok ilginç bir sürecim de var; bizim mülakat komisyonunun üyelerinden iki tanesi 15 Temmuz döneminde ilk meslekten ihraç edilip, ilk tutuklanan kişiler arasında yer almasına rağmen ben mülakat komisyonunun bile aslında yetkisiz olduğundan bahisle dava açmıştım. Kesinlikle iddiamı dinlemediler, davama bakan bölge idare mahkemesinin hâkimlerinin ikisi ihraç edildi [üç hâkimli mahkeme], adil yargılanma hakkım zedelenmiştir dedim onu da dikkate almadılar. Davaya bakan Danıştay üyelerinden de ihraç edilen olmuştu onu da dikkate almadılar. Anayasa Mahkemesi bunların hiçbirinde hak ihlali görmedi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine de gitmedim artık. O kadar da şey yapmayayım dedim artık… Ben 2012'de girmiştim mülakata, dava konusu ettiğim mülakat 2012 yılıydı, o dönem dava dilekçesi örneğini [benzer] davayı kazanmış bir savcı adayından almıştım… Onun açtığı davayı kabul etmişler aslında ama dedi ki yine mülakat yaptılar yine elediler. Bana şunu söyledi bence dedi, eğer hâkimlik düşünüyorsanız açmayın çünkü bize bir daha dava açanları almayacaklarını söylediler demişti". (OD 2/H)

" güvenmiyoruz yani asla, mülakat heyetine, kuruluna, adaletli olduklarına, adalet sistemine ülkenin". (OD 2/İ)

"Mesela bir meslektaşımız dava açmıştı, kazanmıştı yerel mahkemede, ama istinafta kaldırdılar kararı, yerel mahkemede de o kararı veren başkanı da aldılar işte başka yere attılar. O davayı açan kişi de böyle girip girip kazanan birisi ama önünü kesiyorlar yani. Ha yani açtığın davayı sonuçta kazansan nolucak, tekrar mülakata çağıracaklar seni yine aynı şey olacak, yine sen dava açacaksın diyelim ki hasbelkader yine kazandın, yine mülakata çağıracaklar yine aynı şey olacak bitmeyecek yani. İşte sonucunun ne şekilde olduğunu bildiği için insanlar da uğraşmak da istemiyorlar". (G11)

"ben açsam da bir şeye yaramayacağını bildiğim için, dava açmadım. Çünkü takdir yetkisi var idarenin, daha doğrusu mülakatta herhangi bir gerekçe öne sürerek reddediliyor… Çünkü herkes aynı şekilde düşünüyor yani niye alınmadığımı biliyor, referans olmadığı için alınmadığımı biliyorlar, onlardan olmadığım için alınmadığımı herkes biliyor ve aksi bir karar çıkmayacaktı yani… İlk elenmemde açacaktım bana açma dediler, bir dahakine yazılıyı geçersen bundan dolayı seni elerler dediler". (OD 2/F)

Damgala-n-ma

Aslında yukarıda değinilen güven konusuyla da ilgili olan bir diğer bulgu ise damgala-n-ma veya buna ilişkin yaygın bir algının olduğudur. Aslında damgalanma güvensizliğin hem sebebi hem de sonucu olarak okunabilir. Bu damgalanma veya buna ilişkin algı yine güven konusundaki ayrıma benzer bir şekilde hem kamusal hem de kişilerarası olabilmektedir.

Şeyden çekiniyorsunuz hani mimlenmek". (G8)

"Şimdi şöyle bir durum da var. Dava açmak isteseniz, şimdi şeyden de çekiniyorsunuz kardeşiniz var mesela memur olmak istiyor, acaba benim açtığım dava onu etkiler mi? Yani bunları düşünmek zorunda kalıyorsunuz. Şeyden çekiniyorsunuz hani mimlenmek". (G8)

"Bir de bundan sonra mülakatlar [sonuçları] belli olunca, biz [mülakatta elenenler] de bir taraftan damgalanıyoruz. Hem adliyede hâkim savcının gözünde, hem avukat arkadaşlarımızın gözünde, hem akrabalarımızın gözünde. Acaba ne kusuru var da almıyorlar? 2005-2016 arasında 6 kere hâkimlikte elediler, bu kez mutlaka benim için şunu diyorlardır, vardır bir kusuru, e peki kusurum olsa ben bu gün niye kamuda çalışıyorum? Bana milyonluk dosyaları niye emanet etsinler?" (OD 2/A)

Bu damgala-n-ma ve aynı zamanda hem kamusal hem de ilişkisel olarak ötekileştirme, kişilerin nepotik ve/veya başka ilişkisel bağları üzerinden de olabilmektedir. Ancak burada dikkatten kaçırılmaması gereken konu, farklı kategorilerde değinilen verilerde de görüleceği üzere kayırmacılık dolayımıyla ya da diğer bir deyişle referanslar aracılığıyla bu "sakıncaların" etkisizleştirilebilmesidir.

"Beni hiçbir siyasiye yapıştıramazlar, yakıştıramazlar. Hiçbir faaliyetim olmadı benim. Beni niye elediniz? Beni babamdan dolayı elediniz…" (OD 2/A)

"Güvenlik soruşturması aslında senin çevrende kendince itibarlı gördüğü kişilere sorarak bizden misin değil misin, olur bu kişi olmaz bu kişi diye yaftalandığı şey. Önemli olan o kişilere ulaşmak kimlere sorulduğunu tanımak onların yanında imiş gibi görünmek. Ben kamuda avukatım, şunu biliyorum 15 Temmuz sonrasında getirilen, her alınacak memurun hakkında güvenlik soruşturması

yapılacak hükmü sonrasında kendisiyle ilgili hiç bir veri olmamasına rağmen hazırlanan raporda, abisi, babası, kardeşi vesaire kişilerle ilgili, işte FETÖ'den hakkında işlem yapılmış işte ya da PKK bağlantısı denilerek yakınlarının sadece bilgilerinin olduğu kişiler bu gerekçe gösterilerek alınmadı, davasını ben yürütüyorum. Bunu biliyorum artık seni de değil senin bütün aileni, efradını, yakınlarını bağlayan bir pozisyona gelmiş durumda güvenlik soruşturması ve olumsuz bir şey bulunursa bu gerekçe gösterilerek alınmıyorsun. Kişinin kendisiyle ilgili değil, hani aday memurluğa aday, Hakimliğe aday kişinin kendisi değil onun yakınlarıyla ilgili de olumsuz bir şey, sonuç tespit edilirse. İşin ilginç tarafı, bu güvenlik soruşturması raporlarının üzerinde, 30 gün içerisinde imha edilmesi gerekir, hiçbir idari işleme, yargısal sürece delil teşkil etmez, esas teşkil etmez diye de ayrı ayrı ibareler var. Ancak çalıştığım kurumda dediğim gibi, bu gerekçe gösterilerek kişi memur olarak atanmadı. En basit bir memurda atama yapılmıyorsa Hâkimlik Savcılıkta imkânsız bu". (G3)

"Benim dayım hâkim, ben bir sınava girdim, heyettekilerden birini aramış, demiş ki heyetteki, -ben şimdi bir kamu kurumunda çalışıyorum-, "e işi varmış ya" demiş benim için. Sonra demişler ki: "biz onun babasının hangi sendikaya üye olduğunu biliyoruz." Ki ben o tarihe kadar ki hala da öyle babamın hangi sendikaya üye olduğunu bilmiyordum. Şimdi de sadece tahmin ediyorum (gruptakiler ve kendisi gülüşüyor). Yani ben 25 yaşındaydım yazılıyı geçtim, beni hiç bir siyasiye yapıştıramazlar, yakıştıramazlar. Hiçbir faaliyetim olmadı benim. Beni niye elediniz? Beni babamdan dolayı elediniz". (OD 2/A)

Güvenlik Soruşturmasının Güvensizleştirilmesi

Yukarıda değindiğimiz güvenlik soruşturmasına ilişkin mevzuat ve yasal dayanak incelendiğinde aslında güvenlik soruşturmalarıyla amaçlananın, somut siyasi ve/veya adi kriminal bağlantıların tespit edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak saha araştırmalarından aşağıda yer verilecek olan görüşmelerden ve kamuoyuna yansıyan haberlerden hareketle, mevcut durum ve işleyişin öyle olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

"Bir kişinin güvenlik soruşturması sıkıntılı bile olsa bulduğu referans çok kuvvetliyse bir şekilde yolunu buluyormuş gibi geliyor…" (G8)

"Benim bir arkadaşım var, idari yargı hâkimi, babası polisti işkenceden hüküm giydi, yüz kişi alacaklardı yüz kişi bile almadılar altmış küsur kişi aldılar o alınanların içinden biri benim arkadaşımdı. Şu anda halen adliyemizde çalışıyor mu bilmiyorum, bir hâkim vardı babası da ağır cezada (hâkim), kendi babasını dolandırmaktan yargılanıyordu onlar hâkimdi". (OD 2/A)

"Mülakatta elendiğinizde CİMER'e yazdığınızda size gelen cevap genelde şu oluyor; biz böyle uygun gördük. Siz neden elendiğinizi genelde şöyle anlıyorsunuz, mülakatta size aracı olan referans ya da torpil ulaşabilirse yetkili yere o öğrenebilir sizin durumunuzu siz öğrenemiyorsunuz yani. Referans dediğimiz şey referans ya da torpil benim gözümde olmayan şeyi oldurmaya çalışan kişi. Bir kişinin güvenlik soruşturması sıkıntılı bile olsa bulduğu referans çok kuvvetliyse bir şekilde yolunu buluyormuş gibi geliyor. Benim bir arkadaşım vardı, ismini vermeyeceğim Gezi Parkına katılıp bacağını kırmış bir kişiydi mülakatı çok rahat bir şekilde geçti. Tamamen kişilerle alakalı". (G8)

"Bilfiil ağabeylik [FETÖ yapılanmasındaki kurumdan bahsediyor] yapmış, bakın, neredeyse ana baba olarak onları bilmiş, tüm hayatı boyunca onların dershanelerine giden birisi şu an hâkimlik yapıyor ve bu insan güvenlik soruşturmasından da geçiyor. O insanın yapmış olduğu yardımların hibelerin haddi hesabı yok. Şu an hala hâkimlik yapıyor. Peki, bu güvenlik soruşturması ne oluyor?" (G9)

"Benim beraber çalıştığım avukat iş arkadaşım 15 Temmuz'un hemen ertesi birinci ya da ikinci gün FETÖ'den açığa alındı, soruşturması devam ederken Hâkim oldu şu an İstanbul'da hâkim olarak çalışıyor yani ismini de verebilirim". (G3)

"Devletin/kamunun güvenliği, kamu hizmetinin gerekleri" gibi gerekçelerle suçun şahsiliği ve masumiyet karinesi gibi temel evrensel hukuk ilkeleri bakımından bir hukuk devletinde bu uygulamalar kabul edilemez niteliktedir. Ancak yapılan başka görüşmeler ve kamuoyuna yansıyan birçok haberde[101] görüleceği üzere, durumun bu haliyle bile açıklanamayacağı açık bir şekilde görülmektedir. Yani aslında yapılan uygulamaların bahsedilen devletin/kamunun güvenliğine veya kamu hizmetinin gereklerine işaret eden saiklerle de yapılmadığı açıktır. Yapılan güvenlik soruşturmalarında adayların yakınlarının sabıka kayıtlarına ilişkin bilgilerin değerlendirilmesinde neyin kriter olarak alındığı da yine muğlâk bir konudur. Araştırma amacıyla yapılan saha araştırmasında görüşülenlerin neredeyse tamamı; bu uygulamanın daha çok farklı nedenlerle almak istemedikleri kişileri elemek maksadıyla bir bahane üretmek için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Burada diğer dikkat çekici ve vahim durum ise aslında güvenlik soruşturmalarının kabul edilebilir gerekçelerinin bile, referans ve benzeri kayırmacı ağlar

[101] Çarpıcı bir örnek için bkz. "Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Lahey Büyükelçiliğine atanan Şaban Dişli'nin ağabeyi Mehmet Dişli'ye FETÖ'den 141 kez ağırlaştırılmış müebbet hapsi verildi" (http-29).

aracılığıyla yok sayılabilmesidir. Bu durum aslında güvenlik soruşturmalarının gerçek amacının ne olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Araştırma sırasında yapılan saha çalışmalarından toplanan veya toplanamayan verilerden hareketle Türkiye'de kayırmacılık konusunun anlaşılmasında *güvenlik soruşturmasının* kilit bir role sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki aslında, *güvenlik soruşturması*, *referanslar* ve *mülakat* aracılığıyla, yapısal kayırmacılık diye adlandırdığımız genel çerçeveye sadık kalmak kaydıyla, cari iktidarlar, kendi "sadık" kadrolarını oluşturmaktadırlar. Türkiye'de kamuda kayırmacılığın en yaygın şekli bu şekilde işlemektedir. Aslında bu durumu kanıtlar nitelikte bir prosedürden bahsedilmesi bile mevcut işleyişi göstermesi açısından önemlidir.

Gerek yasal mevzuat açısından, gerekse organizasyonel verimlilik açısından kamuya alımlarda alınacak kişiler mevcut pozisyonları hak ettikten yani ilgili sınavları geçtikten sonra *güvenlik soruşturmasına* tabi tutulurlar. Ancak mevcut durumda ve özellikle hâkim-savcı atamalarında görüşmecilerden de elde edilen bilgiler ışığında, bu atamalarda adayların *mülakat* sınavı öncesinde *güvenlik soruşturmalarının* yapıldığı görülmektedir. Öyle ki bu soruşturmaya ilişkin form mülakat öncesi tüm adaylara doldurtulmaktadır. Kendisi de üç kez mülakatlarda elenen, yazılı sınavlarda derece yapan G16, yaptığı bir referans görüşmesinde referans olacak kişinin kendisine "güvenlik soruşturmalarının mülakatlar için ve mülakatlardan önce parti il teşkilatlarına sormayı içeren bir şekilde yapıldığından" bahsetmektedir. Dikkat edilirse bu işleyişte diğer kilit öneme sahip konu da aşağıda ayrıca değerlendirilecek olan "mülakat", "sadakat" ve "sadakatin yönü"dür.

4.2. Bir Türkiye Gerçeği (Kamuda İş Arayanların Korkulu Rüyası): Mülakat

Mülakat ya da diğer adıyla sözlü sınavlar; genellikle yazılı sınavları tamamlayıcı nitelikte ve kişinin fiziki görünümünden konuşma/kendini ifade edebilme yeteneğine, muhakeme gücünden, bir konuyu kavrama ve ifade edebilme kabiliyetine, sınav sonucunda alım yapılacak göreve ilişkin liyakatine kadar çeşitli açılardan ölçme ve değerlendirme yapılarak, göreve nitelik yönünden en uygun adayın tespiti amacıyla yapılan sınavlardır. Türkiye'de özellikle kamuya personel alımında birçok alanda genellikle bilgiyi ölçmeye dayanan yazılı bir sınavı tamamlayıcı olarak uygulanan mülakat sınavlarının en temel ve nihai amacı, adaylar arasında en nitelikli, donanımlı ve

liyakatli adayın kamu görevine atanması ve böylece nihai amaç olan kamu yararının sağlanmasıdır.

Bu amacın tam ve doğru olarak gerçekleşebilmesi için mülakat sınavlarının şeffaf, adil, tarafsız, usul ve esasları önceden belirlenmiş ve her şeyden önemlisi denetlenebilir bir şekilde gerçekleşmesi son derece hayati bir öneme sahiptir. Aksi takdirde, mülakat sınavları temel amacı dışında kullanılabilecek bir araçtan başka bir nitelik taşımayacaktır. Ki maalesef gerek aşağıda değinilecek mevzuatta yer alan bazı hükümler ve gerekse saha araştırması sırasında yapılan görüşmelerin tümünden elde edilen veriler, mülakat sınavlarının temel amaçlarının dışında kullanıldığını kanıtlar niteliktedir.

Yukarıda bu araştırmaya konu, hâkim ve savcılık, kaymakamlık ve A Grubu kadrolara atamanın nasıl gerçekleştiğine ilişkin mevzuattan da alıntılar yapılarak detaylı açıklama yapılmıştı. Bahsedilen bu üç farklı meslek grubuna yapılacak tüm atamalarda yazılı sınavı takip eden mülakat sınavları bulunmakta ve atamalar mülakat sınavından belli bir asgari puan almak kaydıyla yazılı sınav ve mülakat sınavı puanlarının toplamının ortalamasının alınması sonucunda gerçekleşmektedir.

İlk grup olarak Hâkim ve Savcı atamalarında ÖSYM tarafından gerçekleştirilen yazılı sınavda en az 70 puan[102] almak şartıyla en yüksek puanı alandan başlamak üzere, sınav ilânında belirtilen kadro sayısının iki katı fazlası mülakat sınavına girmeye hak kazanmaktadır[103]. Mülakat sınavına giren adaylar, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanununun 9/A maddesine göre; muhakeme gücü, bir konuyu kavrayıp özetleme ve ifade yeteneği, genel ve fizikî görünümü, davranış ve tepkilerinin mesleğe uygunluğu ve liyakati, yetenek ve kültürü, çağdaş bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı şeklinde ifade edilen kriterler üzerinden değerlendirilmektedir. Belirtilen bu kriterler üzerinden mülakat kurulunun her bir üyesi tarafından ayrı ayrı değerlendirilen ve ayrı tutanaklara geçirilen adayların sınavdan başarılı olabilmeleri için her bir üyenin 100 tam puan üzerinden verdiği notların aritmetik ortalamasının en az 70 olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle adayın yazılı sınavı puanı 100 dahi olsa, 69 ve daha aşağıda alacağı puan

[102] 2.1.2017 tarihli ve 680 sayılı KHK'nin 6 ncı maddesiyle, bu fıkranın birinci cümlesinde yer alan "en az yetmiş puan almak kaydıyla" ibaresi yürürlükten kaldırılmış, 20.2.2019 tarihli ve 7165 sayılı Kanunun 4 üncü maddesiyle "en az yetmiş puan almak kaydıyla" ibaresi yeniden eklenmiştir.

[103] 8.8.2011 tarihli ve 650 sayılı KHK'nin 16 ncı maddesiyle, daha önceden sınav ilânında belirtilen kadro sayısının bir katı fazlası mülakata çağrılır cümlesinde yer alan "bir katı" ibaresi "iki katı" şeklinde değiştirilmiştir. Yani örneğin 100 kişilik kadro için yapılan ilanda toplam 300 kişi mülakata çağrılacaktır. 2011 yılı değişikliğinden önce bu bir katı yani aynı örneğimizde 200 kişi idi.

adayın elenmesine yol açacaktır.

Kaymakam adayları ise; 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 274/A maddesi ile yapılan atfa göre 9.6.1930 tarihli 1700 sayılı Dâhiliye Memurları Kanununa 25.06.2009 tarihinde 5917 sayılı kanunla eklenen 2/A maddesinde belirtildiği şekliyle yazılı sınav sonrasında mülakat sınavına tabi tutulmaktadırlar. Bu düzenlemeye göre; yazılı sınavda 100 tam puan üzerinden 70 ve üzeri puan alan adaylardan ilan edilen kadro sayısının dört katı aday mülakata çağırılmakta ve bu mülakat sınavında yine yukarıda hâkimlik mülakatında bahsedilen kriterlerle hemen hemen aynı kriterlerle bir eleme/ölçme yapılmaktadır. Kanuna göre mülakat komisyonu; Personel Genel Müdürünün başkanlığında İçişleri Bakanının, Bakanlık Müdürler Encümeninin Mülki İdare Amiri sınıfından olan üyeleri arasından görevlendireceği iki üyeden oluşur ve verilen puanlar yine diğer mülakatlarda olduğu gibi ayrı ayrı tutanağa geçirilir. Fakat bu düzenlemede ve diğer bazı mülakat düzenlemelerinde, dikkat çekici bir ayrıntı da mevcuttur. Kanun maddesinde yer alan maddeye göre bahsedilen tutanak dışında "mülakat ile ilgili herhangi bir kayıt sistemi kullanılmaz"[104]. Yine bu sınavda başarılı sayılmak için, komisyon başkan ve üyelerinin 100 tam puan üzerinden verdikleri puanların aritmetik ortalamasının en az 70 olması şarttır. Yazılı sınav ve mülakat sınavı puanının aritmetik ortalamasının alınması sonucu; en yüksek puan alan adaydan başlamak üzere sıralama yapılarak başarı listesi hazırlanır ve bu liste komisyon tarafından imzalanır. Nihai başarı listesindeki sıralama doğrultusunda sınav ilanında belirtilen kadro sayısı kadar adayın atama işlemleri yapılır.

A Grubu kadrolar ise yukarıda da belirtildiği üzere oldukça geniş ve farklı kadrolardan oluşmakta olduğundan, bu gruba yönelik Sayıştay Denetçi Yardımcılığı ve Ticaret Bakanlığı Müfettiş Yardımcılığı mülakat sınavına ilişkin birer örnek verilmekle yetinilecektir. Zira diğer (A) Grubu kadrolar bakımından da mülakat sınavı ile ilgili uygulama ve kurallar benzerlik arz etmektedir.

03.12.2010 tarihli 6085 sayılı Sayıştay Kanunu, Sayıştay denetçilerinin nitelikleri ve mesleğe alınmaları başlıklı 17. Maddesinde, denetçilerin denetçi yardımcılığından yetişeceği belirtildikten sonra; denetçi yardımcılığı adaylarının hangi bölümlerden mezun

[104] Düzenlemedeki bu cümle bakımından Anayasa Mahkemesi'nde, Anayasa'ya aykırılık iddiası ile iptal davası açılmış ancak Anayasa Mahkemesi'nin 14.04.2011 tarih, 2009/63 E. Ve 2011/66 K. Sayılı kararı ile davaya konu cümlenin Anayasa'ya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine 5 üyenin karşı oyu, 11 üyenin oyuyla karar verilmiştir.

olması gerektiği, yaş kriteri, Devlet Memurları Kanununun 48. Maddesindeki genel nitelikleri taşımaları gibi kriterleri sıralamıştır. İlgili maddelerde, denetçi yardımcılığı giriş sınavının eleme sınavı, yazılı sınav ve mülakattan oluştuğu, eleme ve yazılı sınavlarının, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından yapılacağı; eleme sınavı sonucunda, yetmiş puandan az olmamak üzere en yüksek puandan başlayarak sınav ilanında belirtilen kadronun beş katına kadar adayın yazılı sınava çağrılacağı, yazılı sınav sonucunda, yetmiş puandan az olmamak üzere, en yüksek puandan başlayarak eleme sınavı ilanında belirtilen kadronun üç katına kadar adayın mülakata çağrılacağı belirtilmiştir. Kanunun 17. Maddesine göre denetçi yardımcılığı için yapılacak mülakat, adayın; bir konuyu kavrayıp özetleme, ifade yeteneği ve muhakeme gücü, liyakati, temsil kabiliyeti, davranış ve tepkilerinin mesleğe uygunluğu, özgüveni, ikna kabiliyeti ve inandırıcılığı, genel yetenek ve genel kültürü, bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı gibi diğer mülakatlardakine benzer kriterler üzerinden ve benzer bir işleyişle değerlendirilmektedir. İlgili düzenlemede de yine mülakat komisyon tutanağı dışında mülakat ile ilgili herhangi bir kayıt sistemi kullanılmaz ibaresi geçmektedir. Mülakat komisyonu ise Sayıştay Başkanı'nın veya görevlendireceği bir daire başkanının başkanlığında, iki üye ve üç uzman denetçi olmak üzere altı kişiden oluşmaktadır. Yine diğer kadrolara benzer bir şekilde; mülakatta başarılı sayılmak için, komisyon başkan ve üyelerinin 100 tam puan üzerinden verdikleri puanların aritmetik ortalamasının en az 70 olması şarttır ve giriş sınav sonuç listesi, eleme sınav puanı ve yazılı sınav puanı ile mülakat puanının aritmetik ortalaması tespit edilerek en yüksek puan alandan başlamak üzere hazırlanır. Giriş sınav sonuç listesindeki sıralama doğrultusunda eleme sınav ilanında belirtilen kadro sayısı kadar adayın atama işlemleri yapılır.

Benzer şekilde Ticaret Bakanlığı Müfettiş Yardımcılığı alım süreci ve yapılacak yazılı sınav sonrası mülakat sınavının şekli de Ticaret Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Yönetmeliği'nin 23.maddesinde belirtilmiştir. Yönetmeliğe göre, "Maliye ve Ekonomi Grubu", "Kamu Hukuku Grubu", "Özel Hukuk Grubu" ve "Muhasebe Grubu" olmak üzere dört gruptan oluşan yazılı sınavda başarılı olabilmek için her sınav grubundan 100 tam puan üzerinden en az 50 puan alınması ve tüm sınav gruplarının ortalama notunun en az 70 puan olması gereklidir. Sınav kurulunca belirlenecek sıraya göre okunacak grupların birinden 50 puandan aşağı not alan adayın diğer sınav gruplarına ilişkin sınav kâğıtları değerlendirilmez. Yazılı sınavda başarılı olan adaylardan en yüksek puan alan adaydan başlanarak, atama yapılacak kadro sayısının dört katını geçmemek

üzere, duyuruda belirtilen sayıda aday sözlü sınava çağrılır. Yine diğer mülakatlara benzer bir şekilde mülakat sınavında adayların; yazılı sınav konularına ilişkin bilgi düzeyi, bir konuyu kavrayıp özetleme, ifade yeteneği ve muhakeme gücü, liyakati, temsil kabiliyeti, davranış ve tepkilerinin mesleğe uygunluğu, özgüveni, ikna kabiliyeti ve inandırıcılığı, genel yetenek ve genel kültürü, bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı, gibi kriterler üzerinden değerlendirmesi yapılmaktadır. Adaylar, diğer mülakatlardan farklı bir şekilde, sınav kurulu tarafından yazılı sınav konularına ilişkin bilgi düzeyi üzerinden 50 puan, diğer kriterler için onar puan üzerinden değerlendirilir ve verilen puanlar ayrı ayrı tutanağa geçirilir. Sözlü sınavda başarılı sayılmak için sınav kurulu başkan ve üyelerinin 100 tam puan üzerinden verdikleri puanın ortalama notunun en az 70 olması gereklidir ve giriş sınavı puanı, yazılı ve sözlü puanların ortalamasından oluşur. Adaylar, giriş sınavı puanı en yüksek adaydan başlamak suretiyle sıralamaya konulur. Yazılı ve sözlü sınav sonuçları tutanakla tespit edilir.

Yukarıda yer verilen mevzuat hükümlerinden de anlaşılacağı üzere; mülakat sınavları nesnel yazılı sınavları tamamlayıcı, ilgili mevzuatında belirtilen kriterler yönünden değerlendirmelerin yapıldığı, değerlendirme kriterlerinin ve değerlendirecek mülakat kurullarının sübjektif görüşlerinin de yer alabileceği, bu yönüyle de yazılı sınav sonuçlarını değiştirebilecek nitelikte sınavlardır.

Elbette bu sınavların bahsedilen adaletsiz ve hukuki olmayan yönleriyle ilgili çeşitli yasal hak arama yollarına başvurulmuş ve bu konuda birçok kararlar alınmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir.

Mülakat sınavlarının idarenin her işlemi gibi hukuki denetime tabi tutulabilmesi, her idari işlemin nihai amacı olan kamu yararı ilkesinin gerçekleşmesi için yargı kararları ile mülakat sınavlarının şekli ve usulü ile ilgili birçok emsal karar verilmiştir. Örneğin; Danıştay 12. Dairesinin 2014/8050 E. 2017/6121 K. sayılı kararında; yapılan sözlü sınavda gözlem ve kanaate dayalı kriterler yönünden yapılan mülakat komisyonu değerlendirmesinde adayın başarısız sayılmasına ilişkin değerlendirmenin somut bilgi ve belgeye dayandırılmadığı, komisyon üyelerince takdir edilen başarı düzeyinin altındaki puanların gerekçelerinin ortaya konulmadığı, adaya sorulan soruların doğru cevaplanıp cevaplanmadığının belirlenemediği, başarısız sayılma işlemi ile ilgili komisyonca verilen puanlar dışında başka bir sebep gösterilmediği gerekçeleriyle adaya uygulanan mülakat sınavının iptaline karar verilmiştir. Danıştay anılan bu kararında sözlü sınavların, kariyer ve liyakat ilkeleri gözetilerek kamu hizmetinin ehil kamu görevlilerince yürütülmesini

amaçladığını belirterek, sözlü sınavların ölçme ve değerlendirme esaslarına uygun ve objektif bir değerlendirme yapılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Yine Danıştay 12. Dairesinin 2013/8388 E. sayılı 15.04.2014 tarihli "Yürütmenin Durdurulması" yönündeki başka bir kararında; yönetmelikle getirilen sözlü sınav yapılmasına ilişkin düzenlemenin; "nesnel bir yöntem olan merkezi sınavdan sonra her türlü öznel değerlendirmeye açık bulunan sözlü bir sınavın yapılması, merkezi sınavın nesnel koşullarını kısmen dahi olsa etkisiz kılacağı", "sübjektif değerlendirmelerin oluşabilmesine yol açıcı etkileri bulunması" gerekçeleriyle iptaline karar vermiştir.

Mülakat sınavları ile ilgili bir başka temel sorun ise, yazılı sınav sonrasında mülakat sınavına girmeye hak kazanacak aday sayılarının belirlenmesine ilişkin düzenlemelerdir. Hâkim ve savcı adaylarına ilişkin yasal düzenlemede yazılı sınavda barajı geçen kişiler arasından en yüksek puandan başlamak üzere alım yapılacak kadro sayısının iki katı fazlası kadar aday mülakata çağrılmakta iken; kaymakam adaylığı bakımından bu sayı alım yapılacak kadro sayısının dört katı aday; (A) Grubu Kadrolara yapılacak atamaların birçoğunda da yine üç, dört veya beş katı aday mülakat sınavlarına girmeye hak kazanmaktadır.

Yapılan saha araştırma sırasında birçok görüşülenin de yakındığı bu durumu yazılı sınavda 96.olan G14, "birinci ile üç bininci aynı kefeye konuluyor ve baştan en büyük adaletsizlik yapılıyor" şeklinde ifade etmiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun 2008/774 E. sayılı kararında kaymakamlık mülakat sınavları bu yönüyle hukuksal olarak değerlendirilmiştir. Anılan kararda, sözlü sınavların yazılı sınavı tamamlayıcı nitelikte, bilgi ve liyakati ölçmek amacıyla yapıldığı belirtildikten sonra yazılı sınav sonucunda objektif bir biçimde belirlenen en başarılı aday adayları arasında mesleğe en uygun kişinin belirlenmesi amacıyla yapılan sözlü sınavlara çağrılacak aday sayısının yazılı sınavın objektif sonuçlarını ortadan kaldırmayacak bir sayıda olması ve sözlü sınava alınacak kişi sayısının belirlenmesinde yazılı sınavın nihai başarıdaki payının daha ağırlıklı olması gerektiği vurgulanmıştır. Danıştay karar gerekçesinde sınav ilanında belirtilen kadronun dört katı kadar adayın mülakat sınavına çağrılmasını, yazılı sınavın nesnel sonuçlarını ortadan kaldıran, idarenin takdir yetkisini kullanırken öznel değerlendirme ve nedenlerin etkili olmasına neden olan ve bu yönüyle de nihai olarak kamu yararı ve hizmet gereklerine aykırılık arz eden nitelikte olduğunu belirtmiş ve dava konusu düzenlemenin yürütmesinin durdurulmasına karar vermiştir.

Yukarıda yer verilen kararlarda ve aşağıda değinilecek katılımcıların da ifade

ettikleri üzere, çoğunlukla dakikalar hatta saniyeler ile sınırlı olarak yapılan mülakat sınavlarında, mevzuatta belirtilen alanlarla ilgili olarak adayın değerlendirilmesi, bu değerlendirmeye ilişkin puanı gösteren tutanaklar dışında; adaya sorulan soru, soruya verilen cevap, cevabın doğruluğu veya yanlışlığına ilişkin bilgi, verilen cevabın hangi bakımlardan değerlendirildiği ve verilen puanın gerekçesine ilişkin herhangi bir kayıt veya tutanak bulunmaksızın yapılan değerlendirmeler, yapılan mülakat sınavlarını daha da tartışmalı hale getirmektedir. Üstelik değerlendirmeyi yapan mülakat kurulu üyelerinin mülakatta değerlendirileceği belirtilen hususlara ilişkin uzmanlık alanlarının bu değerlendirmeye uygun olup olmadığı da tartışmalıdır. Örneğin, hemen her mülakat sınavında aday *bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı* yönünden de değerlendirilmektedir. Oysa mülakat kurullarında bu yönden bir değerlendirme yapacak uzmanlığa sahip üye olması zorunluluğu getiren bir düzenleme bulunmamaktadır.

Saha araştırmasından elde edilen veriler ve yukarıda da değinilen mevzuat dikkatle incelendiğinde, aslında *mülakat* sınavlarının, *güvenlik soruşturmaları* aracılığıyla belirlenen atanacak (makbul) ve/veya atanmayacak (sakıncalı/öteki) kişilerin elenmesinin bir aracı/yöntemi olarak kullanıldığı söylenebilir. Aslında bu durum *mülakat* sınavlarına ilişkin mevzuata kabaca bakıldığında da görülebilmektedir. Farklı kurumlara göre değişebilen mülakat sınavlarına ilişkin kurallar ve "mülakat ile ilgili herhangi bir kayıt sistemi kullanılmaz"[105] gibi ibareleri içeren bunlara ilişkin yasal metinlerin kendisi, aslında görüşmecilerin hepsinin ifade ettiği mülakatın bahsedilen amacını gösterir birer kanıt niteliğindedir. Gerek kayırmacı uygulamalara olanak vermek gerekse içeriklerindeki amaçlarıyla çelişen ifadeleri göstermesi açısından mülakat sınavlarına ilişkin düzenlemelerden yukarıda bazı örnekleri verilen bir kaçına bakmak bile oldukça fikir vericidir.

Aslında bu kayırmacı ilişki sistemi ve işleyişi gösteren en temel kanıtlardan biri de güvenlik soruşturmalarının yapıldıkları zamandır. Öyle ki gerek ilgili mevzuat incelendiğinde gerekse rasyonel olarak düşünüldüğünde kamuda güvenlik soruşturmaları, ilgili kadrolara atanmaya hak kazanıldığında yani ilgili yeterlilikler çeşitli sınavlar aracılığıyla tespit edildikten sonra yapılmaktadır. Ancak uygulamada

[105] Çoğunluğu hukukçu olan görüşülenlerin ifadelerine göre yasalara bu madde, yerel mahkemelerin itirazlar durumunda ellerini güçlendirmek ve kısa sürede davaları olumsuz sonuçlandırmalarına bir dayanak olması amacıyla yerleştirilmiştir.

görüşülenlerin hepsinin ifade ettiği şekliyle güvenlik soruşturmasına ilişkin ilgili belgelerin mülakata girmeye hak kazanan -ki bunlar alınacak kadroların beş katına kadar da çıkmakta ve binlerce olabilmektedir- tüm adaylara mülakatlardan önce doldurtulmakta ve güvenlik soruşturmaları mülakatlardan önce yapılmaktadır. Çeşitli görüşmecilerin ifadelerine göre aslında mülakatlar sırasında mülakat komisyonlarının önüne gelen bu güvenlik soruşturmalarının sonuçlarına göre komisyonlar kararlarını vermektedir. Ancak aşağıda ayrıca çeşitli görüşülenin deneyimleri ile de değinilecek olan güvenlik soruşturmasının yapılış şekli kamudaki bahse konu kadrolara atamalardaki kayırmacılık ilişkileri görünümünü billurlaştırılması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Mülakat Yarışma Sınavının Asıl Yarışanları; Referans-lar

Aşağıdaki çeşitli katılımcıların deneyimleri ve yukarıda bahsedilen mevzuat incelendiğinde aslında mülakat sınavlarının yasada belirtilen ölçmeyi yapmalarının en başından imkânsız olduğu anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla bu mülakat sınavları/süreçleri ile ölçülmeye/anlaşılmaya çalışılanın ne olduğu gibi bir soru akla gelmektedir. Saha araştırmaları sırasında edinilen verilerin hemen hepsinden çıkarılabilecek cevap; referans-lar ve onların "kalibresi" veya "gücü" şeklindedir.

> **"Samsunluyum dedikten sonra, iyi Samsun pidesi nerede yenir diye sordu biri, diğeri pirinç nereden alınır, diğeri beni bir kere Samsun'da kandırıp Rus pirinci sattılar dedi falan…" (G4)**
>
> "Ben ilk mülakata girdiğimde gerçekten iyi referanslarım yoktu, acemiydik yani genciz bilmiyoruz işlerin nasıl yürüdüğünü ve o dönem 2007'de sanırım, henüz bir grubun tam hâkimiyeti yoktu. Yani kurulda ülkücü de, cemaatçi de, Atatürkçü de vardı. Onun için her biri için ayrı ayrı referans bulmak gerekiyormuş. Bana bu mülakatta hukukla ilgili sorular sordular, çok gergin bir ortam vardı haliyle çünkü herkes kendi listesindeki kişileri geçirmeye çalışıyordu ve zor iki soru sordular cevapladım ama ortamdaki gerginlikten dolayı ben de gergindim ve geçemedim. Ancak sonra öğrendim ki önemli olan doğru, güçlü referansmış ve doğru referansı bulduktan sonra, mülakatta bana nereli olduğumu sordular, Samsunluyum dedikten sonra, iyi Samsun pidesi nerede yenir diye sordu biri, diğeri pirinç nereden alınır, diğeri beni bir kere Samsun'da kandırıp Rus pirinci sattılar dedi falan. Çok rahat bir ortamda geçti mülakat ve o mülakatta oldukça yüksek bir puan aldım geçtim mülakatı". (G4)
>
> "Ben Hukuk Fakültesini birincilikle bitirdim ve benim istemememe ve inanmamama rağmen hocalarım hâkimlik için referans gerektiğini ve benim için referans bulacaklarını bana söylediler. Yani onların de mezun ettikleri ve hâkim savcı olan birçok öğrencileri var sonuçta. Ankara'da

gittiğim bir hâkim bana güvenlik soruşturmasının parti il [Ak Partiyi kastediyor] başkanlarına sorularak yapıldığını söyledi. Yani mülakata alınacaklar mülakat öncesi doldurdukları güvenlik soruşturma formuyla kendi illerindeki parti teşkilatlarına soruluyormuş. Bizzat bana söyledi, bana referans olacak hâkim". (G15)

Mülakat Sınavlarının İnandırıcılığı/İnanılmazlığı

Görüleceği üzere bahse konu kadrolara atamaların hepsinde uygulanan *mülakat* ve *güvenlik soruşturmaları* ve bunların birbirleriyle ilişkileri oldukça trajiktir. Öyle ki *mülakat* sınavları uygulamada, adayların yeteneklerini ölçmek için değil "soruşturmalardan" elde edilecek bilgilere göre "uygun olmayan" adayların elenmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır ve bu durum herkes tarafından bilinmekte ve kabul edilmektedir. Bu atamalarda/elemelerde, uygulamada da görüldüğü üzere, yasal dayanağının amaçladığı ölçmeleri sağlayabilmekle ilgisi olmayan ve görüşülenlerin hemen hepsinin de tam olarak anlam veremediği bir işleyişi olan *mülakat* sınavları temel belirleyicidir.

"Bari keşke bir flaş haber olsaydı da onu izliyor olsalardı diye düşündüm..." (G3)

"İkinci girdiğim mülakat sınavında 7 kişilik kurulun karşısına geçtim oturdum. Üyelerden sadece birisi bana soru sordu. Diğer üyelerden ikisi arka çaprazımda bir yere dikkatlice bakıyorlardı. Sınavların kamera kaydına alınmadığını biliyordum ama acaba kayıt mı yapılıyor diye düşündüm. 2-3 dakika süren mülakat sınavım boyunca dönüp oraya bakamadım. Çıkarken baktığımda sesi kısılmış bir televizyon olduğunu ve o sırada reklamların oynadığını gördüm. [gülüyor]. Bari keşke bir flaş haber olsaydı da onu izliyor olsalardı diye düşündüm". (G3)

"Hâkimlik mülakatına giriyorum. Ben o günün ilk sırasında girenlerden biriyim. Yani üçüncü ya da dördüncü girdim. Neyse otur dediler bana oturdum. Benim yüzüme, komisyonda yedi kişi vardı, altısı hiç yüzüme bakmadı. Altısı. Biri sadece biri o da benle konuşan, bana soru soran. Onun dışında altısı. Biri arkasını dönmüştü, komisyon başkanı ayakkabısını siliyordu ıslak mendil var elinde, bir tanesi telefonla oynuyordu, ikisi sohbet ediyordu kendi aralarında. Yani üstüne üstelik bir buçuk iki dakika falan sürdü. Yani hâkim alıyorsun liyakat güya istiyorsun bu yüzden komisyon kuruyorsun, ama adamı dinlemiyon, adamın yüzüne bakmıyon[106]. Eee, bu ayan beyan ortada, sen

[106] Aslında İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) disiplininde, personel seçimlerinde mülakatlar sırasında kullanılan klasik tekniklerden biri olan "baskılı görüşme", adayların psikolojik eşiklerini, kasten şaşırtıcı davranışlar sergileyerek ölçme şeklinde olabilmektedir. Ancak burada katılımcıların bahsettikleri ciddiyetsiz tutumun, gerek araştırma boyunca değinilen birçok faktör gerekse mülakatların süreleri ve mülakat boyunca aynı yöntemin kullanılması gibi sebeplerden dolayı böyle bilinçli bir yöntem olmadığı açıktır. İKY'de mülakat teknikleri ile ilgili Bkz. (Aşkun, 1972).

benim orda daha önceden belli ben elenmişim. Daha girmeden belli. Bu nasıl oluyor işte referansla oluyor". (G6)

Herkesin Bildiği Gerçek/Yalan; Mülakat

Aslında saha çalışmaları sırasında katılımcıların deneyimlerinden hareketle elde edilen verilerden belki de en çarpıcısının bu mülakat komisyonlarını oluşturan kişilerin ve kurumların kendilerinin de bu uygulamanın amaçsızlığı, gereksizliği, inandırıcı olmaması konusunda içselleştirilmiş bir yargıya sahip oldukları şeklinde ortaya çıkan bir durumdur. Öyle ki mülakatların uygulamalarına ilişkin katılımcıların deneyimleri bu durumu net bir şekilde göstermektedir.

"Yapılan mülakatların tamamına yakını yani kanuni olarak yapıyoruz demek için yapılanlardan…" (G9)

"içeri giriyorsunuz, oturduğunuz zaman sandalyenize mülakat komisyonunun sizden istediği şey kendinizi tanıtmanız önce siz kendinizi tanıtmanız, önce siz kendinizi tanıtıyorsunuz, kendinizi tanıttıktan sonra mülakat kurulundan biri size bir soru soruyor, siz cevabınızı verdikten sonra da tamamdır mülakat bitti diyor. Bu karşılığı alınca dışarı çıkıp ikamet ettiğiniz yere geri dönüyorsunuz. Bir tane soru vardı bana sorulan mülakatta, en fazla iki ya da üç dakika sürdü, zaten yarısından fazlası kendini tanıtmakla geçiyor, soruyu da cevapladığınız zaman üç dakikalık bu süre kapanıyor, bitiyor". (G14)

"Yapılan mülakatların tamamına yakını yani kanuni olarak yapıyoruz demek için yapılanlardan. Çevremizden hâkim olan, savcı olan, kaymakam olan arkadaşlarımız var tabi onlar haliyle o mülakatlara girip başarılı oldular, başarısız olanlar da var. Bir takım sorulardı şuydu buydu diye biliyoruz ama… Üç bin hâkimin alınacağı mülakatlarda zaten bir tane soru soruyorlar direk dışarıya çıkarıyorlar. O mülakatın amacı ne onu biz de anlayamadık. Madem öyle 7 kişiyi bir salona toplayıp hukuken bir soru sorup her birinin cevabını aldıktan sonra dışarı çıkaracaksan, o insanlara niye mülakat yapıyon ki de yani benim bir listem var hazırladım zaten de, gelmeyin de, ben açıklayacağım de, insanlar rahatlasın yani". (G9)

Saniyeler İçinde Ölçme Mucizesi olarak; Mülakatlar

Saha araştırmaları sırasında elde edilen verilerin -özellikle hâkimlik/savcılık mülakatlarına ilişkin- hepsinde mülakat sınavlarında sorulan soru-lar ve cevabın tamamlanmasının bir dakikayı bulmadığı gibi trajikomik bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum aslında mülakat sınavların yapıldığı zamanlarda mülakatın yapıldığı yerlerden

veya belirli gün/saat aralığında mülakat için çağırılan adayların sayılarından anlaşılmaktadır.

> **"Cevaplarımın tamamı henüz bitmeden "tamam, yeterli, teşekkür ederiz" diyerek yani yaklaşık bir 20-25 saniyelik cevaplama süresinden sonra salondan çıktık". (G18)**
>
> "Yazılı sınav sonuçları açıklandıktan sonra Adalet Bakanlığı bu mülakatlara katılmaya hak kazanan adaylardan internet ortamında bazı belgeler ve bilgiler istiyor. Bunlar gönderildikten sonra belirlenen günde, yerde ve saatte Adalet Bakanlığının belirlediği Ankara Hakimevinde mülakata katılmak için hazır bulunuyoruz ve mülakat kurulunun önüne geçiyoruz. Burada yaklaşık her bir gün iki yüz civarında aday mülakata alınıyor.…Her bir adayın mülakat kurulunun önüne geçmesi ve mülakat kurulunun önünden ayrılması, salondan ayrılması içeride sorulan soru verilen cevap ve aday tanıtımı da dâhil olmak üzere yaklaşık bir 40 saniye bir dakika süreci içeriyor. Biraz komik geliyor belki ama evet Adalet Bakanlığının yapmış olduğu mülakatta bir dakikalık mülakatlarla [yasada geçen] kriterleri ölçmeye çalışıyor… Şimdi soruların yazılı sınav gibi önceden hazırlanması gibi bir durum olmadığı için o an mülakat komisyonundaki üyelerin takdirine falan bırakıldığını düşünüyorum ben… Mesela en son girdiğim sınavda "kamulaştırma işlemini tanımlayınız bu kamulaştırmayla ilgili açılabilecek davalar nelerdir bilgi veriniz" şeklinde bir soru soruldu. Çok iyi bir şekilde cevapladığımı düşündüğüm bu sorunun akabinde cevaplarımın tamamı henüz bitmeden "tamam, yeterli, teşekkür ederiz" diyerek yani yaklaşık bir 20-25 saniyelik cevaplama süresinden sonra salondan çıktık". (G18)

> "Şimdi ben kendimi örnek vereyim on üçüncü oldum. Bin kişi asıl liste [sıralamada ilk bin kişilik sırada olanları kastediyor] var bin kişi için de üç bin kişi çağırılıyor ve ben on üçüncüyüm. Benim gerçekten güvenlik soruşturmamda sıkıntı yok. Benim normal şartlarda bavulumu toplayıp hazırlanmam lazım. Ama 2647. olan arkadaşım girebildi ben giremedim. Mülakat aslında bunun önünü açıyor. İstemediğimizi nasıl dışarıda bırakırız istediğimizi nasıl entegre ederiz… Genelde geçenlere tek soru soruluyor. Bana ben her girdiğimde üç soru sordular… Ama doğru bilip bilmemek çok önemli değil yani, zaten sizin bilginizi sınavda [yazılıyı kastediyor] test edip onayladılar yani siz belli bir seviyenin üstündesiniz. Tamamen şey gibi oluyor yani tiyatro gibi bir şey". (G8)

İdeolojiler Değişse de Değişmeyen Bir Kayırmacılık Aracı/Enstrümanı olarak; Mülakat

Mülakat sınavlarına ilişkin Ankara'da CHP'li bir belediyede çalışan ve kurum içinde yükselme sınavında da mülakat deneyimi olan G5'in deneyimi bize mülakatların ve dolayısıyla kayırmacılık konusunun, siyasi anlayış/yönetim değişse de değişmediğini ve mülakatın özü itibariyle neyi ifade ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Burada ortaya çıkan bir diğer önemli bir husus ise yukarıda ilgili bölümde değinilen, Bourdieu'cu anlamda, *ekonomik sermayeyle* temellenen *sosyo-kültürel sermayelerin* bu *alan*'daki mücadelelerde çerçeveler/temalar değişse de ana belirleyici unsur olarak kalmaya devam ettiğidir. Elbette ki Türkiye özelinde bu sosyolojik ve siyasal analizin bir diğer tamamlayıcısı ise *yapısal kayırmacılık* olarak adlandırdığımız ve etno-dinsel bir aidiyete işaret eden bir *sermaye* olarak kimliğin de gerekliliğidir. Bu konuya aşağıda "Sadakat" başlığı altında ayrıca değinilecektir.

"**Parti fark etmiyor. Fakir arkası olmayan giremiyor…" (G5)**

"Mülakat demek tamamen adam kayırma, açık söylüyorum. Hiçbir farkı yok [farklı partilerden bahsediyor]. Bana mülakatta [belediye'de kurum içi yükselme amacıyla yapılan bir mülakat] Atatürk'le ilgili sorular sordular, Atatürkçü bir insanım ben yani… En son Ç. Belediyesine zabıta alımı oldu. Hepsinin içeride tanıdığı vardı ve partiden siyasi bağlantısı vardı [CHP'yi kastediyor]. Yapılan zabıta sınavında fakirin çocuğu daha yüksek puan aldığı halde, CHP'li olduğu halde alınmadı ama durumu çok iyi zengin CHP'li meclis üyesi ya da milletvekili kendi yeğenini zabıta yapıyor… CHP'nin genel başkanı çıkıyor grup toplantısında, liyakat liyakat liyakat diyor. Ama sıradan küçük bir ilçe, belde belediye başkanı kendi akrabalarını alıyor, bir milletvekilinin bir şeyini alıyor… Burada maddi güç ve konum yani arkasındaki nüfuzunu çok kullanıyor. Parti fark etmiyor. Fakir arkası olmayan giremiyor… Eskiden nasıl saltanat Padişahın çocuğu ise bugünde siyasini çocuğu aynen öyle devam ediyor". (G5)

"Osmanlı'da beşik ulemalığı sistemi vardı, yani hâkimin oğlu hâkim, savcının oğlu savcı, öğretmenin oğlu öğretmen, kölenin oğlu köle, çiftçinin oğlu çiftçi olur. Bunların istediği düzen de aynen bu, şu an iktidardalar, şu an ülkenin bütün en seçkin görevleri kendilerinde, dolayısıyla kendilerinde olan bu şeyi başkalarına vermek istemiyorlar. Kendi varislerine bırakmak istiyorlar. Kendi varisleri de kendileri gibi düşünen, kendileri gibi hisseden, kendileri gibi yaşayan, itikat eden ve iman eden kişiler… Onlarla aynı davayı paylaşan, bunu ispatlamış olan, onlarla beraber yürüyen ve bunu onlara her defasında göstermiş kişiler. Bunlar kimlerdir, tabi ki onların Gençlik Kollarında yetişmiş, onların derneklerinde, onların sosyal hayattaki aktif olan kurumlarında daha önce faaliyet göstermiş". (G14)

Mülakat Aracılığıyla Kayırmacılığın "Resmi" Bürokrasisi

Bu uygulamanın bir diğer sonucu ise güvenlik soruşturması ve onun dolayımıyla mülakattan "başarılı" olabilmek için gerekli olan yukarıda da değinilen "referans" arayışının ve dolayısıyla kayırmacı ilişkiler zorunluluğunun kelimenin tam anlamıyla bir prosedür halini almış olmasıdır. Bunun belki de en bariz kanıtı görüşmecilerin hepsinin vurguladığı gibi, "referans-lar"ın mülakat öncesi ayarlanması gerekliliği ve aşağıda

"referans" teması altında ayrıca değinilecek olan bir atanma prosedürü halini almış olan "ön mülakat" tır. Aslında bu yasadışı uygulamalara bir diğer kanıt ise özellikle hâkimlik ve savcılık adaylığı sırasında adaylara doldurtulan formlarda görülebilmektedir. Bu formlarda adaylardan anne, baba, kardeş, gibi yakınlarına ilişkin bilgiler istenmektedir. Bu belgeye konu olanların, ülkedeki adalet sisteminin en temel unsurunu oluşturan konumları işgal edecekleri düşünüldüğünde, evrensel hukukun temel iki ilkesi diyebileceğimiz, *suçun şahsiliği* ve *masumiyet karinesi'* nin ihlalinin, doğrudan resmi belgelerle Hâkim-Savcı adaylarına doldurtturulduğu garip, trajik, ironik bir durum ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de kamu yönetiminde, referans ve mülakatlar dolayımıyla kayırmacı uygulamaların ne kadar yaygın ve kanıksanmış olduğunu ve "şeffaf" şekilde yapıldığını, 2 nolu odak grup görüşmede görüşülenlerin aralarında geçen diyalogdan anlamak mümkündür.

Yani garanti kesin mülakatlar daha açıklanmamış, adam işi bırakmayı düşünüyor.(OD 2/İ)

"ben bir örnek vereyim, ben duruşmadayım şimdi, daha ben de mülakat [sonucumu] bekliyorum, daha sonucu açıklanmamıştı. Ben sıradayım, bir avukat bey de işte duruşması görülüyor. Hâkime hanım duruşma tarihi verecek [Avukat bey] dedi ki: "işte o tarihe vermeyin lütfen, ben işi bırakıyorum, avukatlığı". Ben de Allah Allah dedim herhalde tamamen bırakıyor, "Hâkim olacağım da" dedi. Yani garanti kesin mülakatlar daha açıklanmamış, adam işi bırakmayı düşünüyor. Ben de dedim ki: "Avukat bey mülakat sonuçları mı açıklandı?" Yok dedi açıklanacak, işte şu kadar süre sonra açıklanacakmış, şöyle böyle... Ben ondan öğreniyorum, o zaten garanti görüyor ki işi bırakıyor". (OD 2/İ)

"Kapının önünde bekliyoruz ya, biz mülakata çağırmadan önce oradaki sohbetleri ben bir inceliyorum, millet ne konuşuyor ne yapıyor diye, böyle genelde sessiz, asla yorum yapmamak için en sonda duran tipler, alınan tipler oluyor. Belli, adam bir şey saklıyor yani yerinin garanti olduğunun farkında, şey diyor muhtemelen ya bu geri zekâlılar ne konuşuyor falan diyor herhalde bize. Öyle hissediyorum ben". (G13)

Bir Güven-sizleştirme Aracı Olarak Mülakatlar

Genel anlamda Türkiye'de kamuda hâkim-savcı ve A Grubu kadrolarda istihdam politikasının özelde ise kamuya özellikle beyaz yakalı diyebileceğimiz personel alımlarında en yaygın yöntem olarak mülakatın, toplumda bireylerin birbirlerine ve kamuya güvenleri üzerindeki olumsuz yıkıcı etkisini bir görüşülenin kendi biyografisi

üzerinden net bir şekilde anlamak mümkündür.

Hani o zaman da 25-26 yaşındayız, (liyakatli değilim diye) elediler diye düşünüyordum. (OD 2/A)

"ben ilk kez hâkimlik sınavının yazılısını 2005 yılında geçmiştim. 2005-2017 arası işte 6 defa hâkimliğin yazılısını geçtim, 2005'te ve 2006'da (mülakatta) birer kere elendim, o zaman hani şey düşünüyordum, ya demek ki bunlar benim hâkim olamayacağımı anladılar, onun için beni elediler. Hani o zaman da 25-26 yaşındayız, [liyakatli değilim diye] elediler diye düşünüyordum. Biraz zaman ilerledikçe, işte insanların ne görüşmeler yaptıklarını duydukça Ankara'da, sonra mülakatlar yapılıp sonuçlar açıklandıktan sonra, bakanlığa ulaşanlardan neden alınmadığımızı da öğrendikten sonra işin hiçte öyle olmadığını anladım". (OD 2/A)

"Mülakat şu an tamamen yargıya alınmak istenen kişileri nasıl alabiliriz adı altında bir kılıf gibi kullanılıyor. Ya da almak istemediğimizi nasıl almayız". (G8)

4.3. Kayırmacılığın İki Kez Kaybedenleri: Kadınlar

Patriyarkalizm, patrimonyalizm, feodalizm gibi çeşitli kavramlarla tanımlanabilen modern öncesi ilişki sistemlerinin en temel ve belirleyici öğelerinin ve ortak noktalarının, çağlar üstü bir olgu olarak eril bir içeriğe sahip olmaları ve hatta temel çekirdeklerinin bu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yukarıda daha önce yapılan toplumsal, siyasal analizler de dikkate alındığında modern öncesi bir himaye şekline işaret eden kayırmacılık konusu da en net şekilde "toplumsal cinsiyet/kadın" üzerinden okunabilir. Aslında yine modern öncesi bir "himaye" anlayışı olan "ataerkilliğin yalnızca köklerinin değil her gün durmadan yeniden üretilen kalıplarının en azından altı bin yıldır değişmediğini" belirten Berktay'a (1996: 7, 17) göre;

"bir kültürün "ethos"u ya da dünya görüşü, kadın imgelerini de içerir ve bunlar kültürün bütünü açısından kadınlara ilişkin düşünceleri biçimlendirmede büyük rol oynarlar. Söz konusu imgeler ise çoğunlukla dinsel kaynaklıdır ve gene çoğunlukla kadınların kendileri tarafından değil, erkekler tarafından oluşturulmuşturlar."

Aslında bu durum net bir şekilde, araştırma sırasında yapılan tüm odak grup ve derinlemesine görüşmelerde erkek ve kadın tüm görüşülenlerin bahse konu mülakatlarda neredeyse hiçbir kadın mülakat komisyonu üyesine rastlamadıkları tespitinden anlaşılabilir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının onuncu maddesinde ifade edilen; "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini

sağlamakla yükümlüdür" ifadesinin/emrinin de ne derece uygulandığını göstermesi açısından önemli bir somut örnektir.

Her ne kadar bu araştırmanın konusu ve kapsamı bağlamında buraya sığmayacak derecede önemli bir konu ve dolayısıyla büyük bir literatüre sahip olması nedeniyle *toplumsal cinsiyet* konusuna da kısaca değinmek gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet (gender) yaklaşımı; cinsiyete biyolojik açıklamalardan farklı şekilde, toplumsal ve kültürel olarak belirlenen "cinsiyet konumu" ya da "cins kimliği" perspektifiyle yaklaşır ve yalnızca cinsiyet farklılığını belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda cinsler arasındaki iktidar ilişkileri ve eşitsizliklerin de kavranması, eleştirilmesi için tarihsel analitik bir kategori sunar (Berktay, 1996: 16; Scott, 1986: 1053-75). Öyle ki gerek bahse konu kadrolara aday olma konusunda gerekse karar verici otorite olmaları bağlamında ilgili kurum, kurul ve komisyonlardaki eril tahakkümü ve bu iktidar odaklarında tarihsel olarak görülebilen tahakkümün farklı yansımalarını anlayabilme açısından *toplumsal cinsiyet* ve bu kavramla/perspektifle ifade edilmek istenen, toplumsal roller üzerinden oluşturulan ve sürdürülen toplumsal ilişkileri ve algıyı göstermesi açısından bu yaklaşım oldukça açıklayıcıdır. Konuyu daha da önemli hale getiren bir diğer husus ise, saha çalışmaları sırasında eril tahakkümün ve/veya bu yönde bir algının/kabulün kadın katılımcılar arasında da yaygın şekilde görülmüş olmasıdır.

Erkek Gözüne/Bakışına Uygun Kadın Olmak

Mülakat konusunda kadın görüşülenlerin bu deneyime ilişkin anlattıkları, makbul olanın erkek gözünden/bakışından tespit edildiğini göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır**.**

"Kadının oturuşundan kalkışından, nerden geldiğinden, ne giydiğinden hani onların bir etki kriteri olduğunu düşünürüm…" (Kadın, G7)

"4 kez Ankara'da mülakata katıldım hiçbir kadın komisyon üyesi görmedim… Her mülakat öncesi mülakata uygun kıyafet, diz altında ve dar olmayacak etek alırdım. Alırken de geri getirdiğimde birkaç gün sonra daraltır veya biraz kısaltır mısınız diye sorardım yani… Yasal olarak pantolon da giyebilirsiniz hani ama çok nadir giyen gördüm onlarda uzun bluz veya gömleklerle ancak". (Kadın, G3)

"Gitmeden önce hem referansın hem de herkes söylüyor yani, eteğin kısa olmasın, diz altında olsun mutlaka, gömleğin kapalı olsun hakim yaka olsun, stiletto topuk olmasın, mümkünse topuklu olmasın, yürürken ses çıkarmasın, takı takma en fazla inci küpe tak falan". (Kadın, G15)

Gerek araştırmacının kendi gözlemleri/yaşam deneyimleri, gerekse kamudaki personel alımlarında, çalışan personellerde ve kamu personeli adayı olmak için yapılan başvuru ve hazırlık çalışmalarındaki kadın oranları dikkate alındığında, toplumdaki kayırmacı ilişkilerin en önemli/büyük mağdurunun kadınlar olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak Türkiye'de neredeyse son 20 yıldır iktidarda olan grubun ideolojik anlayışı ileri sürülebilse de, önceki dönem verileri bu durumun bununla açıklanamayacağını göstermektedir. İfade ettiği güç/etkililik anlamında aynı ayrıcalık ağına (sosyo-kültürel sermaye) sahip iki adaydan her zaman erkek olana pozitif bir ayrımcılık yapıldığı görülmektedir. Öyle ki uzun süredir (19 yıl) iktidarda olmanın şu anda Türkiye'de iktidarda olan kesimlere sağladığı bir dezavantaj olarak söylenebilecek durum olan, genel anlamda kayırmacılığın özelde ve özellikle kadın üzerinden iki kez kayırmacılığın AK Parti öncesi dönemde de kadın üzerinden ve hatta çok daha sert şekilde nasıl uygulandığını göstermesi açısından G 2'nin yaşadıkları oldukça trajik bir örnektir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini kendi çabalarıyla maddi olanaksızlıklar nedeniyle dershane vb. destek alamadan kazanan ve Anadolu'da düşük gelirli bir ailenin çocuğu olan G 2'nin, Hukuk fakültesine Hâkim/Savcılık düşünerek mi girdiniz, mülakatlara girdiniz mi sorularına cevabı çarpıcıdır.

"**Biz başörtüsüyle açık öğretim sınavlarına bile alınmıyorduk eskiden…"**

> " 28 Şubat döneminde bu başörtüsü yasakları çıkınca, biz okula kayıt yaptırmak için gittik ama İstanbul Hukuk'a başörtüsünden dolayı okuldan içeri almadılar, başörtülü fotoğraflarımızı kayıt için kabul etmediler, başkasına vekâlet verdik verdiğimiz vekâletleri kabul etmediler, kaydımızı yapmadılar üst üste iki yıl kayıt yapmayınca da kaydımız silindi. Ondan on üç sene sonra af çıkınca ben döndüm 2011'de döndüm ben üniversiteye… On üç on dört sene kadar tamamen ev hanımı olarak yaşadım, her şeyden uzak on dört sene sonra ben ancak okula dönebildim. Çocuklar oldu çocukları büyüttüm… Okulu bitirdiğimde yaşım 35'e yaklaşmıştı artık... Hayalimde olan bir meslek de kaymakamlıktı aslında okuduğum dönemde, ama sonra bırakınca şey oldu... Şimdi aslında kayırmacılığın başka bir türü mü diyeyim ne olarak ifade edilir, başörtülü zaten kaymakam olamıyordunuz, öyle bir şey düşünme imkânınız yoktu, hâkim savcılıkları biz düşünemiyorduk ki başörtüsüyle, yasaktı. Bizim önümüzde tek yapabileceğimiz şey avukatlıktı… Başörtülü olmayan, namaz kılmayan, dindar olmayanlar avantajlıydı… Biz başörtüsüyle açık öğretim sınavlarına bile alınmıyorduk eskiden". (G2)

G2'nin deneyimleri, kayırmacılığın aslında patrimonyalist temellerini ve bunların da en net şekilde kadın üzerinden okunabileceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki dönemler ve ideolojiler değişse bile "makbul kadın"ın, "erkek gözüne/bakışına" ve anlayışına uygun olması gerekliliği değişmemektedir. Elbette ki bu

durumun genel olarak toplumdaki kadın algısında ve kadınların kendi algıları üzerinde de etkileri vardır. Üstün'e (2017: 101-102) göre,

> "Türkiye'de bazı kamu görevlerine girişte görevin nitelikleri itibariyle (kadın-erkek işi ayrımı nedeniyle) kadınların o göreve talip olmamasının yanında birtakım "toplumsal cinsiyet" algıları kadınların o görevlere talip olmasının önüne geçmektedir. Toplumsal cinsiyet" algısı sadece kadınların kamu görevine girmedeki tercihini etkilememekte aynı zamanda kamu hizmetine girişte önemli rol oynayan jürilerin veya komisyonların takdir yetkisini kullanımını da etkilemektedir. Üst düzey memurlar genellikle erkek olduğundan mülakat jürileri de genellikle erkeklerden oluşmaktadır".

Kadınların iş hayatındaki oranları ve ayrıca bu araştırmanın konusu olarak kamudaki oranları dikkate alındığında, erkeklere yönelik bir kayırmacı uygulamadan, diğer bir deyişle dönemler, ideolojiler değişse de değişmeyen bir "erkek kayırmacılığı"ndan söz edilebilir. Bunun bir göstergesi olarak kadının iş hayatındaki yeri konusuyla ilgili gerek ulusal gerekse uluslar arası çok sayıda çalışma mevcuttur[107]. Ancak burada dikkat çekilmek istenen konu, öncelikle iki veri dikkate alındığında daha net ve çarpıcı şekilde anlaşılabilir; Türkiye' de son üniversite sınavında başarı oranları bakımından kadınların oransal yüksekliği ve ikinci veri olarak kamuda özellikle karar verici pozisyonlardaki kadınların oranı. Bu oranlar ve benzer bir noktaya işaret edebilecek birçok veri, kadınların maruz kaldığı ve tanımı itibariyle kayırmacı uygulama diyebileceğimiz uygulamaları göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kamuda bahse konu kadrolarda kadınların bu mağdur durumu farklı açılardan da değerlendirilebilir. Örneğin Hartmann'a (1979: 11) göre;

> "Ataerkillik hiyerarşik olmasına ve farklı sınıflardan, ırklardan veya etnik gruplardan erkeklerin ataerkillikte farklı yerleri olmasına rağmen, aynı zamanda kadınların üzerindeki ortak egemenlik ilişkisinde birleşmişlerdir; bu hâkimiyeti sürdürmek için birbirlerine bağımlıdırlar. Hiyerarşiler, en azından kısmen statükoda yerleşik çıkarlar yarattıkları için çalışırlar. Daha yüksek seviyelerdekiler, alt seviyelerdekileri, daha düşük seviyeler üzerinde güç sunarak satın alabilirler (buy off). Ataerkillik hiyerarşisinde, ataerkillik içindeki yeri ne olursa olsun tüm erkekler, en azından bazı kadınları kontrol edebilmek suretiyle satın alınır (buy off). (...)Erkekler kadınlar üzerindeki kontrollerini sürdürmek için (hiyerarşik düzenlerine rağmen) birbirlerine bağımlıdırlar".

Bu bağlamda Hartmann'ın, ayrıntılı olarak açıkladığı erkeklerin ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilmek için kullandıkları teknikler açısından değerlendirildiğinde;

[107] Örnek bir çalışma için bkz. (Ünal, 2010), Ayrıca iş piyasasında ve organizasyonlarda kadının, toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi açısından Joan Acker' in çalışmalarına bakılabilir.

toplumsal algıda önemli yerleri olan, hâkimlik, savcılık, kaymakamlık, müfettişlik gibi konumlar ve bu konumlarda görünür olan kadınların sağlayacağı toplumdaki kadın ve/veya erkek algısını kırmak için bu tarz kayırmacı uygulamalar oldukça önemli bir aygıta dönüşmüştür. Tersten bir bakış açısıyla bu tür, toplumsal anlamda oldukça etkili konumlara gelmede şayet kadınlara eşit fırsatların sunulması durumunda ortaya çıkması muhtemel olan kadınların bu kadrolardaki oransal üstünlüğü (yukarıdaki veriler dikkate alınırsa) ve bunun sağlayacağı görünürlük, toplumdaki cinsiyet algısının (toplumsal cinsiyet) değişmesi bağlamında da oldukça etkili olacaktır. Aynı zamanda Türkiye'deki mevcut kayırmacı ilişkilerin yine mevcut ataerkil düzenin yeniden üretilmesinde de önemli bir etkisi olduğu bu bakış açısıyla anlaşılabilir. Öyle ki yukarıda Berktay'ın da ifade ettiği gibi Türkiye'de kamuda ve/veya özel sektörde iş hayatında bu eril tahakküm her gün yeniden üretilmektedir[108],

> "Türkiye'deki genel olarak kadına yaklaşım, her türlü kurumda her aşamada kadının daha dezavantajlı olduğunu, bu mülakatları yapan kurulların, heyetlerin de çoğunluğunun erkeklerden oluştuğunu düşünecek olursak ki kadın heyet görmek imkânsızdır, gören yoktur. Dolayısıyla bunu öngörmek zor değil. Yani orda karşındaki erkek grubunun da kadının kılığından kıyafetine hani çok yüksek torpili yoksa çünkü torpil her şeyi kesiyor biliyorsun, ama orda sadece o kritere kaldığı zaman bir kadın bir erkek karşılaştırmasına kaldığı zaman kadının oturuşundan kalkışından, nerden geldiğinden ne giydiğinden hani onların bir etki kriteri olduğunu düşünürüm. Yani bunu da bana düşündürten şeyler hani genel olarak kadına yaklaşım, çifte standart… Şeyi söyleyebilirim, ben özelde çalışırken de kamuda çalışırken de şey farkı var erkekler olduğu için yönetici grubu, alt kademedeki erkeklerle işini daha kolay halledebildiğini düşünüyor. Çünkü yönetici grubunun benimsediği o erkek dil, üslup, çalışma şeklini, kadınların çalışma şekli, dili, üslubuyla çok bağdaştıramıyorlar. Hani bizde direkt öyle oldu onu söyleyebilirim sana, yok sayıp seni, kendisine erkek muhatap almayı hatta senin arkandan bunu alaycı bir şekilde, kadınlar da hani çok şey yapıyor canım, çok uzatıyorlar, şeklinde kendi aralarında alay edercesine konuşup, yönetimde de yönetimin alt kadrolarında da seni çok görmek istemediklerini anlıyorsun". (Kadın G7)

Araç Olarak Bedende ve Bedenle Taşınan Mesaj

Sosyolojide Sembolik Etkileşimcilik ve Dramaturji gibi yaklaşımların önemli temsilcilerinden Goffman, gündelik yaşam deneyimlerini tiyatro sahnesi metaforuyla açıklamaya çalışmıştır, O'na göre bireyler bu sahnede kendilerine ilişkin

[108] Kamusal ve özel alanda/ilişkilerde ataerkinin önemli bir analizi ve sınıflandırması için Bkz. (Walby, 2016).

imajları/sembolleri sunarak/oynayarak benliklerini oluşturmakta ve toplumsal ilişkilerini bu şekilde sürdürmektedirler. Goffman bu oyundaki *rol/rutini* ise; "önceden belirlenmiş ve başka durumlarda da sergilenebilecek/oynanabilecek eylem kalıpları" olarak tanımlar (2014a: 28). Goffman'ın önemli kavramlarından bir diğeri de *damgalanma* dır. Sosyologa göre *damgalanma* ya da ona kaynaklık eden şey, kişinin ahlaki durumunda, olağan-dışı, anormal, istenmeyen durumları (bedensel engeller, ruhsal bozukluklar, cinsel görünümler, etnik-dinsel görünümler gibi) gösteren bedensel görünümler/işaretlerdir (2014b: 30-33). Goffman, damgalanmış kişilerin, bu durumda *benlik sunumlarını* nasıl kullandıkları ve ne gibi savunma mekanizmaları (maske-leme-ler) geliştirdiklerine dikkat çekmektedir (2014a: 63-64). Aslında toplumsal/siyasal mecrada sergilenen birçok edimi anlamamıza önemli bir katkı sağlayabilecek bu yaklaşım, yukarıda ve/veya bu araştırmanın başka yerlerinde de değinilen, bireylerin sergiledikleri performansların belirleyicilerinin neler olduğunun ve bu yolla sürdürülen tahakkümün anlaşılması açısından da oldukça önemli ipuçları sunmaktadır.

> "Ben 21 Aralıkta boşanıp gitmiştim sınava, işte mülakatın tam olarak tarihini hatırlamıyorum ama üç ay sonra ya da beş ay sonra olsun net hatırlamıyorum şu anda, fakat benim boşanmam henüz kesinleşmemişti. Mülakat sırasında kapıda şöyle yazıyordu, lütfen soruya başlamadan önce adınızı, soyadınızı, medeni halinizi, eğer evliyseniz eşinizin ne iş yaptığını söyleyin diyordu. Şimdi ben de ikilemde kaldım çünkü ben o sırada boşanmıştım ama dava henüz kesinleşmediği için resmi olarak evli görünüyordum haliyle. Şimdi öyle şeyler söyleniyor ki, benim eşim mali müşavir, eşinin mali müşavir olması kötü bir şey olarak söyleniyordu. Serbest meslek sahibi olması. Eşin devlette olsa işte öğretmen olsa, bu çok daha iyi bir etki yaratıyormuş mülakatta. Dolayısıyla benim gerçek durumum boşanmış hani bunu söylemem daha iyi fakat diğer yandan da boşanmış olan kadın adaylara hiç şey bakılmıyormuş hani iyi bakılmıyormuş. Yani ben resmen mülakata girerken ikilemde kaldım… Mülakata girdiğim sırada çok ilginç bir şey duydum. Daha önce hiç böyle bir şey bilmiyordum. Kadınların özellikle otel kaydına bile bakıldığı söylendi bana, her hangi bir otelde eğer evli olmadığı bir erkekle kalmışsa bir kadın aday, bunu da yüksek bir hâkimden duydum hani. Erkeklere bir şey olmuyor ama kadınlara yapılıyor diye. Eleniyor yani. Ve şey az önce söylediğim işte boşanmışsa eğer kadınlar, kadın adaylara hani çok iyi bakılmadığı. Bir de şöyle çok ilginç bir şey vardı beni çok etkileyen, sınava gittiğimde herkesin yani gelen kadın adayların yüzde doksan desem yanlış olmaz sanıyorum, böyle şey dizlerinin epey altında etek giydiklerini gördüm. Şimdi gerçek yaşamlarında da ben bu insanları tanıyorum ve ben bunları bu tarz etekle hiç görmedim. Hani etek giyiyorsalar da diz üstü ya da diz seviyesinde giyen, benim normal yaşantılarında bildiğim insanlar fakat burada giydikleri etek hiç üzerlerinde görmeye alışkın olmadığım, normal hayatlarında asla tercih etmeyecekleri türden elbiselerdi. Tabi bu bir şekli göstergesi, yani şekli göstergesi üzerinden Türkiye'de kadın olmak maalesef çok zor. Hani

etekten tut başörtüsüne, başörtüsünün bağlanış biçimine kadar bir çeşit şekli şeye de maruz kalıyoruz kadın adaylar. Mesela yine benimle birlikte mülakata giren ve olmayan bir kadına rakı içiyormuşsun, bundan olmadı demişler. Hâlbuki mülakatı geçen erkek adaylar içinde rakı içenler var biliyorum. Ancak ne hikmetse kadın olup rakı içince bu da bir dezavantaj olarak önüne gelmiş o arkadaşın". (Kadın, G17)

Kadın'a Karşı Kadın

Saha çalışmalarında gözlemlenen, toplumsal cinsiyet/kadın algısı bağlamında elde edilen bir diğer çarpıcı durum ise, kayırmacı ağların işleyişinde iki kez mağdur edilen kadınlara hem cinslerinin tutumları konusundadır. Bu olgu, Spivak'ın farklı bir bağlamda Post-kolonyal dönemde özellikle Hindistan'daki sömürge sisteminde, bilerek ve/veya bilmeyerek sömürgecilere "hizmet eden" "yerli" entelektüelleri de analiz ettiği "Madun Konuşabilir mi?" makalesini akıllara getirmektedir (2009). Bu bağlamda kadın "yetkililer"de gerek gündelik çıkar temelli mikro düzey gerekse daha makro düzeyde - aslında toplumsal cinsiyet yaklaşımını imler şekilde- tarihsel, kültürel olarak içine doğdukları toplum ve geçtikleri "tedrisat" bağlamında bilerek ve/veya bilmeyerek bu mücadele alanında erkek tahakkümünün bir aracısı, uygulayıcısı ya da sürdürücüsü olabilmektedir.

"İkinci ya da üçüncü mülakat sınavımdı tam hatırlamıyorum. Gittik hamile bir genç kız vardı mülakata gelen. Üzerinde siyah bir elbise vardı. Hamile olmasından dolayı da biraz yukarı doğru çekiyordu haliyle. Eteğinin boyu oradakilerine göre biraz kısaydı. Oturduğunda dizlerinin üzerine çıktığı için oradaki görevli kadın memur ve diğer adaylarla birlikte konuşurken, kadın memur, "başka giyecek bir şeyin yok muydu? İlk kez mi mülakata geliyorsun?" diye gayet iyi niyetli bir şekilde sordu yani yardımcı olmak ister gibi. O da evet dedi. "Çok kısa duruyor bu, otururken biraz çekiştir yani rahat oturma ki daha yukarı çekmesin" dedi. Kızın keyfi yerindeydi ilk başta, üç beş kadın aday ve memurun konuşmasından sonra kız bayağı tedirgin olmuştu. "Hamile olduğum için yeni elbise almadım eski elbiselerim vardı daha uzun ama bir kere giyeceğim için yeni almadım" dedi. Yani böyle utanarak açıklamaya falan çalışıyordu". (Kadın, G3)

Aslında Türkiye toplumunda kadınların da kendilerine "uygun" görülen rolleri (toplumsal cinsiyet) kabullerine bir örnek olarak Türkiye'deki hakim-savcı istatistikleri verilebilir. Öyle ki Hakimler ve Savcılar Kurulunun son (03.09.2019) verilerine göre Türkiye'de, 20.719 hakim-savcı bulunmakta ve bunların; %64.17'si erkek, 35.83'ü ise kadındır. Ancak, hakimlikte kadınların oranı % 45.83 iken savcılıkta bu oran % 14.37 dir. Saha araştırmalı sırasında özellikle kadın katılımcıların belirttiği üzere bu durumun sebebi kadınların kendilerine uygun görmedikleri için savcılığı tercih etmedikleri

yönündedir. (http- 47)

Eril Tahakkümün Kamuda Farklı Görünümleri

Aslında daha somut, mevzuatla düzenlenen bir mekanik süreci içermesi açısından mikro/ilişkisel bir süreci işaret etmesine rağmen atan-ama-ma süreçlerinin ve bu dolayımla kayırmacı ilişkilerin, özellikle kadın konusunda tözsel patriyarkal kodları vardır. Kayırmacılık ve ataerkinin aynı temel çekirdek üzerinden sökün ettiğini göstermesi açısından evlenme yoluyla *sosyal/kültürel sermayenin* nasıl değişebildiği konusu da oldukça dikkat çekicidir.

"**Eşin hâkim savcıysa oluyor…"**

"Mesela Kaymakamlık [sınavlarına hazırlık] sınıflarına ben eğitime girdiğimde, sınıfta maksimum üç ya da dört kadın oluyor. Gerisi hep erkek e bunun bir nedeni var. Hatta geçen bir öğrenciyle tartıştık. Çocuk dedi ki; "hocam bakın işte kadın hiç yok zaten kadın çalışmak istemiyor zaten". Ben dedim ki "çalışmak istemiyor değil" dedim devlet Kaymakam alırken kadın için kota koyuyor ama erkek için kota koymuyor. İşte diyor ki kadın adayların yüzde beşini sadece alacağız. Yani en az yüzde beşini kadın alacağız diyor yani onu da zorunlu koyduğu için alıyor. Önceden zaten neredeyse hiç alınmıyormuş. Bunlar yeni getirdiler bunu ama yine de sadece o yüzde beş kadarını alıyorlar. Bir tane fazla almıyorlar çünkü hani kadından yönetici olmaz algısı halen devam ediyor… Bu da bir siyasi yatırım aslında yani bakın biz kadınların önünü açtık deyip aslında ufaktan bir şey verip, tamam siz konuşmayın sesiniz çıkmasın demek gibi bir şey. Bak onlar hiç vermiyordu biz ufakta olsa veriyoruz der gibi bir şey yani… Bu da çok komik bir zorunluluk çok düşük yani". (Kadın, Ankara'da Dershane hocası, G13)

"Eşin hâkim savcıysa oluyor [mülakatlardan geçmeye etkisi]. Ben bunu bizzat yaşadım. Bir referans görüşmesine gitmiştim Ankara'da, yani uzaktan tanıdığım biriydi, tetkik hâkimi miydi hatırlamıyorum şu an tam net olarak görevini, bizi topluca odaya aldı [referans amacıyla giden mülakat sınavına girecek hâkim adaylarını], hiç tanımadığım insanlar da vardı yani gerçekten referans kuyruğu vardı [Gülüşüyorlar].Gerçekten insanlar o adama sıra oluşturmuştu. Yani olmayacağı aslında aşikârdı ama topluca aldı işte herkese dedi ki sen ne olmak istiyorsun? Neyin var? Seni alalım mı? Birisi de gelmiş eşi hâkim olmuş kendisi de avukat, işte dedi sana eşin referans olur mu ya da tanıdığın başka hakim savcı arkadaşların varsa evet bu çocuk iyi diye yani birileri ararsa senin işin oldu. Yani ben bizzat bunu duydum". (Kadın, OD 2/İ)

"Ben de şuna rastladım, bir arkadaşım vardı, o da benim gibi mülakattan geçemiyordu o dönem, sonra bir evlilik yaptı bir savcı beyle evlendi, sonra girdiği mülakatı geçmişti mesela. Çok bir değişiklik olmamıştı sistem de değişmemişti ". (Kadın, OD 2/H)

4.4. Bir Kayırmacılık Fenomeni: Referans

Bu araştırmada yapılan saha çalışmalarında belki de en öne çıkan konulardan biri, neredeyse kamudaki hemen her türlü kaynak dağıtımında ve doğal olarak bu araştırma konusuna ilişkin atamalarda, "referans" adlandırmasıyla ortaya çıkan imtiyazlı kişiler fenomenidir. Toplumları etkileme bağlamında bazı "karizmatik" kişiler konusu sosyolojik analizde Weber'den beri oldukça tartışılmış bir konudur. Ancak benzerlik bakımından 20. Yüzyılın başlarında ABD'deki pazarlama ve siyasi propaganda alanında "etkili kişiler" veya "kanaat önderleri" ve bu bağlamda "İki Aşamalı Akış" analizi dikkat çekicidir. 1955 yılında yayınlanan "Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications" çalışmalarında Katz ve Lazarsfeld medyanın gerek pazarlama gerekse siyasi propaganda anlamında etkinliğinde "etkili kişilerin" rolüne ve önemine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde bu araştırmada elde edilen verilerden, Türkiye toplumsal ve siyasal yaşamında da benzer kişilerin gerek siyasal ikna amacıyla yukarıdan aşağıya gerekse bu araştırmada da ortaya çıkan kayırmacı ilişkiler bağlamında aşağıdan yukarıya doğru siyasi bir enstrüman olarak, yaygın bir şekilde yer aldığı/kullanıldığı görülmektedir.

Yapılan saha araştırmalarından, Türkiye toplumsal/siyasal alanında en önemli aktörlerden biri olan bu aracı, kayırmacı, himaye eden, referans kişilerin karizmalarının kaynağının dönemsel olarak değişebildiği tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerde son yıllarda bu kişilerin belirgin özelliklerine ilişkin; iktidar partilerine yakınlık, milliyetçi ve muhafazakâr olmak, dindar olmak ve bunu davranışsal ve simgesel olarak sergilemek, inanç temelli bazı örgütlenmelerle ilişkili olmak, etkili nüfuz sahibi kişilerle akrabalık, arkadaşlık bağlarına sahip olmak, kişisel biyografilerinde geçmişte ve/veya yakın zamanda iktidara ve onun ideolojisine ait/yönelik hikâyelere sahip olmak şeklinde temalar ortaya çıkmaktadır. Ancak görece yaşça büyük olan görüşülenler ise önceki dönemlerde de benzer imtiyazlı kişilerin olduğu ve bu kişilere ilişkin farklı özellikleri içeren temalardan bahsetmektedirler. Önceki dönemlerdeki referans kişilerin özelliklerine ilişkin ise; laik olmak, milliyetçi olmak, dindar olmamak veya bunu davranışsal ve simgesel olarak sergilememek, inanç temelli örgütlenmelerle ilişkili olmamak, alevi olmak, Kemalist olmak, etkili nüfuz sahibi kişilerle akrabalık, arkadaşlık bağlarına sahip olmak gibi tanımlamalar görülmektedir. Görüleceği üzere Türkiye'de imtiyazlı kişilerin bazı özellikleri değişse de bazı özellikleri sabit kalmaktadır. Bu

çalışmada yukarıda "yapısal kayırmacılık" olarak bahsedilen "kabul edilebilir cinsel yönelim", Türk/Sünni olmak ve ideolojik makbul çekirdek görüş dışında düşünmemek ve faaliyette bulunmamak kriterleri imtiyazlı kişilerde ve dolayısıyla onların refere edebilecekleri kişilerde değişmemektedir. Benzer bir şekilde bu çalışmaya da kılavuzluk eden Bourdieu'nun *ekonomik, sosyal, kültürel sermayelerinin* etkinliği *sosyal sermayelerin* etkisi daha net görünmekle birlikte "zamanın ruhu" değişse de değişmeyen diğer bir unsurdur.

Bireysel ve Kurumsal (Örgütsel) Referanslar

Saha araştırması sonucunda ulaşılan önemli bir veri, bahse konu referans ve referanslık kurumunun bireysel ve/veya kurumsal (örgütsel) olabilmesidir. Yukarıda bahsedilen referans kişilere ek olarak en az onlar kadar etkili olan bir diğer referanslık ilişkisi ise kurumlar (organizasyon/örgüt) aracılığıyla olmaktadır. Bu kurumlar formel (siyasi parti, sendika, dernek, vakıf, gibi) ve informel (aşiret, cemaat, cemiyet, tarikat, dergâh, sohbet grubu gibi) ilişkiler dolayımıyla olabilmektedir. Dolayısıyla referans-lık kurumunu, olgusunu veya fenomenini kendi içerisinde; bireysel ve kurumsal (örgütsel); kurumsal referansları da kendi içerisinde formel ve informel (geleneksel) olarak sınıflandırmak mümkündür. İster bireysel ister kurumsal, ister formel ister informel olsun bu referansların genel anlamda toplumda ve özel olarak da katılımcılardaki algılanışları oldukça dikkat çekicidir. Görüşülenlerin, referans konusunda söyledikleri gerek bu dolayımla gerçekleşen kayırmacılığın artan yaygınlığını, gerek aslında her tür siyasi anlayışta değişmemesini, gerekse de her ne kadar toplumsal, ideolojik, siyasal temellerinden bahsedilse bile gündelik çıkarlarla da nasıl beslendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

> **Kurum dediğim kamuya yararlı dernek olabilir, siyasi partilerin ilçe başkanlıkları, il başkanlıkları ya da sükse yapmış atıyorum hani KADEM, İHH o tarz kurumlar…(G8)**
>
> " [Referans] genelde şahıs oluyor ancak bazen de kurumlar aracılığıyla da isimler iletiliyor. Ama kurumlar aracılığıyla iletilme de bir şahısla görüşme imkânı sağlıyor ya da ondan bilgiler isteniyor. Kurum dediğim kamuya yararlı dernek olabilir, siyasi partilerin ilçe başkanlıkları, il başkanlıkları ya da sükse yapmış atıyorum hani KADEM, İHH o tarz kurumlar… Şöyle bir şey de var, eskiden FETÖ diye bir yapılanma vardı, onun geliş sebebi belliydi. Şimdi FETÖ'den boşalan, biliyorsunuz boşalan kadrolar oldu 2016 yılında yani tabiri caizse hurra herkes dolduruldu, ama bu sefer de farklı kişiler yani Menzilciler, Süleymancılar, Mahmut Efendiciler doldurulmaya başlandı. Ben

nerden biliyorum, İstanbul Üniversitesinde son sınıf öğrencisiyken hani böyle dernekler olur ya da böyle bir kulüpler olurdu o zaman da İHH'lılar bir birliktelik oluşturmaya başlamışlardı… Ama genelde de en etkili olanlar siyasi ayaklar. Yani şey söyleniyor yargı akademisinden bulun bürokrat olsun şöyle olsun böyle olsun ama gerçekten en etkili referans ya da torpiller siyasi partilerden kaynaklanıyor… Tarikatın da adı değişti sadece işlemler aynı. Bazı arkadaşlar mesela şöyle yapıyor, belli zaman aralıklarında belli siyasi partilerin gençlik kollarına üye oluyorlar oraya git gel yaparak, bir tanıdıklık bir sevecenlik bir gönül bağı ilişkisi."(G8)

Açık açık iktidar partisi artı belirli bir dini grupların, belli bir vakıfların, belirli cemaatlerin güdümünde (...) Tarikatlardan İlim İrfan, İlim Yayma'da olabilir adı kesinlikle bu böyle yani. Bunu ben tek bilmiyorum ben burada [Ankara] bekâr kalıyorum, öğrenci evinde kalıyorum. Benim bir sürü arkadaşım girdi. Benim kuzenim 5-6 tane mülakatlara girdi, olmadı sonunda gümrük muhafaza memurluğa P3' ten [KPSS'deki puan türlerinden biri] merkezi atamayla sınavsız [mülakatsız atanmayı kastediyor] atamayla atandı". (G5)

"[Referans] siyasi mecrada güçlü olan, sözü geçen birilerine sözünü geçirebilen ya da bilakis kendi sözünün kıymeti olan insanlar ya da ülkede herkesin bildiği üzere tarikatlardan çeşitli cemaatlerden, iktidarla arası iyi olan tarikat ve cemaatlerden olan kişilerden oluşur (…) Bunların vazifesi de şu, ya kendi cemaatinden kendi tarikatından kişileri devletin bir kurumuna yerleştirip orda cemaatinin, tarikatının gücünü yüceltme amaçlanmıştır ya da eğer siyasi bir ayaksa bu siyasi kişiler eğer referans olmuşsa onlar da ya rüşvet alarak ya da onları bu iktidarın ya da iktidar ortağının siyasi veya ne derler yerel siyasi organlarına üye olarak kaydedilmiş kişiler alınır (…) Yani en yakın arkadaşlarım, onların arkadaşları bu şekilde, bir milletvekili ya da bakan tanıdığı olduğu için, kendilerini zaten Adalet Bakanlığı bir liste hazırlıyor, Adalet Bakanlığının elinde bir liste var". (G14)

Referans, Mülakat = Torpil

Saha araştırması sırasında dikkat çekici unsurlardan biri katılımcıların hemen hepsinin referans ve/veya mülakat kelimelerini duydukları anda verdikleri ilk tepkinin neredeyse bir refleks şeklinde "torpil" olmasıdır. Bu bağlamda aslında farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılabilse de sahadaki genel durum, referansın ya da diğer bir deyişle referanslık kurumunun işlevinin kayırmacılık ilişkisinin gerçekleşmesi için gerekli temel enstrüman olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

"Referans günümüzün Türkçesi en kibar haliyle torpil…"

"Referans günümüzün Türkçesi en kibar haliyle torpil. Yani bu torpil daha çok akraba, nepotizm, hemşericilik veya herhangi bir siyasi dernek, vakıf aracılığıyla belli kişilerin belli nüfuzlarını kullanarak birilerini devlet kademesine getirmek (…) Eskiden hak eden bir ya da iki üç denemeden

[mülakat] sonra alınıyordu. Ama bu 2005'ten sonra veya şöyle söyleyeyim 2007'den sonra tamamen değişti. 2007'den sonra kesinlikle ve kesinlikle devlet dairelerine mülakatlı çok daha ağırlaştı, çok çok daha farklı oldu…2007'den sonra bütün gençlerde her konuda yani yerel yönetimler olsun merkezi yönetim olsun, KİT'ler olsun hangi kurum olursa olsun yani özel şirketler dahi artık belirli bir siyasi parti güdümünde. (G5)

"Kamuda referans dediğimizde ilk algıladığımız şey işte torpil gibi bir şey. Hani o hamili kart yakınımdır muhabbeti var ya (…) İşte bu Kaymakamlık sınavına giren bir iki arkadaşım var, hatta Kaymakamlık sınavına hazırlanıyorum diyenlere hepimizin sorduğu ilk şey hani var mı tanıdığın işte İç İşleri Bakanlığında işte Cumhurbaşkanlığında, işte böyle yakın olduğun kimse var mı? Diye soruluyor ilk olarak. Yani önce sınava hazırlanırken önce referansı hazırlayıp öyle çalışmaya başlıyorsun". (G10)

Referansın Rutinleşmesi, Bürokratikleşmesi

Bahsedilen referans/torpil algısının soyut bir algıdan ziyade neredeyse "resmi", "bürokratik" ata-n-ma sürecinin bir aşaması olarak görülmesi durumun hem içselleştirilmesini hem de yol açtığı çaresizliği göstermesi açısından oldukça düşündürücüdür.

Mülakata kalanlar yani şimdi adam zaten yazılı sınavda yapacağını yapmış, bu saatten sonra kendisine referans ya da torpil sağlayacak birini bulması gerekiyor.(G13)

"Siz bir referans bulmadan bu ülkede kendi puanınızla, kendi başarınızla, yazılı sınavda kazandığınız başarınızla bir yere gelemiyorsunuz, nihai amaca gitmeniz için nihai amacın yerine gelebilmesi için kendinize, o sizin isminizi listeye yazdıracak bir kişi bulmanız gerekir. Bu kişinin adı da referanstır". (G14)

"Referans kibar anlamıyla referans kaba anlamıyla torpil oluyor aslında. İçler acısı bir durum bu ama öğrencilerin, bizde mesela Kaymakamlık sınavına öğrenciyi hazırladıktan sonra şunu söylüyoruz işte sen sınavı geçtin tamam yazılı sınavını ama mülakat kısmı bizi aşıyor. Bizim o konuda yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Ama şu çok üzücü bir şey bütün öğrenciler, Meclisin tuvaletine kadar nerde olduğunu biliyor mesela, yani hâkim adayının niye tuvaletin yerini bilmesi gerekiyor çünkü işte nerde Bakanın odası ya da işte nerde milletvekilinin odası, işte şunla görüşmem için nereye başvurmam lazım, hepsini o kadar iyi biliyorlar ki defalarca gittikleri için ve referans aradıkları için… Konu referans olmaktan çoktan çıkmış aslında, bu düpedüz torpil. Öğrenciler de haklı olarak daha sınava hazırlanırken yazılı sınavı geçeceği belli bile değil, adam daha hazırlanırken ben kimi referans göstereceğim diye arayışa giriyor. Yani bununla ilgili hani şuraya üye olursan biz sana referans oluruz gibi tekliflerin de var (…) Zaten geçenlerin hepsi

[yazılı sınavı] kendilerini şeye atıyor meclise atıyor. Torpil aramak için. Mülakata kalanlar yani şimdi adam zaten yazılı sınavda yapacağını yapmış, bu saatten sonra kendisine referans ya da torpil sağlayacak birini bulması gerekiyor. Herkes kendini Meclise atıyor en güçlü adamı bulanlar, en güçlü adamı bulan ilk yüz kişi giriyor". (Dershanede hoca, G13)

Referans/Kayırmacılık Bürokrasisinin Bir Aşaması Olarak: Ön Mülakat

Ön mülakat, kayırmacılığın temel ve yaygın enstrümanı *referansı* ve onun yaygınlığını ve rutinleşmesini anlamak açısından oldukça çarpıcıdır. Belirli referanslara ulaşabilen adaylar -ki bunlara ulaşabilmek için de referans gereklidir-, mülakat öncesi referanslarıyla ön mülakatlara katılmaktadır ve bu durum o kadar yaygın ve rutin bir hal almıştır ki ön mülakat -dolayısıyla kayırmacılık/torpil- işleyişinin bir bürokrasisi ve evrakları bile oluşmuştur.

"[Referans'ın] genelde kurum içinden olması gerekiyor. Yani Maliye Bakanlığına gireceksen Maliyeden bir referans gerekiyor, Adliyeye gireceksen Adalet Bakanlığından geliyor. Genelde tetkik hâkimleri, Bakanlıkta bulunan tetkik hakimleri, ön mülakata alıyor, bu ön mülakatta sana referanslarını soruyorlar, atıyorum senin referansın filanca eski müsteşar şimdiki denetçi filan filan (…) Hâkimlikte ön mülakat var, herkesi yapmıyorlar [ön mülakatı kastediyor]". (G6)

"Ön mülakat diye de bir durum var. O da genelde, şimdi bir aday birilerine tavsiye ediliyor. Yani bir aracı [referans] buluyorum ben. Diyorum ki ben sınava girdim bu puanı aldım mülakata gireceğim. O da ilgili kişiye yani aslında referans olacak kişiyle konuşuyor, karşı taraf da diyor ki, çağır bir de ben görüşeyim bakayım hani kime referans oluyorum. Ön mülakat işte. Ama gidenler [Ön mülakata] genelde çoğunlukla mülakattan da geçiyor. Ama şöyle bir şey var, atıyorum Adalet Bakanı bana referans oldu. Ha bu da çok uç bir örnek oldu [gülüyor] ama ne diyelim Ulaştırma Bakanı bana referans oldu ya da Ulaştırma Bakanlığında çalışan bir müsteşar bana referans oldu, ismimi de gönderdi listeye de girdim ben. Ama listeye girdim demek mülakatı geçtiğim anlamına gelmiyor. O liste emin olun açıklanana kadar ya da açıklanmadan bir gün önceye kadar sürekli değişiyor. Yani şöyle bir şey oluyor, referans olan kişinin işi takip etmesi lazım. Sürekli arayıp işte sana gönderdiğim isimlere bir bak çıktı mı diye. Girenin de çıktığı çok oluyor. İlk başta olmayan sonradan giren de oluyor". (G8)

Aslında ön mülakat, referans olgusunun yaygınlığını ve nasıl bir olağan prosedür halini aldığını ve aynı zamanda *mülakat, referans, güvenlik soruşturması* kavramlarının nasıl birbirinin yerine geçtiğini dolayısıyla bu tarz atamalardaki muğlâk, anlaşılması güç ilişkileri anlamak açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde bu işleyişin yani konuyla ilgili herkesin bildiği jargonla "ön mülakat" diye adlandırılan bu durumun genel bir prosedür haline geldiği ve yazılı sınavı geçen herkesin yapmak zorunda olduğu bir adım

olduğunu başka bir katılımcı ise, Ankara'da hâkim-savcılık mülakatı öncesi, bir üst düzey bürokrat "referans" görüşmesindeki (ön mülakat) deneyimleri dikkat çekicidir.

> "bildiğin kuyruk vardı [referans amacıyla gelen adaylar], sonra hepimizi bir odaya toplayarak, toplu şekilde bilgilerimizi aldı ve bizi gönderdi". (OD 2/İ)

> "Referans değil torpil yani bu konu da şöyle, hatta ön mülakat diyorlar. Bu Adalet Bakanlığının Kızılay'da ek binası var. O binada Hukuk İşleri Genel Müdür Yardımcısı, Ceza İşleri Genel Müdür Yardımcısı, bir şey daha vardı Tevkif evleri mi bir şey Genel Müdür Yardımcısı işte onlardan önce geçmeniz gerekiyor. Onlara da tabi sizi birisi yönlendirecek. Referans yani atıyorum Yargıtay'da bir savcı tanıdığınız var, O diyor sana birini göndereceğim diyor yanına gidiyorsun, o sizi bir küçük mülakata alıyor işte senin bütün bilgilerini yazıyor işte hangi okula gittin, şuraya gittin mi, işte hangi dershaneye gittin mi çocukluğundan beri yazıyor. Muhtemel FETÖ şeyi gibi ama adını belki öyle koyuyorlar yani. Ona da ulaşmak için de referans, tanıdıkların olması lazım mesela benim Yargıtay'da tanıdığım var aile dostumuz diyeyim, git dedi beni de göndermek istedi ama ben gitmedim. Siz yapabiliyorsanız yapın dedim". (G11)

Kayırmacılığın Belgesi Olarak; Referanslardaki Matbu Özgeçmiş Formları

Referans olabilme yeterliliğine sahip olduğunu bilen ve bu ayrıcalığı bilinen kişiler talep yoğunluğundan dolayı işlerin "aksamaması" için gelen adaylar için birer matbu öz geçmiş formu hazırlamaktadırlar. Bu durum Türkiye kamu yönetimindeki işleyişin referans/kayırmacılık dolayımıyla nasıl işlediğini ve aleniyetini göstermesi açısından trajiktir.

> "**Herkes hemen hemen, referans olabilecek insanlar kendi özgeçmişini hazırlamış, bir şablon..**"
>
> Kimle görüşürsen özgeçmiş bıraktırıyorlar, herkes hemen hemen referans olabilecek insanlar kendi özgeçmişini hazırlamış [matbu formunu], bir şablon, bana onu verdiler dediler bunu doldur, bana ver. Tamamında şu vardı; tanıdığınız hakim savcıların isimleri soy isimleri. Ama asıl etkili olan hâkimler Adalet Bakanlığındaki tetkik hâkimleri. Bunlar benim bir tane tanıdığım var, biz konuştuk. Bu adam dedi ki ben komisyona mülakattan en az on gün önce, adayların olabilecek adayların sunumunu yapıyorum dedi. Tek tek diyorum, bu olur, bu olmaz dedi. Onu da komşumuz diye tanıyordum ben". (G6)

Kadim Bir Siyasi Araç Olarak: Referans-lık

Aslında diğer temalarda da değinildiğine benzer şekilde referans veya onun üzerinden işleyen kayırmacılık veya elemenin, ideolojiler, anlayışlar veya işleyiş şekilleri değişse de, iktidar sahiplerinin kendi mikro ya da makro çıkarlarını sağlamak amacıyla

kullandıkları Türkiye kamu rejiminde değişmeyen bir olgu/ilişki sistemi olduğu söylenebilir.

"Birisinin referansıyla geliyorsa, o referans gösterilen kişiyle, senin işini halledecek kişinin ileride bir menfaat durumu hani olabileceği…" (G7)

"Referans dediğinde zaten kamu içindeysen anlayacağın tek şey torpildir. Yani iki kere iki dörttür bu. O, torpilin yani daha böyle çok kibarlaştırılmış mı diyeyim, masumane hale getirilmiş, belki kısmen legal gösterilmeye çalışılan ifadesi. Referans duruma göre değişiyor. Mesela ben siyasi bir kurumdayım nispeten, yani kamu kurumu bile olsa burada şey de yok KPSS yani biliyorsun yani bu tür kurumlarda tercih edilmiyor. Dolayısıyla orda işte tam referanslar giriyor devreye. Benim kendi referansım kendi avukat arkadaşlarım oldu. Şans eseri çünkü benim girdiğim dönemde başkanlık yapan kişi zaten artık siyasi olarak doymuş, yani çünkü şöyle oluyor, kamuda da böyledir muhtemelen, hani o siyaset içerisindeki döngüde, birisinin referansıyla geliyorsa, o referans gösterilen kişiyle, senin işini halledecek kişinin ileride bir menfaat durumu hani olabileceği, olacaksa kimin referans yani birden fazla senin durumunda kişi varsa, orada tabi şey yapılıyor, karşılaştırma yapılıyor. Hangisine sonrasında benim daha çok işim düşer, hangisi benim daha çok işime yarar, hangisini kırmamam gerekiyor hani diğerine nazaran orda birazcık tartı o şekilde… Referansın şeyi budur, kim orda hani diyelim ki iki gün sonra seçimlerde grup olarak seni destekleyecek ya da mecliste bir karar çıkartacaksan o konuda kim senin elini destekleyecek… Yani işlerin yürütülmesinde de öyle belediyede önemli kararlar zaten meclisten geçer". (CHP'li belediye çalışanı, G7)

Kurumsal (Örgütsel) diye adlandırdığımız referanslar sadece belirli inanç çerçevesinden meydana gelmemektedir. Bu kurumsal referanslar bahsedilen çeşitli tarikat, cemaat olabildiği gibi kendilerini daha net bir şekilde -özellikle son 5 yılda-siyasi partilerde göstermektedir. Her ne kadar merkezi yönetimi yani iktidarı elinde bulunduran partilerde bu durum daha görünür olsa da aynı durum mahalli idareleri elinde bulunduran diğer partilerde de görülmektedir.

"Ben çok doğru bulurum bulmam, şey oluyor mesela bu alt hizmet yani çaycı, kalem personeli alırken de hatta Avukat alırken de son dönemde, Avukat da aldılar öyle ya şey diyor yani bizim partiye [CHP'yi kastediyor] hizmet eden, bu anlamda çalışan birisi olsun, başkası olacağına dışarıdan biri geleceğine, hali hazırda bize de hizmet eden emeği geçen, hani kendilerince. Yani bu benim doğru bulduğum bir şey değil. Yani partiye hizmet etmek demek ülkeye hizmet etmek anlamına gelmiyor. Ben siyasetin içine girdikten sonra gördüm ki zaten particilik demek bütün partiler anlamında söylüyorum bunu kişisel menfaatler demek yani kimsenin bu ülkeyi kurtarmak değil derdi herkes orda bir koltuk kapmak, ileride çoluğuma çocuğuma da bir menfaat sağlayabilir miyim? Hizmetten ziyade bence bundan ibaret yani benim gördüğüm. Dolayısıyla şöyle bir mantık var yani öyle bir dil var, başkası olacağına hani hiç değilse emek veren birisi olsun bizim partili birisi olsun… Bu kurum içinde de aslında negatif bir duruma yol açıyor bizim açımızdan, çünkü

biz particilik yapmadığımız için herkese eşit davrandığımız için şey de oluyoruz dışlanıyorsun, kötü muamele görüyorsun çünkü sen hani bizim düşmanımız mısın? deniyor hani bir noktada sana. Sen niye bunu böyle yapmıyorsun deniyor, sana orda sen şey oluyorsun bana ne, ben hangi parti olduğu umurumda değil ben memurum ben işimi yaparım beni ilgilendirmez. Senin siyasetin ya da kime şirin görüneceğin hani hizmet ediyormuş gibi görüneceğin. O anlamda da biz şeyiz ötekileştiriliyoruz yani o siyasi çekişmelerin, o dünyanın da dışındayız, kalmaya çalışıyoruz. Bir partiye de üye ya da sempatizan olmadığımız için, dışarıdan bakıldığında bunlarda bizim düşmanımız mı ya? Modundalar yani onu söyleyebilirim. O anlamda da bir sıkıntı yaşıyoruz yani partili olmadığımız için". (G7)

"Sonuçta kimse bizim karakaşımıza kara gözümüze referans olmuyor, ya da kimse memleketin bekasını düşündüğü için referans olmuyor. Kendi çıkarı için oluyor". (G8)

"Bu memlekette her şeyin sonu yani siz hangi soruyu sorarsanız sorun tüm yollar referansa çıkar. İktidarda hangi partinin olduğunun da bir önemi yok yani. Hangi devir hangi dönem olursa olsun adam kayırmacılık had safhadır yani bu memlekette". (G9)

Büyük Bir Referans/Kayırmacılık Deneyimi ve Lütuf Olarak: FETÖ Dönemi

Bu çalışmanın farklı yerlerinde de değinildiği gibi araştırmaya konu kayırmacı ilişkilerin varlığı, yaygınlığı ve bunun vahim sonuçlarını göstermesi açısından Türkiye'de 15 Temmuz, öncesi ve sonrası yaşananlar, ders çıkarmak bağlamında oldukça hayati öneme sahiptir ve bu bağlamda Türkiye toplumunun geleceği açısından bir şans/lütuf olarak addedilebilir.

"Cemaatle bir bağlantın var mı?" "yok" dedim. "Yoksa geçmiş olsun, hani hiç ümitlenme" demişti". (OD 2/H)

"ben ilk mülakatlarıma 2003-2004 senesinde girmiştim. O zaman bir Yargıtay üyesi yakınımız vardı ona gitmiştim ve [bir diğeri] Danıştay'da da tetkik hâkimiydi belki referans olacak konumda olmayan birisiydi ama yine de bir görüşme yapmak anlamında gitmiştim. Yargıtay üyesi olan kişi bana demişti ki daha önce koalisyon vardı biliyorsunuz, ondan sonra tek partili bir dönemdi, "keşke daha önce gelmiş olsaydın, bu iş senin için kesin oldu derdim ama bu dönem için bir şey söylemeyeceğini" söylemişti. Danıştay'daki tetkik hâkimi ise açıkça bana dedi ki, o zaman cemaat deniyordu biliyorsunuz, "cemaatle bir bağlantın var mı?" "yok" dedim. "Yoksa geçmiş olsun, hani hiç ümitlenme" demişti". (OD 2/H)

Bu durumu onaylayan diğer katılımcı,

"Ama o dönemde, sadece cemaatten referans da yetmiyordu. O grubun da içinde olmanız gerekiyordu ki, hani sadece o cemaatten birinin evet bunu alın demesi yetmiyordu. Yani kişinin onlara üye olması gerekiyordu ki referansın söylediği de işe yarasın". (OD 2/A)

"Ben üniversitedeyken bana herkes şunu derdi, çevredekiler, "cemaate gir ki, hâkim olasın". Yani ben kendi kafamın dikliğine gittim de hâkim olamadım. Hayır ben girmem onların içine diye. Gerçi o zaman onu bunu dinlesem şimdi benim durumum çok daha kötü olacaktı [15 Temmuz sonrası süreci kastediyor].O zaman onlar alıyordu şimdi başkaları var… İlim Yayma var şu an çok meşhur. Cemiyet. Menzilciler meşhur… Bizim üst dönemden iki arkadaş, biri Adıyamanlı biri Urfalı aynı okuldaydık, aynı lisedeydik, onlar zaten hep birlikteydi hep birlikte takıldılar, İlim Yayma'ya takıldıklarını söylüyorlardı, daha üniversite de yoktu beş yıl öncesinden. Şu an ikisi de savcı. Hala şu an İlim Yayma'nın etkisi daha artmış". (OD 2/F)

15 Temmuz ve FETÖ Uyanışı Sonrası Durum

Türkiye'de resmi veya sivil tüm kurum ve kuruluşlar tarafından kabul edilen bir gerçek olarak; FETÖ'nün yıllarca kamudaki -bu araştırmaya konu kadrolar başta olmak üzere- hemen hemen tüm pozisyonları ele geçirmesi veya başka bir deyişle bu araştırmaya da konu olan kayırmacılığın billurlaşmış bir şekilde görünür olmasıdır. Bu bağlamda bu çalışmada irdelenen işleyişler/ilişkiler aracılığıyla sürdürülen bu somut gerçekliğin/olgunun, bu tespitler/uyanış sonrasında aldığı hal, aslında değişen fazla bir şey olmadığını göstermesi açısından düşündürücüdür.

"2015 FETÖ'nün darbe girişimi sonrasında, özellikle yargıdaki kadrolaşmadan kaynaklı, yaklaşık 4000 civarında hâkimlik ve savcılık mesleğinden bir ihraç yapıldı. Halen Türkiye kamuoyunda buna rağmen kendini gizlemiş, mensupları aracılığıyla öyle ya da böyle devlet nezdinde kurumlar nezdinde etkin olmaya çalıştığı bizzat devlet yetkilileri tarafından kamuoyunda da ifade ediliyor ve bu anlamda da yoğun bir süreç var, tartışmalar var. 2011 yılında girdim ben ilk sınava, sonradan anlaşıldı, ortaya çıktı ve devlet yetkilileri de ifade etti ki; bu dönemlerde kandırıldık, manipülasyona maruz bırakıldık. Dolayısıyla 2011 mülakatları bu anlamda malum yapının etkisi ve kontrolü altında yapılmış mülakatlardır diye bir hissiyat ve düşünce var bende. Ancak 2015 ve sonrası yapılan mülakatlarda da yine yüksek puan almış bir aday olarak başarısız bulunmamdan kaynaklı ben kendi içimde şöyle bir soru soruyorum; Acaba bu FETÖ'yle mücadele süreci tam olarak yerine getirilemiyor mu? Halen bu malum yapıya mensup olanlar bu süreçlerde manipülasyonlarda bulunmak suretiyle başarılı adayların elenmesini mi sağlıyor? Ya da kamuoyunda yine son üç yıldır yoğun olarak tartışılıyor, milletvekilleri olağanüstü hal döneminde basına yönelik açıklamalarda bulundu, özellikle siyasal parti referanslı diğer değişik tarikat ve cemaat referanslı kişilerin yargı erkine alınmaya çalışıldığını. Bu anlamda hâkimlik savcılık mesleklerine kabul edildiklerini söylediler… Hala FETÖ'yle bir taraftan mücadele devam ediyorken, diğer tarikat ve cemaat üyesi hatta siyasal partilerle irtibatlı olan kişilerin hâkim ve savcı olarak mesleğe kabul edildikleri konuşuluyor… Eğer FETÖ hala burada sınavlarda manipülasyon yapabilme, kurum ve kuruluşları aracılığıyla böyle bir güce sahipse zaten ortadaki

durum vahimdir. Eğer böyle bir şey yoksa, siyasal parti, cemaat, tarikat, vakıf dernek ilişkileriyle mesleğe kabul edilmek gibi bir durum söz konusuysa, böyle referanslar kamuoyunun çokça ifade ettiği torpiller suretiyle mesleğe alınan hâkim ve savcılardan da tarafsız ve bağımsız bir yargılama, kaliteli bir yargılama hizmetinin beklenemeyeceğini düşünüyorum". (G18)

15 Temmuz Sonrası; Yeni/Güncellenmiş Kurumsal (Örgütsel) Referanslar

Saha araştırması sırasında görüşülen katılımcıların önemli bir çoğunluğu, hem 15 Temmuz öncesi bahse konu kadrolarda FETÖ'nün aktif belirleyici olduğu dönemi hem de sonraki yani günümüz koşullarını da deneyimlemiş olmaları açısından oldukça önemli bilgiler ve deneyimlere sahiptirler. Bu bağlamda onların görüşleri ve deneyimleri gerek çözümü gerekse sorunu görmek açısından oldukça önemlidir.

"Benim çok samimi bir arkadaşım, kaymakamlık sınavına girdi. Baba, ana köylü çocuk köyde doğmuş büyümüş, lap diye Ankara Siyasal'a düşmüş. Şimdi çocuğun İlim Yayma'yla şunla bunla hiçbir alakası yok çünkü ben hazırlıktan beri herifle beraberim. Bu birkaç kişiyle görüştü buna dediler ki biliyorsun görüşmeden imkânsız zaten [referansı kastediyor], bir tane vali yardımcısı, içişleri bakanlığından bir yetkili ile görüştü, bunu sürekli bu cemiyete [İlim Yayma Cemiyeti'nden bahsediyor] yönlendirdiler. Bu da yav dedi şimdi, yarın bir gün FETÖ gibi olacağına, yarın bir gün ihraç edileceğimize hiç gitmeyelim dedi. Gitmedi".(G6)

"İlim Yayma işte, ben mesela okulda biliyorum bir grup erkekten, onlar hep grupça takılırdı, işte o yurtta kalırlardı, onlar grupça hâkim oldu. Hepsinin instagramından görüyorum yani hâkim olduklarını vesaire". (OD 2/İ)

Birkaç tane daha şahit oldum bazı vakıflar var bu vakıflar nasıl oralara kadar geldiler nasıl yerleştiler anlamak mümkün değil. O vakfın adamı mülakat komisyonunda, vakfın müdürü olsun hocası olsun, şıhı olsun neyse artık onu arıyor ve diyor ki böyle böyle bir kardeşimiz var, orda olması bizim için çok iyi olur, şöyle olur böyle olur, emriniz olur yani, diyen diyiyor o da gidiyor orada Kaymakamlığını yapmaya başlıyor (…) Sonra gençler niye böyle güvensizlik duymaya başlıyor ya da niye yurtdışına özeniyor, imreniyor? Niye olmasın ki?" (G9)

Referans için Referans

Referans kavramının/olgusunun aslında temel anlamının ifade ettiği bir masumiyeti içermediği, doğrudan belirli bir kayırmacılık ağına aidiyeti gerektirdiği ve bu bağlamda bu ağların birçoğunun "kapalı gruplar" oldukları, aslında referans olarak bilinen kişi ve/veya kurumlara doğrudan ulaşılmanın imkânsızlığından da anlaşılabilmektedir.

"kimin referansıyla gelmiş?" yani kim göndermiş dedi. Ben de ben kendim

geldim dedim. Bana görüşmeyecekmiş deyip yolladılar". (G17)

"İlk mülakatlara gittiğim zamanlarda acemiydim. Yani referans gerektiğini biliyordum. Ben de memleketimin milletvekillerinin yanına gittim. İsmimi falan aldılar. Sonra bizim hemşeri bir Danıştay'da biri var biliyordum. Onun yanına gittim. Sekreter kim görüşmek istiyor diye sordu. Ben de memleketten geliyorum bir konuyla ilgili görüşecektim dedim. O aradı işte, sonra bana döndü şey dedi; "kimin referansıyla gelmiş?" yani kim göndermiş dedi. Ben de ben kendim geldim dedim. Bana görüşmeyecekmiş deyip yolladılar". (G17)

"Ben iki tane tetkik hâkimiyle, görüştüm HSK üyesiyle görüştüm, HSK Genel Sekreter yardımcısıyla görüştüm (…) Ama beni yapmaya çok istekli değillerdi çünkü ben kimsenin adıyla gitmedim oraya hani giremedim daha doğrusu bulamadım, bizzat ulaştım.(G6)

"Şimdi ben Kamu İhale Kurumu sınavına girdim, yazılı sınavım çok iyi geçti. Alanım Hukuk olmasına rağmen Maliye sorularının da tamamını yaptım. Sonra beni mülakata çağırdılar. Bu ciddi bir mülakattı yani Hâkimlik gibi değil 45 dakika falan sürdü. Bana sordukları soruların hepsini cevapladım, komisyonda şey de vardı. KİK Başkanı adı şey M.G.. O bana dedi ki senin yazılı sınavına da baktım sen Maliye sorularını da yapmışsın ben sana oradan da bir soru soracağım. Sonra sordu onu da bildim. Yani mülakatım çok iyi geçti. Mülakat bittikten sonra Başkan bana referansın yok mu? senin dedi. Ben var dedim İ.H.F. milletvekili. O da bana elindeki listeyi gösterdi referans kısmı var listede benim ki boş. Bana dedi ki seni 5'e kadar bekleteceğim. Git bir referans bul seni almak istiyorum. Ben milletvekilini aradım, tamam dedi ben söylemiştim falan. Sonra bekledim. Saat dört buçukta aradım başkanı aramamış kimse. Elendim o sınavdan". (G17)

Referans-lar Hiyerarşisi

Yukarıda bazı örneklerinde görüldüğü üzere birçok görüşülen, bu referanslara ulaşabilmek için de ayrıca referanslara ulaşmak gerektiğinden bahsetmektedir. Yapılan görüşmelerden edinilen dikkat çekici bir bilgi ise "referanslara ulaşmak için bulunması gereken referansların", tabiri caizse Ankara'daki iktidar sahiplerinin taşrada temsilcilikleri diyebileceğimiz imtiyazlı kişiler ve bunların konumuna ilişkindir. Bu kişiler bu kadrolara aday olan herkes tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla bu kişilere ulaşmak için adaylar yerelde de "referans" aramak durumundadırlar. Diğer dikkat çekici tespit ise *mülakat* aracılığıyla eleme sisteminde "referanslar hiyerarşisi" ve özellikle son yıllarda artan iktidar partisinin etkililiğidir.

"Onun üzerinde bakan buluyor, bakanın üzerinde ne bileyim Cumhurbaşkanı yardımcısı yani.." (G8)

> "Şey var yani, referansın, referansının referansı gibi [gülüyor]. Parti ilçe başkanlığına gidiyorsun, parti ilçe başkanı o partinin çevresinde güçlü birisi, O il başkanına gönderiyor, O il başkanı aradaki güçlü kişiyi buluyor, derken yani öyle bir süreç var. Ya da Ankara'ya gidip zaten bu işin döndüğü yerler Meclis, kısımları herkes Milletvekili ya da Yargıtay, biliyorsunuz tüm hukuk camiası orda. Hani oradan bir bürokrat bulabilir miyim? Bir de şöyle bir şey var. Örnek vereyim, ben ilçe teşkilatı aracılığıyla torpil ya da referans buldum, [başka] kişi atıyorum, Adalet Bakanlığında çalışan bir müsteşar buldu mesela, benim otomatikman geri plana atılmam kaçınılmaz bir durum oluyor. Onun üzerinde bakan buluyor, bakanın üzerinde ne bileyim Cumhurbaşkanı yardımcısı yani farazi olarak söylüyorum. Böyle şeyler de var. Hiyerarşisi var kesinlikle. Kota olduğuna dair duyumlar da var mesela bakanın, her bir partinin, her teşkilatın, ya da her tarikatın şu kadar kotası var...". (G8)

Kamuda araştırmaya konu kadrolara atamalarda işleyişi şöyle özetlemek mümkündür; özü itibariyle yasal mekanik bir sürece işaret eden *güvenlik soruşturması,* uygulamada ağırlıklı olarak *referans* kabul edilen kişilerin ve kurumların görüşleri üzerinden işlemektedir. Onlardan gelecek dönütler aracılığıyla atanma veya atan-a-mamalar ise *mülakatlar* aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu işleyişte hayati bir rol oynayan *referanslar* ise toplumsal, siyasal *alanda* eşine az rastlanır bir güce sahip olmaktadırlar. Referans konusunda diğer önemli bulgulardan biri de "referans bulabilenlerin referans olabilmeleri" durumudur. Yani yukarıda daha önce "kadın" başlığında değinildiği üzere bahse konu referanslar aracılığıyla ilgili kadrolara erişebilen ve dolayısıyla toplumsal anlamda oldukça önemli bir statü ve güce sahip olan kişiler aynı zamanda, başta eşleri ve aileleri olmak üzere başka kişilere de referans olabilmektedir. Yapılan saha çalışmalarında görüşülenlerin hemen hepsi her ne kadar son beş yılda etkinliklerinin azaldıklarına dikkat çekseler de referans arayışları sırasında "tanıdığınız hâkim-savcı benzeri kimseler var mı?" sorusuyla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Yani kayırmacılık dolayımıyla elde edilen kadrolar, bu kadroları işgal eden kişilere maddi ve manevi (toplumsal statü, konum) olanaklarına ek olarak *referans* olabilme olanağı/gücü de sağlamaktadır. Dolayısıyla kayırmacılık dolayımıyla ve bu ilişkilerin hâkim olduğu bir *alanda* elde edilen konumların getirdiği güç ve olanaklar iki kat artmaktadır denebilir.

Referans-lar/Kayırmacılık Dolayımıyla Şekillenen Kamu Yönetiminin Yansımaları; Paralel Devletler

Hangi şekilde olursa olsun "refere edebilme" gücüne sahip olanlar, Bourdieu'nun toplumsal kozmostaki mücadelede devlete atfen kullandığı "çok güçlü bir hakem"

pozisyonunu ve rolünü (karizma) kullanmaktadırlar. Bunun sonucu olarak elde edilen bu *karizma,* Türkiye'de son yıllarda oldukça tartışılan tarikatlar ve/veya siyasallaşan kamu kurum ve kuruluşları konusunun da anlaşılmasında oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Bu tip referanslar aracılığıyla atanma -ki saha araştırmalarından edinilen veriler ışığında neredeyse tüm atamalar böyle işlemektedir- sonrasında göreve gelen kişilerin gerek liyakat anlamında gerekse referanslarıyla geliştirdikleri veya geliştirecekleri vefa/minnet ilişkisi sonrasında, görevlerini nasıl ifa edeceklerine ilişkin kısa bir düşünme bile Türkiye'de güncel olarak tartışılan adalet, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hemen tüm konuların/sorunların anlaşılması ve aşılması açısından hayati öneme sahip ipuçları sunmaktadır.

"Adam ben seni işe aldırdım diyebileceği için ben bunu kimsenin eline vermek istemiyorum". G(13)

"E bunlar [görüşmeye yanaşmayanlar] tabi ki atanırlarsa da imzalarını, kararlarını da bu şekilde korkarak verecekler, ben de korkuyorum sesten tanıyabilirler, insanların parmak izi, gözleri gibi sesleri de tek, ama yine de ben katılabilirim". (OD 1/C)

"Sordukları kişiler belli biz hepimiz biliyoruz. Burada mesela bir adam var. O baya yukarıya Adıyaman'da referans olan tek kişi neredeyse, her şey bir ondan geçiyor, yukarısı ona soruyor, onun burada birkaç tane adamı var, Avukatlardan birkaç kişi bunları biliyoruz zaten, o kişi bunlara soruyor bunlar kendileri biliyorlarsa biliyorlar zaten, yoksa onlar kendi çevrelerine soruyorlar, böyle bir zincirleme soruşturma". (OD 2/F)

"Kişi kendine güveniyorsa ya da hak ettiğini düşünüyorsa, olur olmaz onu bilemiyorum ama yani şey gibi düşünüyorum ben, eğer hak ediyorsam puanlarımı ben yeterli buluyorsam, benim referansa zaten ihtiyacım yok, …referans değil torpil olduğu için çirkin bir yere gittiği için, adam ben seni işe aldırdım diyebileceği için ben bunu kimsenin eline vermek istemiyorum galiba". (G13)

Kayırmacılık/Referans Ağına "İtilen" Gençler; Budala Sendromu

Saha araştırması sırasında toplanan veriler ve elde edilen izlenimlerden, bahse konu kadrolara aday bu kişilerin ruh hali ve duygu durumlarına ilişkin de bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Bahse konu kadrolara aday kişilerde görülen; çaresizlik, ikilem, etikle-ikbal arasına sıkışmışlık katılımcıların hemen hepsinde oldukça belirgindir. Öyle ki ironik bir şekilde "kayırmacılık ağlarına düşme" bir hak arama yöntemi şeklini almıştır denebilir.

"Budala sendromu"[109] diye adlandırılabilecek bu durum; aslında bilişsel ve akademik olarak yeterli olduklarını düşünen ve bunu yazılı sınavla kanıtlayan kişilerin bahse konu kadrolara atanabilmek için kayırmacı uygulamaların ve bu şekilde oluşturulan ağların içine tabiri caizse zorla itilmesi sonucu içinde bulundukları ruh haline işaret etmektedir.

Bu durum ve ruh hali aslında kayırmacılıkla ilgili en yaygın kullanılan ve araştırma sırasında da görüşülenler tarafından en çok tekrar edilen *torpil, referans, asıl liste* gibi terimlere yansımıştır. Utangaç şekilde bu terimlere yüklenen anlam ve bu terimlerin kullanımı çarpıcı bir şekilde bu ruh halini göstermektedir.

"**Sende torpil aramak zorunda kalıyorsun çünkü adalet duygusu kalmıyor. Kendine sadakatin kalmıyor…" (G5)**

"Referans dediğimiz aslında bu halk arasında torpil diye adlandırılıyor ama şöyle bir ayrım yapmışlar artık vicdanı rahatlatmak için, asıl listeye giren kişi bu asıl listeye giren kişiden kastım da şu aslında, 1000 kişilik bir kadro açılmışsa bu ilk 1000 kişiye giren aslında asıl listeye yani asıl hak eden kişiler bunlar aslında. İşte ilk 1000 yani asıl listeye girip de birilerinin kendilerinin önüne geçmesini engellemek için kişilerin aradığı bir yardımcı ya da araya soktuğu kişilere referans diyorlar. Asıl listeye giremeyip de asıl listedeki kişilerin önüne geçmek için aranan kişilere de torpil, yani öyle bir ayrım yapmışlar aslında. En nihayetinde herkes birilerini bulup kendi hak ettiğini düşündüğü ya da bu mesleği yapmak istiyorum her yol mubahtır anlayışıyla… Böyle bir ayrım oluştu, yani ilk bine giren kişi de birileri benim hakkımı yemesin diye. İlk bine giren kişi yani asıl listeye giren kişi başkaları benim önüme geçmesin diye, normal şartlarda ben kazanırdım ama şartlar normal olmadığı için biri benim önüme geçmesin diye birilerini bulmalıyım.… Kesinlikle zorundayım algısı var. İşte bu kişilerin yaptığı kendi içinde referans adını almış ama asıl liste dışındakilerin yaptığı da asıl listeye girmek için torpil olarak adlandırılıyor. Aslında her ikisi de aynı hareket sadece listeye göre referans ve torpil diye bir ayrım oluşmuş". (G8)

"Şimdi referans ile torpil aynı şeyler değil. Yani sen hukuk camiasından birine memleket üzerinden ya da başka biri kanalla ulaşıyorsun o da senin hâkim olmaya uygun olup olmadığını bir şekilde mülakat gibi dinliyor, sorular soruyor. Bu referans. Ama siyasi parti veya başka şeyler de gerekiyor işte onlar da torpil oluyor". (G17)

"Yani herkese oluyor bari bize de olsun, biz ölelim mi? Kendini kötü hissediyorsun çünkü

[109] Ünlü Rus yazar Dostoyevski'nin 1868 yılında yazdığı özgün adı "Idiot" olan "Budala" romanı, 19. yüzyılda Rusya'daki sosyal hayatı ve insanların ruhsal durumlarını analiz etmektedir. Aslında bir aşk romanı olan eserin kahramanı Prens, aslında *budala* gibi görünmesine rağmen oldukça zeki bir gençtir. Yazar romanında yozlaşmış bir toplumda dürüst bir insan olarak bocalayan Prens Mışkin'in ikiyüzlü bu toplumsal ilişkiler içerisindeki yaşamının zorluklarını anlatmaktadır. Romanda idealist bir insanın dejenere bir toplumda nasıl budala olarak yaftalandığı gösterilmiştir.

karşındaki adam lacileri giyip senin önünden geçiyor. Ya bunun benden ne üstünlüğü vardı? Ben bundan daha iyi puan aldım, daha çok çalıştım o takım elbise giyiyor ben gidiyorum, bir kafede, bir barda çalışıyorum. Sen de torpil aramak zorunda kalıyorsun çünkü adalet duygusu kalmıyor. Kendine sadakatin kalmıyor". (G5)

"Şu an tüm arkadaşlarım yani şu an bir kuruma girmiş olsunlar ya da olmasınlar hazırlanıyor olsunlar hepsi, bizatihi çok yakın bir arkadaşım da ev arkadaşım yapmıştır. Yani TİGEM'in bir sınavını kazanmıştı, müfettişlik sınavını kazanmıştı, yani onlarda da keza hepsinde söz konusu, işte külliyeden birini bulalım, yukarı kademeden siyasi olarak birilerini bulalım derdindeydiler ki aslında o çocuklarında bir kabahati yoktu, bu düzen onları buna itiyordu. Onlar da aslında istemiyor... Buna itiyorlar yani… Çevremde de birçok üniversite mezunu arkadaşım böyle düşünüyor yani ben şu an bu işe girmeseydim, sınavlara çalışıyordum, evli değildim, cebimde param da yoktu. Ben geçen sene kütüphanede ders çalışıyordum, kütüphaneden çıktım sigara içmeye kapıya, affedersiniz böyle söyledim aynen ben böyle işin [küfür ediyor] dedim sigarayı yere vurdum, kütüphaneden çıkışım o çıkış. Bir sene sonra etrafıma baktım evet ne için yapıyoruz ne için okuduk, ama para kazanmak zorundayız ilk amaç karın doyurmak, tamam ideallerimiz var ama ben şu an hala KPSS'nin peşine düşmüş olsaydım şu an büyük ihtimalle ben kütüphanedeydim ve babamdan elli lira harçlık almıştım, bu bir gerçektir yani. Benim demek istediğim bir şeyler bana dokundu, 24 yaşındaydım, yani 11 lira para var cebimde, birilerinin hali hazırda birilerinin girmeye hazır olduğu, yerlerinin belli olduğu, yüz kişi alınacaksa 80'i belli de, yani babama baktım, öbür kardeşim üniversitede, etrafıma baktım, yani cehennem dediğim o, yani o kurum sınavları cehennem işte mülakat aşamasında olup olamayacağı zaten belli değil, ben dedim bu yola giriyorum dedim girdim, pişman mıyım değilim". (G9)

Saha araştırması sırasında, yukarıda da bahsedilen adaylardaki çaresizlik, umutsuzluk, sıkışmış ruh halini göstermesi açısından adaylar arasında; "soruyu mülakat başkanı sorarsa geçtin, diğerleri sorar ise geçemedin", "tek soru sorulmuşsa geçtin; birden çok soru sorulursa kaldın", "komisyon üyeleri neşeli ise geçtin veya sinirli ise kaldın", "mülakat süresi uzun sürdüyse kaldın, kısaysa geçtin", "konu dışında soru sorarlarsa geçtin" gibi pek çok "efsane" ya da "totem" denebilecek görüşe/inanışa rastlanmıştır.

"Şöyle şeyler var, şehir efsaneleri, işte kurulda kiminle en çok konuşurlarsa o mülakatı geçti demektir. İşte kurul kime teşekkür ederse ya da iyi günler derse çıkışta vesaire, aslında bu kişi mülakatı geçmiştir şeklinde. Forumlar bunlarla dolu aslında, belirsiz bir durum olunca, mülakat demek hakikaten belirsizlik demek. İşte böyle şeyler türetiyorlar insanlar ister istemez. İşte buna göre hani mülakatım iyi geçti kötü geçti değerlendirmesi yapıyorlar". (G17)

Saha araştırması sırasında gözlemlenen önemli tespitlerden bir diğeri de, özellikle kendilerini belirli bölge, memleket ve bunların imlediği kimliklerle tanımlayan ve/veya yaşadıkları deneyimlerle -bahse konu kadrolara atanmaya çalışırken edindikleri- böyle

tanımlamak durumunda kalan adaylarda görülen "öğrenilmiş çaresizlik" ya da "hoca bana taktı" metaforuyla açıklanabilecek bir duygu durumudur. Toplumsal algıdaki devlet/kamu'nun hiyerarşik olarak üst-ün durumu, bu çalışma çerçevesinde bahse konu kadroları dağıtmadaki otoriteyi de işaret etmesi bakımından "hoca bana taktı" benzetmesindeki "hoca"ya daha uygun gelmektedir. Dolayısıyla bu ikinci benzetme bu duygu durumu tanımlamada daha uygun görülmektedir. Elbette ki aslında bu çalışmanın da temel tezlerinden biri olan ve "yapısal kayırmacılık" olarak tanımladığımız Türkiye'nin kadim toplumsal/siyasal problemlerinden olan cinsiyet, etnisite, inanç gibi ayrımcılıklar/ötekileştirmeler bu tespitle yok sayılmamaktadır. Ancak gerek bu ötekileştirmelerin yaygınlığını ve bunun sonucunda ortaya çıkan yaygın algıyı göstermesi bakımından gerekse bu tarz dışlayıcı, ötekileştirici uygulamalar yok kabul edilse dahi ortaya çıkardığı ön ve kalıp yargılar açısından bu durum önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Öyle ki bizim de bölgecilik, memleketçilik gibi temalar üzerinden billurlaşan "yapısal kayırmacılık" dediğimiz bu durum, toplumsal kutuplaşmalar ve bu bağlamda toplumsal barışa etkileri bakımından hayati önemdedir. Yedi yıldır Ankara'da bahse konu kadrolara yönelik hazırlık hizmeti veren bir dershanede hocalık yapan ve kendisi de birçok mülakat deneyimi yaşamış bir görüşülenin bu konuda söyledikleri oldukça çarpıcıdır:

> "Yani insanlar yapacak bir şey bulamayınca yani tamam başarılı insanların isyanını anlıyorum ama başarısız insanlar için de bu artık etiket gibi oldu. İşte beni memleketimden dolayı zaten almıyorlar. Hayır, öyle değil sen kendi üzerine düşen her şeyi yap eğer yine eleniyorsan o zaman bunu söylemeye hakkın var. Ama sen baştan beni memleketimden dolayı zaten almıyorlar dersen, bu senin için etiket olur". (G13)

Özellikle gençlerde görülen farklı ruh hallerini göstermesi bakımından, Hakkârili olan ve henüz ilk kez mülakatta elenen -ki yapılan görüşmelerde, son beş yıl öncesine kadar ilk mülakatta atanmanın oldukça nadir olduğu söylenmektedir- bir görüşülenin söyledikleri oldukça dikkat çekicidir;

> "Her şeyin demografik olarak herkesin nasıl bir düşünceye sahip olduğu aşağı yukarı kestirilmiş durumda. Bence ülkedeki seksen milyon insanın yaşadığı yerleri biliyorlar, kimin nerde yaşadığını, kimin yaşadığı yerde hangi görüşün ağırlıkta olduğunu, hangi evde kime hangi partiye oy çıktığını dahi biliyorlar. Ben bunun böyle olduğunu düşünüyorum… Ben hâkim olmak için girmiyorum ki sınava ben bu sefer de hâkim olmak için girmedim. Ben hiçbir zaman ülkede bir konum elde edeyim, dünyada bir konum elde edeyim diyerek yaşamadım ki. Beşik ulemalığına karşı çakmak için, Ziya paşa, Namık Kemal, Neyzen Tevfik neden yapmışlarsa o zamanlarda ya da köleliğe karşı Spartaküs, İngiltere'nin sömürüsüne karşı William Wallace neyse ben de aynı

görevi yürütüyorum". (G14)

Yukarıda daha önce ilgili bölümlerde bahsedilen Türkiye'de belirli grupların ve kimliklerin ötekileştirildiği ve bunun da memleket üzerinden sembolleştirildiği tezini destekler nitelikteki veriler, ister temeli olan ister bir temeli olmayan sadece duygu durumlarına işaret etsin, özellikle atan-a-mayan adayların çoğunda görülmektedir. Bunun bir diğer sonucu da yine yukarıda değinilen birçok görüşmecide de gözlenen, memleket ve/veya bölge üzerinden kalıp yargılara dönüşmüş veya dönüşmekte olan ayrımcılık algısına ilişkin ön yargıların yaygınlığıdır. Yukarıda *yapısal kayırmacılık* olarak nitelediğimiz ve memleket üzerinden işleyen bu ayrımcılık, bahse konu kadrolara atanma veya atanmama süreçlerinde, özellikle son beş yılda güçlü referanslar ve/veya artık doğrudan iktidar partilerine "iltisak ve/veya irtibat zorunluluğu" sonucunda ironik bir şekilde azalmıştır. Bu konuda görüşülenlerin hemen hepsi aynı fikirdedir. Bu hususta Trabzonlu, ailesinin 2002'den peri Ak Partili olduğunu belirten ve yazılı sınavlarda derece yapmasına rağmen üç defa mülakatlarda elenen G8 birçok örnekten biridir.

İster memleket, ister parti ve benzeri formel ve/veya informel örgütler ve bunlar üzerinden şekillenen ağlar aracılığıyla veya akrabalık benzeri ilişkilerle amaçlananın, en temelde, makro düzeyde ideolojik, mikro düzeyde ise daha gündelik çıkarlara işaret eden, ilişkisel olarak "güvenilebilecek" kimseler olduğu söylenebilir. Bu güvenilecek kişi farklı bağlamlarda ve farklı temalarla; yeğenden, hemşeriye, İmam Hatip mezunundan, aynı tarikatlıya, aynı partiliye kadar uzanan ağlarla imlenebilmektedir. Dolayısıyla konu/sorun ve onun kaynağı "sadakat" üzerinden okunmalı ve sadakatin yönü üzerinden aşılmaya çalışılmalıdır.

4.5. Kayırmacılığın Anahtarı (Sihirli Sözcüğü): Sadakat

Bu araştırmanın saha çalışmaları sırasında görüşülenler tarafından en çok tekrar edilen kavramlar/temalar; *referans*, *mülakat*, *güvenlik soruşturması*, *torpil*, *adamı olmak* gibi kavramlardır. Bunlara ek olarak yine katılımcıların hemen hepsinin bu kavramlara ilişkin açıklamaları sırasında söyledikleri diğer temalar ise; *biz*, *bizden olmak*, *onlar*, *onlardan olmak*, *kendi adamları olmak* gibi kelimeler, kavramlardır. Dikkat edileceği üzere bu tip kavramlarla maruz kalınan veya kalındığına inanılan bir ötekileştirme ayrıştırmaya işaret edilmektedir. Görüşülenler tarafından atama gücünü elinde bulunduranlara atfen söylenen *bizden olsun* gibi kavramlara ilişkin açıklamaları da; hâkim konumdaki kişilerin, kendi ideolojik, siyasal, inançsal kodlarına işaret eden gerçek

ve tüzel kişiler aracılığıyla sağlanan bir "güven" duygusu yani bir "sadakat" beklentisine ilişkindir. Sağlanan veya sağlanması beklenen bu "sadakat" aracılığıyla makro ve mikro düzeyde kendi çıkarlarının ve dolayısıyla mevcut düzenin devamının sağlanması amaçlanmaktadır.

Sennett'in (2014: 13) de ifade ettiği gibi "sadakat, otorite ve kardeşlik bağları olmaksızın hiçbir toplum ve bu toplumun hiçbir kurumu uzun süre işlevselliğini koruyamaz ve bu nedenle duygusal bağların siyasal sonuçları vardır". Ayrıca yazara göre bu minvalde şekillenen bir ilişkiyi işaret eden ağ/bağ sözcüğü aynı zamanda bir bağımlılığı da gösterir. Bu bağlamda özellikle kamu yönetimi gibi Weberyan anlamda bir rasyonelliği içermesi gereken organizasyonlarda sadakatin yöneldiği ve hizmet ettiği/edeceği amaçlar ve çıkarlar hem bu araştırmanın konusu açısından hem de demokratik bir hukuk devletinde hemen her türlü kamusal hizmetin yürütülmesi açısından oldukça hayatidir. Bu durum özellikle son yıllarda ülkenin ulusal güvenliğinden, adalet sistemine; eğitim kalitesinden, medyanın durumuna kadar Türkiye'nin sosyal, kamusal, siyasal hemen her alanına sirayet etmiş tabiri caizse *metastaz* yapmış bir hastalığa benzeyen kayırmacılık konusunun da önemini somut ve acı bir şekilde göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Her türlü çağdaş toplumsal formasyonda, en azından ilerleyebilmek için temel değer, amaç; özgür düşünebilme ve eyleyebilmenin sağlanmasıdır. Bu sadece ahlaki, ideolojik bir ideal değil aynı zamanda rasyonel bir tutumdur. Bu bağlamda çocukluk döneminden itibaren bireylere kazandırılmak istenen bu tutum, tüm çağdaş toplumsal formasyonlarda olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal doğrunun/idealin kazandırılmasının evrensel, kadim aracı olarak eğitimde temel amaçlardan biri olarak belirtilmiştir.[110]

Özgür düşünme ve eyleyebilme; ahlaki, politik, hukuki bir norm olmasının yanı sıra özellikle kamuda karar alma süreçlerinde ve karar vericilerde sonuçları itibariyle kat kat daha önemli bir kural halini almaktadır. Bu çalışma özelinde değerlendirirsek hâkimlik, savcılık, kaymakamlık, müfettişlik, denetçilik gibi kamuda farklı bağlamlarda önemli sonuçları doğurabilme potansiyeli olan kararları verici durumda olan kadroların, özgür düşünme, eyleyebilmeleri ve böyle bir güce sahip ve bu gücün farkında olmaları,

[110] Bkz. Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 2'de temel amaç olarak; "Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek"denmektedir.

ideolojik bir tercih değil ontolojik bir zaruriyettir. Bu bağlamda özgürlük ve özgür eyleyebilmek konusunda Bauman'ın (2015: 128-129) tespitleri oldukça dikkat çekicidir;

> "Güç sahibi olmak özgür olarak eyleyebilmek demektir; ancak güç sahibi olmamak ya da başkalarından daha az güç sahibi olmak, kişinin seçim özgürlüğünün başkalarınca alınmış kararlar tarafından sınırlanması anlamına gelir. Hükmettiği kaynakların, A'nın B'ye A tarafından tespit edilmiş amaçlara erişmek için zorunlu davranış biçimleri dayatmasına izin verdiğinde; ... A'nın B üzerinde güç sahibi olduğunu söyleriz. A'nın fiili ya da potansiyel eylemleri olmasaydı, B'nin eylemlerinin olduğundan farklı olacaklarını tahmin edebiliriz; B'nin amaçları başka birinin kaynakları olduğunda ve bu yüzden başka birinin amaçları için bir araç olarak kullanıldığında, B'nin seçim özgürlüğünden çok ciddi tavizler verilmiş olur. B'nin eylemleri artık *özerk* değildir; *güdümlü* hale gelmiştir".(italikler yazara ait)

Yukarıda daha önceki bölümlerde kayırmacılığın kültürel temellerinin analizi sırasında da belirtildiği üzere Türkiye toplumunda temelleri oldukça eskiye dayanan ve inançsal kültürel kodlarla beslenen bir "şefaat" anlayışından söz edebiliriz. Aslında bir anlamda da bağımlılığa işaret eden bu durum ve tutumun Türkiye toplumundaki yaygınlığına ilişkin tespitler önemli Türk sosyologlarından Prens Sabahattin'in 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yozlaşan ve siyasal anlamda çöküşün oldukça hızlandığı Osmanlı Devletine ilişkin analizlerinde de görülebilir. O'na (2007: 213) göre,

> "Kayrılmadan başka hiçbir vasıta-i terakkisi bulunmayan adam, bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil hamisinin istediği şekle girmeğe mecburdur. Onun nazarında beyaz olan kendi nazarında siyah da olsa yine siyahı beyaz kabul etmeğe mahkûm. Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinen bu memurların madunlarından ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmaktır".

Bu çalışma amacıyla yapılan özellikle ilk pilot görüşmede, A Grubu kadro adaylarının, konuşmaktan kaçınması, yapılan görüşmede, yukarıda daha önce belirtilen ses kaydının[111] incelenerek kendilerinin sonradan tespit edileceklerine varacak düzeyde distopik düzeye varan *korku halleri* Türkiye toplumu ve özellikle Türkiye kamu yönetimi açısından dikkatle üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken bir konudur. İçselleştirilmiş, normalleşmiş bu *korku hali/iklimi* sonraki görüşmelerde de görüşülenlerin tutum ve davranışlarında gözlemlenmiştir.

Toplumsal bir *güvensizlik* halinin hem sebebi hem sonucu olarak ortaya çıkan kayırmacı ilişkiler ve uygulamalar, toplumsal algıda bir endişe/korkuya yol açmaktadır.

[111] 12.06.2019, Ankara/Kızılay'da yapılan 1 nolu görüşme; Görüşmeciler, A1, Ç1, R1 ve dersane yöneticileri.

Dolayısıyla genel anlamda toplumda, özelde ise bu araştırma amacıyla görüşülen kimselerde gözlenen, "korku" ve "güvensizlik" duygu durumlarının paradoksal ve simbiyotik bir ilişki içerisinde oldukları söylenebilir. Bu algının kırılmasında en temel görevi üstlenmesi gereken yukarıda bahsedilen kamuda karar verici konumdakiler ya da bu konuma aday kimselerdeki korku, güvensizlik hali/ duygu durumu, içinden çıkılmaz bir *anomiye* dönüşmüş durumdadır. Buradaki *güven* sorununun toplumda gözlenen ilişkisel (kişilerarası) bir güvensizlikle beraber, daha çok toplumun kamuya ve kamu yönetiminin kendi kendisine olan güvensizliği (kamusal/politik güven), diğer bir deyişle siyasi ve/veya hukuki bir güvensizlik durumu olduğu söylenebilir. Yukarıda Bauman'ın da altını çizdiği *güdümlü* olma ve *özerk* olmama halinin, *korkunun* yanında bir diğer önemli sebebinin ise kayırmacı ilişkilerin adalet içermeyen ve bu adalet-sizlik algısının kayırılana da yansıması muhtemel doğasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu ilişkide himaye edilenin himaye edene duyduğu *vefa*/*minnet*, yine bu ilişki dolayımıyla oluşacağını düşündüğü olumlu veya olumsuz gelecek kaygısı, beklentisi; özellikle *kamusal güvenin* hissedilmediği bir formasyonda düşünceyi ve eylemi elbette ki *güdümlü* hale getirecektir.[112]

Türkiye'de özellikle yeni hükümet sistemi sonrası siyasal/kamusal işleyişte billurlaşan, tek merkezden tüm kararların alınmasındaki keyfiyet Weber'in *otorite* ve onun kaynakları üzerine analizlerini hatırlatmaktadır. Weber'e (1922: 231-232) göre gelenekle temellenen bir otorite ve otorite kaynağı olarak *patrimonyalizm* (*patrimonyal devlet*); gücü elinde bulunduranın devlet aygıtlarını şahsi iktidarını genişletmek için sırf kendisine ait bir araç haline getirmesidir ve bu egemenlik gelenekten keyfiyete geçen bir buyurma yetkisi ise *sultanizme* dönüşür ve bu bağlamda *sultanizm*, *patrimonyal otoritenin* uç bir örneğidir. Weber'in birçok kez Osmanlı'dan da örnekleyerek yaptığı bu analizi değerlendirdiği çalışmasında İnalcık, Osmanlı bürokrasisinde Sultan'ın

[112] Bir öğretmen tarafından yazılan; Türkiye'de okullarda farklı kayırmacı uygulamalar vasıtasıyla yönetici konumuna gelenlerin, yetersizlik veya minnet gibi etkenlerden dolayı yaşadıkları ast-üst ilişkisindeki kaotik durumları *hafi liderlik* (cryptic leader) kavramıyla değerlendiren bir çalışma için bkz. (Aksoy, 2016).; Bir diğer çalışma ise Türkiye'de polislik ile ilgili bir çalışmadır. Araştırmada görüşülen 306 polis şefinden %72'si atamalarda adil düzenlemelerin olmadığını, %53'ü kendi atamalarında yasa dışı (adil olmayan) yol kullanıldığını ifade etmektedir. Yazara göre bulgular, Türkiye'de polis teşkilatındaki temel sorunların nepotizm ve favoritzmden kaynaklandığını göstermektedir (Mutlu, 2000: 386). Diğer bir çalışma ise öğretmenlerin kayırmacılığın varlığı ve yaygınlığı açısından değerlendirildiği çalışmadır. Kayseri/Melikgazi'de 1323 öğretmenle yapılan çalışmada Türkiye'de Milli Eğitim kurumlarında kayırmacı uygulamaların eğitimin her aşamasında ve her türlü uygulamasında ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir (Aydoğan, 2009).

konumları (statü) dağıtmaktaki biricikliğinden bahsetmekte ve hükümdarın beratı/tuğrası olmayan hiçbir resmi otoritenin, rütbenin meşru ve yasal olmadığına dikkat çekmekte, ancak hükümdarın beratı geri alması veya ölmesi halinde toplumdaki her türlü yetki ve düzenlemenin iptal olduğunu hatırlatmaktadır (İnalcık: 1994: 8-9). Aslında son yıllarda Türkiye'deki siyasal/bürokratik işleyişin, bahsedilen tanım bağlamında *patrimonyal bir sultanizm*'e evirildiği şeklinde bir yorum yapılabilir[113]. Bu anlamda, özellikle iktidarı elinde bulunduranların güçlerinin zayıfladığı veya bu algının yaygınlaştığı zamanlarda artmak üzere, bu tür bir iktidar işleyişinin dolayımıyla ve dolayısıyla liyakat ilkeleri işlemeyen, sadakatin/güven-ce-nin bir merkeze bağlandığı bir işleyişte, çeşitli pozisyonları (konumları/statüleri) elinde bulunduranların da sürekli bu kaygıyı hissedecekleri düşünülebilir. Bu anlamda anayasal sadakat ve güvencenin herkes açısından aslında en güvenli dayanak olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Saha bulgularından elde edilen bilgiler ışığında kayırmacılık konusunun özü itibariyle "sadakat" konusu ve algısıyla yakından ilgili olduğu söylenebilir. Öyle ki Anayasal demokratik bir hukuk devletinde yönü itibariyle, temel ve yegâne sadık olunacak kurumun Anayasa ve onun ilkeleri olması gerekirken Türkiye'de bu durum yani "sadakatin yönünün"; temel genel çerçevesinin veya çekirdeğinin aynı kalması kaydıyla -yapısal kayırmacılık bağlamında değindiğimiz etno-dinsel ve cinsiyetçi bir çekirdek- farklı konjonktürlerde değişebilen iktidarlara doğru olduğu görülmektedir. Bu sadakatin yönünün göstergesi veya belirteci ise kayırmacılığın her tür formunu içerir şekilde olabilmektedir. Bu göstergeler, aile bağları bakımından *nepotizme,* mezun olunan okul bağlamında *kronizme,* aşiret bağlamında *tribalizme,* memleket bağlamında hemşericiliğe ve hatta bölgecilik diyebileceğimiz forma kadar uzanabilmektedir.

Sadık ve/veya Şanslı Memleketler/Bölgeler, Kentler, Okullar, Aşiretler

Son yıllarda Türkiye'de belirli illerden ve/veya bölgelerden olanların ve/veya belirli okullardan mezun olanların kamu kaynaklarından daha kolay ve daha fazla faydalandıklarına yönelik yaygın bir kabul ya da en azından algı olduğu saha çalışmalarında net olarak gözlemlenmiştir. Öyle ki bu durumu destekler nitelikte bir

[113] *Patrimonyal Sultanizm*'in "modern" sonrası tezahürleri (*neo patrimonyalizm*/neo *patrimonyalist sultanizm*) için bkz. (Houcham, Juan, 1998); (Søren, 2018) ve Türkiye üzerinden bir analiz için, (Kalaycıoğlu, 1992).

açıklama, kamuya açık bir toplantıda Adalet ve Kalkınma Partisi Balıkesir Büyükşehir Belediye Başkanı Yücel Yılmaz tarafından şöyle ifade edilmiştir; "(Türkiye'de) siyaseti Trabzonlular temsil ediyor, Karadenizliler. Yani bir İmam Hatipli olacaksın bir de Trabzonlu. Makam sahibi olmak için. Bizim dönemde öyle".[114] Aynı duruma ilişkin farklı toplumsal gruplara yönelik benzer tespitler, yapılan odak ve derinlemesine görüşmelerin çoğunda da görülmüştür.

> "Benim Urfa'dan tanıdığım üç dört arkadaşım var. Belirli aşiret belirli gruplar çok rahat girebiliyor Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da. Hükümete destek veren siyasi (…) Özellikle Rize, Trabzon, Karadeniz bölümü İçişleri Bakanlığında Kaymakamlık ve Polislikte. Benim kardeşim iki kez, üç kez Komiser yardımcılığı sınavına girdi. Emniyet Genel Müdür yardımcısına kadar gittik. Olmuyor dedi kardeşim, Vartolusunuz olmuyor, alevisiniz olmuyor dedi. Açık açık söyledi. Yani bölge olarak en başta Karadeniz Bölgesi.…2016'ya kadar Konya Selçuk Üniversitesinden mezun olanların % 80'i alınıyordu. Selçuk Hukuk mezunu. Şu an Güney Doğu Anadolu'dan Urfa, Mardin alınıyor [atanıyor]. Güçlü aile ve aşiretlerden". (Muş/Varto, G14)

> "Karadenizliler için artık [referans'a] ihtiyaç yok. Adam zaten gittiği her yerin müdürü, başkanı Karadenizli yani referans aramıyor, ihtiyacı yok. Yani adam gidiyor mesela Adalet Bakanlığına girecek, Bakan yardımcılarından biri mutlaka Karadenizli oluyor. Niye Karadeniz'i seçiyorlar, milliyetçi, itaatkâr bir millet yani (…) Benim böyle iyi bir yerlere gelen dört beş tane arkadaşım var hepsi Karadenizli". (Ş. Urfa, G6)

> "Bugün bu memleketi Karadeniz Bölgesi yönetiyor. Yıllardır aslında yanlış olmasın. Mesut Yılmaz da Karadenizliydi, Rizeliydi. Yani bu gün bu memlekette müthiş bir şekilde Karadenizlilerin hegemonyası var. İmamoğlu Trabzonludur. Yani bunun şeyi yok sonu yok yani ve bilhassa inanın bizim Orta Anadolu, Güney Doğu ve Doğu Anadolu'dan daha kötüdür". (Aksaray, G9)

> "Ben Trabzonluyum, ailemde 2002'den beri Ak Parti üyesidir yani (…) Evet, genelde Karadenizli olan insanlarda arkadaşlarım da kazandı. Ben numunelik de olabilirim. Karadenizli olup benim bildiğim [atanmayan] yok. Doğulu arkadaşlarım var onların da genelde yine çoğu geçti ama genelde elenenler Doğulu olarak daha fazla oluyor. Karadenizli ve İç Anadolulu daha fazla oluyor kazanan. Konya, Yozgat". (G8)

[114] İlgili haber ve video kaydı için bkz. memurlar.net sitesinin "Makam sahibi olmak için ya İmam Hatipli ya da Trabzonlu olacaksın" haberi (http-30).

Memleketin Anlattıkları Ya da Memleket Kimliği

Bu göstergelerin somut bir coğrafyaya aidiyetten ziyade bu çalışmada yapısal kayırmacılık bağlamında değerlendirilen ve aslında etno-dinsel bir *kimlikleme* ya da bu yönde bir toplumsal ve siyasal *damgala-n-maya* işaret ettiği söylenebilir. Katılımcıların ağırlıklı olarak verdikleri örnekler bu durumu gösterir niteliktedir.

> "Ben mekân değil, hani şu an baktığımız zaman, mekânın değil de mevcut durumların etkili olduğunu düşünüyorum. Yoksa doğu, batı, il, hangi nerde yaşadığın değil yani, [kentin] siyasi durumu yani. Mesela Konya'da olsan kesin kazanırsın. Konyalı bütün arkadaşlarım hâkim oldu çünkü. Ben de orda okuduğum için, yani oranın bir şeyi var". (K. Maraş, OD 2/İ)

> "Ben de bazı illerin ayrı olduğunu düşünüyorum. Yani bir Hakkâri ile Malatya'nın şansının aynı olmadığını düşünüyorum". (Adıyaman, OD 2/H)

> "Mesela Tuncelilinin doğuştan getirdiği bir dezavantajı var, sadece o, genel olarak mezhep problem olacaktır". (Malatya, Sünni, OD 2/A)

> "Memleketin de etkisi var, benim Tuncelili arkadaşlarım var. O hep der zaten biz bu ülkenin zencileriyiz diye. Tunceli'den gelmiş Elazığlı arkadaşım var yani kökleri Tunceli'ye dayanıyor, işte Tuncelili olmak ya da doğuda Güneydoğuda bir yerli olmak işte Kürt, Alevi olmak bunlar etkiliyor". (Sivas, Sünni, G11)

İleri Kayırmacılık Olarak Siyasal Aidiyet

Gerek doğuştan kazanılan bölge, memleket gerekse sonradan edinilebilen başka bir mikro ilişkisel ağa dâhil olmak aracılığıyla sağlanmak, "gösterilmek" istenen veya görünür olan, aslında özü itibariyle "güvenilebilir" olma diğer bir deyişle "sadık" olma durumudur. Bu bağlamda, yapılan saha araştırmalarından elde edilen aşağıda bir kısmına yer verilecek veriler ışığında bu "güven" sağlayıcı temaların özellikle son beş yılda oldukça daraldığı ve/veya keskinleştiğinden bahsedilebilir. Öyle ki artık bu "gösterge" doğrudan iktidar parti veya partilerine bağlar aracılığıyla sağlanabilmektedir. Buradaki gösterge artık bir sempati, seçmen ve hatta üye olmayı aşmış, doğrudan çeşitli seviyelerde görev almayı ve bunu görünür kılmayı gerektirir bir hal almıştır.

> "Şimdi bir Yozgat'ı, Konya'yı, Sivas'ı, Erzurum'u düşünelim bir de Hakkâri'yi, Şırnak'ı düşünelim. Şimdi bu saydığım dört beş şehri de daha sonra Doğu'dan saydığım iki şehrinde gözle görülür farkları var değil mi? Çünkü önceden saydığım Yozgat, Sivas, Konya, Erzurum bunlar AKP'nin yüzde altmış, yetmişlere varan oy oranlarını yakaladığı, kale olarak nitelendirilebilecek şehirler. Şırnak ve Hakkâri diye geçen iki tane Doğu şehrinde AKP' nin bazı ilçelerde yüzde bir

bile oy alamadığı AKP'lilerin bilgisi dâhilinde. Türkiye'nin bütün bölgeleri için böyle, sadece Doğu için demiyorum. Karadeniz'de bir yer alalım mesela Artvin, Artvin'deki birinin Hâkim seçilmesi zor. Ya da İzmir'deki birinin Hâkim seçilmesi çok zor. Yani herkesin demografik olarak herkesin nasıl bir düşünceye sahip olduğu kestirilmiş durumda". (Hakkâri, G14)

"ben atanacak kişileri [önceden] çok iyi kestirebiliyorum… Şu anki iktidara yakın olmak, o bahsettiğimiz kişiye (*A. Abi*) yakın olmak, ya da ona yakın olan kişilere yakın olmak… Hani bir dönem basına da yansıyan bir dönem vardı ya, hani AK Parti'nin yönetim kadrosundaki kişiler hakim oldu diye, hakikaten o sınav döneminde… Gönüllü AK Parti'li değil resmi AK Partili arkadaşlarımız gerçekten geçti mülakatı. Resmi, kayıtlı. Biz o arkadaşları tanıyoruz, çünkü üyelik, yönetim kurulu üyeliği, belediye başkan adaylığı belki milletvekili adaylığı olabilir disiplin kurulu üyeliği olabilir, hani kayıtlı AK Partili öyle söyleyeyim. Yani gönüllüleri bile almadılar. Gerçekten AK Partili arkadaşlar var, oy veren arkadaşlar vardı cidden AK Partiliydi, ama resmi AK Partili değillerdi o insanlar da olamadılar. İsim isim biliyorum öyle söyleyeyim. Gerçekten öyleydi". (OD 2/H)

Himmet/Minnet İlişkisi Üzerinden Kurulan Tahakküm

Burada dikkat çekici diğer önemli bir husus ise yukarıda özgür eyleme bağlamında da değinilen, bu ağlar aracılığıyla hem atayan hem atanan (himaye eden/edilen), dolayısıyla çoğu liyakatsiz ve/veya bunun sonucunda özgüvensiz kişiler üzerinde kurulan tahakkümdür.

Bu tahakküm ilişkisi ve ortaya çıkan kozmos Goffman'ın "Total Kurumlar" analizini akla getirmektedir. Total kurumların özelliklerini Goffman şöyle (2016: 11) belirtir; "Total kurum, toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılmış ve resmi surette düzenlenmiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri." Bir yaşam alanı (mekân) olarak düşünülen bu mecranın -ki Goffman bunları, huzurevleri, akıl hastaneleri, hapishaneler, kışlalar, tekkeler vb. üzerinden analiz eder- boyutu kayırmacılık vb. patrimonyalist/partikülarist ilişkiler sonucunda "esir" alınan bireylerin oluşturduğu bir toplumda ya da belirli bir grupta da görülebilir ya da belirli bir toplumu işaret edebilir veya bir toplum bu dolayımla buna dönüşebilir. Özellikle bu çalışmanın "Kadın" bölümünde değinilen ve görüşülenlerin deneyimlerinden de anlaşılacağı üzere giyinme, konuşma, dış görünüş, belirli toplumsal ilişki pratikleri, sosyal ilişki stereotipilerinin bir merkez/tema tarafından belirlendiği; soyut ilişkisel toplumsal alanlara giriş/çıkışların kontrollü bir şekilde olduğu bu tür bir toplumsal kozmosun en önemli işlevsel aracı ise

kayırmacılık marifetiyle oluşturulan Fukovari yönetim/iktidar modelidir.

Aslında bu tarz bir otorite ilişkisi ve otorite analizi Foucault'da da görülmektedir. O'nun mahpus ve gardiyan örneği üzerinden yaptığı analizine göre; iktidar yukarıdan aşağıya gelmez, tüm kesimleri içine alır, hem zayıf hem güçlü (hakim) iki kesim de (mahpus ve gardiyan) eşitsiz ve hiyerarşik olan ve kontrol edemedikleri iktidar ilişkileri tarafından çevrelenmiştir[115] (Foucault, 2010:73, Hubert ve Rabinow, 1986: 186).

> "Her şey, bütün her şey daha önce planlanmış, daha önce tasarlanmış, düşünülmüş bir planın parçası. Şöyle işliyor, bizden olmayan birileri nasıl elenebilir. Sınavı geçmiş olsa dahi nasıl elenebilir diye düşünmüşler. Bizden olmayan birini devletin üst kademelerine nasıl getirmeyebiliriz diye düşünmüşler. Bunun da karşılığı şu, ya benim adamım vasıtasıyla gelip ismini yazdıracak bana, ya güvenlik soruşturmasında hoşuma gitmeyen bir özelliği olacak ben oradan eleyeceğim. Hiçbir şey beceremezsem eğer mülakata sokarım, orda 70' in altında puan veririm, ne kadar verirsem artık, 70'in altında puan verdiğim zaman da sınavda birinci de olsa, 100'de almış olsa 70'in altında mülakat puanı aldığı için elenmiş olacak. Bu durumda her halükarda benim sevdiğim, hoşuma giden ya da desteklediğim, benim fikrime, benim siyasi amacıma uygun olan adamı almış olurum ve her durumda ben zafere ulaşmış olurum düşüncesi var". (G14)

> "kimler, kimler kazanıyor ve şu an adliyenin yüzde sekseni hâkimler sıkıntılı ve her yerde böyle, bilmiyorlar. Sadece AK Parti yanlıları kazanıyor ve çoğu niteliksiz kişiler ve sadece biz talimat verdiğimizde bir şey istediğimizde bizim dediğimizi yapabilecek kişiler". (OD 2/F)

> "şimdi benim bir arkadaşım var benim elendiğim bir mülakatta o alınmıştı. Ben sonra çok yıllar sonra duyunca, o bizim okul birincisiydi, ben sanıyorum ki mülakatta da onu çok zorlamışlar 2005-2006 yıllarındaydı, ama bizim kız tabi her şeye cevap vermiş, ben de okul birincisiydi zaten lisede de okul birincisiymiş kız zaten hak etti aldılar. Yıllar sonra duyuyorum benim arkadaşım bir referansla oraya gelmiş mülakatı geçmiş, sonra o referansı olan kişiler ondan bir şeyler talep etmişler, bizimki de yapmayınca terfisine engel olmuşlar, yani 10-11 senelik hâkimdi hala ilçede çalışıyordu. O yapı [cemaatten bahsediyor] gidince şehir merkezine geldi, en sonda da istinafa geldi. Talep ettikleri şey nedir bilmiyorum, mutlaka bir dosyasına ilişkin bir şeydir, Yapmayınca terfisi engellenmiş". (OD 2/A)

> "Ben Hacettepe'de [kütüphanesinde] biz KPSS'ye hazırlanan 20-30 kişi vardık… Ak Parti'nin içinde çok samimi arkadaşlarım var. Sırf altı yıldır gidip bir yere atanmak için gidenler de var.

[115] Benzer bir otorite analizi için bkz. (Scott, 2014).

> Açık söylüyorum… Ak Parti Ankara'nın bir ilçe başkanı hâkim oldu. Ve bu hâkim de Kılıçdaroğlu'na saldıran adamın savcılığını yaptı". (G5)

Yukarıda kayırmacılık dolayımıyla ortaya çıkan güvensiz ortamda birer sığınak olarak ortaya çıkan çeşitli formel ve/veya informel örgütlerden bahsedilmişti. Bu bağlamda siyasi partilerin ve özellikle de iktidarda olması sebebiyle Ak Partinin bu tarz uygulamaların temel mecrasına dönüştüğünden bahsedilebilir. Bu durumu gösterir en önemli kanıtlardan biri olarak partinin üye sayılarına bile bakmak yeterlidir. Öyle ki son açıklanan verilere göre Ak Partinin üye sayısı toplam oy kullanan seçmen sayısının yüzde yirmisine kadar ulaşabilmiştir[116].

Somut Bir Tahakküm Kurumu Olarak, Vekâleten Yürütme

Türkiye'de gerek yürürlükteki Anayasa'da gerekse araştırmaya konu kadroları ilgilendirmesi bakımından DMK'da, kamu hizmetlerinin evrensel hukuki normlarda yürütülmesi bakımından en temel vurgulardan biri daha önce de değinildiği üzere sadakat vurgusudur. Ancak saha araştırmalarından elde edilen verilerden de görülebileceği üzere, Türkiye'de siyasal/toplumsal hayatta ve kamusal hizmetlerin işleyişinde, tüm yasal metinlerde altı çizilen sadakatin yönüne ilişkin, yanlış algılamalar ve uygulamalar yaygındır. Bahse konu tüm hukuki metinlerde sadakatin yönü Anayasa ve onun üstünlüğüne ilişkindir ve bu temel evrensel bir demokratik hukuk devleti normudur. Ancak elde edilen verilerden de görüleceği üzere Türkiye'de uygulamada, kamu gücünü elinde bulunduranların, yine kamu gücünü elinde bulunduracaklara yönelik atama ve görevlendirmelerde bu algıyı, kendilerine sadık kadrolar oluşturmak amacıyla kullandıkları görülmektedir. Başta mülakat kurullarında yer alanlar olmak üzere kamuda birçok seviyede bu şekilde işleyiş olduğu söylenebilir. Yasal mevzuatta da var olan veya sonradan eklenen düzenlemelerle bu tür bir işleyiş ve ilişkiler kolaylaştırılmış ve hatta olağanlaştırılmıştır. Aslında bu araştırma boyunca değinilen *güvenlik soruşturmasından mülakata, referanstan torpile* tüm kavramlar ve olgular buradan sökün etmektedir denebilir. Bahse konu kadrolara atamalarda izlenen şeffaf olmayan, muğlâk, adaletsiz düzenlemeler ve uygulamalar aracılığıyla yaratılan güvensizlik ortamı aracılığıyla, atanan ve atanamayan kişilerde ve bu sistemin uygulayıcıları üzerinde bir tahakküm oluşturulmaktadır. Bu durum aslında Türkiye kamu yönetiminde oldukça sık görülen

[116] Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının verilerine göre Ak Parti'nin en son üye sayısı; 11.157.656 (12.01.2021 tarihi itibariyle) dır. (http-45)

belirli görevlerin "vekâleten" yürütülmesi uygulamalarında ve bunların artan yaygınlığında da net bir şekilde görülebilir.

Türkiye kamu yönetiminde vekâleten bir görevi yürütme; "Kamu görevinin sürekliliği ilkesi içerisinde o görevi yürütmekte olan memurların çeşitli nedenlerle o görevi yerine getirememeleri halinde, bir başkasının o işi yerine getirmesidir" (İlhan ve Ürgel, 1992: 29). İş ve işlemlerin aksamaması ve sürekliliğin sağlanması amacıyla geçici bir çözüm olarak oluşturulmuş istisnai bir kurum olarak görünen bu yönetim anlayışı Türkiye kamu yönetiminde o kadar yaygınlaşmıştır ki bu kurumun farklı amaçlarla kullanıldığı algısı ortaya çıkmıştır.[117] Öyle ki bir görevi asaleten yürütebilmek için gerekli şartları taşımayı gerektiren bu konuma getirilen kişilerin, yani görevi vekâleten yürüten kişilerin bu pozisyonlara asaleten neden atanmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Vekâlet kurumunun Türkiye kamu yönetimindeki bu anlaşılması zor şekli ancak bu kurumun uygulamadaki diğer işlevleriyle açıklanabilir. Bu kurum; liyakatsiz ancak yöneticilerin kendilerine sadakatinden emin oldukları kişilerin belirli pozisyonlara getirilebilmesi ve bu dolayımla onlar üzerinde bir tahakkümün sağlanması ya da liyakatli yani gerekli şartları taşıyan kişilerin bu kadrolara atanmayarak bir beklenti içinde olmaları vasıtasıyla, bu kişiler üzerinde tahakküm sağlanması amacıyla kullanılmaktadır. Aslında Türkiye kamu yönetimindeki bu olgu/uygulamanın, bu araştırmanın konusunu doğrudan ilgilendirmediği düşünülebilir. Ancak Hâkim ve Savcılık mülakatlarından üç kez elenen G3, 2013-2015 yılları arasında girdiği ve elendiği üç ayrı mülakat sınavının komisyon üyelerinin yaklaşık yarısının (her üç mülakat kurulunda da 7 üyenin 3'ü) bu görevleri vekâleten yürüten kişilerden oluştuğunu, bunu mülakat sınavına itirazı sonrasında kendisine gönderilen mülakat değerlendirme evraklarından öğrendiğini belirtmiştir. Görüşülenlerden elde edilen bilgiler farklı kurumlar ve farklı mülakat komisyonlarında da vekâleten üyelerin oldukça yaygın olduğu yönündedir.

[117] Bkz. Gelir İdaresi Başkanlığı 2019 Sayıştay Denetim Raporuna göre; "Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) Başkanlık düzeyinde vekâleten görevlendirilen yönetici personel oranı yaklaşık %44 olup; merkez teşkilatı ayrıca değerlendirildiğinde bu oran %70'e ulaşmaktadır. Bu da göstermektedir ki, GİB tarafından vekâleten atama uygulaması, yönetim kademesindeki personel bakımından genel ve sürekli bir görevlendirme yöntemi olarak kullanılmaktadır" (Sayfa. 61). (http-31)

Bir Kayırmacılık Enstrümanı Olarak Yasal Düzenlemeler

Bahse konu kadrolara atamalarda izlenen şeffaf olmayan, muğlâk, adaletsiz düzenlemeler ve uygulamalar aracılığıyla yaratılan güvensizlik ortamı, tamamen kamunun gözü önünde yapılan yasal düzenleme ve uygulamalarda da net bir şekilde görülmektedir. Öyle ki "Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği"[118] nde bile gerek okul öncesi gerekse ilkokulda öğrencilere yapılan sınavların ve bu sınavların sonuçlarının açıklanmasının şeffaf olmasına ilişkin düzenlemeler var iken Hâkimlik Savcılık gibi kadrolara atanmalara ilişkin hali hazırda var olan bu minvalde düzenlemeler bile ortadan kaldırılmaktadır.

> "Ben 24 Aralık 2016 sınavında [Hâkimlik/Savcılık Sınavı]Türkiye üçüncüsü oldum. Normalde yazılı sınav yapıldıktan bir ay sonrasında falan yazılı sınavın sonuçları açıklanıyor hani 5 kez daha önce girdiğim için biliyorum. Önceki girdiğimiz sınavlar da öyle oldu bir ay içinde açıklandı. Şimdi biz 24 Aralık 2016'da sınava girdik bekliyoruz hani açıklanacak yazılı sonuç diye, açıklanmıyor, beş ay sonra açıklandı sanırım. Evet hem de ne zaman açıklandı bir gece öncesinde 70 barajını kaldıran bir KHK yayınlandı, onun ertesi günü yazılı sınav sonuçları açıklandı[119]Hani orda amaç kendi istediği kişileri 70' i geçmediği için bir şekilde sınava girip 70'i geçemeyen kendi istedikleri kişileri mülakata alabilmek. Hani onları kazandırmak. Ondan sonra bir daha girdim hiç çalışmadım onda da 14. oldum Türkiye on dördüncüsü yine alınmadım. Ondan sonra da tamam dedim yani sizin istediğiniz biz değiliz başkaları.… Şimdi Danıştayın başka mülakatlarla ilgili kararları var. Mesela Milli Eğitim müfettişliği mülakat sınavlarıyla ilgili. Şeffaf değil denetime açık değil diye iptal ediyor. E niye bizimkinde [Hakim/Savcı mülakatına ilişkin açılan davaları kastediyor] aynı kararı vermiyorsun. Çünkü yargı yetkisini kullanacak kişilerin belirli bir gruba mensup olması amaç bu yani. Belli bir partinin üyesi kurullarında çalışanı olmadığın takdirde olamıyorsun yani.… Şimdi 2015'teki sınavdan sonra hatta o zamana kadar o sınav da dâhil kazanan kişilerin isimleri ilan ediliyordu. Artık ilan etmiyorlar çünkü neden, bu kişilerin [kazandığı açıklanan] isimlerini tek tek googlelattınca, bizim de bildiklerimiz vardı. Yüzde çok büyük bir yüzdesi, 800 küsur kadar kişi partinin ya üyesi ya kurullarında çalışanı, ya daha önce milletvekili adayı olmuş kişiler bunlar. Hatta mecliste soru önergesi falan vardı. Orda da mecliste de bu konu kamuoyunda yankılandı[120], ondan sonraki süreçte artık isimleri yayınlamamaya

---

[118] * Bkz. "Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Dördüncü Bölüm", (http-32)

[119] 2.1.2017 tarihli ve 680 sayılı KHK'nin 6 ncı maddesiyle Hâkimlik ve Savcılık yazılı sınavında en az 70 puan alma şartı kaldırılmış; yine aynı KHK'nın 8. Maddesiyle 70 puan barajının kaldırılmasına ilişkin bu değişikliğin, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce yapılan ve sonucu açıklanmayan yazılı sınava katılanlar bakımından da uygulanacağına ilişkin geçici hüküm eklenmiştir.

[120] Konuya ilişkin Bkz. (http-33)

başladılar. Neden çünkü basit bir google araştırmasıyla hani kimleri seçtikleri çoğunlukla ortaya çıkıyor. 2016 sınavından sonra yayınlanmıyor artık". (G11)

15 Temmuz sonrasında 2016 yılında gerçekleştirilen aynı alıma işaret eden, diğer bir katılımcı:

"Benim girdiğim sınavda Afyon'dan, 70'in üzerinde alan sadece bir kişi mülakatı geçti. Geriye kalan yani geçen altı kişiden biri sadece 70'i geçmişti diğer beşi, 70'in altı hatta nasıl söyleyelim; 52, 43 falan öyle yani nasıl diyeyim 67, 68 falan değil baya ciddi altta olan kişilerdi. Ve şöyle ilginç bir şey de söyleyeceğim. Bu altı kişiden beşi MHP torpili ile girdiler". (G17)

Kayırmacılığın Bir Sonucu Olarak Paralel Devletler

Kamudaki kadro ve kariyer politikalarında kayırmacılık vasıtasıyla yaşanan yozlaşma, aslında tüm kamu çalışanlarının uyması gereken ve hukuk normları tarafından net bir şekilde belirtilen ve demokratik cumhuriyetlerin temel belirleyici unsuru olan; kamu hizmeti veren tüm kesimlerin sadakatlerinin sadece anayasaya ve onun çerçevesinde belirlenen yasalara olacağı ilkesini çürütmektedir.

Sadakatin yönüne ilişkin bu yönde bir bozulmanın ahlaki, toplumsal, siyasal sorunlara yol açmasının yanı sıra organizasyonel anlamda kurumların temel işleyişlerini de oldukça zedeleyeceği açıktır. Bu durum Türkiye toplumsal ve siyasal alanında yakın tarihte yaşanan paralel devlet yapılanması olgusu ve sonrasında 15 Temmuz ve FETÖ ile ilgili yapılan tüm açıklamalar ve analizlerde görülmektedir. Sonuç itibariyle adaletten güvenliğe, eğitimden sağlığa, bu organizasyonel sorunlar ve bunların sonuçları ülkemizde halen yaşanmaya devam etmektedir. Kayırmacılık ve dolayısıyla ortaya çıkan sadakatin yönüne ve bunun kurumlarda yol açtığı tahribatı göstermesi açısından, CHP'li bir belediyede çalışan G7'nin görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Merkezi yönetimdeki kadrolar ve onların etki alanları düşünüldüğü zaman görece dar bir etki alanı olan ilçe belediyesinde görülen bu uygulamalar ve bunların sonuçlarının; hem ister iktidar ister muhalefet olsun tüm kurumlarda yansımalarını göstermesi, hem de bunun üzerinden yetki alanları tüm toplumu etkileyen bu araştırmaya konu pozisyonlardaki benzer ilişkilerin sonuçlarına işaret etmesi açısından oldukça önemlidir:

"Sana çay getiren insan, masanı silen insan, bunu şey ayrımı yapmak için söylemiyorum. Sosyal sınıf ayrımı ya da küçümsemek için söylemiyorum. Ama ne yazık ki bu ortamlarda böyle, torpili senden yüksekse sana hava basabiliyor. Yani orda senin talimatına hani uyarken bile böyle belli bir şeyde yani o gücünü sana hissettiriyor. Ya da ne bileyim izin alacaksa referansı aracılığıyla izin alıyor, kendine izin verilmezse. Ben bunu kendi ortamımda avukat arkadaşlarım arasında yaşadım

yani. Çok ciddi bu anlamda siyasi olarak gücü olan birisi yani istediği gibi izin alıp Ankara genel merkezden başkanı aratıp, izin alıyor (…) Biz genelde bir sorun olduğu zaman bir üstüne bunu iletmekte bile endişe duyarsın hani bunu yansıtmakta bile utana sıkıla yansıtırsın ya ama bu insanlar baktı ki müdüründen izin alamıyor ya da bu anlamda avukat arkadaşları tepki gösteriyor, sürekli rapor alıyor, sürekli izin alıyor ya da kendisine verilen bir işi mesela bana daha çok dosya veriliyor diye düşünüyor, mesela ya da ben bu işi yapmak istemiyorum ben başka iş yapmak istiyorum burada diyor (…) Bu işyerinde motivasyonu düşüren, çalışma barışını düşüren bir şey, yani çalışanlara eşit davranma ilkesine aykırı bir şey çünkü sen orda kanınla canınla bütün idealistliğinle olabildiğince çalışırken, bir diğerine neredeyse ödül olarak farklı davranıldığını görüyorsun. Bir şekilde bankamatik memuruna dönüştürüldüğünü görüyorsun bir şey yapamıyorsun. Ne oluyor, orda senin de motivasyonun ciddi şekilde düşüyor kıdem ve liyakat esası esas olması gerekirken ona çok fazla uyulmadığını fark ediyorsun (…) Ya çaycı diyorum hani sana çaycı bile bilmem neyin bilmem ne meclis üyesinin yeğeni diye geliyor sana. O kişi gelmeden önce referansı geliyor. Yani herkes ayağını denk alsın diye. Kızdığı zaman bile sana insanlar seninle konuşurken böyle aba altından değnek gösteriyor sana. Ben hani güçlüyüm senden imajı da veriyor, hani sen orda düz bir memursan hiçbir siyasi bağlantın referansın, torpilin yoksa hani buna boyun eğmen bekleniyor ya da dayatılıyor bir şekilde".

Sadakatin Ödülü Olarak Kariyer

Gerek bahse konu kadrolara aday kişiler gerekse bu atama süreçlerinde görevli kurul, komisyon üyeleri ve hatta siyasilerde gözlemlenen bu kayırmacı uygulamalara karşı sessizlik ve sorgulamadan uygulama durumu "kariyerizm" izleğinden de okunabilecek bir duruma işaret edebilir. Öyle ki, "Performans odaklı olmayan yollarla kariyer gelişimini sürdürme eğilimi" (Feldman ve Weitz, 1991: 238) ve ileri düzeyde ise "uç kariyerizm" (extreme careereism) olarak; "çalışanların güç, itibar kazanmak ve kariyerlerini ilerletmek için görev performanslarının dışında kalan görünüşte olumlu veya olumsuz olabilecek davranış ve eylemlerde bulunmaları" (Bratton ve Kacmar, 2004 akt. Yıldız ve Ayaz-Arda, 2018: 153) şeklinde tanımlanan kavram, bu olguyu açıklayabilmek için önemli ipuçları sunabilmektedir. Ancak bu konu bağlamında bir kariyerizmden söz edebilmek için konunun rasyonel ve hukuki boyutuyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Öyle ki kariyerizm genel hukuki bir çerçeve ve şeffaf yükselme ve/veya atanma kriterleri belirlendikten sonra motive edici bir durum yani istendik bir boyut da kazanabilir[121]. Ancak yukarıda bahsedilen sadakat ve himmet ilişkilerinin belirleyici olduğu durumlarda

[121] Konuyla ilgili bir tartışma için bkz. (Üzüm, 2018), konunun farklı bir kavramsallaştırması için bkz. (Dede, 2019).

ve konumlarda bu ilerleme şekli doğrudan himaye eden ve onun istekleri yönünde olacaktır. Hatta bu durum ilerleyebilme için sadece himaye edenlerin mutlu ve memnun olmalarının gerekliliği inancına veya en azından böyle bir algı ve atmosferin doğmasıyla sonuçlanabilir.[122] Bu durumun hem bahse konu kadrolara atamalarda yetkiyi elinde bulunduranlar ve kullananlar hem de bu kadrolara bu ilişkiler sonucunda gelenlerin kararları ve davranışlarında göstereceği etki bir ülke/topluluk açısından hayati olabilecektir. Aslında son dönem Türkiye siyasal hayatında yaşanan gelişmeler bu bağlamda yani kayırmacılık ve liyakat ve onun sonucunda oluş-tur-ul-an himaye veya himmet/minnet ilişkisi çerçevesinden açıklanabilir. Bu durumu liyakat izleğinden okumak, hem sorunu hem de çözümü görmek açısından hayati bir önem taşımaktadır.

[122] Türkiye kamu yönetiminde işgal edilen ya da atanılan pozisyonun belirli kişi veya kurumlar sayesinde edinildiği algısı öyle bir hal almıştır ki, aslında özel sektör işletmeleriyle ilgili olarak girişimcinin yatırımlarını yönetmesi amacıyla profesyonellere belirli yetkilerini devretmesi olarak kısaca tanımlayabileceğimiz "vekâlet kuramı", kamuda da işleyişi gösterir bir durum halini almıştır. Bunun bir sonucu olarak iki kişi (sermaye sahibi ve çalışan) arasındaki ilişkiyi ve bundan doğan sorunlara yönelik İşletme ve İnsan Kaynakları gibi disiplinlere ilişkin tartışmalar, bu araştırmanın konusuyla benzeşme noktasına gelmiştir. Konuya ilişkin işletmecilik bağlamında kayırmacılığı olumlayan bir çalışma için bkz. (Ekinci, 2016).

SONUÇ VE ÖNERİLER

> "Eğer delilik her yerdeyse, hiç kimse artık mantıklı, sağlıklı ya da akla uygun davranışın ne olduğunu bilmiyor demektir. En saçma ve garip eylemler bile gelenekselleşir ve doğal görülür. İnsanların birbirini öldürmesi; erkeklerin kadınlara, ebeveynlerin çocuklara baskı uygulaması; küçük bir insan grubunun insanlığın geri kalanı üzerinde güç kullanması 'doğal' hale gelir."
>
> S.Taylor (2015: 7)

Bu araştırmanın temel motivasyonu araştırmacının; gerek kendi biyografisi, gündelik deneyimleri ve yakın çevresindeki tanıklıkları gerekse de Türkiye toplumsal/siyasal alanını uzun yıllardır meşgul eden ve artarak devam ettiği kamuoyuna yansıyan çeşitli haberlerden ve 15 Temmuz gibi acı deneyimlerle ortaya çıkan bir toplumsal/siyasal yozlaşma türü olan kayırmacılığın anlaşılmaya çalışılmasıdır. Bu araştırmanın konusu bağlamında; bu ayrımcılık türüne maruz kalan kimselerdeki kaybın, çalınanın, sonuçları bakımından bir insanın tüm hayatı boyunca yaşayacağı soyut ve/veya somut yaşam standartlarını etkileyeceği diğer bir deyişle "hayatının çalınması" olacağı dikkate alındığında, etik bir bozulmaya işaret eden bu ilişki sisteminin etkileri ve önemi daha iyi anlaşılabilir.

Araştırmacıyı bu konuya iten diğer önemli husus ise bu araştırmanın, liyakat üzerinden bir okumasıdır. Aslında birbirlerine ayrılmaz şekilde bağlı olan birey ve toplumun ortak geleceğine etkileri düşünüldüğünde, kayırmacılık dolayımıyla elde edilen konumların, belirli bir topluluk ve o topluluğu oluşturan bireylerin hayatını doğrudan etkileyen kamu yönetimi açısından da oldukça önemli etkileri ve sonuçları olacaktır. Türkiye toplumunda bu tür etkilerin görünürlüğü gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. Bu düşünceye dayanaklık eden ise kayırmacılık dolayımıyla belirli konumları işgal edenlerin yeterli liyakate sahip olmayacağı savıdır. Bu sav basit bir akıl yürütmeyle açıklanabilir. Öyle ki kayırmacılık dolayısıyla belirli pozisyonlara gelenler ve/veya bu işleyişin (kayırmacı ilişkiler) önünü açanlar ve kullananların, istenilen pozisyona gelmesini istedikleri kişilerin gerekli donanıma/yeterliliğe sahip olmaları durumunda temel araçlarının kayırmacılık değil liyakat temelli yarışmalar olacağı basit bir mantıksal çıkarımdır.

Bu araştırmanın temel savlarından biri ve aynı zamanda konu olarak seçilmesinin

temel sebeplerinden bir diğeri ise araştırmaya konu kayırmacı ilişkilerin Türkiye'de neredeyse tüm toplumsal/siyasal alana ve ilişkilere sirayet edecek bir noktaya gelmiş olmasıdır. Her ne kadar sosyal bilimlerin temel paradigmalarından biri olarak, genellemelerden mümkün olduğunca uzak durulması gerçeği ortada dursa da; bu araştırmanın saha araştırması sırasında elde edilen veriler; araştırmacının kendi deneyimlediği kamusal ve bireysel ilişkilerinden çıkarımları ve Türkiye toplumunun öncelikle yakın dönem olmak üzere tarihsel olarak da yukarıda değinilen bazı deneyimleri alt alta konulduğunda en azından Türkiye'de kamuda mülakat aracılığıyla atanma ve/veya yükselme işlemlerinde kayırmacılığın en etkin belirleyici olduğu söylenebilir.

Bu durumu destekler nitelikte açıklamalar en üst düzeyde, özellikle 15 Temmuz sonrası T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında da görülebilir. Cumhurbaşkanı çeşitli konuşmalarında -ki bu araştırmaya konu kadroları da doğrudan ilgilendirmesi bakımından- 2016 yılında Hâkim Savcı kura çekimleri töreninde Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde veya 03.02.2019 tarihli TRT röportajında FETÖ'ye ilişkin "Devletin içinde var. Devletin çeşitli kurumlarında var… Her yerde var. Bu adeta metastaz yapmış. Bütün bünyeyi sarmış" demektedir (http-42).

Aslında yukarıda da değinilen bu ve -Cumhurbaşkanı'nın da işaret ettiği- benzer oluşumların kamuya/devlete "sızmalarına" en müsait kadrolar; mülakat benzeri muğlâk, objektif olmayan kriterlerin hâkim/belirleyici olduğu kurumlar ve pozisyonlardır. Bu durum aslında 15 Temmuz sonrası ihraç edilen kişilerin büyük bir bölümünün bu araştırmaya da konu Hâkim, Savcı, Kaymakam gibi kadrolardan olmasından anlaşılabilmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın da doğru ama eksik ifade ettiği gibi Türkiye toplumsal ve siyasal hayatına tıpkı *metastaz* yapmış bir hastalık gibi yayılan aslında belirli bir örgüt veya örgütler değil, kayırmacı ilişkiler yani kayırmacılık olgusunun kendisidir. Öyle ki Cumhurbaşkanı'nın *metastaz* diyerek işaret ettiği örgüt (FETÖ), bu hastalığın kendisi değil, hastalığın son yıllardaki en büyük ve en sık görünen *semptomudur* denebilir. Bu bağlamda, aynı analoji üzerinden söylemek gerekirse, tanının doğru konulması hastalığın tedavisi açısından hayatidir. Yoksa yapılacak düzenlemeler de sadece belirli *semptomların* yok edilmesine ya da geçiştirilmesine yönelik geçici bir tedaviden öteye gidemeyecektir. Yukarıda da birçok katılımcının ifade ettiği gibi *metastaz* yapmış bu hastalık Türkiye siyasal ve kamusal hayatında artarak ve farklı *semptomlar* göstererek devam etmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı bahse konu bu toplumsal yozlaşmanın, toplumsal ve siyasal temellerini ve sonuçlarını anlamak, bunlara ilişkin ve bunlar üzerinden analizler yapmak ve çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaçla aşağıda verilecek çıkarımlara ulaşabilmek için konunun hem makro/yapısal düzeyde toplumsal, kültürel, siyasal hem de gündelik, mikro, ilişkisel boyutları ile değerlendirilmesi gerekmiştir. Bu bağlamda ilişkisel bir yöntem bu araştırmanın amacı değil zaruri bir şekilde sonucu olarak ortaya çıkmıştır denebilir. Zaten Weber'in de (1922: 331-32) ifade ettiği gibi gündelik toplumsal ilişkiler ancak "gelenekle ve avantajın maddi olarak hesaplanması ile yönetilir".

Aşağıda adalet perspektifinden de ayrıca değinilecek olan, konuya kısa vadeli sonuçlar verebilme potansiyeli taşıyan bir çözüm olarak, bu çalışmanın temel hedeflerinden birinin liyakat ve bunun özellikle kamusal işleyişte yegâne belirleyici olmasının sağlanmasıdır denebilir. Ayrıca bir etik problem ve yozlaşma türü olan kayırmacılığın, toplumsal anlamda da en azından hırsızlık kadar -ki yukarıda da değinildiği gibi kayırmacılık aracılığıyla *çalınanlar* bu araştırmanın konusu bağlamında uzun vadeli, somut ve soyut değerleri içermesi bakımından eşsiz değerlerdedir- negatif anlamda "hak ettiği yeri bulması" bu çalışmanın diğer önemli hedeflerinden biridir. Bu amaca ulaşabilmek için gerekli argümanlar ve temeller Türkiye toplumunun kültür ve inanç dünyasında bolca bulunmaktadır. Bu bağlamda bu hedef aslında bir hatırlamanın sağlanmasıdır denebilir. Öyle ki, inanç boyutunda bir örnek vermek gerekirse; TDV Mealine göre Kuran'da Nisa suresi, 58. Ayet aynen şöyledir; "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir (http-34)." Yine Anadolu'da farklı inançlardan da beslenen helalleşme, hak yememe, kul hakkı gibi kadim gelenekler vardır. Öyle ki Türkiye toplumunda cenaze merasimleri dahi topluluk önünde bir aleniyeti de içeren, müteveffadan bir hakkı olanların sorulması ve bir helalleşme seremonisi şeklindedir.

Yukarıda bahsedilen çerçevede kayırmacılık konusu bu çalışmada; birinci bölümde araştırmanın temel desenine ilişkin bilgilerin sunulması ve araştırmanın saha çalışmaları sırasında konunun özgün yönlerinden dolayı ortaya çıkan ve aslında tam olarak araştırma konusuna içkin noktalara da işaret eden yöntemsel ve teknik uygulamaları ve yapılan değişiklikleri içermektedir.

İkinci bölümde ise oldukça karmaşık kavramlarla tanımlanabilen kayırmacılık konusuna ilişkin temel kavramlar ve bunların sınırları belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Öyle ki Durkheim'a ((1982: 74) göre,

> "Her bilimsel "inceleme", aynı tanım altında toplanan belirli bir fenomen grubuyla ilgilidir. Bu nedenle sosyologun ilk adımı, incelediği (anlamaya çalıştığı) şeyleri tanımlamak olmalıdır. Bu sayede onun incelediğinin konusunun tam olarak ne olduğunu bilebiliriz. Bu, herhangi bir kanıtlama veya doğrulamanın en önemli ve kesinlikle vazgeçilmez koşuludur."

Bu bölümde kavramsal çerçeveler çizilirken ortaya çıkan bazı kavram karmaşaları giderilmeye çalışılmış ve aynı zamanda bu kavramlarla tam olarak örtüşmeyen veya yeni durumlara ilişkin, aşağıda değinilecek bazı yeni kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Yine bu bölümde gerek toplumsal bir paylaşıma işaret etmesi bakımından gerekse konunun/sorunun çözümü üzerinden en doğru okumalara fırsat vermesi bakımından konu adalet perspektifinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Weber, Durkheim, Marx gibi öncü sosyologlar ve Adalet teorisi konusunda belki de en önemli çalışmalara imza atmış olan Rawls'ın konuya ilişkin yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bu bölümde değinilen diğer önemli bir konu ise kayırmacılık konusunun kültüralist diyebileceğimiz bir perspektiften analizi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye toplumunun kültürel ve inançsal bakımdan kayırmacılık olgusuna ilişkin yatkınlıkları incelenmeye çalışılmıştır. Konunun ikinci bölümde değinilen diğer bir analiz başlığı ise araştırmaya ilişkin bulgularda da net bir şekilde ortaya çıkan kayırmacılık konusunun *sosyal sermaye* ve *güven* perspektifinden analizi olmuştur. İkinci bölümde son olarak kayırmacı ilişkilerin yürütülmesi ve sürdürülebilmesi için son kertede temel bir ihtiyaç olan ve/veya bu ilişkinin sonucunda ortaya çıkan; biz ve öteki algısı/konusu *kimlik* perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, kayırmacılık konusuna ilişkin Türkiye'de yapılan çalışmalara konuyu ilgilendiren bağlamda değinilmiş ve kayırmacılık konusunun Türkiye toplumsal ve siyasal hayatında tarihsel ve siyasal olarak görünümleri tarihsel bir bakış açısıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yine kayırmacılık konusunun siyasal anlamda bir analizi de bu bölümde yer almıştır. Son olarak araştırmaya konu kadroların yani Türkiye kamu yönetiminin beyaz yakalılarının, hukuki anlamda yerleri ve bu kadrolara atamaların işleyişlerine değinilmiş, bu mevzuat ve düzenlemeler üzerinden kayırmacılığın sebepleri ve sonuçlarına değinilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın saha çalışmalarından elde edilen bulgularını içeren dördüncü bölümü ise saha çalışmaları sırasında elde edilen ve en çok tekrar edilen; *mülakat*, *güvenlik soruşturması*, *referans* başlıklarından ve bu başlıklara ilişkin derinlemesine

görüşmelerden ulaşılan *sadakat* ve bu ilişkiler içerisinde *kadın*'ın yerinin analiziyle bitmiştir.

Bu izlekten planlanan ve yürütülen bu araştırmanın literatür ve saha çalışmaları sonrasında elde edilen sonuçlar ve çıkarımlar şöyledir.

- Bu araştırmanın saha çalışmaları başlar başlamaz elde edilen en önemli bulgunun, topluma yayılmış bir "korku/endişe iklimi"nin tespiti olduğu söylenebilir. Araştırmaya konu kadrolara aday olabilecek durumdaki üniversitelerin; hukuk, İİBF, Siyasal Bilimler gibi birçok bölümünde-n öğrenci, mezun ve hatta bu bölümlere aday kişiler ve onların aileleri üzerinde özellikle *güvenlik soruşturmaları* ve *mülakatlar* yoluyla oluşturulan korku atmosferi araştırma sırasında görüşülen ve/veya görüşülemeyen birçok kişide net olarak gözlemlenmiştir. Bu durumun bahse konu kişilerin aileleri üzerindeki etkisi, görüşülenlerin aileleri tarafından sürekli dikkatli olmaları yönünde telkinlerle bir kontrole maruz kaldıkları şeklindeki açıklamalarından anlaşılmaktadır. Öyle ki birçok görüşmeci bu durumun bir sonucu olarak gündelik yaşantılarında pek çok aktiviteye katılmadıklarından, birçok arkadaşlıklarına son verdiklerinden ve hatta sosyal medya kullanımına bile korkarak yaklaştıklarından veya bıraktıklarından bahsetmişlerdir.
- Bu çalışmanın kayırmacılıkla ilgili kavramlara ilişkin literatür taraması sırasında, bazı kayırmacılık türlerinin veya konuya ilişkin bazı noktaların eksik kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle çeşitli dönemlerde çeşitli kamu kuruluşlarında "kumpas davaları" olarak geçen örneklerde de görülebileceği üzere, kayırmacılığın ileri bir boyutu olarak *uç/dışlayıcı bir kayırmacılıktan* söz edilebilir. Bu kayırmacılık türünde kayırılacak kişilere gerekli pozisyonlar sağlanması amacıyla ilgili pozisyonları işgal eden kişiler *mobbing* veya daha sert/radikal uygulamalarla bu pozisyonlardan uzaklaştırılmaktadır. Diğer bir tespit ise etno-dinsel bir çekirdek etrafında şekillenen, bölge ve/veya memleket üzerinden görünür olan ve Türkiye'de belirli bölgelerden kişilere, araştırmaya konu kadrolar benzeri belirli kaynakların dağıtılmasında ayrıcalık diğer bir deyişle belirli bölgelerden kişilere ise ayrımcılık yapıldığına ilişkin bir kayırmacılık türü olarak *yapısal kayırmacılık*tır.
- Türkiye'de kayırmacılık dolayımıyla şekillenen/işleyen toplumsal, siyasal,

bürokratik mecrada, kamusal kadrolar/pozisyonlar ve onların getirdiği maddi ve manevi getiri tam anlamıyla bir "metaya" dönüş-türül-müştür denebilir. Her ne kadar siyasi amaçlarla bu pozisyonların kullanımı önceden beri süregelen bir yöntem/işleyiş olsa da özellikle son yıllarda bu işleyiş o kadar billurlaşmıştır ki "bu ilişkilerin (kayırmacılığın) gerçekleşebilmesi için yasal düzenlemeler yapılmasına" varacak bir boyuta evirilmiştir. Bu durum yukarıda bahsedilen hâkim/savcılık sınavlarında (benzer bir durum şu anda akademik kariyer için de geçerlidir) sınav puanını ya da aday olabilme şartlarının belirli bir zaman aralığı için geçici süreyle değiştirilmesi/kolaylaştırılmasıyla belirli gruplara açılmasından, belirli bir tek kişi için belirli düzenlemelerin/kolaylaştırmaların yapılmasına varıncaya dek, kamuoyunun gözleri önünde ve "yasal" olarak yapılmaktadır. Siyasal kayırmacılığın uç/radikal bir boyutu olarak değerlendirilebilecek (radikal kayırmacılık) bu durum, bir meta olarak kullanılan bu kadrolara talebin karşılanabilmesi için yeni kurumlar, kurullar, unvanlar oluşturulması üzerinden de okunabilir[123].

- Araştırma sırasında elde edilen önemli bulgulardan bir diğeri ise kayırmacı ilişkilerin en temel enstrümanlarından biri olan *referans*'ların kişi veya formel/informel örgütler olabilmesidir. Özellikle ülkemizde son yıllarda oldukça tartışmalı hale gelen tarikat, cemaat benzeri informel veya bunların formel şekildeki benzerleri olan vakıf ve dernekler şeklindeki örgütler ve örgütlenmeler bir önceki maddeyle bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda araştırmacının 2002-2014 yılları arasında 12 yıl Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki çeşitli il, ilçe ve köylerdeki öğretmenlik deneyimleri de konuya ilişkin izlenimlerini güçlendirmiştir. Bahsedilen yapısal/teritoryal ayrımcılıklara maruz kalan veya en azından böyle bir algısı olan kişiler veya aileler araştırmaya konu kadroları da içeren çeşitli kamusal kaynaklardan faydalanabilmek için bu ve benzeri örgütlere "sığınmaktadır" denebilir. Özellikle yakın tarihte, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde FETÖ'nün ve şu anda farklı yapıların oldukça yaygın bir taban bulabilmesi; bu güvensiz, adaletsiz toplumsal ve kamusal düzenin bir sonucu olarak da okunabilir. FETÖ, bahsedilen bölgelerde ailelere,

[123] Aslında bu durum, yukarıda ilgili bölümde de değinilen Kamu İhale Kanunu, Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirilmesine ilişkin Yönetmelik gibi düzenlemelerin son yirmi yılda ortalama yılda birkaç kez değiştirilmesi gibi örneklerden de anlaşılabilir.

çocukları için "normal şartlarda" ulaşamayacakları kamusal bir kariyer ve gelecek vaat ederek kendi "seçkin" eğitim ve öğretim kurumlarına parlak öğrencileri toplamakta hiç zorlanmamıştır. Küçük yaşta "kazanılan" bu çocuklar bu tip örgütler ve/veya dernekler tarafından istenilen şekilde "işlenebilecekleri" için -bu yapıların-kendileri açısından da bir "güven" ve "sadakat" sağlamaktadır. Benzer durum üniversite öğrencilerinde de görülmektedir. Örneğin saha çalışmaları sırasında üniversite öğrencilerinin ileride kariyerlerini düşünerek öğrenciyken bu tarz örgütlenmelere, belirli parti teşkilatlarına, belirli öğrenci yurtlarına, sohbetlere, etkinliklere katıldıkları sıkça tekrar edilen bir konudur. Özü itibariyle kayırmacılığın ya da diğer bir deyişle, kamusal kaynakların ve en belirgin şekilde bu araştırmanın konusu üzerinden görünür olan kamuda kariyerin, liyakat ve hakkaniyet içemeyen şekilde dağıtılmasının bir sonucu olarak bu formel veya informel örgütlerin artan popülaritesinin açıklanması ve anlaşılması mümkündür.

- Bir önceki maddede bahsedilen konu *yapısal kayırmacılık* ya da bu yönde algı üzerinden de okunabilir. Türkiye toplumunda belirli teritoryal aidiyetler üzerinden imlenen etno/dinsel ve bununla şekillenen ideolojik olgu veya algıyı işaret eden *yapısal kayırmacılığın* bir "çözümü" olarak yine farklı türde kayırmacılıkların işlevselleştiğinden bahsedilebilir. Öyle ki yukarıda ilgili bölümlerde değinilen *sembolik sermayenin dönüştürülmeye/uyarlanılabilmeye* (Bourdieu, 2012a: 353-354) olanak vermeyen yönüne işaret eden *yapısal kayırmacılık* ancak farklı türlerdeki kayırmacı ağlar/ilişkiler üzerinden çözülebilmektedir. Bu ağlar/ilişkiler FETÖ örneğinde olduğu üzere dini oluşumlar veya özellikle son beş yılda daha da belirginleşen siyasi parti-ler üzerinden de olabilmektedir. Aslında bu tarz bir analizin benzeri yine araştırmanın ilgili bölümlerinde değinilen Ş. Mardin'in *merkez-çevre* kopukluğu ve bunun sonuçları (2006: 35-78) ya da Merton'un (1968:131) Amerika özelinde işaret ettiği *gizli işlev* analizinde de görülmektedir.
- Kültür tanımlamalarında en önemli belirleyicilerin; toplumsal algıların, olguların, alışkanlıkların kuşaktan kuşağa aktarımı ve hayatın tüm alanlarını kapsaması olduğu düşünülürse, Türkiye'deki kayırmacı ilişkilerin bir kültüre dönüştüğünden yani bir "kayırmacılık kültürü"nden söz edilebilir. Bu olgunun sebepleri ise mikro düzeyde aileden başlayarak ağabeyin, babanın, aşiret liderinin, milletvekilinin

şeklinde ilerleyen ve genellikle geriatrik, patriyarkal bir içeriğe sahip himaye edilme alışkanlıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Benzer şekilde Türkiye toplumunun makro düzeyde ise yine patrimonyalist, partikülarist inançsal ve kültürel kodlara sahip bir toplum olduğu söylenebilir. Bu kodlar kültürel olarak Anadolu kültürünün aslında Roma dönemine kadar götürülebilecek (oiokos) genlerinden, yaygın inançsal bir anlayış olarak "şefaat" kurumuna kadar uzanabilir.

- Türkiye'de kayırmacılık konusunun makro düzeyde bir analizi de, birçok önemli klasik sosyologun da dikkat çektiği ve çeşitli kuramlar geliştirdiği, modernleşme süreçleri ve bunun sonuçları üzerinden yapılabilir. Öyle ki kayırmacılık, modern öncesi himaye biçimlerinin etkin olduğu bir toplum modeli ve işleyişinden; rasyonel meritokratik, yani liyakate dayalı -modern- bir topluma evirilmenin *anomik* sonuçlarından biri olarak da değerlendirilebilir. Özellikle Türkiye gibi patrimonyalist, partikülarist sert hiyerarşik toplumsal kodlara sahip toplumlarda bu modernleşme veya modernleşememe süreçlerinin daha sancılı olacağı öngörülebilir bir durumdur. Dolayısıyla kayırmacılık tam anlamıyla *kurumlaşmayı* (Huntington, 1965: 55-107) başaramamış/tamamlayamamış bir siyasal yapının hem sebebi hem sonuçlarından biridir denebilir.
- Türkiye'de kayırmacılığın siyasal alan üzerinden okunması, bu toplumsal ilişki modelinin yaygınlığı ve kalıcılığını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle yönetimin seçimlerle değiştiği toplumlarda kamusal kaynakların, siyasal gruplar ve partiler tarafından seçmenler üzerinde birer ikna aracı, ganimet olarak kullanılması evrensel bir olgudur *(spoil system)*. Türkiye'de özellikle çok partili hayata geçişle birlikte eski tip himaye biçimleriyle de harmanlanarak kullanılan milletvekilliği aracılığıyla, kayırmacı ilişkilerin ve bu ilişkilere konu kaynakların dağıtılması, gerek kişisel gerekse bölgesel birer ikna aracı olarak görülmektedir. Bu durum saha araştırmaları sırasında özellikle siyasi partilerin hemen hepsinin kayırmacı uygulamaların birer aracı ve aynı zamanda mecrası olarak kullanıldığı yönünde elde edilen verilerden de anlaşılmaktadır. Ak Parti, CHP, MHP gibi tüm partiler bu *oyunda* önemli birer *aktördür* (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 82) . Ancak yine saha araştırmalarından elde edilen verilere göre özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildikten sonra bu kayırmacı

ilişkilerde meclisin ve dolayısıyla Milletvekillerinin etkinliği oldukça azalmıştır. Yine araştırma sırasında elde edilen veriler ışığında aslında bu araştırmanın konusunu doğrudan ilgilendirmese de MHP'nin bu yeni dönemde kayırmacılık ve dolayısıyla kadrolaşmadaki nicelik olarak boyutlarını katlayacak hatta iktidar partisine yakın düzeylerde etkinliğidir. Kayırmacılık ve kadrolaşma üzerinden Türkiye siyasal alanının güncel bir okuması aslında Türkiye siyasetinde tartışılan ve anlaşılması güç birçok sorunun cevabını bulmak açısından da oldukça önemlidir. Bu durum aslında kayırmacılığın makro siyasal düzen içerisinde ne kadar etkili olduğunu ve gündelik yaşamın hemen her boyutuna nasıl sirayet edebildiğini göstermesi açısından da kayırmacılık konusuyla doğrudan ilgili ve önemlidir.

- Kayırmacılığın siyasal bir izlekten farklı bir okuması da bu tarz ilişkilerin son kertede siyasi oluşum ve partilere zararları yönünden olabilir. Öyle ki dağıtılabilecek kaynakların kıt, bu kaynaklara talebin ise oldukça yüksek olduğu (ülkedeki yaygın diplomalı işsizler) düşünülürse, toplum nezdinde popülaritesini sürdürmek gibi temel bir amaçla hareket eden ve ontolojik olarak buradan ortaya çıkan siyasi partiler için bu dağıtımda liyakat gibi kısmen adalete işaret eden bir yöntem önemli bir çözüm aracı olarak da düşünülebilir. Aksi halde toplumda mutlaka memnun olmayan kesimler çoğunlukta olacaktır. Hele ki bu durumun Türkiye üzerinden güncel bir okumasıyla, yeni siyasal sistemin bir sonucu olarak "ittifaklarla" yönetimin artık zorunlu olduğu dikkate alınırsa bu yöntemin önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.[124]
- Aslında Weber'in (1922: 305) çok önceleri dikkat çektiği, eğitim ve bu dolayımla liyakat üzerinden bir dikey toplumsal hareketlilik sağlanmasının sonucu olarak ortaya çıkabilecek eşitlik; kayırmacılık gibi uygulamalarla engellenmektedir denebilir. Öyle ki görüşülenlerin birçoğu, Anadolu'da zor şartlarda ve genellikle düşük gelir gruplu ailelerden gelmelerine rağmen bahse konu kadrolara aday olabilecek konumlara gelmekte, ancak burada da önleri kayırmacılık benzeri uygulamalarla kesilmektedir. Her ne kadar topluma gömülü adaletsizlikleri gidermede eşitlik temelli liyakat gibi yaklaşımların yeterli olmayacağı kabul

[124] Hem bu konuya bir örnek olması hem de aslında mülakatların da objektif ve şeffaf bir şekilde yapılabileceğini göstermesi bakımından, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin son seçimlerden sonra yaptığı mülakat uygulamaları oldukça umut vericidir. Bkz. "İBB, mülakatta şeffaflığın kurallarını yazdı" (http-35)

edilse de, yine de Türkiye'de var olan durumların çözümü açısından liyakat yine de ilk akla gelen ve en çabuk sonuç verecek çözümdür. Ancak burada, Bourdieu'nun da *ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye* kavramları üzerinden açıkladığı veya yukarıda daha önce değinilen Young'ın yine benzer şekilde, -gerek gerektirdiği bahsedilen *sermayeler* gerekse *bilişsel sermaye* bağlamında- eğitimin var olan eşitsizlikleri sürdürmeye yol açması gibi etkileri de gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla kısa vadede bir çözüm önerisi olarak sunulan liyakat ancak uzun vadede fırsat değil sonuç eşitliğinin sağlanmasıyla gerçek anlamda toplumsal adalet düzeyine yaklaşmada etkili olabilir.

- Yasal düzenlemeler aracılığıyla kayırmacı uygulamaların önünün açılması veya bu tür ilişkilere imkân tanınması, topluma ve/veya kamuya güven-sizlik gibi sonuçların yanında, ironik bir şekilde bireylerin hak ettikleri ve istedikleri konumlara ulaşmalarının haksız bir şekilde engellenmesi durumunda; umut, kayırmacı ilişkilerin içselleştirilmesi, madunluk gibi sebeplerle kendilerinin de kayırmacı ilişkilere yöneldikleri gözlemlenmektedir.[125] Kayırmacı ilişkilerden faydalanan tarafların ise ötekileştirerek/düşmanlaştırarak sosyo-psikolojik bir meşrulaştırma, tatmin, konfor ve huzur sağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla haksızlığa uğrayan veya uğradığını düşünen kesimler bir anlamda "sıralarını beklemek" gibi bir toplumsal algı içerisinde olmaktadırlar. Bu içerisinde umudu da barındıran kabullenmişlik durumu daha önce de değindiğimiz *rövanşist bir kutuplaşma döngüsüne* yol açmaktadır.
- Dahrendorf'un da dikkat çektiği üzere "otorite kişilerden değil konumlardan kaynaklanmaktadır" (Akt. Ritzer ve Stepnisky, 2014: 269). Kayırmacı ilişkilerde himaye edenlerin ellerinde bulundurdukları güç (iktidar), işgal ettikleri konumlardan kaynaklanmaktadır. Bourdieu'nun da ifade ettiği gibi, güç (iktidar) alanı/ilişkileri "sahip olanlara, iktidar tekeli üzerindeki mücadelelere

[125] TESEV tarafından, Avrupa Birliği desteğiyle Boğaziçi Üniversitesi gibi önemli katılımcı destekleriyle 1999 yılında yapılan araştırma ve sonucunda ortaya çıkan rapor, her ne kadar veriler anlamında eski gibi görünse de Türkiye toplumundaki toplumsal algılar ve kalıp yargıların durağanlığı dikkate alındığında önemli bazı veriler sunmaktadır. Bu araştırma, toplumun kamu hizmetlerinden tatmin düzeyi, güven ve memnuniyet, yerel ve merkezi yönetimlerdeki patronaj ilişkilerinin algısı ve reform taleplerini araştırmıştır. Bu rapora göre toplumun kamu yönetimlerine duyulan güven ve sağladıkları hizmetlerden memnuniyetleri oldukça düşüktür. Yine aynı rapora göre patronaj ilişkilerinin de Merkezi yönetimde daha fazla olmakla birlikte hem yerel hem merkezi yönetimlerde olduğu yaygın bir kabuldür. Ve elde edilen veriler ışığında, Türkiye'de bir "güven bunalımı" olduğundan bahsedilmektedir (Adaman, Çarkoğlu, 2000; 13,35).

girebilmelerini sağlayan bir sosyal güç veya *sermaye* birikimini garantileyen sosyal konumlar arasındaki güç ilişkisidir (Bourdieu ve Wacquant 1992: 229-230)". Türkiye'de kayırmacılığın yaygınlığı ve devamlılığında önemli bir etkenin de, sadece kamuda işe alınmada değil kamunun işleyişinde de kayırmacı ilişkilerin, bu ilişkilerden doğan gücün ve bu gücü sağlayan ilişkisel ağların önemli bir işlevinin olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Simmel (Akt. Becker, 2016: 185) otorite ve itaat üzerine yazdığı makalesinde bu durumu şöyle ifade etmektedir; "Eğer amiri de astın kendine destek bulabileceği daha yüksek bir otorite karşısında ast konumunda ise astın amiri karşısındaki konumu daha avantajlı hale gelir". Yani kamu çalışanları kurum içi hiyerarşik yapıların bir karmaşası içerisinde kendilerini bulabilmektedirler. Bu durum Türkiye yakın tarihinde kendini gösteren "paralel devlet" söylemlerinde de kendini göstermiştir. Aslında bu durum Türkiye'de çok eskiden beri var olan ve fark edilen bir "sadakat" sorunuyla ilgilidir. Öyle ki 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 41. Maddesiyle "yasaya bağlılığın amire sadakatten üstün olduğu" vurgulanmıştır. Ancak gerek bu araştırmanın konusu bağlamında oluşturulan himaye ve onun sonucunda ortaya çıkan *himmet* ve buna bağlı olarak *minnet*/*vefa* algısı gerekse bunun doğrudan sağlanması amacıyla yaygın bir yönetim şekli olarak uygulamaya konan "belirli görevleri vekâleten yürütme", yaklaşık 150 yıl sonra gelinen noktanın aynı olması gibi trajik bir durumu işaret etmektedir. Özellikle somut olarak bahsedilen "vekâlet" yöntemiyle bu araştırmaya konu kadrolara ilişkin de önemli ve belirleyici görevleri yürütenler (çeşitli kurul ve komisyon üyeleri) üzerinde; her an asaleten atanabilecekleri veya her an görevden alınabilecekleri şeklinde "Demokles'in kılıcı" gibi sallanan bir baskı uygulanmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde rasyonel, modern bir yönetime yönelerek çöküşten ve yönetimdeki zaaflardan çıkabilmek için yapılan bahsedilen Anayasal (1876) düzenlemenin ve bunun sağlanamamasının tarihsel sonuçları, kayırmacılık konusunun aslında ne kadar önemli bir sorun olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

- Yukarıdaki maddeye paralel bir şekilde hem kayırmacı ilişkiler sonucunda belirli pozisyonlara getirilen hem de bu ilişkiler sonucunda bu pozisyonlardan mahrum bırakılan kimseler üzerinde bir damgala-n-madan söz edilebilir. Öyle ki bölümün

başında da belirtildiği üzere, liyakat üzerinden bir okumayla toplum nezdinde bu pozisyonlara gelmenin temel yolunun kayırmacılık olduğuna olan yaygın inanç, bu pozisyonları işgal edenlerin, liyakatsiz kişiler oldukları ya da olacakları yönünde bir izlenim -ve kurumlara güvensizlik- ortaya çıkarmaktadır. Bu algı yapılan görüşmelerin çoğunda tekrar edilen bir durumdur. Bu durum özellikle hâkim ve savcılar üzerinde son yıllarda "çocuk hâkimler" ve/veya "suça sürüklenen hâkimler" gibi tartışmalarda da gözlemlenebilmektedir (http-20; http-43). Öte yandan Türkiye'deki özellikle son dönemlerde oldukça yoğun bir şekilde hissedilen kutuplaşmanın bir sebebi ve sonucu olarak, atanamayan yani genellikle *güvenlik soruşturması* ve/veya *mülakat* sınavları aracılığıyla elenen -ki elenenler bunlardan hangisi dolayısıyla elendiklerini bilmemekte bunu yine ironik bir şekilde ancak bir referans bulabilenler öğrenebilmektedir- kimseler üzerinde de bir damgalanma korkusu veya en azından yukarıda da bazı görüşmecilerin örneklerinde görüleceği üzere böyle bir algının oluştuğu gözlemlenmiştir.

- Yukarıda bahsedilen durumun bir diğer sonucu ise liyakat ve kayırmacılık kıskacına itilen gençlerde görülen duygu durumlarıdır. Gerek kendi yeterliliklerinin yazılı sınavlar aracılığıyla da farkında olan kişilerin "referans" bulmak durumunda/zorunda kalmaları gerekse bu aracılıkla ilgili pozisyonlara gelmeleri sonucunda, yukarıda bahsedilen algılara muhatap olacakları dolayısıyla, bahse konu aday gençler yukarıda daha önce "budala sendromu" diye adlandırdığımız bir ruh haline sokulmuş durumdadırlar.
- Saha çalışmalarından elde edilen bir diğer husus ise "beyin göçü" konusudur. Nepotizm veya favoritzm gibi kayırmacı uygulamaların kamu ve özel sektörde yaygın olduğu toplumlarda bu durumun ciddi bir sonucu, üçüncü dünya ülkelerinden, ileri endüstriyel ülkelere doğru bir beyin göçüdür ve bu şu an gerçekleşmektedir (Hayajenh vd. 1994: 67). Aslında Türkiye gibi demografik açıdan genç nüfusun ağırlıklı olduğu ülkeler için bu durum özellikle gelecek açısından oldukça hayatidir. Bu bağlamda "fırsat penceresi" diye adlandırılan bu demografik değere sahip Türkiye'nin kamu yönetimi eliyle maalesef kayırmacılık gibi adaletsiz uygulamalarla kendi gençliğini "heba ettiğinden" söz edilebilir.[126]

[126] Konuya ilişkin SODEV'in işsizlik üzerine 1067 işsizle yaptığı bir çalışmanın verilerine göre; açık uçlu olarak sorulan işsizliğin nedenleri sorusuna katılanların % 63.2'si "torpil ve adam kayırmanın fazla olması" diye cevap verilmiştir. Yine bu araştırmanın konusuyla ilgisi bakımından, iş arama kanalları üzerine sorulan

- Türkiye'de 15 Temmuz ve sonraki süreçte yaşanan gelişmeler[127] topluma yerleşmiş ve kanıksanmış kayırmacı ilişkilerin ne denli olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda toplum genelinde böyle travmatik bir etkiye yol açan bu sürecin, toplumdaki kayırmacı ilişkiler algısını yıkmak ve liyakat/adalet anlayışının toplumda yeşermesini sağlamak amacıyla önemli bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.
- Aslında kısa vadede basit bazı düzenlemelerle çözüme ulaştırılabilecek kayırmacılık sorununun, Türkiye'de hâkim, savcı, kaymakam, müfettiş gibi önemli ve toplumu etkileyebilme potansiyelleri oldukça yüksek kurum ve konumlardan başlatılmasının, toplumsal adalet ve güven konusunda önemli etkilerinin de olacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sırasında yapılan odak grup ve yüz yüze görüşmeler ve araştırmacının kendi geçmiş ve gündelik deneyimleri Türkiye'de bu sorunun oldukça hızlı bir şekilde yaygınlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla en azından bunu frenleyebilmek ve/veya bu duruma ilişkin bir farkındalık yaratabilmenin bile oldukça önemli olduğuna inanılmaktadır.
- Kayırmacı ilişkiler, toplumsal adalet anlayışını zedelemenin yanı sıra toplumsal kodlarda yer alan ve topluma gömülü tahakküm ilişkilerinin yeniden inşası ve sürdürülmesinin de önemli bir aracıdır. Bu bağlamda, toplumda çoğunluk/egemen konumda bulunan (varsıl, heteroseksüel, erkek, Sünni Müslüman, Türk, yerli, milliyetçi, muhafazakâr) kesimlerin toplumdaki ötekileri (yoksul, kadın, Alevi, gayrimüslim, Kürt, Suriyeli, göçmen) bir dışlama aracı olarak ve/veya hak ettiklerine ulaşmaya engel bir araç/yöntem olarak kayırmacı ilişkilerin önemli bir işlev gördüğü görülmektedir.
- Saha araştırması sırasında da oldukça sık rastlanan, biz/öteki algısı ve dili, kayırmacı ilişkiler üzerinden gerek bu ilişkiyi var etmek gerekse sürdürmek

soruya da katılımcıların % 64,9'u "akraba tanıdık" cevabını vermiştir. Bkz. SODEV İşsizler Araştırması Raporu 2020, Her ne kadar bu araştırmayı yapan kuruluşun adından da anlaşılacağı üzere mevcut muhalif bir siyasi partiye ya da görüşe yakın olduğu söylenebilse de, özellikle burada yer verilen ikinci veri, bu araştırmanın konusu bağlamında daha dikkat çekici olmaktadır.(http-36)

[127] Araştırma konusuna doğrudan ilgisi bakımından, 15 Temmuz ve sonraki süreçte (29.01.2019 tarihi itibariyle) kamudan ihraç edilen kişi sayısı -her gün sayı artmakla birlikte- 125.628 kişi; (http-44) toplumdaki kaotik durum hakkında bilgi vermesi açısından 15 Temmuz ve sonrasında -FETÖ ile ilgili- (10.03.2019 tarihi itibariyle) gözaltına alınan kişi sayısı 511.000, tutuklanan kişi sayısı 30.821. (http-37)

amacıyla genellikle geçmişten çağırılan belirli olaylar ve aidiyetler üzerinden oluşturulan belirli çerçeveler, temalar, adlandırmalar, "çağırmalar" şeklinde oluş-turul-an bir kimlikleme sürecine işaret etmekte veya en azından böyle bir algının var olduğundan yani yeni bir *kimlikleme* türü ve sürecinin yaşandığından söz edilebilir. Özü itibariyle *kimlik-ler* tıpkı insanların isimlerine benzer bir şekilde kendilerinden habersiz, başkaları tarafından konur ve insanlar artık hep onunla çağırılırlar. Bu çağırma "az" olunan bir toplulukta daha belirgin, dışlayıcı ve yaralayıcıdır. Yukarıda daha önce de değinildiği üzere, bu kimliklemenin, her ne kadar temelde "paylaşılanı artırmak için paylaşanı azaltmanın" bir aracı olmasına rağmen bunun sonuçlarının, ötekileştirilenlerin benzeştiği bir moment olarak belirli kamu kaynaklarından mahrum edilme noktasında, toplumda dipten gelen bir kutuplaşmaya doğru evirildiği gözlemlenmiştir.

- Gerek Rawls'ta (2018:14) gerekse de Bourdieu'da (1986:243)görülen genellikle ekonomik temelli ortaya çıkan *sosyal, kültürel sermayeler* bakımından eşitsizlikler ve bunlarla mücadele araçlarından biri, toplumsal kozmosta bu eşitsizliğin alt katmanında yer alanlara belirli ayrıcalıklar tanınmasıdır (pozitif ayrımcılık). Gerek eğitim anlamında gerekse gelir dağılımı anlamında yapılabilecek bu "iyileştirme" uygulamalarının; genel anlamda kamusal kaynakların dağıtımında özelde ise bu araştırmaya konu olan, toplumsal ve siyasal anlamda oldukça etkili olan kamusal kariyer olanaklarının dağıtımında, son kertede ancak liyakatin sağlanmasıyla mümkün olacağı -amacına ulaşabileceği- düşünülmektedir. Örnek vermek gerekirse eğitimde fırsat eşitliği sağlanan görece *ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri* düşük bireyler kamuda kariyer amacıyla gerekli olan tüm aşamaları başarıyla yerine getirmiş olsalar dahi bu kaynakların dağıtımında (hâkim, savcı, A Grubu kadrolar gibi) liyakatin sağlanmaması durumunda diğer bir deyişle bu araştırmada da net bir şekilde ortaya çıktığı gibi kayırmacı uygulamaların yaygın olması durumunda yine toplumsal kozmosta hak ettikleri pozisyonlara ulaşamayacaktır.
- Sosyolojinin bir bilim haline gelmesinde en önemli katkılardan birine sahip olan Durkheim'a (1982: 92) göre, sosyal bir gerçeklik, verili bir toplum nezdinde normal olup olmadığına ancak, bu toplumun gelişiminin hangi aşamada olduğuna bakılarak karar verilebilir. Yapıyı merkeze alan bu vurgu aynı zamanda failin

uygun zamanlarda etkinliğine dikkat çekmesi açısından da okunabilir. Sosyoloji anlayışlarında temel paradokslardan olan yapı fail ikiliği yaygın bir şekilde görülse de, en nihayetinde bu iki unsurun birbirlerinden etkilenme ve birbirlerini etkileme/değiştirme/dönüştürme potansiyelleri yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu ilişkiye görece yeni bir bakış getiren Swidler'in (1986: 273-286) tanımlamasıyla, "yerleşik/sabit dönemlerde (settled cultural period), kültür faillik etkinlikleri üzerinde belirleyicidir. Ancak kararsız/belirsiz (unsettled) dönemlerde kimi failler kültürel belirsizlik karşısında kültürel değerlere/rutinlere sıkı sıkıya tutunurken bazıları farklı tahayyüller gerçekleştirebilirler". Bu bağlamda değişim/dönüşümün gerçekleşebilmesi, toplumlardaki görece istikrarsız/kaotik dönemlerde daha olası görülmektedir. Türkiye toplumu üzerinden değerlendirildiğinde bu durum Türkçede belirli bir seviyede olumlama da içeren "dayısı olmak", "kollamak", "adamını bulmak" gibi kavramlarla kendini gösteren fail üzerinde dil ve kültür gibi yapısal unsurlar aracılığıyla dayatılan/kanıksatılan kayırmacı ilişkilerin, son yıllarda (özellikle 15 Temmuz sonrası) Türkiye'deki kaotik/istikrarsız dönem sonucunda toplumun diline ve belleğine giren "yandaş" söylemi gibi, bu tür ilişkilere olumsuz bir bakışı işaret eden kavramlara evirilmesi bu durumu göstermektedir. Hal böyle iken toplumda dil üzerinden izleri görülmeye başlayan bu dönüşümün değerlendirilmesi ve kaçırılmaması adına gerek bireysel olarak gerekse kamu ve/veya özel kuruluşlar tarafından bu durumun/fırsatın dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

- Türkiye'de hali hazırda var olan yoğun kayırmacı ilişkilerin bir sonucu da, toplumu oluşturan akrabadan, aşirete; hemşeriden, dindaş-mezhepdaşa çeşitli ilişki modellerinin/grupların aşırı siyasallaşması ve bu ilişki ağları veya gruplarının siyasi birer aktör olmaya başlamasıdır. Bu durum da trajik bir şekilde birbirini besleyen simbiyotik/karmaşık bir ilişki tipine yol açmaktadır.
- Yukarıda kayırmacılık konusunun tarihsel analizi bölümünde değinildiği üzere aslında en yaygın görülen toplumsal/siyasal bozulma türlerinden biri olarak kayırmacılık Osmanlı'nın gerileme dönemleriyle birlikte ortaya çıkmış ya da kayırmacılığın yaygınlaşmasıyla Osmanlı'nın gerileme ve devamında çöküş evresine geçilmiştir denebilir. Bu durumu gösterir en belirgin örnek ve kanıt 20. Yüzyılın hemen başında Prens Sabahattin'in yukarıda ilgili bölümde değinilen,

döneme ilişkin tabiri caizse tarihin nasıl tekerrür ettiğini gösterir analizleridir. Dolayısıyla bu ve bunlar sonrasında yaşanan Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi gibi tarihsel acı deneyimler, aslında kayırmacılığın "basit" bir etik problemden ziyade, son dönemlerde Türkiye siyasal jargonunda oldukça popülerleşen bir kavramla söylemek gerekirse bir "beka" sorunu olduğudur. Aslında Türkiye siyasal ve kamusal alanında yaygın kabul gören Türkiye'nin en önemli sorunlarından olan ve aşağıda son bölümde de değinileceği üzere travmatik, depresif bir bakışı yansıtan kürt-lük, dindar-lık, alevi-lik, laik-lik gibi konuların, farklı dönemlerde Türkiye Devleti'nin birer beka sorunu olduğuna yönelik tespitler, yukarıda da değinilen kayırmacılık dolayımıyla oluş-turul-an belirli toplumsal grupların -ki araştırma sonucunda oluşan veriler ışığında bu gruplarla bahsedilen sorunlar kesişmektedir- kamusal kaynakların bir bölümünden mahrum bırakılması veya bu gruplarda görülen bu yönde yaygın algı, liyakat ve bu dolayımla yaratılacak adalet/eşitlik olgusu ve algısı üzerinden de okunabilir veya en azından çözümüne katkı sağlanabilir.

Öneriler

> "İnsanlar birbirlerine haksızlık ede ede, haksızlığa uğraya uğraya, birinin tadını, ötekinin acısını duymuşlar. Haksızlığa uğramaktan sakınamayacaklarını, haksızlık etmeyi de her zaman beceremeyeceklerini anlayınca, bir anlaşmaya varmayı düşünmüşler, kanun koymuşlar, kimse haksızlık etmeyecek, haksızlığa uğramayacak diye. Kanunun buyurduğuna, kanuna uygun olana da doğru demişler. İşte doğruluğun kaynağı, özü budur (Platon, 1999: 359)".

Kayırmacılık konusunda önerilere geçmeden önce kısaca önemli görülen bazı uluslararası örneklere bakmak faydalı olabilir. Örneğin ABD'de bu sorunun çözümüne ilişkin 1883 yılında "Pendelton Yasası" çıkarılarak mücadeleye çok erken dönemlerde başlandığı ve 1978 yılında bu alanda faaliyet göstermek üzere "Liyakat İlkesi Koruma Kurulu" (The Merit Systems Protection Board) (MSPB) kurulduğu görülmektedir (Yıldırım, 2013: 364)[128]. Yine İngiltere'de "Meritocracy Party" adıyla ulusal ve uluslararası düzeyde bu konuyla mücadele amacı taşıyan bir örgüt olduğu dikkat çekmektedir (http-38).

- Bu bağlamda toplumsal farkındalık yaratmak amacıyla üniversiteler, STK'lar gibi kamu ve sivil baskı kuruluşlarının bu konuya eğilmeleri oldukça elzemdir. Aslında nitelik ve nicelik bakımından azımsanmayacak büyüklükte olan Türkiye toplumunun "atanamayanlar"ının da bu bağlamda örgütlenmeleri ve seslerini duyurmaları gerekmektedir. Aslında mağdurlarının sayıları ve nitelikleri dikkate alındığında bu konuda henüz bir oluşumun olmaması bile oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda gerek dernekler gerekse yeni nesil örgütlenme biçimleri

[128] Her ne kadar Türkiye'de de 25.5.2004 tarihli ve 5176 sayılı kanunla kurulan bir "Kamu Etik Kurulu" (KİK) olsa da, dokuz erkek üyeden oluşan ve tamamının Cumhurbaşkanı tarafından atandığı bu kurulun hem atanma şekilleri –ki Cumhurbaşkanı'nın kendisi de bir parti genel başkanıdır- hem de atananların özgeçmişlerine bakıldığında, böyle bir görevi özgür ve bağımsız/korkusuz şekilde yürütüp yürütemeyecekleri konusu tartışmaya açıktır. Öyle ki bu kurul üyelerine ilişkin bir google araması bile, bırakın bahse konu etik dışı uygulamaları denetlemek, kurul üyelerinin kendilerinin de –ağırlıklı olarak iktidar partisiyle bağlantılı biyografileri nedeniyle de- bizzat bu tarz uygulamaların tarafı oldukları yönünde medyaya yansımış haberler vardır. Dolayısıyla kurulun görevlerine ilişkin yönetmeliğin 14. Maddesinde kayırmacılıkla mücadele gibi bir görevinden bahsedilse de bunu uygulayabilmelerinin ontolojik olarak mümkün olup olmadığı şüphelidir. Bu durumun önemli bir göstergesi olarak, -bu araştırmada toplanan verilerde dikkate alınarak- 17 yıldır faaliyette bulunan bu kurulun bu konuya ilişkin herhangi bir faaliyetinin olmaması gösterilebilir. (http-48)

olarak söylenebilecek sosyal medya platformları kurulmalıdır. Bunun üzerinden kamusal işleyişte oldukça büyük etkileri yadsınamayacak medyanın dikkati bu konuya çekilmelidir. Bu tespiti, bahse konu kişilerin bir eleştirisi olarak da değerlendirmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse Türkiye'de son dönemlerde EYT (Emeklilikte Yaşa Takılanlar)'nin etkileri ve etkinlikleri bu konuda ilham verici olabilir.

- Türkiye'de bu araştırmanın konusu bağlamında da görüleceği üzere yaygın bir eşitsizlik ve liyakatsizlik görülmektedir. Bu sorunun artık sadece liyakatin sağlanması gibi ileriye dönük düzenlemelerle çözülemeyecek birer idari sorun halini aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda gerek ileriye dönük olarak toplumda belirli bölgeler, gruplar, kimlikler arasında eşitliğin sağlanması gerekse var olan eşitsizliklerin giderilmesi ve bir daha yaşanmamasını sağlamak ve bununla ilgili planlamalar, düzenlemeler, denetlemeler yapmak amacıyla bir "Fırsat ve Sonuçlarda Eşitlik ve Liyakat Bakanlığı" kurulmalıdır. Bu bakanlık öncelikle bu araştırmanın konusu bakımından kamuda liyakatsiz olarak işgal edilen konumları belirlemek ve hem toplumsal adalet/güven hem de organizasyonel verimlilik bağlamında bu pozisyonların dağıtılması amacıyla her kurumda ilgili alanlara ilişkin yeterlilik sınavı benzeri uygulamalarla gerekli ayıklamaları objektif kriterler ve uygulamalarla şeffaf bir şekilde yapmalıdır. Elbette ki daha önce ilgili bölümlerde değinildiği üzere eşitlik üzerinden pür-adaletin sağlanamayacağı gerçeğinden hareketle bu bakanlık faaliyetlerini uzun vadede *sonuç eşitliğini* sağlamak üzere planlamalıdır.
- Bu araştırmanın saha çalışmaları sırasında ortaya çıkan önemli bulgulardan bazıları ise toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlara ilişkindir. Bu bağlamda birkaç konu öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki araştırmanın saha araştırmaları sırasında konunun ve bu bağlamda toplumdaki yukarıda bahsedilen yaygın korku atmosferinin sonucunda görüşülenlerin konuşmaya yanaşmaması ve/veya bilgi vermeleri hususunda tedirgin olmalarıdır. Ancak gerek görüşme konusunda gerekse görüşmeler sırasında kadınların, objektif, sorumlu ve cesur tavır ve tutumları erkeklere nazaran oldukça fazla olmuştur. Diğer bir husus, onlarca görüşülenin ve her birinin defalarca mülakat sınavlarına girdikleri düşünüldüğünde yüzlerce mülakat sınavına ilişkin tüm görüşülenlerin tanık

oldukları, sadece bir görüşmecinin bir mülakat sırasında bir kadın komisyon üyesi görmesidir. Son olarak ise yukarıda "kadın" başlığı altında değerlendirilen ve özellikle mülakat sınavları ve diğer uygulamalar aracılığıyla kadınların üzerinden özellikle giyim vb. konularda billurlaşan tahakküm biçimleri ve bu bağlamda kadınların bu kayırmacı uygulamalardan iki kez mağdur oldukları sonucudur. Bu bulgulardan hareketle Türkiye'de bu araştırmaya konu kadrolar da başta olmak üzere tüm kamu kuruluşlarında kadınların hak ettikleri yere gelmelerinin önü açılmalı ve önlerindeki engeller kaldırılmalıdır. Bu veriler ışığında, bu anlamda bahsedilebilecek olan kadınlara yönelik bir "pozitif ayrımcılık" elzemdir ve yukarıdaki tespitler de dikkate alındığında yönü itibariyle bu "pozitiflik" kadınlara yönelik olmaktan ziyade Türkiye toplumuna yönelik olacaktır.

- Okul öncesinden başlayarak üniversitelere kadar kayırmacılığın hem kayıran hem kayırılan açısından nasıl bir "hırsızlık" türü olduğu ve ne kadar ahlak dışı bir davranış olduğuna yönelik eğitimler verilerek, tutum değişiklikleri ve farkındalık sağlanmalıdır.
- Yukarıdaki maddeyle bağlantılı şekilde kayırmacılığın iki taraf açısından da ahlak dışılığına yönelik, aslında Türkiye'nin en büyük eğitim kurumlarından biri olarak kabul edilebilecek Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı eğitim ve diğer kurumları tarafından farkındalığı artırıcı faaliyetler yapılmalıdır. En azından bahse konu kurumun bu yönde faaliyet göstermesi için baskı altında tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda medyaya oldukça önemli görevler düşmektedir.
- Topluma yol göstermeleri bakımından öncelikle üniversitelerden başlamak kaydıyla tüm kamu kurumlarında ilk atama ve kariyer ilerlemelerinde, -KİK olumsuz deneyimi dikkate alınarak- bağımsız ve güvenceli bir şekilde hareket etmeleri sağlanan "liyakat kurulları" kurularak kurum içindeki bu türden tüm işlemlerin ancak bu kurulun onayı sonrasında yapılabilmesi sağlanmalıdır.
- Bir diğer husus ise kayırmacı ilişkilere yasal düzenlemelerin etkileridir. Öncelikle yasal mevzuat gözden geçirilerek, bu tür ilişkilere yol açacak ya da bu tür ilişkileri yaptırımsız bırakan tüm yasal düzenlemeler gözden geçirilmeli ve liyakat/adalet kriterleriyle yeniden düzenlenmeli, bu tür uygulamalarla mücadelede bireylere kolaylıklar sağlanmalı, en azından önlerindeki engeller kaldırılmalıdır. Mülakat sınavları ya tamamen kaldırılmalı ya da tıpkı yazılı sınavlarda olduğu gibi ÖSYM

veya başka bir kurum tarafından, şeffaf, objektif, kriterlerin önceden belirlendiği, yasal denetime açık bir "Merkezi Mülakat Sınavı"ndan bahsedilebileceği düşünülmektedir. Öyle ki gerek yukarıda ilgili bölümlerde değinilen mevzuat gerekse işlerin gerektirdiği yeterlilikler dikkate alındığında tüm mülakat sınavlarının hemen hemen aynı yeterlilikleri ölçmeyi amaçladığı görülmektedir.

- Aslında yukarıda ilgili bölümlerde de değinildiği üzere Türkiye'de kayırmacılığın hem mecrası hem de en büyük ve önemli aracı/taşıyıcısı siyasi partilerdir. Bunun temel sebeplerinden biri elbette partilerin kendi iç işleyişlerinde yer alan kadim kayırmacılık alışkanlıklarıdır. Öyle ki Türkiye'de siyasi partiler başta olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşunun kendisi demokratik olmayan bir işleyişe sahiptir. Bunun bir sonucu olarak da bu organizasyonlarda iktidarı elinde bulunduran kişi ya da kişilerde, neredeyse ölünceye kadar devam eden bir otoritenin sonucu olarak "doğal" bir kayırmacılık mecrası oluşturan keyfiyet görülmektedir. Belirli kültleştirilmiş, sorgulanamaz, önderler, semboller, fikirler üzerinden mistik motivasyonlarla kitlelerini/örgütlerini etkileyen bu kişi ve kişiler elbette ki bu konumlarını kaybetmemek için kendilerine "sadık" örgütler, adeta sivil toplum görünümünde (cemiyet), tarikatlar (cemaatler) yaratmaktadır ve bunun en önemli aracı ve sonucu farklı temalarla şekillenebilen kayırmacılık formlarıdır. Bu bağlamda bu sivil oluşumların hem büyüklük hem de etki bakımından en önemlileri olan siyasi partilerin dolayısıyla onları düzenleyen mevzuatın demokratik bir hale getirilmesi oldukça elzemdir. Öyle ki kendi içerisinde liyakat sağlayamayan kurumların uygulamalarının da bu yönde olması beklenemez.
- Yukarıdaki maddeyle bağlantılı olarak siyasi partilere bir diğer öneri ise; "siyasal bir vaat olarak liyakat"in, kayırmacılıktan daha faydalı olacağıdır. Öyle ki Türkiye gibi çok büyük oranlarda diplomalı işsizliğin artarak devam ettiği ve güncel reel politik alanda siyasal ittifakların bir mecburiyete dönüştüğü bu dönemde kapsayıcılığı ve inandırıcılığı liyakate nazaran kıyaslanamaz bir yaklaşım olarak kayırmacılık siyasi partilere zarar verecektir. Bu tespit mantıksal bir çıkarım olmasının yanında sahadan elde edilen verilere dayanmaktadır.
- Demokratik toplumlarda istihdam ve kariyer politikalarının oluşturulmasında en önemli ve "güvenli" aktörün örgütlü çalışanlar/çalışanların örgütleri olacağı yadsınamayacak bir gerçektir. Sendikaların güçlü varlığı, liyakat tabanlı terfiler

ve kariyer planlaması ile pozitif orantılıdır; diğer bir deyişle gelişmiş ülkelerde sendikalaşma oranının yüksek olması örgütler üzerinde liyakat ilkelerinin uygulanması yönünde baskı oluşturmaktadır (İlhan ve Erdem, 2010: 140). Ancak, bir önceki maddeyle de bağlantılı olarak Türkiye'de çalışanlar arasında örgütlenme oranının trajik derecede düşük olması ve var olan çalışan örgütlerinin de temel işlevlerini yerine getirmedikleri -hatta kayırmacı ilişkiler ve başka adaletsiz kamusal kaynak dağıtımlarında temel enstrüman/sembol/tema kaynağı oldukları- görülse de çoğulcu, demokratik bir izlekle örgütlenemeyen bir toplum yapısının da kayırmacı ilişkileri yaygınlaştıracağı ve bu ilişkilerin etkinliğinin önemli bir nedeni olacağı açıktır. Bu bağlamda sendika benzeri meslek örgütlerinin özendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bunların işleyişlerinin demokratik bir formda olmasını sağlayıcı yasal düzenlemeler ve tüzük zorunlulukları getirilmelidir.

- Toplumdaki kayırmacı ilişkilerin siyasal, sosyal, ekonomik olumsuz etkileri dikkate alındığında bunlarla mücadele edilmesi öncelikle kamu gücünü elinde bulunduranlar olmak üzere herkesin görevidir. Bu bağlamda Bourdieu'nun kavram setiyle belirginleştirilen bu sorunun anlaşılması ve çözümünde "Adalet sosyal kurumların en önde gelen erdemidir" düşüncesinden hareket eden Rawls (2018: 32) ve onun *Adalet Teorisi* ve bu teoride serimlediği, *başlangıç durumu, bilgisizlik örtüsü, adalet ilkeleri, fark ilkesi, karşılıklılık, örtüşen görüş birliği, kamusal akıl* gibi kavramlardan oluşan kavram setinin önemli bir anahtar olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye'de farklı dönemlerde farklı toplumsal grupların kayırmacılık benzeri dışlayıcı ayrımcı uygulamalara maruz kaldıkları söylenebilir. Bunun temel nedenlerinden birini aslında yine bu bölümün başında yapılana benzer tıbbi bir analojiyle somutlaştırmak mümkündür.

Pozitivist paradigmanın mekanik indirgemecilik tuzağına düşmeden, konunun/sorunun "görünür" olan kısmının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülerek bir metaforla benzetmek gerekirse; Türkiye toplumsal ve siyasal alanının uzun yıllardan beri yoğun bir *anksiyeteyle* seyreden bir *depresyondan* muzdarip olduğu söylenebilir. Bu *anomik* siyasal/toplumsal alanda her türlü bireysel ve/veya toplumsal hak talebi çok derin ve büyük kaygılarla beslenen sert itirazlarla karşılanmaktadır. Öyle ki mütevazı,

mutaassıp, muhafazakâr yaşam tarzlarıyla yaşamak isteyen toplumsal kesimler, bu derin ve köklü kaygılardan hareketle depresif siyasal anlayış ve onun uygulayıcıları tarafından rejimi değiştirmekle; evrensel temel kültürel insan haklarını talep eden farklı etnisiteden olanlar, ülkeyi bölmekle; farklı felsefi ve/veya kültürel inanışlara sahip olup, özel yaşamlarına saygı bekleyenler toplumu/kültürü ve aile yapısını yok ederek ülkeyi kökten çürütmekle suçlanabilmekte ve cezalandırılabilmektedirler. Bu sosyo-psikolojik depresyon olarak söylenebilecek anomik kolektif inanışların devam ettiğinin en önemli göstergelerinden birinin, iktidarın değişmesi durumunda toplumun belli bir kesiminin aslında uzun ve zorlu mücadelelerle elde ettikleri temel haklarını kaybedeceklerine olan güvensizlikleri ya da inançları olduğu söylenebilir.

Elbette ki bu toplumsal ruh hali ya da kolektif bilinç toplumun her kesiminden otoriteyi, konumu elinde bulunduranlar tarafından işlevselleştirilmektedir. Bu kişi ve kurumlar kendi gündelik veya konjonktürel menfaatleri ve ikballeri için bu durumu yıllardır oldukça etkili bir şekilde kullanmaktadırlar.

Aslında bir bilim dalı olarak sosyolojinin ortaya çıkışı da, iki devrim sonrasında toplumsal, siyasal ve gündelik hayatta ortaya çıkan düzensizlikler, sorunlar, bozulmaları anlama ve açıklama çabası şeklinde olmuştur. Marx, Weber, Durkheim, Simmel gibi birçok klasik sosyolog aynı zamanda bu uğraşın aydınlatmanın dayattığı yeni pozitivist paradigmayla anlaşılamayacağına inanmaktaydı ve dolayısıyla bilimsel faaliyetlerini de bu yönde yürüttüler. Öyle ki "görünür" olanla ilgilenen pozitivist paradigmanın insana ve topluma dair olguları açıklamaya yetmeyeceği Vico'nun "Yeni Bilim"inden beri ortaya çıkmaya başlamıştı.

Aslında bahse konu birçok klasik sosyologun sentezlenmiş bir yöntemini eşsiz bir kavram setiyle sunan Bourdieu'nun, sosyolog ne iş yapar sorusuna verdiği cevap, tıpkı bu araştırmanın da konusu gibi birçok toplumsal sorun/olguyu anlamak için önemli bir izlek sunar. O'na göre sosyologun işi; "nasıl oluyor da toplumsal hayatta olaylar bu şekilde oluyor? un araştırılması[129]"dır. Bu da ancak, sadece "görünür-de" olanla yetinmeyen, tarihsel, kültürel, inançsal, dilsel, sınıfsal gibi birçok yapısal ve biyografik, gündelik, ilişkisel, faile ilişkin faktörleri bir arada değerlendirebilmeye olanak sağlayan, sosyolojik, analitik bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla bu araştırma ve bunun sonucunda ortaya çıkan bulgular, yorumlar ve öneriler de bu anlayışla serimlenmiştir ve

[129] "Sosyoloji Bir Dövüş Sporudur" isimli belgesel/söyleşi, (http-46)

öyle değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin birçok toplumsal/siyasal sorununda olduğu gibi bu araştırma konusunun da anlaşılabilmesi, açıklanabilmesi için toplumsal bellekte yer eden yakın ve/veya uzak tarihe ilişkin pek çok olayla toplumsal ve siyasal olarak yüzleşmek ve yeni bir toplumsal kolektif bellek/bilinç yaratma sürecine geçmek gerekmektedir. Böylelikle toplumsal güvensizlikten, toplumda oldukça yaygın görülen kalıp ve ön yargılardan arınılabilir. Ve elbette ki siyasal, yönetsel, hukuki, pratik düzenlemelerle bu yüzleşmeler güven tesis edecek şekilde pekiştirilebilir. Bu amaca Rawls'ın ilgili bölümde değinilen bir *başlangıç durumuna* dönülerek ve ortak zeminde buluşan *rasyonel* karar vericilerin *bilinmezlik peçesi* altında yapacakları ortak *faydaya* işaret eden düzenlemelerle ulaşılabilmesi oldukça mümkündür (Rawls, 1967: 19-21). Yukarıda alıntılanan Platon'un (1999:359) "İnsanlar birbirlerine haksızlık ede ede, haksızlığa uğraya uğraya, birinin tadını, ötekinin acısını duymuşlar" sözünden hareketle, Türkiye'de tadı da acıyı da alan kesimler o kadar yaygındır ki, bunların belirli ilkelerle şekillenen ortak toplumsal bir zeminde birleşmeleri de zor olmasa gerektir.

Araştırma Önerileri

Gerek literatür taraması gerekse saha araştırması sırasında elde edilen verilerden hareketle bazı konuların araştırmaya değer oldukları düşünülmektedir;

- Akademi'de klientalizm konusu gerek (akademik kadrolara ata-n-maların) kayırmacı uygulamalara uygunluğu gerekse -yaygınlığının bir göstergesi olarak- Türkiye gündeminde oldukça sık yer alması dolayısıyla araştırmaya değer bir konudur.
- Benzer şekilde siyasi partilerin özellikle yönetim kademelerinde ve işleyişlerinde klientalizm -ampirik olarak da- incelemesinin oldukça çarpıcı sonuçları olacağı düşünülmektedir.
- Yine bu araştırma sırasında da kısaca değinilen, kentlerin ve/veya bölgelerin imledikleri etno-dinsel veya farklı şemaları içeren kimlikler ve/veya bu yönde algılar üzerine çalışılabileceği düşünülmektedir. (sermaye olarak memleket kimliği)
- Kayırmacılığın gerek himaye eden gerekse himaye edilen açısından belki de multi-disipliner bir boyutta sosyo-psikolojik/psikiyatrik boyutu da içerecek şekilde çalışılabileceği düşünülmektedir.
- Yine bu araştırma sırasında da kısaca değinilen ve saha da oldukça yaygın veya en azından yaygın bir algıya sahip tarikatlar, cemaatler konusunun toplumsal ve siyasal hayattaki yeri ve etkileri araştırmaya değer bir konu olarak düşünülmektedir.
- Kayırmacılık konusunun demokratik yönetim şekilleriyle ilişkisinin/bağının siyaset bilimi perspektifinden -felsefi ve pratik olarak- değerlendirilmeye değer olduğu düşünülmektedir.
- Toplumsal bir ahlak sorunu olarak kayırmacılığın İlahiyatçılar tarafından değerlendirilmeye değer bir konu olduğu düşünülmektedir. Özellikle saha araştırmaları sırasında ortaya çıkan, bu ilişkiye dâhil olan tarafların kendilerini ifade ve meşrulaştırma aracı olarak dini referanslara ağırlık vermeleri tespiti bu konunun bu bağlamda araştırılmasını önemli kılmaktadır.
- Yine kayırmacılıkla benzer bir şekilde, aynı zamanda organizasyonel bir problem olan *mobbing'in* de bu bağlamda incelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Bu olguya ilişkin saha çalışmaları sırasında, özellikle *dışlayıcı vey /uç*

kayırmacılık olarak tanımladığımız ilişkide bazı verilere rastlanmıştır.

- Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın konusunun kamuda istihdam, kariyer ve bürokratik ilişkiler üzerinden araştırılmasının önemli sonuçlar vereceği düşünülmektedir.
- Türkiye'de *cemiyetlerin cemaatleşmesi* denebilecek bir süreçten yani yasal, formel sivil toplum kuruluşlarının/örgütlerinin, bir lider, önder, sembol, tema, değer üzerinden nasıl cemaatleştiği konusunun araştırmaya değer bir konu olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abadan, N. (1970). Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 19-34.

Abdalla, H.F., Maghrabi, A.S., & Raggad, B.G. (1995). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism. *International Journal of Manpower*, 19 (8), 554-570.

Adaman, F., Çarkoğlu, A. (2000). *Türkiye'de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform*. İstanbul: TESEV.

Adorno, T.W. (2019). *Otoritaryen Kişilik Üzerine*. (Çev. D. Şahiner). İstanbul: Sel

Afyoncu, E. (1999). Tanzimat Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi, *Türkiye Günlüğü*. (58), 182-190.

Ahmed. S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikas*. (Çev. S. Komut). İstanbul: Sel.

Akça, G. ve Hülür, H.(2007). Tanzimat'tan Cumhuriyete Siyasal Ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 235-269.

Akgüner, T.(1992). *Kamu Personel Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.

Aközer, M. (2003). Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, (12), 14-23.

Aksoy, V. (2016). Eğitim Örgütlerinde Meritokrasi İhlali Sonucu Oluşan Yeni Bir Liderlik: Hafi Liderlik. *Akademik Bakış Dergisi*, (54), 204-215.

Aktan (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi. 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa.

Al-Kahtani, N.S. (2013). Patronage and its Impact on Policy Making Process and Administration of Government Agencies in the U.S.. *Journal of Social Welfare and Management*, 5(4), 215-227.

Altınay, A., Çetin, F. (2013). *Torunlar*. İstanbul: Metis.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İ.Savaşır). İstanbul: Metis.

Andvig, J., C., Fjeldstad, O., H., Amundsen, I., Sissener, T., Soreide, T. (2001). *Corruption A Review of Contemporary Research***.** Norway: Chr. Michelsen Institute.

Archer, M. S. (2010). Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action, *The British Journal of Sociology*, (61), 225-252.

Arendt, H. (2016). *Kötülüğün Sıradanlığı*. (Çev. Ö. Çelik). İstanbul: Metis.

Argın, Ş. (1992). Neo-Marksist Sınıf Analizinde Weber Hayaleti. *Birikim*. (36).

Aşkun, İ. C. (1972). İşgören Seçiminde Mülakat. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 107-116.

Ateş D.S. (2009). *Türkiye'de Aşiret ve Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayata, S. (1996). Patronage, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey. *Middle East Journal*, 50 (1), 40-56.

Aydoğan, İ. (2009). Favoritism in the Turkish Educational System: Nepotism, Cronyism and Patronage. *EducationalPolicy Analysis and Strategic Research*, 4 (1), 19-35.

Aykaç, B.(1990). Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, (4), 91-109.

Aykaç, B. (1999). Türkiye'de Kamu Yönetimin Küçültülmesi, Yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasinin Amaçları. *Gazi Ünv. İ.İ.B.F. Dergisi*, 1 (99), 1-12.

Aytaç, Ö. (2010). Bürokratik Kayırmacılık: Enformel Bağlayıcılıkların Yönetim ilişkilerine Etkisi. Ö. Aytaç (Editör). *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s. 85-109). İstanbul: Beta.

Aytaç, S.E., Çarkoğlu, A., Ertan, G. (2017). Türkiye'de Kişiler Arası Sosyal Güven Ve Bireysel Belirleyicileri**.** *ODTÜ Gelişme Dergisi,* (44), 1-25.

Bakewell, O. (2015). Göç Kuramında Yapı ve Fail Kavramları Üzerine Bazı Görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 188-218.

Başkak, B., Öneş, U. (2011). Sosyal Sermaye ve Psikiyatrik Bozukluklar: Güven ve Karşılıklılık Üzerine. *Nöropsikiyatri Arsivi*, 48 (3), 252-259.

Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.

Becker, H., S. (2016). *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi, Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuram.* (Çev. Ş. Geniş). Ankara: Heretik.

Bellow, A. (2003). *In Praise Of Nepotism: A Natural History***.** Garden City. NY: Doubleday.

Berkman, Ü. (1983). *Azgemişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİ.

Berkman, Ü. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİ.

Berkman, Ü. (2010). Yolsuzlukla Mücadelede Yeni Strateji Arayışı: Devlet Merkezli Yaklaşımdan Toplum ve Paydaş Merkezli Stratejiye Yöneliş. *İş Ahlakı Dergisi*, 3 (6), 81-93.

Berktay, F: (1996). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis.

Bhandari, H., Yasunobu, K. (2009). What is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept. *Asian Journal of Social Science*, 37 (3), 480-510.

Bıran, M. (2019). *Cengiz Han*. (Çev. A. F. Yıldırım). İstanbul: Vakıf Bank Yayınları.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Editör). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde (s. 241-258). New York: Greenwood Press.

Bourdieu, P., Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler, Eylem Kuramı Üzerine*. (Çev. H. Tufan). İstanbul: Kesit.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (2006). *Sanatın Kuralları, Yazınsal Alanın Omuşumu ve Yapısı*. (Çev. N. K. Sevil). İstanbul: YKY

Bourdieu, P. (2007). Viva La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İzin. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Editörler). *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.33-53). İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (2012a). Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar. Güney Çeğin ve Emrah Göker (Editörler). *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s.349-366). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Bourdieu, P. (2012b). Sosyal Sınıfı Yapan Nedir?. Güney Çeğin ve Emrah Göker (Editörler). *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s.367-383). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine, College de France Dersleri*. (Çev. A. Sümer). İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (2015a). *Ayrım, Beğeni Yargısının Toppumsal Eleştirisi*. (Çev. D. F. Şannan, A. G. Berkkurt). Ankara: Heretik.

Bourdieu, P. (2016). *Seçilmiş Metinler*. (Çev. L. Ünsaldı). Ankara: Heretik.

Bourdieu, P. (2016a). *Sosyoloji Meseleleri*. (Çev. F. Oztürk, B. Uçar, M. Gültekin, A. Sümer). Ankara: Heretik.

Brigandt, I. (2001). The Homeopathy of Kin Selection: An Evaluation of van den Berghe‟s Sociobiological Approach to Ethnic Nepotism. *Politics and the Life Sciences*, 20 (2), 203-215.

Brinkerhoff, Derick. W. ve Arthur A. Goldsmith (2002). *Clientelism, Patrimonialism and Democratic governance: an overview and framework for assessment and programming***.** Maryland: U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Government.

Can, İ. (2018). Güven araştırmaları güvenilir mi?: Sosyal Güven Araştırmalarının Yöntemine İlişkin Eleştirel Bir Yaklaşım. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 481-497.

Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür***,** *İkinci Cilt (Kimliğin Gücü)*. (Çev. Eb. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Caymaz, B. (2008). *Türkiye'de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Coser, A., C. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. (Çev. H.Hülür, S. Toker, İ. Mazman). Ankara: Deki.

Creswell, J., W. (2018) *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma Deseni*. (Çev. Ed. M. Çevikbaş). Ankara: Siyasal.

Çarıkçı, İ.H., Özkul, A.S., Oksay, A.D., Uzunbacak, H.H. (2009). Favoritism and nepotism in the Ottoman Empire. *1. International Symposium on Sustainable Development*, Sarajevo, s. 498-503.

Çarkoğlu, A., Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV.

Çınar, K. (2016), A comparative analysis of clientelism in Greece, Spain, and Turkey: the rural–urban divide. *Contemporary Politics*, 22 (1), 77-94.

Dağlı, T., Aycan, Z. (2010). Kurumlarda Kayırmacılık ve İnsan Kaynakları. Ö. Aytaç (Editör), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s.167-178). İstanbul: Beta.

Dale, R. (29 September 1998). Crisis Stills Apologists for Corruption. *NYT*.

David-Barrett, E., Fazekas, M. (2020). Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal on Criminal Policy and Research,* 26 (3), 411-430.

Dede, N. P. (2019). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Kuramsal Bir Çalışma. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 294-304.

Depeltau, F. (2015). İlişkisel Dönüşün Yönü Nedir?. A. Esgin, G. Çeğin (Yayına Hazırlayanlar), C. Powell, F. Dêpelteau (Derleyenler), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 251-284), (Çev. Ö. Akkaya). Ankara: Phoenix Yayınları.

Devamoğlu, S. (2008). *Sosyal Sermaye Kuramı Açısından Türkiye'de Demokrasi Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denzili: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diani, M. (2012). Charles Tilly'de İlişkisel Unsur. G. Çeğin ve E. Göker (Editörler), *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s. 245-256), İstanbul: NotaBene Yayınları.

Doğan, S. (2017). *Mahalledeki AKP, Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim

Durkheim, E. (1951). *Suicide, A Study in Sociology*. (Translated. A. Spaulding, G. Simpson). New York: The Free Press.

Durkheim, E. (1960). *The Division of Labour in Society*. (Translated. A. Spaulding, G. Simpson). Illinois: The Free Press Glencoe.

Durkheim, E. (1982). *The Rules Of Sociological Method*. (Translated. W. D. Halls). New York: The Free Press.

Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Translated. K. E. Fields). New York: Free Press.

Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. A. Berktay). İstanbul: İletişim.

Dünya Bankası. (1998). The Initiative on Defining, Monitoring and Measuring Social Capital, Social Capital Initiative Working Paper No.2. http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/SCI-WPS-02.pdf, (Erişim tarihi: 12.02.2018)

Eco, U. (2018). *Tez Nasıl Yazılır?*. (Çev. B. Parlak). İstanbul: Can.

Eisenstadt, S.N., Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends. İnterpersonal Relationsand the Structure of Trust in Society*, Cabbridge: Great Brita at the Universty Press.

Ekinci, B. (2016). Asil-Vekil Arasındaki Kayırmacılığın Vekâlet Maliyetleri ile İlişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 73-96.

Elias, N. (2017). *Uygarlaşma Süreci Cilt1-2*. (Çev. E. Ateşman). İstanbul: İletişim.

Elias, N. (2016). *Sosyoloji Nedir?*. (Çev. O. Değirmenci). İstanbul: Olvido.

Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*,103 (2), 281-317

Emirbayer, M. (2012). İlişkisel Dönüş: Geçmiş, Şimdi ve Gelecek?. G. Çeğin ve E. Göker (Editörler). *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s.7-10). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Emirbayer, M., Mische, A. (1998). What is Agency?. *American Journal of Sociology*, 103 (4), 962–1023.

Erdayı, A . (2012). Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14 (3), 65-80.

Erdem, F., Özen, J. (2003). Niklas Luhmann'ın Tanıdıklık, Emin Olma ve Güven Ayrımı. F. Erdem (Editör*). Sosyal Bilimlerde Güven* içinde *(s. 53-61).* Ankara: Vadi.

Erdem, B., Karataş, A. (2015). The Effects Of Cronyısm On Job Satısfactıon And Intentıon To Quıt The Job In Hotel Enterprıses: The Case Of Three, Four And Fıve Star Hotels In Muğla, Turkey. *Manas Journal of Social Studies*, 4 (1), 55-74

Erdoğan, M. (2005). Liberalizm'in Tarihi ve Felsefi Temelleri. *Eskiyeni Dergisi*, 15, 5-17

Ergil, D . (1974). Bağımlılık Olgusu ve Merkez Çevre Sisteminin Evrimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29 (02) , 167-184.

Eryılmaz, B. (2008). *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa.

Feldman, D. C. ve Weitz, B. A. (1991). From The Invisible Hand To The Gladhand: Understanding A Careerist Orientation To Work, *Human Resource Management*, 30 (2), 237-257.

Feyzioğlu, H.S. ve Kılıç, S. (2005). Tanzimat Arifesinde KadılıkNaiplik Kurumu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV(38), 31–55.

Field, J. (2006). *Sosyal Sermaye.* (Çev: B. Bilgen ve B. Şen). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Findley, V. C. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*. (Çev. E. Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Foucault, M. (2015). *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*. (Çev. E. Bayoğlu). İstanbul: Ayrıntı.

Friedman, M., Friedman, R. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*, (Çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu). İstanbul: Altın Kitaplar.

Fukuyama, F. (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.

Fukuyama, F. (2005). *Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. (Çev. A. Buğdaycı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme*. (Çev. H. Kaya). İstanbul: Profil Yayınları.

Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusculuk*. (Çev. B.E. Bahar ve G.G. Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları.

Gezgin, E. (2016). *Damgalanan Mekânda Yaşam: Bir kentin Ötekisi Olmak*. Ankara: Phoenix.

Giddens, A.(2000). *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. (Çev. M. Özay) İstanbul: Birey Yayıncılık

Giddens, A. (2010). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı.

Gilbert, A. (2000). Marx'ın Ahlaki Realizmi, (Çev. S. Toprak), *Politika ve Hukuk 1*, 43-61.

Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History, 69* (4), 910-931.

Goffman, E. (2014a). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*. (Çev. B. Cesar). İstanbul: Metis Yayınları.

Goffman, E. (2014b). *Damga*. (Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırsanlı). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2016). *Tımarhaneler, Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*. (Çev. E. Arıcan). Ankara: Heretik.

Göçmen, D., (2003). Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkise Üzerine. *Praksis*, (10), 255-278.

Gökalp, E. (2007), Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 279-298.

Göküş, M. (2003). Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasinin Genel Görünümü. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (5), 40-62.

Göle, N. (2011). *Melez Desenler, İslam ve Modernlik Üzerine*. İsanbul: Metis.

Gönç-Şavran, T. (2018). Sosyal sermaye ve sağlık arasındaki ilişki: Ampirik çalışmalar ne gösteriyor?. *Journal of Economy Culture and Society*, (57), 53-91.

Gözler, K. (2003). *İdare Hukuku*, 2. Cilt. Bursa: Ekin Yayınları.

Gözler, K. (2018). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.

Gözübüyük, A.Ş.(2002). *Açıklamalı Türk Anayasaları, Anayasaların Yapılışları-Özellikleri,* Ankara: Turhan Kitabevi.

Graziano, L. (2006). Patron-Client Relationships in Southern Italy. *European Journal of Political Research*, 1 (1), 3-34.

GRECO. (2019). *Avrupa Uyum Raporu*. Adopted by at its 82nd Plenary Meeting. Strasbourg.

Güler, B. A. (2005). *Kamu Personeli: Sistem ve Yöneti.* Ankara: İmge Kitabevi.

Gürakar, E., Ç. (2018). *Kayırma Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.

Güran, S. (1980). *Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Habermas, J. (1974). On Social Identity. *Télos,* (19), 91-103.

Habermas, J. (2002). *Ötekil Olmak, Öteki ile Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazılar*. **(**Çev. İ. Aka). İstanbul: Yapı Kredi.

Habermas, J. (2009). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. **(**Çev. T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim.

Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (67), 130-138.

Harari, Y., N. (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. (Çev. E. Genç), İstanbul: Kollektif.

Hardin, R. (1992). The Street-Level Epistemology Of Trust. *Analyse and Kritik*, 21 (4), 152-176.

Hardin, R. (2006). *Trust*. Cambridge: Polity Press.

Hayajenh, A.F., Maghrabi, A.S., Al-Dabbagh, T.H. (1994). Research Note: Assessing the Effect of Nepotism on Human Resource Managers, *International Journal of Manpower*, 15 (1), 60 – 67.

Hayek, F. A. (2014). *Kölelik Yolu*. (Çev. T.Feyzioğlu, Y.Arsan, A.Yayla), Ankara: Liberte.

Heper, M., Keyman, F. (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 259-277.

Hartmann, H. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union. *Capital & Class*, (3), 1-33.

Hobbes, T. (2007). *Leviathan, Bir Din ve Dünya Devletinin Eçeriği, Biçimi ve Kudreti*. (Çev. S. Lim). İstanbul: YKY.

Hobsbawm, E.J. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik,* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.

Houcham E. C., Juan J. L. (1998). *Sultanistic Regimes*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins Press

Huntington, S. P. (1965). *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma*. (Çev. E. Özbudun), *AÜHF Dergisi*, 22 (23), 55-107.

İlhan, A., Ürgel, S. (1992). Saymanlık Kadrolarına Vekalet. *Mali Hukuk Dergisi*, (39).

İlhan, T., Erdem, R. (2010). Akraba Kayırmacılığı (Nepotizm). Ö. Aytaç (Editör), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s. 155-166). İstanbul: Beta.

İlhan, S.ve Aytaç, Ö. (2010). Türkiye'de Kayırmacı Eğilimlerin Oluşmasında Toplumsal ve Kültürel Yapının Rolü, Ö. Aytaç (Editör), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s. 61-85). İstanbul: Beta.

İnalcık, H. (1994). Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasi Sistemi Tiplemesi. *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, (7), 5-26.

Kalaycıoğlu, E. (1992). *1960* Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-patrimonyalizm ve İstikrar, *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* içinde (s. 87-126), Istanbul: Cem Yayınevi.

Karahanoğulları, O. (1998). Güvenlik Soruşturması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (4), 159-185.

Kaufman, Robert R. (1974). The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 284-308.

Keleş, H., N., Özkan, T., K., Bezirci, M. (2011). A Study On The Effects Of Nepotism, Favoritism And Cronyism On Organizational Trust In The Auditing Process In Family Businesses In Turkey. *International Business & Economics Research*, 10 (9), 9-16

Keskin, F. (2005), Çağdaş Marksizm'de Adalet Tartışmaları, *Felsefe Tartışmaları* içinde (s. 1-27). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Khatari, N., Tsang, E.V.K. (2003). Antecedents and Consequences of Cronyism in Organizations. *Journal of Business Ethics*, 43 (4), 289-303.

Kılınç, D. (2019). Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması. *Ankara Barosu Dergisi*, 77 (2), 1-39.

Kıray, M. B. (1999). Değişen patronaj kalıpları: Yapısal değişme üzerine bir çalışma. *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme* içinde (s. 272-302), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kim, K. (2007). Favoritism and Reverse Discrimination. *European Economic Review*, 5(1), 101–123.

Kitschelt, H. (2000). Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities**.** *Comparative Political Studies*, *33* (6–7), 845–879.

Kocaoğlu, M. (2015). *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar*. Ankara: İmaj

Köker, L. (1996). Kimlik krizi, Meşruluk krizi, Kemalizim ve Sonrası. *Toplum ve Bilim*, (71), 150-167.

Kural, S.(1995). Yeni Hayali Kimlikler. *Birikim*, (71-72), 86-101.

Kurtoğlu, A. (2003), *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*. İstanbul: İletişim.

Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (1), 141- 169.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Ankara: Bağlam.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı), Ankara: TTK

Loewe, Markus & Blume, Jonas & Schönleber, Verena & Seibert, Stella & Speer, Johanna & Voss, Christian. (2007). The Impact of Favouritism on the Business Climate: A Study on Wasta in Jordan. *SSRN Electronic Journal*, 10.2139/ssrn.2218821.

Luhmann, N. (2000). Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. D. Gambetta (ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, electronic edition* içinde (s. 94-107), Department of Sociology, University of Oxford.

Luo, Y. (1997). Guanxi: Principles, philosophies, and implications. *Human Systems Management*, 16 (1), 43-51.

Machiavelli, N. (1994). *Prens*. (Çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar.

Maghrabi, A.S., Raggad, B.G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*, 19 (8), 554-570.

Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim

Marx, K. (1979). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. (Çev. S. Belli). 4. Baskı. Ankara: Sol.

Marx, K., Engels, F. (1999). *Artı Değer Teorileri. Birinci Kitap*. (Çev. Y. Fincancı). Ankara: Sol.

Marx, K., Engels, F. (2003). *Siyasi Yazılar*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil.

Marx, K. (2013). *1844 Elyazmaları*. (Çev. M. Belge). 8. Baskı. İstanbul: Birikim.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akmhay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mayring, P. (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (Çev. A. Gümüş ve M.S. Durgun). Adana: Baki.

Maxwell, j. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı, Etkileşimli bir Yaklaşım*. (Çev. Ed. M. Çevikbaş). Ankara: Nobel.

Mendras, H. (2017). *Sosyolojinin İlkeleri*. (Çev. B, Yılmaz). İstanbul: İletişim.

Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama için bir Rehber*. (Çev. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel.

Merton, R. K. (1968*). Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.

MEB. (2019). 2019 Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınav**.** *Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi*, No:7.

Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün*. (Çev. Ü. Oskay). İstanbul: Der.

Mollaer, F. (2014). Kimlik: Can alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime, F. Mollaer (Editör). *Kimlik Politikaları* içinde (s. 7-21). Ankara: Doğu Batı.

Mouzelis, N. (2012). Öznelci-Nesnelci Bölünme: Aşmaya Karşı, G. Çeğin ve E. Göker (Editörler). *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s.193-216). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Mungiu-Pippidi, A., Acar, M., Dávid-Barrett, E., Dimulescu, V., Doroftei, M., Emek, U., Yalamov, T. (2015). *Government Favouritism in Europe: The Anticorruption Report, volume 3* (Mungiu-Pippidi A., Ed.). Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich. doi:10.2307/j.ctvdf0g12

Mutlu, K. (2000). Problems of nepotism and favouritism in the police organization in Turkey. *An International Journal of Police Strategies & Management*, 23 (3), 381-389.

Mücen, B. (2014). Borudieu'yu Kullanmak: Bilimsel Nesnenin İnşası. *Cogito*, (76), 350-364.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel veNicel Yaklaşımlar*. (Çev. S. Özge). 1.Cilt. Ankara: Yayınodası.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev: M. E. Özcan). Ankara: Dost.

Nozick, R. (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. (Çev. A. Oktay). İstanbul: Bilgi.

Nur, A. ve Koytak, E. (2014). Mümkün Bourdieu'ler Uzayında Bir Bourdieu: Türkiye Bilimsel Üretim Alanında Bourdieu Sosyolojisi. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (29), 331-356.

Oktay, C. (1997). *Siyasal Sistem ve Bürokrasi, Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: Der.

Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş.

Özdemir, E. (2010). Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözümlenmesi. *İdealkent Kent Araştırmalara Dergisi*, (1), 44-77

Özdemir, C. (2019). Türkiye'de Demografik Fırsat Penceresi Ve Eğitimin Yaygınlaşmasının Sosyoekonomik Etkileri. *Nüfusbilim Dergisi*, (41), 7-25.

Özkanan, A., Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 179-206.

Özkanan, A., Erdem, R. (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 7-28.

Özler, N., D., E. ve Büyükarslan, B., A. (2011). The Overall Outlook Of Favorıtısm In Organızatıons: A Lıterature Revıew. *Internatıonal Journal Of Busıness And Management Studıes*, 3 (1), 275-285.

Özsemerci, K. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Peffer, R. G. (1990). *Marxism, Morality, and Social Justice*, Princenton: Oxford.

Pelit, E., Dinçer, F.İ., Kılıç, İ. (2015). The Effect of Nepotism on Organizational Silence, Alienation and Commitment: A Study on Hotel Employees in Turkey. *Journal of Management Research*, 7(4), 82-110.

Platon, (1999). *Devlet*. (Çev. S. Eyyüboğlu, M. A. Cimcöz). İstanbul: İş Bankası Kültür. Yayınları.

Platon, (2005). *Devlet*. (Çev. C.Saraçoğlu, V. Atayman). Bordo Siyah: İstanbul.

Powel, C., Depeltau, F. (2015). Giriş, İlişkisel Sosyoloji Nedir?. C. Powell, F. Dêpelteau (Derleyenler), A. Esgin, G. Çeğin (Yayına Hazırlayanlar), (Çev. Ö. Akkaya), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 15-33), Ankara: Phoenix Yayınları.

Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

Putnam, R.D., and Feldstein, L.M. (2003). *Better Together: Restoring the American Community.* New York: Simon & Schuster.

Rawls, J. (1967) (2003). Bölüştürücü Adalet. (Çev. V. F. Savaş). *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, (7), 19-53,

Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*, (Çev. M.F. Bilgin). İstanbul: Bilgi Üniveristesi.

Rawls, J. (2018). *Bir Adalet Teorisi*. (Çev. V. A. Coşar). Ankara: Phoenix.

Ritzer, G., Stepinsky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. H.Hülür). Ankara: Deki.

Robbins, D. (2007). Sociology as Reflexive Science: On Bourdieu's Project. *Theory, Culture & Society*, 24(5), 77–98.

Roniger, L. (1983). Modern patron-client relations and historical clientelism. Some clues from ancient Republican Rome**.** *European Journal of Sociology*, (24), 63-95.

Rousseau, J., J. (1990). *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temellire Üzerine Konuşma*. (Çev. R. N. İleri). Say: İstanbul.

Sağ, V. (2003). Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 11-25.

Sargın, A. (2001). *Against Its Modernist Grounds: Rethinking Clientelism,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent University, Department of Political Science and Public Administration.

Sayan, İ . (2009). Türkiye'de Kamu Personel Sistemi: İdari, Askeri, Akademik, Adli Personel Ayrımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (01) , 201-245.

Sayari, S. (1974). Some notes on the beginnings of mass political participation in Turkey. Akarli and G. Ben-Dor (eds), *Political Participation in Turkey* içinde (s. 121-133). Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Sayari, S. (1977). Political Patronage in Turkey. E. Gellner and J. Waterbury (Eds), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* içinde (s. 103–113). London: Duckworth.

Sayarı, S. (2011). Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society. Toprak, B. and Birtek, F. (Eds.), *Essays in Honor of Şerif Mardin: The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited* içinde (s.81-94). İstanbul: Bilgi University.

Sayari, S. (2014). Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turke. *Turkish Studies*,15 (4), 655–670.

Sennett, R. (2014). *Otorite*. (Çev. K. Durand), İstanbul: Ayrıntı.

Scott, C. J. (1972). Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political Science Review*, 66 (1), 91-113.

Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*, 91, 1053–75.

Scott, J., C. (2014). *Tahakküm ve Direniş Sanatları, Gizli Senaryolar*, (Çev. A. Türker). İstanbul: Ayrıntı.

Smith, A.D. (1994). *Milli Kimlik*. (Çev.: B. S. Şener). İstanbul: İletişim.

Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. (Trans. & Ed. Kurt H. Wolff). New York: Free Press

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis.

Simmel, G. (2016). *Gizliliğin ve Gizli Toplumların Sosyolojisi*. (Çev. İ. Dündar). İstanbul: Metis.

Solak; S.G. (2014). *Mekân Kimlik Etkileşimi Ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Søren S. (2018). The Power of Sultanism. Raymond Hinnebusch ve Omar Imady (der.), *The Syrian Uprising: Domestic Origins and Early Trajectory*, London, New York: Routledge

Spencer, H. (1947). *İlk Prensipler*. (Çev, S. Evrim). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Spivak, G. C. (2009). Madun konuşabilir mi?. Hattatoğlu & G. Etuğrul (eds. Trans.). *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* içinde (s. 53-114). İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Stokes, S.C. (2009). Political Clientelism. Boix, C. and Stokes, S.C. (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* içinde (s. 604-627). New York: Oxford University Press.

Stokes, S., Dunning, T., Nazareno, M., & Brusco, V. (2013). *Brokers, Voters, and Clientelism: The Puzzle of Distributive Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Swidler, A. (1986). Culture In Actıon: Symbols And Strategıes. *American Sociological Review*, (51), 273-286.

Şavran, T., G. (2012). Örneklem Seçim ve Ölçüm. Şavran, T.G. (Editör). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri* içinde (s. 144-182). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tatlıcan, Ü., Çeğin, G. (2014). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği. Çeğin G., Göker, E., Arlı, A., Tatlıcan, Ü. (Derleyen), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 313-314). İstanbul; İletişim Yayınları.

Taylor, S. (2015). Çöküş: 600 Yıllık Delilik ve Yeni Bir Başlangıç. (Çev. F. Özkan). İstanbul: Maya Kitap.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *İşgücü Piyasasındaki Gelişmelerin Makro Analizi Raporu*. Ankara.

Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi***.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TEPAV. (2006). *Yolsuzlukla Mücadele, TBMM Raporu: Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Matsa

Theobald, R. (1983). The Decline Of Patron-Client Relations İn Developed Societies. *European Journal of Sociology*, 24 (1), 136-147.

Tilly, C. (2012). Eşitsizliğin İlişkisel Kökenleri. G. Çeğin ve E. Göker (Editörler), *İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s. 219-243). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da Demokrasi*. (Çev. S.S. Özdemir). İstanbul: İletişim

Toker, Ç. (2019). *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin,

Torun, Y. (2009). Meritokrasi: Adaletin Terazisi mi Yoksa Bir Adalet İlizyonu mu?. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 7 (26), 89-99.

Tosun, C., M. (2010), Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 81-94.

Touraıne, A. (2002). *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz*?, (Çev: O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi.

Touraine**,** A. (1997). *Demokrasi Nedir?*. (Çev: O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi.

Tönnies, F. (2019), *Cemaat ve Cemiyet*. (Çev: E. Güler). İstanbul: Vakıfbank Kültür.

Transparency International. (2000). *The TI Source Book,* Berlin: Transparency International (TI)

Tuğrul, S. (2014). AVM'li Hatırlama ve Unutma. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 16-33.

Tunalı, A. (2004). Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36) , 237-249.

Ture. K., Hamilton, C.V. (1967). *Black Power, The Politics of Liberation in America*. New York: A Division of Random House

Turner, B. (1997) *Eşitlik*. (Çeviren: Bahadır S. Şener). Ankara: Dost Yayınları.

Unbehaun, H. (2006). *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasi Katılım, Datça Örneği: 1923-1982*. (Çev. M. Öztürk). Ankara: Ütopya.

Uslaner, E. M. (1999). Democracy and Social Capital. Warren, M.E. (Ed.), *Democracy and Trust* içinde (s. 121-150). Cambridge: Cambridge University Press.

Uslaner, E. (2002). *The Moral Foundations of Trust.* Cambridge: Cambridge University Press

Uslaner, E.M. (2004). Trust and Social Bonds: Faith in Others and Policy Outcomes Reconsidered. *Political Research Quarterly*, 57 (3), 501-507.

Uz, A. (2011). Anayasal Bir Hak Olarak Kamu Hizmetine Girme Hakkı Ve Liyakat İlkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59-94.

Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, işleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot.

Ünal H. (2010). Kadın Olmak Suç mu? İşgücü piyasası, organizasyonlar ve Toplumsal Cinsiyet ayrımcılığı. Erdem, R. (Editör), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* içinde (s. 111-133). Beta: İstanbul.

Üstün, K., T. (2017). Kamu Hizmetine Girişte ve Yükselmede Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler, *TBB Dergisi*, Özel Sayı, 93-124.

Üzüm, B. (2018). Kariyerizm Bir Davranış Eğilimi Olarak Negatif Midir? Pozitif Midir?, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(25), 5351-5354.

Wacquant, L. (2014). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Editörler), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.53-76). İstanbul: İletişim.

Wacquant, L. (2014a). Loic Wacquant'la Söyleşi: Bourdieu'yle Birlikte. *Cogito*, (76), 445-451.

Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*. (Çev. H.Osmanağaoğlu). Ankara: Dipnot.

Wallerstein, I. (1998). Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi?. A. D. King (Derleyen), (Çev. G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal), Kültür Küreselleşme ve Dünya-Sistemi içinde (s. 121-137). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*. (Çev. E. Abadoğlu). İstanbul: BGST.

Weber, M. 1968 (1922). *Economy and Society*. (Ed. G. Roth and C. Wittich), New York: Bedminster Press.

Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. (Translated and Edited. H. H. Gerth and C. W. Mills), New York: Oxford University Press.

Yamagishi, T., Kikuchi, M., Kosugi, M. (1999), Trust, gullibility, and social intelligence. *Asian Journal of Social Psychology*, **2** (1): 145–161.

Yasin, M., Tahir, N., Aslam, M., Bakhsh, A., Ullah, S., Imran, M.A., Khaliq, M.T. (2019). The Impact Of Nepotısm On Employment Status In Publıc Sector Instıtutıons: An Evıdence From Fresh Graduates Of Pakıstan. *Journal of Economic Impact*, 1 (1), 8-12.

Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte

Yıldırım, M. (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm Ve Meritokrasi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*,11 (2), 353-380.

Yıldız, B. ve Ayaz-Arda, Ö. (2018). İyi bir asker mi? İyi bir İllüzyonist mi? Kariyerizm ile Zorunlu Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkide İşten Ayrılma Niyetinin Rolü. *Business and Economics Research Journal*, 9 (1), 151-167.

Yılmaz, A., Kılavuz, R. (2002). Türk Kamu Bürokrasisinin İşlemsel Sorunları Üzerine Notlar. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 17-31.

Yılmaz, N. (2008), *Hemşehri Kimliği*. İstanbul: Beta.

Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033*. Middlasex: Penguin Books

Zmerli, S., Newton, K. (2011). Winners, Losers and Three Types of Trust. M. Hooghe ve S. Zmerli **(**Ed.), *Political Trust: Why Context Matters* içinde (s. 67-94**)**. United Kingdom: Ecpr Press.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

http-1: https://www.bik.gov.tr/erdogan-atamalarindaki-mevcut-usulden-vazgecilmeli/, (Erişim Tarihi: 17.10.2019)

http-2: https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yokten-yeni-atanan-rektorlere-uyari/1523233, (Erişim Tarihi: 17.10.2019)

http-3: https://chp.azureedge.net/97cb4d34e01248a7ba9696e2895a3a1d.pdf, (Erişim Tarihi: 18.07.19)

http-4:https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-spoils-system?q=the+spoils+system, (Erişim Tarihi: 07.07.19)

http-5: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/nepotism?q=nepotism, (Erişim Tarihi: 07.07.19)

http-6: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cronyism?q=cronyism, (Erişim Tarihi: 07.07.19)

http-7: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribalism?q=tribalism, ve https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribe?q=tribe (Erişim Tarihi: 07.07.19)

http-8: https://www.haberturk.com/milletvekilleriyle-bulusmada-zugurt-aga-diyalogu-2503326, (Erişim Tarihi: 22.07.2019)

http-9: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf, (Erişim Tarihi: 15.07.19)

http-10: https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat, (Erişim Tarihi: 29.12.2020)

http-11: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/merit_1?q=merit, ve https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/feature_1?q=feature, (Erişim Tarihi: 06.10.19)

http-12: https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-TUR.html, (Erişim Tarihi: 30.04.2020)

http-13: https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/abdulhamit-gul/turkiye-de-yargiya-guven-onceleri-yuzde-60-70-lerdeyken-simdilerde, (Erişim Tarihi: 30.04.2020)

http://www.osym.gov.tr/TR,1034/sinav-salonlarinda-kamera-ile-kayit-uygulamasi-16032011.html, Erişim Tarihi: 19/07/2019

http-14: http://www.worldvaluessurvey.org, (Erişim Tarihi: 26.11.18)

http-15: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/identity?q=identity, (Erişim Tarihi: 20.11.2019)

http-16: https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar, (Erişim Tarihi: 10.07.2020)

http-17:https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/, (Erişim Tarihi: 20.08.2020)

http-18: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/didemin-drami-iddianamede-40375788 (Erişim Tarihi: 12/10/2020)

http-19: https://www.etimolojiturkce.com/kelime/memur, (Erişim Tarihi: 03.09.2020)

http-20: https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=15367&Desc=%C3%87ocuk-H%C3%A2kimler-Sorunu-Ya%C5%9F%C4%B1yoruz, (Erişim Tarihi: 03.09.2020)

http-21: https://islamansiklopedisi.org.tr/enaniyet, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

http-22: https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

http-23: https://t24.com.tr/video/hakimlik-ve-savcilik-sinavini-7-defa-kazandi-7-sinde-de-mulakatta-elendi,21009, (Erişim Tarihi: 24/12/2020)

http-24: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.2000284.pdf, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

http-25: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.2000284.pdf, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

http-26: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2000284&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5, (Erişim Tarihi: 19/01/2021)

http-27: https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2019-11-29, (Erişim Tarihi: 17.12.2020)

http-28: https://www.trthaber.com/haber/gundem/guvenlik-sorusturmasi-icin-yeni-duzenleme-mecliste-494340.html, (Erişim Tarihi: 17.12.2020)

http-29: https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mehmet-disliye-fetoden-muebbet-238837h.htm, (Erişim Tarihi: 06.12.2020)

http-30: (https://www.memurlar.net/haber/873915/makam-sahibi-olmak-icin-ya-imam-hatipli-ya-da-trabzonlu-olacaksin.html, (Erişim Tarihi: 02/12/2020)

http-31: https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=13001, (Erişim Tarihi: 21/12/2020)

http-32: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5, (Erişim Tarihi: 21/12/2020)

http-33: https://tr.sputniknews.com/bidebunudinle/201705011028302460-chpli-yarkadas-atanan-hakimlerin-hepsi-akpli-gensoru-verecegiz/ ve

https://teyit.org/hakimlik-sinavini-kazananlar-arasinda-ak-parti-yoneticileri-var-iddiasi, (Erişim Tarihi: 20.10.2020)

http-34: https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/551/58-ayet-tefsiri, (Erişim Tarihi: 24/12/2020)

http-35: https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/02/09/ibb-mulakatta-seffafligin-kitabini-yazdi, (Erişim Tarihi: 30.12.2020)

http-36: http://sodev.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/arastirma.pdf, (Erişim Tarihi: 23/12/2020)

http-37: https://www.haberturk.com/soylu-feto-den-511-bin-kisi-gozaltina-alindi-2398228, (Erişim tarihi: 27.04.2019)

http-38: https://meritocracyparty.org/, (Erişim Tarihi: 25.11.18)

http-39: https://www.psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/23/depresyon, (Erişim Tarihi: 23.12.2020)

http-40: https://www.birgun.net/haber/meb-de-kadin-yoneticilerin-orani-yuzde-1-92-erkek-egitim-bakanligi-268876, (Erişim Tarihi: 16.09.2019)

http-41: https://sozluk.gov.tr/?kelime=muvazzaf%20subay, (Erişim Tarihi: 16.12.2019)

http-42: https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-canli-yayinda-602182.html, (Erişim Tarihi: 31.12.2020)

http-43: http://www.diken.com.tr/suca-suruklenen-hakim-ve-savcilar/, (Erişim Tarihi: 31.12.2020)

http-44:https://www.yenisafak.com/gundem/en-fazla-ihrac-emniyette-3443669, (Erişim tarihi: 27.04.2019)

http-45: https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1095, (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

http-46: https://www.izlesene.com/video/pierre-bourdieu-belgeseli-sosyoloji-bir-dovus-sporudur-part-01/8768315,

http-47:https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/a062014e-6b7b-4ff7-bc47-4ba6a4478b6b.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

http-48: http://etik.gov.tr/wp-content/uploads/2019/02/kamugorevlilerietikdavranisilkeleriilebasvuruusulveesaslariyonetmelik.pdf, (Erişim Tarihi: 03.02.2021)